

॥ श्री ॥

महाकविहोमरकृत

इलियडचें

कविताबद्ध मराठी भाषांतर.

भाग १ ला.

गणेश रामकृष्ण हवलदार, बी. ए. एल्. एल्. बी.
सुपरिन्टेन्डन्ट, हायकोर्ट, अपील शाखा, मुंबई,
यांनी केलें.

सन १९१३-शके १८३५.

[सर्व हक्क स्वाधीन.]

आवृत्ति १ ली.

समग्र ग्रंथ भाग १ व २ मिळून
किंमत २॥ रुपये.

M8:1
H0-11

102342

Registered under Act XXV of 1867.

Printed by C. S. Deole, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of
India Society's Building, Sandhurst Road, Girgaum, Bombay.

and

Published by Ganesh Ramkrishna Havaladar, Angre's Wadi,
Girgaum, Bombay.

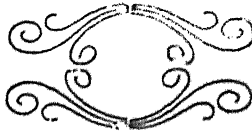

अर्पणपत्रिका.

कवण श्रेष्ठ असे बा देवांमाजी व गुरुजनांमाजी? ।
यक्ष पुसे धर्म कथी सानुकम जो पिता व माता जी ॥ १ ॥
विद्या दिलि ज्या गुरुनीं लोभानें अथ कदापि कोपानें ।
अमरत्व या सुधेनें ये स्वर्गाच्या न त्या सुधापानें ॥ २ ॥
आसेष्ट मित्र बांधव ज्यांविण जगतीं दिसेल दीर्घ वन ।
ज्या रसिक वाचकांविण काव्य गमे मधुकरांविण सुमन ॥ ३ ॥
सूका वाचाल करी पंगुस गिरि लंघवी कृपा ज्याची ।
त्यां त्यांस अर्पितों ही कृति मम सेवा विनम्र दासार्ची ॥ ४ ॥

भाषांतरकर्ता.

॥ श्री ॥

वांछानंदीं बुध वदति कीं सृष्टि होते जगाची ॥
कर्मानंदीं स्थिति अनुभवा येत लोकांस साची ॥
ब्रह्मानंदीं लय घडतसे ज्ञान होतां पराचें ॥
आनंदें या त्रिगुणित घडो कार्य भाषांतराचें ॥ १ ॥

आलिम्पसीं करुन गायन भागलीस ।
वाग्देवि ! मंदिरिं सुनिद्रित जाहलीस ॥
नाहीं श्रमापहति काय अजून झाली ।
नेत्रांवरी ह्मणुन जागृति ती न आली ॥ २ ॥

पूर्वेकडेस फुलली कळि त्या रवीची ।
कीं स्फूर्ति हृष्ट कविच्या हृदिं थोरवीची ॥
हें गोड काव्यसम गान विहंगमांचें ।
निद्रा तुझी न दवडी ! फल हें कशाचें ? ॥ ३ ॥

नेत्रांस गच्च अधिकाधिक आंखळोनी ।
घेतेस हात आणि पायहि आंखळोनी ॥
ओढून पांघरुण तूं वळसी कुशीला ।
शोभे तुलाच कृति वंचक एकलीला ॥ ४ ॥

वाघांतिं शिवली न अंगुलि गमे फारां दिसांनीं तव ।
नाहीं अंकुर ते ह्मणून फुटले निर्जीव काष्ठां नव ।
झैर्यांतिं त्यजिलें न हिंस पशुनीं होवोनि नादावश ।
सारे नाचति कां न लोक ! भरल्या मोर्दे दिशा जों दश ॥ ५ ॥

घेसी झोंप किती ! कलांस कुठलें येईल गे जीवन ? ।
 शब्दां भूषण कोठलें? अमृत तें वर्षेल कैसा घन ? ॥
 कैसा वाहिल ओघ जो नवरसें संपूर्ण, पृथ्वीवरी ! ।
 कैसें सौख्य उचंबळेल, जल कीं त्या मानसाच्या सरीं ! ॥ ६ ॥

सांगें तूं बघशील गे मजकडे केव्हां कृपादृष्टिनें ॥
 केव्हां मस्तकिं हस्त ठेवाशिल गे सप्रेमशा बुद्धिनें ॥
 केव्हां होइल गे प्रसाद अवघें जेणें मिळे तत्त्वतां ।
 कार्या सिद्धि, मनोरथां सफलता, इच्छेस संपूर्णता ॥ ७ ॥

थांबा; ही निज हस्तपाद पसरी आळे पिळे द्यावया ।
 वाटे घालवितात आळस मुखांतोनी हिच्या जांभया ॥
 नेत्रां ही उघडी बरेच सुजले जे दीर्घ निद्रेस्तव ।
 लावी दृष्टि जलार्द्र अल्प तिरपी जी होय निष्कैतव ॥ ८ ॥

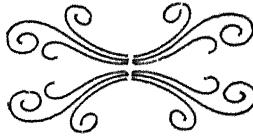
मातें पाहुनी ही उभी दचकुनी शय्या त्यजोनी दुरी ।
 लावी हात मुखास एक दुसरा ठेवोनि तैसा उरी ।
 बोले “ कोण? कुठून येसि? दिसतें हें धाष्ट्य मोठें तव ! ” ।
 “खाणारा सुफलें धरेवरिल मीं आलों इथें मानव ॥ ९ ॥

आहें होमरभक्त मी न परका, मी दास आहें तव ।
 झालों लीन पदीं विनंति करण्या केल्या विना लाघव ॥
 तो माझा प्रिय देश, आद्य कविचा जो देश वाल्मीकिचा ।
 तूतें होमरबन्धुचा ह्यणुनियां होईल जो प्रीतिचा ॥ १० ॥

तेथें येउन कंठ साफ करण्या थोडें करीं गायन ।
 सांगें होइल लुप्त ही तव अनाभ्यासें कला काय न ?

(३)

सौन्दर्या सजवील जो निजगुणें पोषाख हा साजरा ।
धेई तूं; नलगे प्रसाधनकला तूतें बिचारी जरा ॥ ११ ॥
धे चोळी लुगडें धरून आणिलीं; टाकीं, नको हा झगा ॥
वीणा धे स्वरसिन्धु तज्ञ ह्मणती ज्या गायनाचा सगा ॥
अग्नी वाहन हा मयूर नटला जो होय आर्या मिय
हो तूं पूर्ण सरस्वती; मम कृती गातां तुझा हो जय ! ” ॥ १२ ॥

प्रस्तावना.

सकल जगांतील सुधारलेल्या राष्ट्रांत प्रमुखत्वानें असलेल्या इंग्रजी राष्ट्राचा अम्मल आमच्या देशावर चालू झाल्यावर इंग्रजांनीं केलेल्या सुधारणेपासून जे अनेक फायदे झाले आहेत त्यांतील एक मोठा फायदा असा झाला आहे कीं पृथ्वीच्या चारी टोंकांचे लांबलांबचे प्रदेश दळणवळणाचीं साधनें वाढल्यामुळे, एकाच देशाच्या विभागाप्रमाणें संचिकृष्ट झाले आहेत. ह्मणून नानादेशांतील धनसंपन्न व्यापारी आपआपल्या देशांतील चांगल्या चांगल्या पदार्थांचा पुरवठा आमच्या देशांतील लोकांस करतात व आमच्या देशांतील चांगल्या पदार्थांचा पुरवठा इतर देशांतील लोकांस करतात. हें ह्मणजे जसें शारीरिक सुखाची वृद्धि करणाऱ्या पदार्थांच्या पुरवठ्यास लागू पडतें तसेंच विद्याविषयक मानसिक सुखाची वृद्धि करणाऱ्या ज्ञानप्रसारक ग्रंथांच्या पुरवठ्यास ह्मणजे विनिमयासही लागू पडतें. या ग्रंथांच्या पुरवठ्यानें घरीं बसून श्रेष्ठ लोकांचा सहवास हवा त्यास मिळतो. श्रीव्यास, वाल्मीकि, होमर हे कविताशाखेवर आरूढ होणारे कोकिल सर्वश्रुतिमनोहर काव्यालाप पंचम स्वरांत आह्मांस ऐकवतात. केल्विनसारखीं विद्वद्रत्नें भौतिकशास्त्रज्ञानाचा प्रकाश पाडून अज्ञानतम दूर करतात. न्यूटन आपल्या गुरुत्वाकर्षणपद्धतीचें विवेचन करतो. गिबन इतिहासाचें रहस्य कथन करतो. मनु व जस्टिनिअन समाजसंस्थेचें रक्षण करणाऱ्या कायद्यांचें स्वरूप समजावून सांगतात. डेमास्थनीस, सिसरो, बर्क व पिट हे आपल्या अलौकिक वक्तृत्वानें चित्तवृत्ती हरण करून नेतात. गॅलिलिओ आपल्या नलिकेच्या साहाय्यानें ग्रहमालिका आकाशांत अगदीं जवळ आणून दाखवतो. प्लेटो हा आपल्या अरिस्टॉटल आदिकरून शिष्यांसह वर्तमान तर्कमय तत्त्वविवेचन करतो. डार्विन आपला जीवनकलहावरील निबंध वाचतो.

महाकवि शेक्सपिअर मनुष्यस्वभावाचें इंगित स्पष्ट करून सांगतो व कालिदास उत्तम कल्पनांनीं मनोरंजन करून बोधामृत पाजतो. मिल्टन वेळेस झोंप-हीचें नंदनवनच बनवतो. असे एक कीं दोन ह्यावे ! शेवटीं श्रीशंकराचार्य आपली परा विद्या कथन करून ब्रह्मानंदांत मग्न करून सोडतात.

हा विद्याविनियम घडवून आणण्यास मुद्रणकलेचा उपयोग फार झाला आहे. आमच्या इकडील प्राचीन विद्यांचें अधिष्ठान जशी संस्कृत भाषा आहे तशी पाश्चिमात्य प्राचीन व अर्वाचीन विद्यांचें अधिष्ठान इंग्रजी भाषा आहे. अनेक ठिकाणीं विद्यापीठें स्थापन करून या दोन्हीं भाषांचा प्रसार करून इंग्रज सरकारनें आह्मांस ऋणी करून ठेवले आहे. या दोन्ही भाषा वरील वाग्निमयाचे कामांत उत्तम कामगिरी बजावीत आहेत.

असो. अशा रीतीनें घरीं बसून आपलें मनोरंजन करीत असतां “ बा-
णोच्छिष्टं जगत्सर्वम् ” अशी जी एक बाणाविषयीं प्रशंसापर उक्ति आहे तशी होमरविषयीं एक माझ्या वाचण्यांत आली. तिचा सारांश असा आहे कीं एक वेळ होमर *वाचा ह्याजें दुसरें कोठलेंही पुस्तक वाचण्याची अपेक्षा उरणार नाही. +व्यासांविषयींही अशीच एक उक्ति आहे. नंतर मोठ्या कुतूहलानें होमरचें इलियड वाचलें, तेव्हां वरील उक्ति सार्थ आहे असा अनुभव आला व त्याचें भाषांतर मराठी वाचकांकरतां करावें अशी

---

*Read Homer once and you can read no more,
For all books else appear so mean, so poor,
Verse will seem prose, but still persist to read
And Homer will be all the books you need.

*ह्याजुनी महाभारती नाही । तें नोहे लोकीं तिहीं । येणें कारणें ह्यागिपे पाहीं ।
व्यासोच्छिष्ट जगत्रय ॥ १ ॥ ज्ञानेश्वर.

इच्छा झाली. ती परमेश्वराच्या कृपेने पुरी झाली. ह्मणून नम्रपणे त्याचे धन्यवाद गाऊन मराठी वाचकांस हे भाषांतर सादर करित आहे.

या भाषांतराविषयी दोन शब्द येथे लिहिणे वावगे होणार नाही. खरे झटलें ह्मणजे भाषांतरकर्त्याने खालील गोष्टी ध्यानांत ठेवल्या पाहिजेत. भाषांतर असें उतरलें पाहिजे कीं वाचणाऱ्यास त्याचा अर्थ स्पष्टपणे कळून आनंद वाटला पाहिजे. निदान अर्थ समजावयाला तरी जड जातां कामा नये. शब्दाचा जो रूढार्थ असेल तो टाकून दुसऱ्याच लाक्षणिक अर्थाने तो वापरून 'याचा येथे विशिष्ट अर्थ असा आहे' अशी टीप देण्याचा प्रसंग अगदीं टाळला पाहिजे. दुसरी अशी कीं ज्या भाषेतून भाषांतर केलेलें असेल त्या भाषेचे ज्ञान करून जर कोणास व्याख्याचें असेल तर तसें करून घेण्यांत वाचकांस भाषांतरापासून साहाय्य झालें पाहिजे; ह्मणजे मूळांतील अर्थ पूर्णपणे भाषांतरांत आला पाहिजे. तो तितक्याच शब्दांत नसला तरी चालेल पण तो अर्थ मात्र सरळ व साध्या भाषेत आला पाहिजे. कांहीं पदार्थ घालून उपयोग नाही किंवा कमीही करतां कामा नये. जसा संक्षेप इष्ट नाही तशी वृद्धिही ग्राह्य नाही. ह्मणून भाषांतराचे काम वाटतें तितकें सोपें नाही. व्याकरणशुद्ध भाषांतर होण्यापलिकडे सर्वत्र सारखें मूळचें सौन्दर्य येईल असें हटकून सांगतां येणार नाही; कारण कवितेचें भाषांतर निर्दोष करणे हें जवळ जवळ अशक्य आहे. एकीतला जीवनरस दुसरींत भरतां यावयाचा नाही. शब्द ह्मणजे केवळ खुर्दा नाही. असते, तर ते देऊन दुसऱ्या जातीचीं नाणीं घेतां आलीं असतीं. एक वेळ शास्त्रीय शब्दांचें भाषांतर तंतोतंत करतां येईल. घनमूळ हें ग्रीकांना सारखेंच व रशियनांसही सारखेंच. परंतु कविता ह्मणजे राष्ट्र-क्षेत्रांत लावलेल्या भाषालतेची एक मंजरीच होय. तीतून लोकांचे आचार विचार फलद्रूप होत असतात. ह्मणून होमरच्या काव्यांतील ग्रीकांच्या

रक्तास चालन देणारा मूळ शब्द कोणीकडे व भाषांतरांत दाखल झालेला अन्य भाषेतील शब्द कोणीकडे ! तथापि इंग्रजी भाषेच्या अंगी वाटेल त्या अर्थाचा बोध करण्याची शक्ति आहे; व उत्तम उत्तम विद्वानांनी पुष्कळ परिश्रम घेऊन इलियडचे भाषांतर केलेले आहे. ते शक्य तितकें उत्तम वठलेले असल्याचा संभव आहे. ज्या मराठी भाषेत भारत रामायणादि जगन्मान्य जगद्व्याळ ग्रंथांचें भाषांतर होऊं शकतें, व ज्ञानेश्वरी सारखें तत्त्वज्ञानमय काव्य होऊं शकतें, त्या मराठी भाषेत योग्य परिश्रम केल्यास होमरच्या इंग्रजी भाषांतरावरून मराठीत भाषांतर चांगलें होण्यास विशेष अडचण पडणार नाही. आणखी एक अडचण जरी ती विशेष नाही, तरी नमूद करून ठेवण्यासारखी आहे, ह्यापून नमूद करून ठेवतो. ती ही. होमरच्या इलियडमध्ये प्रक्षिप्त भाग वराच आहे. तो हीन कवींनी केला असल्यामुळे होमरकृत भागाइतका सरस नाही. त्याचें भाषांतर अगदीं बरोबर केलें ह्याटलें ह्याणजे तें तितकेंच नीरस उतरेल हें सांगायचास नको. माझ्यावरची जबाबदारी टाळण्याकरतां हें लिहिलें आहे, असें नव्हे. जी गोष्ट आहे ती नमूद करून ठेविली आहे एवढेंच.

तेव्हां वरील मधून मधून प्रक्षिप्त असलेल्या भागाचें भाषांतर जमेस न धरलें तर बाकी राहिलेल्या होमरच्या ग्रंथाचें भाषांतर चांगलें झालें पाहिजे. तें माझ्या हातून कसें वठलें आहे हें सांगण्याचें काम वाचकांचें आहे.

होमरच्या काव्याचें सौन्दर्य तंतोतंत भाषांतरांत उतरलें नाही तरी ओळख पटण्या इतकें साम्य त्यांत उतरलें असेल तर मी कृतार्थ होईन. विघ्नहर्त्या विनायकाच्या मंगलमूर्तीचें चित्र करावयास बसलेल्या चित्रकारानें विघ्नकर्त्या अमंगल मर्कटाची मूर्ति निर्माण केली* तशी अवस्था झाली नसली ह्याणजे पुष्कळ झालें !

या भाषांतरांत जे दोष दिसतील ते जर सद्बुद्धिनें कोणी दाखवून देतील

* विनायकं प्रकुर्वाणो रचयामास वानरम् ।

तर या पुस्तकाच्या दुसऱ्या आवृत्तीच्या वेळी, सुदैवाने तसा प्रसंग आल्यास, शक्य तर ते काढण्याचा प्रयत्न करीन अथवा दुसरे एकादे असले भाषांतर करण्याचा सुयोग आला तर ते न होऊ देण्याची काळजी घेईन.

होमरच्या इलियडची भाषांतरे इंग्रजीत अनेक झाली आहेत व अजूनही होतील. पहिल्याने केलेले दुसऱ्यास पसंत नाही, दुसऱ्याचे तिसऱ्यास नाही, याप्रमाणे अहमहमिकेने प्रोत्साहित होऊन अनेकांनी परिश्रम केले आहेत. त्यांतील प्रमुख चॅप्मन, पोप, ड्रायडन (कांहीं भाग), कौपर व सोथबी हे होत. ह्यांची भाषांतरे पद्यात्मक आहेत. गद्यात्मक निराळी आहेतच. त्याप्रमाणे ज्यास शक्य असेल त्याने दुसरे निर्दोष भाषांतर करावे व मराठी भाषेची चांगली सेवा करावी. व मला अशी आशा आहे की कांहीं चांगली मंडळी पुढे सरून या कामास लागतील, व व्हर्जिल, मिल्टन, स्कॉट, इ० कवींच्या कृतींची भाषांतरे करून मराठी भाषेच्या इतिहासातील नवीन युगास आरंभ करून देतील.

असो वर निर्दिष्ट केलेल्या सामान्य अडचणींशिवाय माझ्या मार्गात विशेष अशा अडचणी आल्या त्या या की श्लोकांत भाषांतरास प्रारंभ केल्यावर कांहीं कांहीं स्थलांची व पुरुषांची नांवे चरणांत नीट बसत नाहीशी होत. एका वीराचे नांव एका चरणांत बसले तर त्याचाच सहचर ग्रथून मागून येणाऱ्याचे नांव त्या वृत्तांत दुसऱ्या चरणांत बसेना. ही अडचण दुसऱ्या सर्गांत फारच भासू लागली. उभय पक्षांतील कोणचे वीर, कोटून, किति नौका व सैन्य घेऊन आले या यादीला जेव्हां प्रारंभ झाला तेव्हां ओवी-वृत्ताचाच आश्रय घ्यावा लागला. नंतर ही बारंवार येणारी अडचण टाळण्याकरतां आर्यावृत्ताला हाताशीं धरावे लागले, व ते माझावृत्त असल्यामुळे फार सोय झाली. शिवाय सर्व रसांचा परिपोष करण्याचे सामर्थ्य आयेंत आहे. तिचा महिमा असा वर्णिलेला आहे.

आर्या आर्यासि रुचे ईच्या ठायीं जशी असे गोडी ।

आहे इतरां छंदीं गोडी, परि या परीस ती थोडी ॥ १ ॥

परंतु माझ्या आर्यांमध्ये पंतांचें वळण नाही, ह्मणून वाचकांस अगदीं चुकल्या चुकल्यासारखें होईल. माझ्या आर्यांत पंतांची भारदस्त, पदालित्ययुक्त, प्रासादिक, ओजोगुणाविशिष्ट, रसमय, शुद्ध व प्रतिभादर्शक वाणी आढळणार नाही. अशा वाणीलाही नांव ठेवणारे लोक होते. त्यांचा उल्लेख खुद्द पंतांनीं कचित्प्रसंगीं आपल्या काव्यांत केला आहे.

शिरला सदार सानुज सशकुनि सांगेश तो सकटक बर्नी ।

दुखवावया शिरे खळ जैसा निज दुर्गुणांसकट कबर्नी ॥ १ ॥

आर्येला मानियलें बहु पाहुनि सज्जनीं चमत्कृतिला ।

खळचि न मानिति तैसे बहुदूषणसज्ज नीच मत्कृतिला ॥ २ ॥

ही दशा पंतांसारख्या कसलेल्या कवींदाची मग त्यांच्यापुढें माझी अनभ्यस्ताची भाषांतरकाराची कथा काय !

ग्रीक व त्रोजन वीरांचीं नांवें मराठी वाचकांस तीं कानावरून जाण्याचा अभ्यास नसल्यामुळे कर्णकटु लागतील. त्याला इलाज नाही. त्यांचे उच्चार सोईकरतां थोडे बदलले आहेत. परंतु चंद्रगुप्त या नावांचें रूपांतर युरोपीयन लेखकांनीं जसे "सॅन्ड्रोकोटस" असें केलें आहे व त्यास जितकें भिन्न स्वरूप आणिलें आहे, तितकें मीं आणलें नाही. भाषांतर करतांना बहुधा मूळ सोडलेलें नाही. कांहीं ठिकाणीं पोपनं केलेल्या भाषांतरांत कांहीं निराळीच गोडी दिसून आल्यामुळे त्याच्या इंग्रजी भाषांतराचें भाषांतर टिपेंत दिलें आहे. ही गोडी पोपनं आपल्या आंगची कल्पना लढवून आणली आहे व त्यालाच कवि ह्मणतां येईल. ह्मणून त्याच्या बहुमानार्थ त्याच्या दोन चरणांचें भाषांतर एका ठिकाणीं मुद्दाम माझ्या भाषांतरांत घेतलें आहे. पृष्ठ २५ श्लो० ११४ यावरची टीप पहा.

मी नवीन कल्पना लढविली नाही कारण तिचा माझे ठिकाणीं अभाव आहे. शिवाय हल्लींचा शास्त्रीय ज्ञानाचा तार्किक काळ झटला ह्मणजे सर्व काव्यांचा ह्मणजे कल्पनामय रचनेचा काळच आला आहे. तो कवितेला मुळीच अनुकूल नाही. 'कविता व तार्किकत्व यांचें एका ठिकाणीं वास्तव्य ह्मणजे चांदणें व ऊन यांच्या एके ठायीं वास्तव्याइतकें विस्मयकारक होय.' असा अभिप्राय प्रसन्नराघव नाटकाच्या कर्त्यानें नटाचे तोंडीं घातला आहे. तर्कशास्त्र सर्व शास्त्रीय शोधांच्या मूळाशीं आहे ह्मणून शास्त्रीय शोधांचा काळ हा कवीच्या कल्पनामय सृष्टीस प्रतिकूल आहे. *

या दोन कारणांकरतां मीं मूळ सोडून कल्पना लढविण्याचा प्रयत्नही केला नाहीं तेव्हां हें उघड आहे कीं मीं कुणी कवि नसून एक भारवाहक भाषांतरकार आहे. असा भाषांतरकार जर कवीत गणला जाईल तर रानांतले वृष्टि उष्ण सहन करणारे, शिरीं पारंब्या धारण करणारे, विस्तृत वटवृक्षही वर्षांणसह जटा धारण करणारे श्रेष्ठ योगिराज बनतील. +

काव्यामध्ये जागोजाग स्थलांची व वीरांचीं नावें आलीं आहेत, त्यांच्या विषयीं देण्यासारखी माहिती अनेक वेळा होमरनें आपणच दिली आहे. कित्येक वेळां अमुक एक वीर ग्रीक पक्षाचा आहे का त्रोजन पक्षाचा आहे एवढी माहिती मिळाली असतां पुरेशी होते. तीही होमरनें जिथल्या तिथेंच कधीं कधीं दिलेली आहेच. शिवाय जी कांहीं माहिती इलियड समजावयास लागेल ती आरंभीं ऐतिहासिक नांवांचा कोश जोडला आहे त्यांत मिळेल. शहरांच्या नांवांमध्ये विशेष कांहीं नसल्यामुळे फक्त महत्वाचीं तेवढीं घेऊन कोशांत त्याविषयीं माहिती दिली आहे. शेवटीं श्रीज्ञानेश्वर महाराजांच्या शब्दांत वाचकांस विनांति करून ही आरंभीची प्रस्तावना संपवितों.

तरी न्यून तें पुरतें । अधिक तें सरतें । करुनि घ्यावें हें तुमतें । विनावितसें.

भाषांतरकर्ता.

* नटः—नन्वयं कविः प्रमाणप्रविणोऽपि श्रूयते । तदिह चंद्रिकाचण्डातपयोरिव कवितातार्किकत्वयोरैकाधिकरणात्मालोक्य विस्मितोऽस्मि.

+ वर्षांणसह जटिलवर, तरि काय बहु तसे बनीं न वट ।

मोरोपंत.

इलियड.

त्रायनगरीमध्ये प्रायम या नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याला त्याच्या हेक्वुबानामक सच्छील भार्येपासून एकोणीस अपत्ये झालीं होती. यापैकीं दुसरा पुत्र जो पारिस त्याच्या संबधानें त्याच्या मातेला एकदां असें स्वप्न पडलें कीं हा त्रायनगरी अग्निमुखीं अर्पण करील. तेवढ्यावरून त्याला दूर देशीं सोडून देण्यांत आल्यामुळे त्यास अज्ञातवासांत शेतकऱ्याच्या रूपानें दिवस काढावे लागले. सौंदर्याबद्दल देऊं केलेलें बक्षिस मिळविण्याकरतां स्वर्गातील तीन देवींमध्ये जो वाद सुरू झाला, तो यानें या दर्शेंत असतांच आपला अभिप्राय देऊन मिटविला. नंतर त्याला आपलें मूळ व कूळ समजून आलें व प्रायमानेही हा आपला मुलगा आहे असें मान्य केलें. नंतर तो ग्रीसदेशांत जलमार्गानें प्रवासास गेला असतां स्पार्टा संस्थानचा राजा मेनिलास यानें त्याचा अतिथि ह्मणून चांगला सत्कार केला. त्यावेळेस त्याच्या राणीचें ह्मणजे हेलनचें रूप पाहून तो मोहित झाला. व तीही त्याचे बरोबर त्रायपुरास त्याचा हात धरून निघून गेली. प्रायमानें स्तुषा ह्मणून तिचा आदर केला.

इकडे पारिस आपल्याला उत्तम स्त्रीरत्नाची प्राप्ति झाली ह्मणून आनंदांत स्वस्थपणें मग्न होता. परंतु तिकडे, झालेल्या हानीबद्दल मेनिलासाला सारखी हुरहुर लागून राहिली होती. त्यानें स्वस्थ न बसतां ग्रीसदेशांतील नामांकित समरशील राजांची मनघरणी करून हिरावून नेलेली स्त्री पुन्हा शस्त्रबलानें मिळविण्याची तयारी केली. मिळविलेल्या सैन्याचें आधिपत्य अगमेन्नन या नांवाच्या त्याच्या बन्धूस देण्यांत आलें होतें. या पक्षांत मोठ मोठे योद्धे ह्मणजे अकिलीस, आजक्षबन्धू, युलिसीस, दायोमीद व नेस्तर असे होते. यां शिवाय कमी प्रतीचे अनेक होते. १२०० नौकांसहर्षतमान यांनीं येऊन त्रायपुरीस वेढा दिला परंतु प्रायमाचा पुत्र हेक्टर, सर्पिंदन, ईनिआस,

पन्दास व इतर त्रोजन वीर यांनी त्यांस फार शौर्याने प्रतिबंध केला व तो वेढा चालू असतां नऊ वर्षे तशीच निघून गेली. परंतु दहाव्या वर्षी ग्रीकांत अंतःकलहाला आरंभ झाला. त्यांच्या सैन्यांत सांथीचा उद्भव झाला. तिचे खरे कारण काय असावे याचा वीरसभेत खल चालू झाला. त्या समयी कल्कास ह्मणून एक ग्रीकांबरोबर भविष्यवादी आला होता त्याने उठून सांगितले की, लिनेसस शहरी जी लूट मिळाली तिची वांटणी करतांना फीबस अपालोचा पुजारी जो क्रैसीस त्याची कन्या अगमेन्नाने आपला भाग ह्मणून घेतली. तिला बन्धमुक्त करण्याकरतां जेव्हां तिचा जनक खण्डण्या घेऊन अगमेन्ननाकडे आला व विनवण्या करूं लागला तेव्हां अगमेन्नानें त्याचा धिक्कार करून त्यास घालवून दिलें. तेवढ्या वरून त्या वृद्ध पुजाऱ्याने ग्रीकांचा समाचार घेण्याविषयी अपालोची प्रार्थना केली; अपालोचा राग ग्रीकांवर झाला; व तोच सांथीचे खरे कारण होय. कल्कासानें असेही सांगून ठेविलें कीं पुरोहितकन्या परत देईतों सांथीच्या योगानें अनर्थ होतच राहील. अगमेन्नानें जनहितार्थ पुरोहितकन्येस सोडून देण्याचें कबूल केलें, व तीस पित्याच्या घरीं पोचविलेली. परंतु इतर सरदारांनीं मोबदला ह्मणून कांहीं तरी विभाग आपल्या वांट्यांतील त्यास अधिपति ह्मणून द्यावा असा हट्ट धरिला. ह्मणजे तो अकिलीसाच्या वांट्यास आलेली जी क्रैसीसकन्या तीच मागूं लागला. शेवटीं प्रकरण विकोपास जाऊन बलानें तिला दूतांकरवीं घेऊन आला. तेणेंकरून अकिलीस फार संतापून जाऊन लढाईतील आपलें अंग काढून घेऊन नौदेशीं रुसून बसला. त्यासुळे त्रोजनांचा पक्ष फार बळावत गेला व हेक्टरादि वीरांस सारखा जय येत चालला. त्याच्या भरांत त्यांनीं ग्रीकांचा बराच संहार केला. ह्मणून अकिलीसाकडे उपायनें बरोबर देऊन समजी करण्याकरतां कांहीं शिष्ट जन पाठविण्यांत आले. क्रैसीसकन्या परत त्याची त्याला देण्याचेही अगमेन्नानाची तयारी होतीच. परंतु हेक्टरानें

नौदेशाला जोंपर्यंत आग लावली नाही तोंपर्यंत रणांत येण्याचें अकिलीसानें साफ नाकारिलें; तसा प्रसंग मागून आला, तेव्हां मात्र त्यानें आपला मित्र जो पत्रोकृश त्यास आपलें सैन्य देऊन ग्रीकांस मदत ह्मणून पाठविलें. अकिली-
साचें कवच अंगांत घालून लढत असतां पत्रोकृश हेक्टराच्या हातून मृत्यु पावला. अकिलीस मित्रविरहानें व्याकुल होऊन शोक करीत बसला असतां त्याच्या मातेनें त्यास व्हल्कनकृत कवच व ढाल नवीं आणून दिलीं. तीं घेऊन हेक्टर रणांत गेला. नव्या कवचाची गरज लागली कारण त्यानें जें आपलें कवच पत्रोकृशास दिलें होतें तें त्रोजनांनीं हरून नेलें होतें. कवचा-
शिवाय लढणें अशक्य होतें. अकिलीसानें रणांत हेक्टराचा वध केला; पुढें मागाहून त्राय ग्रीकांचे हातीं लागलें. हीच गोष्ट होमरनें आपल्या काव्यांत कथन केली आहे. दहाव्या वर्षीं जें अगमेघ्न व अकिलीस यांचें भांडण झालें, तेथें प्रारंभ करून हेक्टरवध व त्याची केलेली त्रोजनांनीं क्रिया यांचें वृत्त सांगून होमरनें इलियड संपाविलें आहे.

एवढें वृत्त कळवून पुढील प्रश्नांचा विचार करूं.

- १ त्रोजन युद्धाचा काळ कोणता ?
- २ इलियडच्या रचनेचा काळ कोणता ?
- ३ इलियडचा कर्ता कोण ?
- ४ तो होमर असला तर त्याचीं काव्ये इतिहास आहेत काय ?
- ५ होमरची कवि या नात्यानें योग्यता केवढी आहे ?
- ६ रामायणांतील कथेचा इलियडच्या कथेशी संबंध काय ?

या प्रश्नांचा फार पुरातन कालाशीं संबंध असल्यामुळे यांचें निश्चित उत्तर देणें अवघड झालें आहे. पुरावा फार अस्पष्ट स्वरूपाचा आहे. तीरापासून अत्यंत दूर अशा महासागराचें तलावर उच्छिन्न झालेल्या नौकेच्या वाहत आलेल्या फळ्यांच्या तुकड्यांवरून मूळ भव्य नौकेच्या

महारंभरचनेचें स्वरूप निश्चित करण्या इतकेंच जवळ जवळ वरच्या पांचव्या प्रश्ना खेरीज सर्व प्रश्नांचें निश्चयात्मक उत्तर देणें कठीण आहे.

इतक्या पुरातन कालाच्या सीमेवर पाय ठेवतांक्षणींच दृष्टीला मांथ येऊन पुढचा प्रदेश संधिप्रकाशानें व्याप्त आहे असें वाहूं लागतें. जवळच्या सर्व वस्तूंचें स्वरूप अस्पष्ट होतें. दूरच्या वस्तू तर अंधकारांत मिसळून सर्वांचा एक तमोमय गोळाच होऊन गेला आहे असें दिसतें, व शोधक हा आंधळ्या कोशिंबिरींचा खेळ खेळत आहे असें वाटतें. तथापि तितक्यांतही फार दक्षपणा राखून, टाकलेलें पाउल पकें बसल्यावर, शब्दवेध्याप्रमाणें लक्षपूर्वक शब्दांचा वेध घेउन पुढील मार्ग क्रमूं लागल्यास उद्दिष्ट स्थलाचें इष्ट ज्ञान कांहींसें होणें शक्य आहे. परंतु आधींच अस्पष्ट अशा वस्तूंचा नीट बोध करून न घेतां वाटेल तीं अनुमानें जर शोधक काढूं लागला व हव्या त्या वस्तूस जी पाहिजे होती, व जिच्या शोधांत आपण होतो, तीच आपणास मिळाली असें बेसावधपणें धरून चालूं लागला तर *ज्या अंधान्या रात्रींत तमाचा जणूं काय अंगावर लेपच बसत होता व आकाशही जणूं काय काजळाचा वर्षाविच करीत होतें व असज्जनाच्या सेवेची विफलता दृष्टीस आली होती त्या अंधान्या रात्रींत वसंतसेनेला शोधावयाला निघालेले राजशालक शकार महाराज ज्याप्रमाणें एकदां विट व एकदां चेट हातीं लागतांच वसंतसेना ह्मणून धरून ठेऊं लागले व ते विट व चेट आहेत असें समजतांच इकडे विट व तिकडे चेट अशा घोटाळ्यांत जाऊन पडले व वसंतसेना हातची निसडून गेली त्याप्रमाणें खऱ्याचा शोध जवळ जवळ हातास लागत आला असूनही तो हातांतून निसडून जाईल व खरा खरा वाटत असलेला शोध खोटा ठरून शोधक घोटाळ्यांत

* या अंधान्या रात्रीचें वर्णन शूद्रकानें असें केलें आहे.

लिम्पतीव तमोऽगानि वर्षतीवांजनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्विफलतां गता ॥

पडेल. ह्मणून वर निर्दिष्ट केलेल्या प्रश्नांची उत्तरे सावधपणे शोध करून दिली पाहिजेत.

असो. सर्ग २० पृष्ठ ६२० आर्या १०२-११६ पहा. यांत प्रायमाची वंशावळ दिली आहे. या राजकुलाचा मूळपुरुष दार्देनस हा होय. याची उत्पत्ति जोव्हापासून झालेली होती. प्रायम हा दार्देनसापासून सहाव्या पिढीचा व त्याचे मुलगे हेक्टर, पारिस इ० व ईनिआस हे सातव्या पिढीचे होत. हे सर्व त्रोजनयुद्धांत रण करीत होते. त्या वेळीं त्यांचीं बर्येही समरकार्यक्षम असलीं पाहिजेत. प्रत्येक पिढी ३० वर्षांची धरली तर दार्देनसानंतर सहा पिढ्यां त्याला वगळून त्रोजन युद्धापर्यंत झाल्या होत्या. ह्मणजे दार्देनसनिधनानंतर सहा पिढ्यांनीं ह्मणजे १८० वर्षांनीं त्रोजनयुद्ध झाले असें धरले पाहिजे. ईजिप्तांतील शिलालेखांवरून असें दिसते कीं दार्देनस याने दार्देनिआ शहर वसवून ख्रिस्तापूर्वी १४६६ पासून १४०६ पर्यंत राज्य केलें. या शेवटल्या वर्षांतून १८० वर्षे वजा केलीं ह्मणजे त्रोजनयुद्धाचा काळ निघतो तो ख्रि० पू० १२२६ वर्षांचा होय. ह्मणून दोबळ मानानें ख्रि० पू० १२०० वर्षांनीं त्रोजनयुद्ध झालें. हें उघड आहे.

सर्ग ९ पृष्ठ २६८ आ. १७३-१७६ पहा. ईजिप्तमध्ये थीब शहर होतें. त्यावर आपली सत्ता १९-२० नृपकुलांनीं ठेविली होती. १९ व्या नृपकुलाच्या वेळेस संपत्तीचा कळस होऊन गेला. व विसाव्या कुलापासून हास होऊं लागला. १९ वें नृपकुल ख्रिस्तापूर्वी १३२२ वर्षांनीं होऊन गेलें. तेव्हापासून “संपत्ति किति पाहिजे ” तर “थीबांत भरली आहे इतकी” असें एक संपत्ति मोजण्याचें थीब हें मोठें मापच होऊन गेलें होतें. अकिलीसाकडे त्रोजन लोक शिष्टाई करण्यास आले व देणग्या देऊन त्यानें युद्धांत सामील व्हावें व ग्रीकांवरचें अरिष्ट टाळावें ह्मणून त्याची समजी करूं लागले. परंतु देणग्यांनीं माझा राग शमणार नाही असें सार अलंकार योजून अकिलीसानें

सांगितलें. तो ह्मणला “ अगमेन्नानें देऊं केलेल्या देणग्यांचे दसपट किंवा वीसपटही द्रव्य मला नको. मिळेल तेवढें कोटून शोधून आणून सर्व-स्वाची भर त्यानें आंत घातली तरी नको. आर्कोमेनासांतील नको. थीबांतीलही नको. अर्थांत हें शहर या वेळेस ‘संपत्तीत पहिलें’ अशी त्याची कीर्ति सर्वतो-मुखी झालेली पाहिजे. थीबावर राज्य करणाऱ्या राजकुलाच्या जरी शास होऊं लागला होता तरी त्याच्या गतवैभवाची स्मृतिही लागलीच नष्ट झाली नसेल हें उघड आहे. तशी स्मृति १००।१२५ वर्षे पर्यंत टिकेल असें धरलें ह्मणजे त्रोजनयुद्ध ख्रिस्तापूर्वी १२०० वर्षांनीं होऊन गेलें असें धरण्यास हरकत नाही. हें पहिल्या प्रश्नाचें उत्तर झालें.

त्रोजनयुद्धानंतर किति वर्षांनीं इलियड लिहिलें गेलें असावें हा प्रश्न लागला-च उद्भवतो. विद्वानांचीं मतें या बाबतीत जरा सदळच आहेत. अलेक्झान्डर येथील प्रसिद्ध जुन्या पुस्तकालयाच्या एका अध्यक्षाच्या मतें त्रोजन युद्धानंतर इलियड एका शतकाचे आंतच लिहिलें गेलें असावें. इतर विद्वान हें अंतर वाढवितां वाढवितां ४०० वर्षांवर आणून ठेवितात परंतु एवढें खास कीं त्याची स्मृति जोंपर्यंत लोकांना होती, मग ती दंत-कथांत राहिलेली असो, भाटांच्या पोंबाड्यांत असो, जोंपर्यंत तिच्या अंगात शिळेपणा शिरला नव्हता व त्या युद्धांतील समरचमत्कारांच्या कथांनीं कवींच्या चित्तवृत्ती उचंबळून जाऊन, त्यांची प्रतिभा प्रदीप्त होऊन मार्गे झालेला वृत्तान्त, त्याची गोष्ट निघतांच अथपासून इति पर्यंत डोळ्यांसमक्ष जसा काय पुन्हा घडून येत आहे असें कवींस ज्या काला पर्यंत वाटत होतें त्या कालाच्या आंतच त्रोजनयुद्धांतील एकभाग वर्णन करणारें हें इलियड रचिलें गेलें असावें. ह्मणजे ३०० वर्षांपेक्षां जास्त काळ त्रोजनयुद्धानंतर इलियडच्या रचनेच्या वेळापर्यंत गेला नसावा.

सर्ग १२ पृष्ठ ३७१ आर्या १९९। २०० पहा. ग्रीकांच्या भिंतींचे दार

फोडण्यास हेक्टर एक दगड उचलतो तो आतांच्या दोन मनुष्यांना गाडीवर उचलून चढवतांनाही यावयाचा नाही एवढा जड होता. आतांची माणसे अशीं निर्जीव होत चाललीं आहेत असें कवि ह्मणत आहे. पृष्ठ ३६८ आर्या १६९ यांत आजक्षानें एक दगड शत्रूच्या कपाळांत घालण्यास उचलला. तो दोघां पुरुषांस भर ज्वानीत असतां नुसता उचलतां येणार नाहीं अशीं आताचीं माणसें क्षीणबल झालीं आहेत असें कवि पुन्हा ह्मणत आहे. त्रोजनयुद्धाचे वेळीं हेक्टर व आजक्ष हे जे दगड सहज उचलून फेंकीत ते आतांच्या ह्मणजे होमरच्या काळच्या लोकांस नुसते उचलतांही येत नाहीत इतके क्षीणबल लोक होण्यास त्रोजनयुद्धानंतर पांच पंचवीस वर्षांचा काळ पुरेसा नाही. अडीचशें तीनशांचा काळ गेला पाहिजे. ह्मणून सढळ मानानें ख्रिस्तीशका पूर्वी ९०० वर्षांनीं इलियड रचिलें गेलें असावे.

नौकांची नावनिशी देतांना दुसऱ्या सर्गांत होमर ह्मणत आहे—या पूर्व वृत्तान्ताबद्दल मी अजाण आहे. कार्नी येईल त्याची माहिती देत आहे—ह्मणजे ही यादी जेव्हां लिहिली गेली तेव्हां बराच काळ त्रोजन युद्धानंतर गेला असावा. हींही जर ३०० वर्षे थरिलीं तर इलियडच्या रचनेचा काळ दोबळ मानानें ख्रिस्ती शकापूर्वी ९०० वर्षांचा धरावयाला हरकत नाही.

याच्यानंतर पुढचा प्रश्न असा निघतो, कीं इलियडचा कर्ता कोण. याचा जबाब मात्र सर्व शोधक एकच देतील असें नाही. पण ते एकदम उत्तर देतच नाहीत. शिवाय ते साशंकवृत्ति धरून बसले आहेत असें पाहून या प्रश्नाचें रूप जरा बदलूं. “होमर ह्मणून जो एक कवि कोणी होऊन गेला व ज्यानें इलियड रचिलें असें आपण समजतो त्यानेच तें आज आमचे पुढें जसें आहे तसें रचिलें कीं काय ? ” अथवा याहूनही दुसऱ्या शब्दांनीं थोडक्यांत विचारावयाचें ह्मणजे असें विचारूं. “ इलियड हें एककर्तृक

आहे का अनेककर्तृक आहे ? ” याचा जबाब इलियड हें अनेककर्तृक आहे असा देण्याचें धाडस वुल्फ हणून एक टीकाकार आहे त्यानें केले आहे हणून एकांनें त्यास विनोदानें हेक्टरस्वरूपी ह्मटले आहे. त्याचें ह्मणणें असें पडतें.—आह्मीं समजतो तसा आमच्या पुढें असलेल्या इलियडचा होमर हणून एक कर्ता होऊन गेला नाहीं. जर कदाचित् कोणी होऊन गेला असेल, व जर त्याचा त्रोजनयुद्धकथनाशीं कांहीं संबंध असेल तर तो एक इतर लघुकविकृत कृतीचा संग्रहकार व संविधानावर नजर ठेवून कथाक्रम व्यवस्थित रीतीनें जुळणी करणारा कलाकुशल पुरुष होऊन गेला असावा. पहाणा ! खुद्द होमर हा शब्द दोन शब्दांपासून झाला. आहे. होमू ह्मणजे एकत्र व अरो ह्मणजे जुळणें. अर्थात् होमर ह्मणजे एकत्र जुळणारा. जो एकत्र जुळणारा आहे त्यानें स्वतां काव्य केले नाहीं हें उघड आहे.—महाकाव्यांची वाढ सर्व देशांत एकाच तऱ्हेनें होते असें धरून चालल्यास या त्याच्या ह्मणण्यास साधर्म्यानें आमच्या इकडे पुराव्यानें पुष्टि मिळते. व्यास हे महाभारताचे कर्ते ह्मणजे त्यांनीं तें स्वतां रचिलें नाहीं. पूर्वकालीन लघु कवींच्या कृती एकत्र केल्या असें धरलें पाहिजे. हें त्यांच्या नांवाच्या व्युत्पत्तिवरून सिद्ध होत आहे. व्यास हें नांव विअस् ह्मणजे एकत्र जुळविणें या संस्कृत धातुपासून निघाला आहे. ह्मणून व्यास ह्मणजे पद्धतिनें एकत्र जुळविणारा असा होतो. हें मत एका वेदाच्या रचनेपुरतें तरी मोरोपंतासारख्या जुन्या मताच्या कवीस मान्य होतें *

असो. वरील मताच्या पुष्ट्यर्थ वुल्फच्या पक्षांतील लोक असें ह्मणतात कीं ज्यावेळीं इलियड रचिलें गेलें त्याकाळीं ग्रीकांस लिपीचें ज्ञान नसल्यामुळे इलियडच्या कर्त्यास आपलीं काव्यें लिहून ठेवणें

* होतिल बहु कलिमलिन, प्राज्ञजन न पावतील भव्यास ।

वास्तव करी चतुर्था वेदविभागासिं झणुन तो व्यास ॥ १ ॥

अशक्य होतें. त्याच्या नांवावर मोडणारीं इलियड व आदेसी हीं दोन्ही काव्ये तो स्वतां पद्यांप्रमाणें गात असला पाहिजे. तो गात नव्हता तर कोणीतरी इतर लोक गात असावेत. त्यांचीं गीतें ह्मणजे असंबद्ध स्वरूपाचे पद्यसमुच्चय असावेत. तीं आदि, मध्य, अवसान साधून एक कथेच्या रूपानें रचिलेलीं नसावीत. त्यांचें अस्तित्व सर्वत्र पठन करीत हिंडणाऱ्या भाटांच्या स्मृतीवर अवलंबून असावें. व तिनेच त्यांचा जीव राखिला गेला यांत संशय नाही. तथापि मनुष्यांची स्मृति चलच्चभावी असल्यामुळे त्या पद्यसमुच्चयांतही पुष्कळ फेरफार झाले असले पाहिजेत. मागाहूनही भाषासौष्टव साधण्याच्या किंवा न्यूनें भरून काढण्याच्या सद्बुद्धीनें हे फेरफार आपल्या अकलेनें कुणी तरी केले असावेत. त्यामुळे बहुत ठिकाणीं असंबद्धता उत्पन्न झाली आहे. ती पूर्वीं फार असे. अलेक्झान्ड्रिआ येथें पुस्तकालय स्थापन झाल्यावर ख्रि. पू. ५४० वर्षांनीं पिसिस्ट्रेटसनें सर्व प्रतींचा संग्रह करून ग्रीकांच्या २४ मूळाक्षरांचीं नांवें देऊन इलियडचे २४ भाग अथवा सर्ग त्यानें केले. तेथपर्यंत इलियडचें स्वरूप अव्यवस्थित होतें.

तथापि ज्यानें मूळ इलियडचा चित्रपट काढण्यास प्रारंभ केला असेल त्यानें बराच भाग पुरा केला असेल. ज्या कवितासमुच्चयांतून होमरचें व्यवस्थित काव्य निष्पन्न झालें त्यांतील बऱ्याचशा त्याच्या हातच्या असतील एवढेंच या पक्षाच्या लोकांचें ह्मणणें आहे. यांची सर्व भिस्त एकाच मुद्यावर आहे व तो हा कीं प्रथम सांगितल्या प्रमाणें होमरच्या काव्हीं ह्मणजे (ख्रि. पू. ९०० वर्षां पूर्वीं) ग्रीकांस लिपीचें ज्ञान नव्हतें, तें साधारणपणें ख्रि. पू. ७०० वर्षांपर्यंत. लैकर्सचे कायदे लिहिलेले नव्हते. नंतर केलेले लोक्रिअनांचे कायदे मात्र लिखित होते; ते ख्रि. पू. ६६४ त केले गेले व लैकर्सच्या कायद्यांच्या

मागून ७० वर्षांनीं करण्यांत आले होते हाणून लैकर्गसच्या कायद्यांचा काळ ह्मणजे ख्रि. पू. ७०० वर्षांचा होय. इलियड ख्रि. पू. १०० वर्षांतलें असल्या-मुळें तें लिखित नसलें पाहिजे. या ह्मणण्याच्या पुष्ट्यर्थ खुद्द होमरच्या काव्यांत अतर्गत पुरावा हाणून जो देतात तो असा. सर्ग ७ पृष्ठ २११ आर्या ७५ पहा. युद्धांमध्ये सकलांचा संहार होऊं नये हाणून हेक्टराशीं कुणी तरी एक ग्रीक वीरानें दंड खेळावें व त्याच्या निकालावर युद्धाचा शेवट करावा असें ठरलें. नऊ वीर मी मी करीत पुढें आले होते. त्यांतील कुणी जावें हें निश्चित करण्याकरतां सोडत काढण्याचें ठरल्यावर ज्यानें त्यानें आपआपल्या चिठीवर नांवाची खूण करून दिली. व नंतर चिठ्या जमवून घोळावयास दिल्या. पुढें चिठ्या घोळल्यावर एक चिठी उचलून घेऊन खूण कोणाची हाणून भालदार प्रत्येकास विचारीत गेला. त्यावेळेस लोकांस लिहितां आलें असतें तर त्यांनीं आपलें नांव लिहिलें असतें व तें भालदारानें पटकन वाचलें-ही असतें. सर्वांना दाखवीत फिरण्याची गरज पडली नसती. परंतु यावर किती विश्वास ठेवावा हें सांगतां येत नाही. ज्या वेळेस ग्रीकांस लिहितां येत नव्हतें त्या वेळेस सोडत काढण्याचा असा प्रसंग आला असतां खुणा करावयाची जी जुनी पद्धत असेल तीच पद्धत या वीरांनीं लिहितां येत असूनही अद्याप कायम ठेवली असेल. लैकर्गसनें कायदे लिहिले नाही याचें कारण ते लोकांनीं आपल्या स्मृतिपटलावरच लिहावे अशी त्याची इच्छा होती. पाठ करूनच अधिक कडक रीतीनें त्यांचें पालन होईल असें त्याचें मत होतें. हाणून ख्रिस्ता पूर्वी ७०० वर्षांपर्यंत लिपी नव्हती हेंही निश्चित सत्य आहे असें निघत नाही. ख्रि. पू. ११०० वर्षांच्या सुमारास फीनिशियांनां लिहितां येत असे. त्यांच्याशीं व्यापारासंबंधें दळण वळण ग्रीकांसारख्या बुद्धिसंपन्न लोकांचें चालू असतां लेखनकला त्यांस लवकरच साध्य होऊं नये हें असंभाव्य दिसतें. दगडावर, चर्मावर

किंवा मेणासारख्या मऊ पदार्थावर लिहिण्याचें काम चातू झालें असलें पाहिजे. कदाचित् ख्रि. पू. ७०० वर्षीपर्यंत लेखनकला सामान्य जनांस अवगत झाली नसेल. पण आधीं कवींत व पंडितांत तिचा प्रवेश झाला असला पाहिजे. होमरच्या महा काव्यासारखे ग्रंथ निर्माण होउन ते तोंडींच जीवन्त ठेवावयास अगडबंब संस्था अस्तित्वांत असल्या पाहिजेत. त्यांचा मागमूस कोठें लागत नाही. हिब्रुस्थानाप्रमाणें ऋषी व त्यांचे आश्रम, त्यांच्या श्रुति व स्मृति, व त्यांचे ते उलट सुलट पाठ, जटापाठी व घनपाठी शिष्य-वर्ग इत्यादींचें अस्तित्व ग्रीकांत नव्हतें; ह्यापून होमरचीं काव्यें लिखित असावीं मग तीं चामड्यावर असोत किंवा दुसऱ्या एकाद्या मेणासारख्या मऊ पदार्थावर असोत.

सर्ग ६ पृष्ठ १८५ आ. ६७ पहा. प्रीतसनूपाच्या राणीची अनीतिमूलक विनंति तरुण बेलेरोफनानें अमान्य केली ह्यापून त्याच्याविषयीं प्रीतसनूपाच्या मनांत राणीनें कांहीं वाईट भरून दिलें. कांहीं छद्मपत्रें व मुद्रित लेख बेलेरोफनजवळ प्रीतसनें आपल्या सासऱ्यास ह्याणजे आयोबेटीस नृपास देण्या करतां दिले. आयोबेटीसनें बेलेरोफनला जीवें मारावें असा त्याचा मतलब होता. हा लेख कांहीं चिन्हांकित असावा, अक्षरांकित नसावा असें आक्षेपकारकांचें ह्याणें आहे. ह्याणजे तात्पर्य कीं होमरला लिहितां येत नसावें. परंतु बरच्या मुद्यापेक्षांही हा मुद्दा जास्त निरर्थक दिसत आहे. बेलेरोफनसारख्या तरुण सुस्वरूप वीराला जीवें मारावें व तें विश्वासघातानें असें आयोबेटीससारख्या गुणग्राही * नृपाच्या मनांत यावें इतका मुद्देसूद तो लेख असल्याशिवाय तसें करणें शक्य नव्हतें ह्यापून तो लेख अक्षरांकित होता चिन्हांकित नव्हता असें धरल्यास कांहीं प्रमाद होणार नाही.

* बेलेरोफन हा सुरसंभव असून पराक्रमी आहे असें कळतांच त्यानें बेलेरोफनाचा जीव न घेतां उलट आपली मुलगी व राज्य त्या तरुणास अर्पण करून आपली गणप्राप्तता दाखविली.

आक्षेपकारांनीं आणखी एक प्रमाण पुढें आणिलें आहे. होमरचें दुसरें काव्य जें आदेसी त्यांतील ८ व्या सर्गांत एका जहाजावरील तांडेलाच्या उल्लेख आहे. त्याच्या जवळ जहाजावर असलेल्या मालाची लेखी यादी नव्हती तो सर्व जिन्नस नीट व्यवस्थित रीतीनें लेखी यादीप्रमाणें स्मरणांत ठेवीत असे. व लागेल तेव्हां लागेल त्यास ह्मणून दाखवी. ह्मणून त्याला किंवा त्याला नोकरींत ठेवणाऱ्या जहाजाच्या मालकासही लिहितां येत नव्हतें असें धरावयाचें. परंतु या मुद्यांतही विशेष अर्थ नाही. तांडेलापर्यंत लेखनकलेचा प्रसार झाला नव्हता एवढेंच समजावयाचें. अशा एका फीनिशियन तांडेलाची कीर्ति सांक्रेटीससुद्धां लोकांत गात असे ह्मणजे सांक्रेटीसाच्या वेळेस फीनिशियन लोकांत लिपी नव्हती असें ह्मणतां येईल काय ! जर ह्मणतां येईल तर आदेसीतलें हें जेव्हां घुत्त घडलें तेव्हां ग्रीकांत लिपी नव्हती असें ह्मणावें. सांक्रेटीस ख्रि. पू. ४६९ वर्षांनीं झाला व फीनिशियनलोकांत लिपिज्ञान ख्रि. पू. ११०० वर्षांपासून होतें. ग्रीकांस लिहितां येत नव्हतें हा काल त्रोजनयुद्धाचा असेल होमरनें काव्य लिहिलें तेव्हांचा नसेल.

ग्रीकांना लिपिज्ञान नव्हतें ह्मणून होमरचीं काव्ये अनेककविकृत होती या ह्मणण्यांत आतां फारसा जीव उरत नाही कारण ग्रीकांस होमरच्या काळीं लिपिज्ञान नव्हतें हें चांगलेसे सिद्ध होत नाही. शिवाय या काव्याच्या अन्तर्चनेकडे बारीक नजर दिली असतां इलियड हें एकाचीच कृति असावी असें ह्मणणें भाग पडतें. इलियडचे एकंदर सर्ग २४ आहेत. त्यांमध्ये भिन्न भिन्न स्वभावाच्या पात्रांचें वर्णन आहे परंतु त्यांतील मुख्य व गौण पात्रे यांमधील भेदाचें निदर्शन बिनचूक केलेलें आहे. अनेक वीर रणांत मृत झाले. त्यांचे स्मरणाचे प्रकारही अनेक दिले आहेत. त्या सर्वांचें वर्णन एकावळणाचें आहे. तें कसें तें पुढें दाखविलें आहे.

कथा प्रबंधाची जुळणी अविच्छिन्न स्वरूपाची असून सर्व भागांत अन्योन्य

संबंध चांगला दिसून येत आहे. कोठल्याही दोन वृत्तांमध्ये विरोध दिसून येत नाही. सर्व वृत्ताची घटना अशी साधली आहे की, आरंभापासून शेवट पर्यंत एकत्वाचा भंग होत नाही. शब्दांची रचनाही सर्वभर सारखी दिसत आहे. कसलेही वर्णन करतांना योजलेल्या उपमा एका वळणाच्या आहेत. ह्मणजे त्या एकाच कर्त्याला साध्य असू शकतील अशा विशिष्ट स्वरूपाच्या आहेत. या स्वरूपाचें विवेचन पुढें विस्तारानें केलेलें आहे. अशा सर्वांगसुन्दर काव्याची रचना अनेककर्तृक असणें संभवनीय नाही. सर्व अवयव यथाप्रमाण घडविलेले असल्यामुळें जी सजीवच दिसत आहे अशी एक मूर्ति पाहून जर कोणी ह्मणेल कीं तिचा एक डोळा एका शिल्पकारानें घडविला, दुसरा डोळा दुसऱ्यानें घडविला, तद्वतच पाठ तिसऱ्यानें व पोट चवथ्यानें, तर त्याचें ह्मणणें ज्याप्रमाणें ऐकणाऱ्याला हसूं आणल्या शिवाय रहाणार नाही, त्या प्रमाणेंच इलियड सारख्या काव्याची निर्मिति अनेक कवींनीं केली आहे असें जर कोणी ह्मणेल तर ऐकणाऱ्याला त्याचें ह्मणणें हसूं आणल्या शिवाय रहाणार नाही. वरील मूर्तीचा घडविणारा शिल्पकार जसा एकच असला पाहिजे तसा इलियडचाही कर्ता एकच पाहिजे. सृष्टीचें प्रसवनासामर्थ्य मोठें आहे. परंतु एकाच वेळीं एकाच अगाध बुद्धिसामर्थ्याचे दोन कवि जन्मास तिनें घातले नाहीत. दोन कालिदास, दोन मिल्टन किंवा दोन तुकाराम एकाच वेळीं झाले नाहीत. दोन होमरही एकाच काळीं होऊन एकाच्याच हातचें आहे असें दिसणारें जें इलियड तें रचूं शकणार नाहीत. बापानें आरंभ केलेल्या कादंबरीचा आधींच काढून ठेवलेला नकाशा पुत्राला मिळाला होता असें जरी ह्मणतां येणार नाही तथापि कादंबरीचा वृक्षरोप उत्तम भूमिमध्यें बापानें लावल्यामुळें त्याचा विकास आधींच झालेला होता व त्याच्या शाखांच्या विस्तारारवून कुसुमोदय कोठें होईल व फलोदय कसा होईल हेंही समजण्यासारखें होतें व तेवढ्यावरून पुत्रानें पुरी केलेली कादंबरी अशी उतरली आहे

कीं जर बाणानें पहिला भाग मुळींच लिहिला नसता तर त्याची कादंबरी सर्व संस्कृत भाषेंतील इतर कादंबरींत अग्रस्थान मिळवती, असें असूनही बापाच्या कादंबरीशीं पुत्राच्या कादंबरीची तुलनासुद्धां करतां येणार नाहीं. या प्रमाणें पिता पुत्रांनीं अनुकूल स्थितींत केलेल्या निरनिराळ्या भागांत जसा फरक आहे तसा इलियडच्या कोणच्याही भागांत नाही. ह्यापून होमर अनेक होते असें निःशंक पणें ह्याणतां यावयाचें नाही. व असलें काव्य लिखित नव्हतें व तुणतुण्याची तार लागल्यावर ज्यांची नीटपणें गाण्याची तार लागावयाची असल्या असंगत कविताप्रबंध गाऊन दाखवून पोट भरण्याच्या काव्यपाठकांनींच हें काव्य जीवन्त ठेवलें असाही संभव नाही.

व्हिको ह्यापून एक टीकाकार आहे त्याचें ह्याणणें असें आहे कीं “होमर हा शब्द समुदायवाचक असून एका मागून एक त्याच्याच कुळांत उत्पन्न होणाऱ्या पुरुषांनीं (ते सर्व उपजतच कवि असले पाहिजेत!) पहिल्या होमरचा चित्रपट वाढवीत वाढवीत शेवटास नेला. व पिसिस्ट्रेटसनें तो नीट जुळविला.” परंतु पितापुत्रांनीं लिहिलेली कादंबरी जशी समानमूल्य होऊं शकली नाहीं तशीच एकाच कुळांत उत्पन्न झालेल्या अनेक होमरांनीं पूर्ण केलेल्या इलियडची रचना समानमूल्य होऊं शकणार नाहीं हें उघड आहे. व्हिको याच्या ह्याणण्यास उत्तर देतांना जास्त खोलांत शिरण्याची जरूर नाही. पिसिस्ट्रेटसनें अगदींच होमरच्या काव्याला हात लाविला नसेल असें नाही. त्यानें अनेक प्रतीवरून शुद्ध करून एक प्रत तयार केली असेल. कांहीं न्यून दिसल्यास भरून काढलें असेल असें शक्य आहे.

एवढ्यावरून इलियड हें अनेककर्तृक होऊं शकत नाहीं हें सिद्ध आहे. तरी येथें एक प्रश्न उद्भवतो कीं इलियडमध्ये कित्येक ठिकाणीं हीनकवींच्या काव्यांत आढळणारा नीरसपणा आढळतो; कवित्वसंगीं विसंगतपणाही दिसतो तथापि काव्यांतील एकत्व नष्ट झालेलें नाही, याचा अर्थ काय ? तर मूळ

चित्रपट होमरनेच रचिला. परंतु मागूनच्या कवींनीं सद्बुद्धिने अधिक सौन्दर्य आणावयाचा प्रयत्न केला असेल त्या योगानेच पाठान्तरे भिन्नप्रतीत आढळून येतात. हीच गति सर्व काव्यांची असते. हे कवी अधिक चरण घालीत असले पाहिजेत. शिवाय मागून होऊन गेलेले होमरचे पाठ करणारे भाट हेही भर घातल्या शिवाय रहात नसत. हे या भाटांच्या पूर्वतिहासाकडे लक्ष दिलें ह्मणजे समजेल.

होमरच्या काव्यांचे पाठ करणारे भाट इलियड होमरने रचिलें तेव्हां नसावे, कारण इलियडमध्ये त्यांचा उल्लेख नाही. थोडासा उल्लेख आहे तो थ्यामिरिस कवीचा आहे. काव्यपाठकांचा नाही. पृष्ठ ८३ ओव्या ५४-५६ पहा. हा कवि गर्वाने ह्मणाला कीं वाग्देवता स्वतां गाणीं गातील, तरी त्यांच्यावर मींच जय मिळवीन; मीं हरणार नाहीं. याला पुढें वाग्देवतांनीं अंधत्व आणिलें. यावरून होमरच्या वेळेस चांगले कवि आपआपलीं पद्यें आपणच गात असें दिसतें. पुढें आदेसीनामक दुसरे काव्य होमरने रचिलें तेव्हां वैतालिक पाठ करूं लागले. पेनिलोपीच्या दरबारांत प्रणयिजनांचें रंजन करण्याकरतां एका भाटाची योजना केलेली होती. या वेळेस श्रमिन्त सरदारांकडे काव्यपठनाची चाल पडून गेली असावी. पुढें मात्र ख्रि. पू. ६०० वर्षांनीं यात्राप्रसंगीं होमरचीं काव्यें ह्मणण्याचा प्रघात पडला. ख्रि. पू. ४०० वर्षांच्या सुमारास आयन हंग्रून एक होमरकाव्यांचा अलौकिक पाठक होऊन गेला तो महायात्राप्रसंगीं उंच भूमीवर अधिष्ठित होऊन भरजरी पोषाख करून साभिनय पाठ करीतसे. होमरशीं तादात्म्य पावून रसपुष्ट स्थलीं त्याला आवेश चढून त्याचे डोळे भरून येत असत व त्याचें सर्वांम पुलकित होत असे. २०००० रांवर श्रोतृसमुदाय सागराप्रमाणें पुढें पसरला असतां लोकांच्या मुखांवर आश्चर्य, क्रोधादि विकार उत्पन्न करून हर्षानें त्यांची चित्तवृत्ति उच्चंढून टाकीत असे. पाठ झटल्यावर टीका करून त्यांतील उपमा स्पष्ट करून सांगत

असे. अशी त्याची वाक्चापल्याबद्दल ख्याति असे. तेव्हां हस्तचापल्या करून त्याच्या सारख्या मागच्या पुढच्या पाठकांनी होमरच्या काव्यांत भर घातली नाही असें ह्मणतां येत नाहीं. आपल्या घमेंडीत अथवा यजमानास खूष करण्यास त्यांच्या वंशावळी हे आंत घालीत असत. याप्रमाणें दुसऱ्या सर्गातील नौकांचीं * नावनिशी अंशतः अगर समग्र प्रक्षिप्त असावी. ह्मणून जे काहीं असंबद्ध व नीरस भाग दिसत आहेत ते सर्व या काव्यपाठकांच्या हौसेचे परिणाम होत.

सारांशः—त्रोजन युद्ध ख्रि. पू. १२०० च्या सुमारास झालें. त्यानंतर ३०० वर्षांनीं ह्मणजे ख्रि. पू. ९०० च्या सुमारास होमरनें इलियड रचिलें, तें मुख्यत्वे एककविकृत आहे. कांहीं भाग मागून झालेल्या वृत्तांलिंकांनीं व हीनगुण कवींनीं इतिहासकथनाच्या हौसेनें प्रक्षिप्त केले आहेत. वर निर्दिष्ट केलेल्या सर्व शोधकांच्या बगाडून ज्याचें मत निराळेंच आहे असा एक शोधकवर्ग आहे. त्याच्या मतांचा येथें नुसता उल्लेख करून ठेवला आहे. ह्या शोधकांनीं सर्व महाकाव्यांची विल्हेवाट सूर्याच्या आधारे लक्षणेनें लावण्याचा प्रघात पाडला आहे. त्यांस या काव्यांत इतिहासाच्या अल्पांश सुद्धां दिसत नसून सर्वच काव्यें रूपकमय आहेत असें वाटतें. उदाहरणार्थ हे-लनचें पारिसनें हरण केले ह्मणजे Helos जी सूर्यप्रभा तिचें अंतर्धान झालें व त्राय ह्मणजे सूर्यप्रभावशुंठित अरुणोदयस्थान. या रीतीनें सर्व काव्यांची विचित्र पद्धतीनें त्यांनीं वाट लाविली आहे. रामायणांतील सीता ही कृषिकर्म-दर्शक होय ह्मणून ती भूमीत सांपडली व भूमीत अंतर्धान पावली. या मताला अद्याप फारशी पुष्टि मिळाली नाही. यांचे ह्मणणे कबूल केलें तरी यांना या

---

* ती अंशतः खरी असली किंवा नसली तरी अस्तंगत झालेल्या नृपमुलांतील वंशज पूर्ण वैभवाची खूण ह्मणून पूर्वजांच्या पराक्रमाची आठवण देण्याकरतां ती दोनशें वर्षे या नावनिशीकडे बोट दाखवीत रहाले असतील.

काव्यांत इतिहास आहे असे कबूल करावे लागेल. नायक व नायिका यांची कशीही उत्पत्ति धरिली तरी त्या काळची राजनीति, समाजव्यवस्था, राजसत्ता व समाज यांच्याधारणार्थ केलेले कायदे, नीती, कला, कौशल्य, तत्वज्ञान, आचारविचार, शास्त्रे इत्यादींचा इतिहास काव्यांत असतोच. नदीचा उगम कोठून ही असला तरी समुद्राला मिळण्यास ज्या देशांतून ती नदी जाईल त्या देशाच्या जमिनींतील भूण तिच्या पाण्यांत उतरल्याशिवाय रहाणार नाहीत. त्याप्रमाणे महाकाव्यांतील पात्रांचे मुख्य अस्तित्व रूपकावर अवलंबून आहे असे धरिले तरी त्या महाकाव्यास निर्माण करणारे कवी ज्या राष्ट्रांत ते उद्भूत पावले असतील त्या राष्ट्राच्या तत्कालीन इतिहासावर प्रकाश पाडून त्याचे रंग रूप सर्वभर स्पष्टपणे दृश्य केल्याशिवाय रहाणार नाहीत. काव्यरूप शरीर जरी काल्पनिक धरिले तरी त्याला सजीव करणारा आत्मा मात्र इतिहासरूपीच असला पाहिजे इलियड हे ३००० वर्षांपूर्वीच्या ग्रीकांचा इतिहास कथन करिते व रामायण हे आर्यांच्या सुधारणेचा इतिहास कथन करिते यांत संशय नाही. कारण वर निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे पुराणे हीच आद्यकालीन लोकांचा इतिहास, कविता ही त्यांची अंतःप्रेरित भाषा, काव्यांतच त्यांचा इतिहास, भूगोल, तत्वज्ञान, धर्म, राज्याविस्तार, वंशावळी इ० येतात. राष्ट्राच्या संबंध नियतीचे वर्णन यांतच असते. या प्रस्तावनेत पुढे इलियडमधली ध्यानांत ठेविण्यासारखी ऐतिहासिक माहिती दिली आहे.

अद्मासने खणले असता त्राय शहराच्या खाणाखुणा सांपडतात व त्यांशी होमरचे वर्णन कित्येकांच्या मताप्रमाणे जुळते. त्यांची भिंत स्कीअनद्वार, प्रायममंदिर, बुरुज, प्रस्तरमय राजपथ, हत्यारे, सुवर्णभूषणे रजताचे प्याले इ. सांपडतात. नाण्याचे नांव सुद्धा मिळत नाही. या गोष्टींकडे लक्ष दिले ह्मणजे होमर हा इतिहास कथन करित आहे यांत संशय नाही. हेच उत्तर चवथ्या प्रश्नाचे होय. पांचव्या प्रश्नाकडे वळण्या पूर्वी अल्पसे होमरचरित्र दिले पाहिजे.

होमरचा जन्म आमचे येथे झाला असें ह्मणत सात भिन्नभिन्न नगरे पुढें येतात. तथापि स्मिर्नानगरांत त्याचा जन्म झाला असेल, असें पुष्कळांचें मत आहे. तो आपला निर्वाह एक शाळा चालवून करीत असे. मेन्तीसनामें एक व्यापारी होता त्यानें त्याला आपल्या बरोबर जलप्रवासाला नेलें. परंतु तो त्यास डोळ्यांचा आजार झाल्यामुळें सोडून द्यावा लागला. त्या वेळेस मेन्तर ह्मणून एका जेहानें त्याची सुश्रूषा केली. तरीही तो शेवटीं अगदीं आंधळा झाला. त्या विपन्नस्थितींत ज्यांनीं त्यास आश्रय दिला त्यांचा त्यानें आपल्या काव्यांत त्यांच्या स्वभावाचीं पात्रें घालून बहुमान केला आहे, असा कित्येकांचा समज आहे. आदेसी मधील युलिसीसाच्या कष्टमय प्रवासवृत्तांशीं याचे जे प्रवासांत हाल झाले त्यांचा संबंध असोवा. किंबहुना युलिसीसवरील संकटें याच्या प्रवासवृत्तांताचीं प्रतिबिंबेंच होत. तथापि या गोष्टींचा येथें विस्तार करणें जरूर नाहीं; कारण याविषयीं निश्चित अशा फार थोड्या गोष्टी आहेत. १ तो कवि होता, २ शिक्षक होता, ३ पुष्कळ फिरलेला होता व शेवटीं आंधळा झाला. इतक्या त्याविषयीं मुख्य गोष्टी आहेत. वाटेल तर ध्यानांत ठेवाव्या नाहीतर सोडून याव्या इतक्याच त्या विश्वसनीय आहेत.

आतां होमरची कवि या नात्यानें योग्यता केवढी आहे त्याचा विचार करूं. याची ख्याति वीररसप्रधान, वीरचरितवर्णनात्मक काव्यांचा कर्ता ह्मणून आहे. अशीं काव्यें यानें दोन रचिलीं १ इलियड व २ आदेसी. तूर्त इलियडमध्ये दिसून येणाऱ्या होमरच्या विशिष्ट गुणांचें परीक्षण करून वर्णन करावयाचें आहे. प्रस्तुतचें पुस्तक हें मूळ ग्रीक भाषेंतील काव्याच्या इंग्रजी भाषांतरावरून मराठींत केलेलें भाषांतर आहे. तेव्हां हें काव्य कोणत्या प्रतीचें आहे हें ठरावितांना युरोपांतील अरिस्टॉटल सारख्या विद्वानांनी केलेल्या वीरचरित वर्णनात्मक काव्याची व्याख्या यास लावावयाची किंवा आमच्या

इकडील साहित्यशास्त्रांत प्रवीण अशा पंडितांनी दिलेली महाकाव्याची लावावयाची, हा प्रश्न आहे. इलियडला आमच्या पंडितांची व्याख्या लावून पहावी हें जास्त बरें दिसते. कारण ग्रीक पंडितांनी आपल्या व्याख्या इलियड काव्यांत जे उत्तम गुण आहेत त्यांवरून मुख्यांशीं बांधलेली असावी. ह्मणून तींत दिलेलीं लक्षणे सर्व प्रकाराने इलियडमध्ये जे होमरचे विशिष्ट गुण आढळून येतात त्यांशीं जमलींच पाहिजेत. व तीं जमलीं ह्मणजे त्या वाद्याला स्वरूप कसें येतें तें पहा. इलियड हें उत्तम काव्य कशावरून? तर अमुकव्याख्येंत दिलेलीं लक्षणे त्यांत आहेत ह्मणून. व ती व्याख्या तरी निर्दोष कशावरून तर इलियड ह्मणून जें सर्वमान्य काव्य आहे त्याच्या लक्षणां-वरूनच ती बांधलेली आहे ह्मणून. ह्मणजे या ठिकाणीं अन्योन्याश्रय दोष येतो. किंबहुना स्वस्कंधारोहणन्यायही येतो. आमच्या इकडील पंडितांची महाकाव्याची व्याख्या जी रामायणासारख्या काव्यांतिल उत्तम गुणांवरून बांध-लेली आहे तिच्या साहाय्यानें जर रामायणाचें परीक्षण केलें व तें उत्तम ठरविलें तर वर सांगितल्याप्रमाणें दोष उत्पन्न होईल. एवढ्या करतां आमच्या पंडितांनी दिलेली व्याख्या इलियडला लावून पाहिली पाहिजे. व तें जर या दृष्टीनेंही चांगलें ठरेल तर त्यांत विशेष आहे. तेव्हां इलियड हें कोणच्या तऱ्हेचें काव्य आहे हें समजण्यास काव्य ह्मणजे काय हें समजलें पाहिजे. कवि* या शब्दाची उत्पत्ति कु-करणें या धातूपासून झाली आहे. कवि ह्मणजे करणारा अर्थांत कल्पनेनें नवीन सृष्टि करणारा होय. आनंदवर्धनकृत ध्वन्यालोकांत झटलें आहे. “ अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः । यथास्मै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ॥ ”

---

* कवि याचा वाचक इंग्रजी शब्द जो poet त्याची व्युत्पत्ति अशीच आहे poet to make (ह्मणजे करणें) याच धातूपासून झाली आहे ह्मणून काव्याच्या व्याख्ये-वरून युरोपीअन पंडित व संस्कृत पंडित यांत मतभेद होणार नाही हें उघड आहे.

अर्थः—कवी हे काव्यसृष्टि निर्माण करणारे ब्रह्मदेवच आहेत. त्यांच्या आवडी नावडीवर विश्वाचें परिवर्तन होत असतें.

*कवींनीं कल्पनेनें केलेली जी शब्दसृष्टि तिलाच काव्य ह्मणावयाचें. 'सुक-
ल्पमांस कवि वी' असें पंत ह्मणतात. याच चांगल्या कल्पनांच्या प्रबन्धाला
काव्य ह्मणावयाचें. याच कल्पनांपासून, याच शब्दसृष्टीपासून एका तऱ्हेचा
अनिर्वाच्य आनंद वाचकांचे मनाला होत असतो. कारण त्या कल्पना कधीं
कधीं रसमय असतात. तो रस कांहीं एक अवर्णनीय प्रकार आहे. षड्रसयुक्त
अचाची चव ते चर्वित केल्यापासून जशी होते, तशी काव्यरसाची गोडी
काव्याच्या चर्वणानें ह्मणजे मननानें होते. तो रस कसा ह्मणून विचारल्यास
सांगतां येणार नाहीं. कित्येकांनीं या काव्यरसास ब्रह्माची उपमा देऊन ब्रह्मा-
नंदाप्रमाणें काव्यरसाचा आनंद मानला आहे. " रसोवै सः, रसं हि एव लब्ध्वा
आनंदी भवति" अशी ब्रह्मानंदाचें वर्णन करणारी श्रुति आहे. तिचाच उपयोग
यांनीं काव्यरसाचें वर्णन करण्याकडे केला आहे. ब्रह्म हें स्वसंवेद्य
आहे. त्याच्यासारखें तेंच. तें स्वानुभवानेंच जाणावयाचें आहे.
त्याचें ज्ञान झालें तरच आनंद होतो. त्याप्रमाणें काव्यरसाला कोणाची
उपमा नाही. तो स्वसंवेद्य आहे. तो स्वानुभवानेंच कळणारा आहे व कळल्या-
वर आनंद होत असतो. आणखी सर्वांनीं असा अनुभव घेऊन पहावा कीं
कविता वाचतांना ज्या स्थलीं कांहीं आकस्मिक आनंद होतो त्या स्थलीं कांहीं

* आतां वंदू कवीश्वर । जे शब्दसृष्टीचे ईश्वर । नातरी हे परमेश्वर वेदावतारी ॥ १ ॥
कीं हे अमृताचे मेघ वोळले । कीं हे नवरसाचे बोध लोळले । नाना सुखाचे ठावें वळले ।
सरोवर हे ॥ २ ॥ कीं हा ईश्वराचा पवाड । पहातां गगनाहून वाड । ब्रह्मांड रचनेहून
जाड । कविप्रबंधरचना ॥ ३ ॥

रामदास

कवी हे शब्दांनीं प्रतिसृष्टि निर्माण करतात व त्यांचीं काव्यें रसात्मक आहेत अशी
बरोबर व्याख्या दाससारख्या अध्यात्मक पंडितांनींही केली आहे हें ध्यानांत
ठेवण्यासारखें आहे.

अर्थचमत्कृति, शब्दचमत्कृति, अथवा कांहींतरी रसनिष्पाति आहे असें हटकून समजावें. मागाहून शोध करून पाहिल्यास कांहीं शब्दालंकार, कांहीं अर्थालंकार तेथें दृष्टीस पडेल, तेथें कोणत्यातरी रसाचा परिपोष झालेला आढळेल. मिळून जेथें आनंद होतो तेथें वाईट बरा काव्याचा मासला असतोच. शब्दालंकार व अर्थालंकार यांनी युक्त जें काव्य तें अधम किंवा अवर काव्य व रसानें युक्त तें उत्तम काव्य समजावें. “रसात्मकं काव्यं” ही उत्तम काव्याची व्याख्या होय.

शब्दालंकार व अर्थालंकार यांनी युक्त जें काव्य तें अधम काव्य असें जें वर सांगितलें आहे तें थोड्याशा दृष्टान्तांनं स्पष्ट होईल. एक अत्यन्त रूपवती स्त्री घ्या, ती अशी कीं तिला पाहून कोणी ह्मणतील हिला निर्माण कर-तेवेळेस प्रत्यक्ष काम हाच ब्रह्मदेव झाला असावा; अशी स्त्री कला कौशल्य व वनदेवता जीं जीं आभरणें देऊं शकतील त्यांनीं मंडित असूद्या. ती आपल्या अगदीं तारुण्यांत आली आहे असेंही समजा. परंतु तिच्या विभ्रमांस चालून देणारा कोण आहे तर आंतील जीव होय. तो नसेल तर तिच्या रूपाची व अलंकारांची काय शोभा आहे ! तिचें शरीर निर्जीव प्रेत आहे ! त्याचप्रमाणें शब्दालंकार व अर्थालंकार यांनी युक्त परंतु रसविवर्जित अशी जी कविता ती शोभन वस्त्रांनीं आच्छादित व अनेक अलंकारांनीं मंडित अशी जीवरहित कुडी आहे. एवढ्याकरतां आमचे साहित्यकार रसात्मक काव्यास फार मान देतात व तो वास्तविक आहे. अधमकाव्यांत वर सांगितल्याप्रमाणें शब्दचमत्कार व अर्थचमत्कार असतो. ह्मणून तीही व्याख्या इलियडचें परीक्षण करतांना ध्यानांत ठेवावी.

• येथें थोडें रसांचें विवेचन केल्यास वाउगें होणार नाहीं. रसांचे भेद आठ आहेत
शृंगार-वीर-करुणा रौद्र-हास्य-भयानकाः ।

बीभत्सान्द्रतसंज्ञौ चेदष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥ १ ॥

कोणी कोणी “शान्तोऽपि नवमोरसः” असें ह्मणतात. शृंगार, वीर, करुण, रौद्र, हास्य, भयानक, बीभत्स, अद्भुत व शान्त असे नऊ रस आहेत. रसात्मक काव्यापासून होणारा आनंद अनिर्वाच्य खरा. तथापि कोणत्या रसाची उत्पत्ति कोठून होत्ये व कां होत्ये त्याचा विचार साहित्यशास्त्रपवीर्णांनी केला आहे.

मनुष्याच्या चित्तांत उपजतच कांहीं विकार किंवा भाव केव्हां केव्हां उत्पन्न होतात. तो मनुष्याच्या चित्ताचा धर्मच आहे. ह्मणून त्या भावांस किंवा विकारास स्थायिभाव ह्मणतात. कारण त्यांचें अस्तित्व मनुष्याचा चित्तांत स्थायिक आहे. त्या विकारांचेंच तें केलेलें आहे. या नऊ स्थायिभावांचीं नांवें रति, उत्साह, शोक, हास्य, भय, जुगुप्सा (किळस), क्रोध, निर्वेद (शम) अशीं आहेत. या स्थायिभावांची व शृंगारादि नऊ रसांची अनुक्रमानें संगति आहे. जेव्हां रत्यादि विकार चित्तांत उत्पन्न होतात तेव्हां शृंगारादि रस पुष्ट होतात, असें साहित्यशास्त्रकारांचें मत आहे. या स्थायिभावांस उत्पन्न करणाऱ्या पदार्थांस वस्तूंस किंवा स्थलांस विभाव ह्मणतात व स्थायिभावांचीं जीं कार्यें त्यांस अनुभाव ह्मणतात. व दुसरीं कांहीं लक्षणें हर्षोन्मदादि जीं एकाहून अधिक रसांत मिसळतात त्यास व्यभिचारिभाव ह्मणतात. या सर्वांनीं ह्मणजे विभाव, अनुभाव, व व्यभिचारिभाव यांनीं स्थायिभाव उत्पन्न होतात व त्यांचे जे जे रस असतील ते व्यक्त होतात. * या सर्वांचा विचार विस्तारानें येथें करण्याचें कारण नाहीं. “रसात्मकं काव्यं” याची कल्पना येण्याकरतां रसांचें थोडक्यांत स्वरूप सांगितलें आहे. “रसात्मक काव्य” तें उत्तम होय व शब्दालंकारयुक्त अथवा अर्थालंकारयुक्त तें अधम किंवा चित्रकाव्य होय एवढेंच वाचकांनीं इलियडचे परीक्षण करतांना ध्यानांत ठेवावें.

इलियडच्या विषयाकडे पाहिलें तर तो अकिलीसाचा तीव्र रोष होय.

* विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिः । असें भरतनाट्यशास्त्रांत वचन आहे.

या रोषाच्या मुळें त्यानें धैर्यात्मक वीरांचे आत्मे यमपुरीला धाडून दिले व त्यांच्या प्रेतांची मेजवानी क्षुधार्त व फाडफाडून खाणाऱ्या खगांस व श्वानांस दिली. अशा तऱ्हेने रोषाचें वर्णन इलियडमध्ये आहे यांत वीररस हा प्रधान आहे. त्याच्या अनुसंगानें करुणरसाचा परिपोष झालेला आहे. एवढ्यावरून यास वीररसप्रधान काव्य झणतां येईल. परंतु हें नाव नवीन काढलेलें आहे. आमच्या साहित्यांतलें नव्हे. अगदीं लहान काव्यास खण्डकाव्य आणि मोठ्यास महाकाव्य झणतात. तथापि महाकाव्याचें लक्षण साहित्यदर्पणकार असें देतात.

संध्या सूर्येन्दुरजनी प्रदोषध्वान्तवासरा : ।

प्रातर्मध्याह्नमृगया शैलर्तुवनसागरा : ॥ १ ॥

संभोगविप्रलंभौ च मुनिःस्वर्गपुराध्वरा : ।

रणप्रयाणोपयममंत्रपुत्रोदयादयः ॥ २ ॥

वर्णनीया यथायोगं साङ्गोपाङ्गं अमी इव ।

ही महाकाव्याची व्याख्या आहे असें झणण्यापेक्षा वर्णन आहे असें झटलें पाहिजे. लघुकाव्याचा विस्तार करून महाकाव्य कसें करावे हें वरच्या श्लोकांत सांगितलें आहे. सूर्य व चंद्र; संध्या, प्रदोष, रजनी, अंधकार, प्रातःकाल, मध्याह्नकाल, दिवस, मृगया, पर्वत, ऋतू, दोन्ही शृंगार, मुनि, स्वर्ग, वने, पुरें, यज्ञ, रणांत सैन्याची प्रयाणें; सागर, उपयमादि विधि, मंत्र, पुत्रोदय इत्यादींचीं वर्णनें महाकाव्यांत आलीच पाहिजेत असें नाही. काव्याचा विस्तार करतांना रसपोषण चालू ठेवण्याकरतां जसा योग येईल तशीं सांगोपांग वरील वर्णनें करावीं. तीं अवश्यच आहेत असें नाही. हीं सर्व रामायणांत आढळतात. व त्यावरूनच ही व्याख्या बसविली असल्यामुळें समायणाला लागू पडेल. आतां हिच्या कसोटीस लाडून पाहिलें असतां

इलियड कसे काय उतरते तें पाहूं. वर निर्दिष्ट केलेलीं सर्व वर्णनें इलियड मध्ये शक्य नाहींत. इलियड मुळींच दोन महिन्यांचे आंत संपतें. दोन महिन्यांचा एक ऋतु या मानानें एक किंवा दोन ऋतूंचेच वर्णन यांत येणें शक्य आहे. पर्वत ह्याणाल तर त्याचा अभावच आहे. ग्रीकांची छावणी व त्रायपुरी यांमध्ये डोंगर नव्हता. नाहीं ह्याणायला आलिम्पसपर्वताचा उल्लेख अनेक वेळा येतो. इदाशिखराचें वर्णन त्याप्रमाणें आलें आहे पृ. २२७ आ. २३-२४ पहा. संभोगशृंगाराचें वर्णन यांत आहे, रणांतून विमुख झालेल्या पण महालांत सन्मुख बसलेल्या पारिसाची हेलनशीं भेट वहीनस घडवून आणिते तेव्हां एक (पृष्ठ ११६ व ११७ पहा.) व दुसरें ४३०-३१ पृष्ठांतील जोव्ह व जूनो यांच्या भेटी नंतरचें. मुनीचें अस्तित्व ग्रीकांत त्या वेळीं नव्हतें. ह्याणून त्यांचें वर्णन अशक्य आहे. स्वर्गाचें मधुन मधून आहे. नगराचें एकादेवेळेस आहे. थीबाचें वर्णन पहा पृष्ठ २६८ आर्या १७५। ७६. यज्ञाचें आहे. गोमेध व शतमेध यांहून मोठाले यज्ञ ग्रीक करीत नसत. रणप्रयाणांचें मात्र सर्वत्र वर्णन आहे. मंत्रांचें नाहीं. पण ईशप्रार्थनेचें आहे. उपयम व पुत्रोत्सवादींचा योगच आला नाहीं. आतां वर्णनविषय राहिले ते सूर्य व चंद्र, ऋतु, संध्याकाळपासून रात्रीचे भाग, तसेच दिवसाचे भाग, मृगया, सागर व वने- परंतु यांचीं वर्णनें होमरच्या काव्यांत निराळ्या पद्धतिनें आलीं आहेत तीं त्यानें स्वतंत्ररूपानें जरी केलेलीं नाहींत, तरी विस्तृतस्वरूपाच्या उपमा योजतांना त्यानें केलेलीं आहेत असेंच त्याला करावयास पाहिजे होतें असें नाहीं परंतु जीं वर्णनें त्यानें उपमेच्या विस्तारांत आणिलीं आहेत तीं तो जर स्वतंत्रपणें करता तर जितकीं उत्तम त्यानें केलीं असतीं तितकींच उत्तम तीं आहेत. पृ. १३१ आर्या १५६-८ पहा. समरोत्सुक ग्रीक सैन्याच्या पंक्ति संशुद्ध सागराच्या चलित ऊर्मीप्रमाणें दिसत होत्या असें ह्मटलें आहे. यांत सागराचें वर्णन आलें. पृष्ठ २४९ आ. २४५। ५० यांत रात्री पहारा करते वेळेस

ब्रोजनांनीं परसे पेटविले होते ते दुरून पूर्ण इन्दूच्या सभोंवार नक्षत्रगण जसा-
शोभतो तसे शोभत होते असें झटलें आहे. यांत निर्वात गगनांत इन्दु प्रकाश
पाडीत असतां शिलोच्चय व वनराजि यांस कशी शोभा येते व त्यांत रंगाची
काय मजा असते तें वर्णिलें आहे. यांत इन्दूचें वर्णन आलें.

पृष्ठ ३३० आ. १८८-१९१ पहा-एकटा युलिसीस शत्रुसंधांत सांपडला
असतां त्याची तुलना श्वान व पाराधि यांनीं वेष्टिलेल्या रानडुकराशीं केलेली
आहे. यांत रानडुकराच्या शिकारीचें वर्णन आलें.

पृ० ३६४ आर्या १२२-२६ पहा. ग्रीकांनीं अरीवर केलेली दगडांची
वृष्टि हिमवृष्टीशीं तोललेली आहे. तिच्या योगें पर्वतशृंगें कशीं बुडून
जातात; कमलवनें, शस्यसंपत्ति, यांचा नाश कसा होतो तें विस्तृत
वर्णन आहे. यांत हेमन्तांतील हिमवृष्टीचें वर्णन आलें.

४५५ पृ. आ० १३६-३७ पहा. शिळेच्या आड लपलेल्या मृगांची
शिकार श्वानांच्या मदतीनें करणारे गांवढळलोक अवचित येणाऱ्या सिंहास
जसे भिऊन पळतात तसे लढत असलेले ग्रीक हेक्टराला पाहून पळाले असें
वर्णन यांत आहे. हें मृगयेचें वर्णन आहे असें झटलें पाहिजे.

पृ. ४९७ आ. १८८-९२ पहा. अतिवृष्टीनें नद्या फुगून समुद्राला
मिळतांना जेवढा उच्चा शब्द करतात तेवढा हेस शब्द ब्रोजन वाजिनींनीं
केला असें झटलें आहे. यांत पावसाचें वर्णन आलें आहे.

मिळून वर लिहिल्याप्रमाणें सागर, इन्दु, मृगया, हिमवृष्टि, वर्षाकाल
इत्यादींचें वर्णन पर्यायानें येत आहे. ही वर्णन करण्याची तऱ्हा ज्ञानेश्वरांम-
ध्यें दिसून येते. भगवद्गीतेसारखा तत्वज्ञानाचा अवघड विषय स्पष्ट करून
सांगतांना त्यांनीं कवितेचा उपयोग केला आहे. आपला ग्रंथ वृत्तांत लिहिला
ह्यापून त्यांचा ग्रंथ काव्य असें नव्हे. कारण नुसत्या वृत्तांनीं ग्रंथास काव्यस्वरूप
प्राप्त होत नाही. झालें असतें तर अमरकाश, वाग्भट इ० ग्रंथही काव्येच झालीं

असतीं. ज्ञानेश्वरांनीं आपल्या ग्रंथांत रसनिष्पत्ति केली आहे. सामान्य जनांस अर्थ स्पष्ट करून सांगतांना उपमानांच्या शोधांत त्यांनीं सर्व सृष्टि उच्छिष्ट करून टाकिली आहे. स्वतंत्ररीतीनें जे सागरादि विषय महाकाव्यांत वर्णिले पाहिजेत ते त्यांनीं तसे स्वतंत्रपणें वर्णिले नाहींत (व त्यांनीं तसे वर्णन करतां कामा नये; कारण ते कांहीं महाकाव्य लिहावयास बसले नव्हते), परंतु उपमेदाखल त्यांनीं त्यांचें सागरादि विषयांचें वर्णन पर्यायानें केलें आहे.

मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ।

माझी मायारूप नदी जे तरून जातात त्यांस माझी प्राप्ति होते. या भगवद्‌चनाचा अर्थ स्पष्ट करण्याकरतां मायापुराचें केवढें भव्य वर्णन त्यांनीं केलें आहे पहा. त्यांतील थोडा भाग येथें घेतला आहे.

जे सृष्टिविस्ताराचेनि वोधें । चढत कालकलनेचेनि वेगें । प्रवृत्ति निवृत्तीचीं तुणें । तटें सांडी ॥ १ ॥ जे गुणघनाचेनि वृद्धिभरें । भरली मोहाचेनि महापूरें । वेऊनि जात नगरें । यमनियमांचीं ॥ २ ॥ जे द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत । माजि प्रमादादि तळपत । महामीन ॥ ३ ॥ ..... रतीच्या बेटा । आदळती कामाच्या लाटा । जेथ जीवफेन संचाटा । सैंव दिसे ॥ ४ ॥ संमोह विभ्रम मासे । गिळिताती धैर्याचीं आभिषें । तेथ देव्हडे भोंवत वळसे । अज्ञानाचे ४...तया पाण्याचेनि बहिलेपणें । अड्डुनी न धरिती वोभाणें । ऐसा मायापूर हा कवणें । तरिजेल गा ॥ ५ ॥ येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरुणोपावो । तो तो अपावो । होय तें ऐक ॥ ६ ॥ येथ एकचि लीला तरले । जे सर्वभोवें मज भजले । तयां ऐलीचथडीं सरलें । मायाजळ ॥ ७ ॥ केवढें भव्य चित्र मायानदीचें ज्ञानेश्वरांनीं काढिलें आहे ! हें काढण्यास महाप्रतिभासंपन्नच कवि पाहिजे. मुख्य वर्ण्य विषय माया व तिचे साथिदार कालगति, प्रवृत्ति, निवृत्ति, गुण, यम, नियम, द्वेष, प्रमाद, विभ्रम, धैर्यध्वंस इ. आहेत. वृष्टिपुष्ट संक्षुब्ध सागर व त्यांत दिसून येणारे भोंवरे, मीन, उसळणाऱ्या लाटा,

फेन, इत्यादींस उपमानार्थं योजून कवीनें अर्थ स्पष्ट केला आहे. हीच होमरची पद्धत आहे. तिचा पुढें विस्तारानें विचार केला आहे.

असे. तर ह्याटल्याप्रमाणें साहित्यदर्पणांत जे वर्ण्य विषय दिले आहेत त्यांचीं वर्णनें पर्यायानें होमरनें आणिलीं आहेत. कांहींचें वर्णन, त्रायभूमीच्या परिस्थि-
तिमुळे अशक्य झालें आहे. कांहींचें ह्मणजे दिवसविभागाचें वर्णन मात्र त्यास करतां आलें असतें; परंतु त्यांतील भव्यपणाचें स्वरूप ओळखण्यास इतकें कोणाचें चित्त स्वस्थ नव्हतें. दिवसास आरंभ झाला कीं लढाईस आरंभ व्हावयाचा; दिवसाचें अवसान झालें कीं वैरावसान झालें असें समजून भोजन करून आग्नीच भागले असल्यामुळे सर्व वीरांनीं झोंप घ्यावयाची. ह्मणून दिवसाच्या अत्यन्त मनोहर भागाचें ह्मणजे सकाळचेंही वर्णन होमर करीत बसला नसावा, असें झटलें पाहिजे. यथायोग्य संपुष्टि होण्याकरतां होमरनें त्याच्या परिस्थितीला शोभेल अशीं वर्णनें केलीं आहेत. वीरसभा व त्यांतून झालेलीं वाग्दुर्दै, देवसभा, सार्वजनिक मिनर्वापूजन, दंडयुद्धें, शिष्टाई, मृतवीरांस मृतमाती देणें, शहरांचे वेदे, सांक्रामिक खेळ इत्यादींचें वर्णन त्यानें केलें आहे. या शिवाय तत्सकप्रसिद्ध आकाश, लग्नाची वरात, न्यायसभा, शेताची मळणी, द्राक्षांचें पीक, गाईंचें चरावयास जाणें, वनांत त्यांची व सिहांची भेट, नाचाचा थाट, नदी, इत्यादींचीं वर्णनें कवचानिमित्तीचा प्रसंग आणून त्यानें केलीं आहेत. हीं दोन महिन्यांचा जो काळ युद्धास मिळाला आहे तितक्यांत त्यानें आणिलीं हे त्यास फार भूषणावह आहे.

पुष्कळ विषयांचें वर्णन करण्यास त्यास जसा कालसंकोच आह आला तसा स्थलसंकोचही नडला आहे. बहुतेक काव्यांतील वृत्तान्त समरभूमि, स्त्रीकांची छात्रणी, व त्रायनगरी यांतच घडलेला आहे. देवांचें वृत्त स्वर्गातील आहे. १८ व्या सर्गाचा शेवटला भाग अहलकनमंदिरांतला आहे. रामायणाची गोष्ट तशी नाही. त्यास काळ रामज-

न्यापासून तो लहू व कुश यांस कौमारदशा प्राप्त होई तो सांपडला. रामविवाह १६ वे वर्षी झाला. २८ व्या वर्षी राज्याभिषेक होणार होता. १४ वर्षे वनवास झाला. त्याच्या पुढे सीताविवासन व लहू व कुश यांचा जन्म व वाल्मीकीच्या आश्रमांत त्यांचे वाढणे इतक्या एका मनुष्याच्या अर्ध्या अधिक आयुष्याचा काळ वाल्मीकीला मिळाला. रामाचा प्रवास तरी अयोध्येपासून लंकेपर्यंत विस्तृत होता. मग त्यांत ऋतु, वेला, मृगया, शैल इ. साहित्यदर्पणकारांच्या व्याख्येत आलेल्या विषयांचे वर्णन कसे शक्य होणार नाही? सर्वांच्या वर्णनास अवकाश मिळाला होता. ही व्याख्या रामायणास उत्तम लागू पडते. परंतु इलियडच्या भिन्न परिस्थितींत जेवढा फरक करणे इष्ट आहे तेवढा केला असतां ती इलियडलाही लागू पडते. ह्यापून इलियड हें महाकाव्य आहे असें ह्याणावयाला कांहीं हरकत नाही.

आतां होमरचे मुख्य गुण कोणचे ते पाहूं. त्याचा पहिला गुण झटला ह्याणजे सरळ व साधी भाषा. अर्थबोध होण्यास कोणासच अडचण पडत नाही. हा केवळ त्याचाच गुण झटला पाहिजे असें नाही. त्या वेळेस शास्त्रांची फार वृद्धि झाली नव्हती ह्यापून वर्णन करतांना रानावनां-तील पशू, पक्षी, आकाशांतील तारे, वणवे, झरे इ. रोजच्या सर्वांच्या परिच-यांतील उपमानांचाच उपयोग त्यानें केला आहे. ह्यापून सर्वांना अर्थबोध चांगला होतो. परंतु कवी शास्त्रसंपन्न झाले ह्याणजे त्यांची भाषा दुर्बोध होते. उदाहरणार्थ कचित्पसंगी मोरोपंत घ्या.

नलगे व्याकरणाची न्यायाची घटपटादि खटपट ती ।

वैकुंठपेठ मोठी नामावरि हीन दीन लटपटती ॥

यांतील खटपट किती मोठी आहे हें समजावयास कार्यकारणभाव, समवायि कारण, असमवायि कारण इत्यादींचें ज्ञान पाहिजे मग त्या खटपटीपेक्षां नुसता नामोच्चार किति सोपा आहे हें तुलनेनें जास्त कळतें.* वाल्मीकीची भाषा त्याचें

*मोरोपंत स्वतां विद्वान होते. व विद्वान लोकांकरतांच त्यांना काव्य लिहिलीं कीं काय अस्य कित्येक वेळां भास होतो. त्यांची कठिण भाषा व तिचें स्वारस्य व गुढ साहित्यसामान्य जनांस प्राप्त होत नाही. परंतु सर्वच भार्या तशा नाहीत. त्यांत साध्या, सरळ व सरस अशा पुष्कळ आहेतच.

काव्य पुरातन असल्यामुळे होमरच्या प्रमाणें साधी, सरळ व मनोवेधक आहे. दुसरा इलियडमध्ये गुण आढळून येतो तो असा कीं त्यांत अनेक ठिकाणीं रसपरिपोष चांगला साधला आहे. ह्यापून तें 'रसात्मकं काव्यं' या व्याख्ये-प्रमाणें उत्तम काव्यांत गणलें पाहिजे.

एक दोन ठिकाणीं शृंगार रस साधला आहे. परंतु मुख्य रस वीररस होय. तो सर्वभर संचरलेला आहे म्हणून त्याचीं स्थलें दाखवून देण्यास नको आहे. करुण रस कित्येक वेळा वीररसास पुष्टि देण्याचें कार्य करीत आहे. कित्येक वेळा स्वतंत्ररीतीनें त्याचा परिपाक झालेला आहे. याचीं मुख्यस्थलें येणें प्रमाणें आहेत:-हेक्टर-वधानंतर त्याच्या मातेचा विलाप, पृष्ठ ६९३, आर्या. २१७-२२१; त्याहून विशेष त्याच्या पत्नीचा विलाप, पृष्ठ ६९६ आर्या. २४१-६१. परंतु सर्वांत करुणरसपुष्ट असा सरस भाग पृष्ठ १९५ आर्या १५५-२०८ येथें आला आहे. रणांत जाण्यापूर्वी आपल्या सत्यव्रत पत्नीचा निरोप घेण्याकरतां हेक्टर मंदिरांत येतो. ती तेथें नसते. ती भ्रमिष्ठ होऊन हेक्टरासच शोधित आहे व मागून दासी अर्भक घेऊन फिरत आहे. अशा स्थितींत त्याची गांठ पडतांच 'रणांत जाऊन लढूं नको शहरांतूनच माऱ्याची जागा पाहून लढ. मला आई, बाप, बन्धू कोणी नाही. तीं सर्व मृत असून तुला पाहिलें कीं जीवन्त आहेत असें मी समजतें. या अर्भकाला अनाथ करूं नकोस' इ. ती विनवण्या करिते. हेक्टरही कठिण काळ आला हें जाणूनसुद्धां अब्रूकरतां लढलें पाहिजे असें सांगतो. तथापि त्राय शहर शत्रु जिंकिल व स्त्रीला दास्यत्व करण्याचा प्रसंग येईल असा त्यास संभव वाटतो व ह्मणतो. " कोणी निष्करुण ग्रीक प्रमदा तुला पाणी आणावयास लावील. तुझे नेत्र पाण्यानें भरून येतील व तिसरीच कोणी एक स्त्री ह्मणेल 'ही पहा! प्रसिद्ध वीर हेक्टर ह्यापून जो त्रायाचें रक्षण करणारा होऊन गेला त्याची स्त्री आज शत्रूची दासी बनून पाणी आणीत आहे. हिचा पति जवळ नाही. तो उगीच जगत आहे.' इ. हे

शब्द कानीं पडल्या पूर्वीच धरणीनें ' आ ' करून मला पोटांत घ्यावें. " असें ह्मणून मुलास मोठ्या पदवीस चढव अशी प्रार्थना करून हेक्टर रणांत निघून जातो व तो अद्यापि जीवन्त असूनही तो कसचा परत येतो ह्मणून सर्वजण शोक करूं लागतात. इतका करुणरसपुष्ट भाग कचित्च आढळतो. या बाबतींत होमर, कालिदास, वाल्मीकि, मोरोपंत हे सारख्याच योग्यतेचे आहेत मधून मधून तुलनेकरतां उतारे दिले आहेत.

होमरच्या काव्यांतील हा रसात्मक भाग वगळला तरी अधमकाव्याचा जो भाग ज्याला कोणी चित्रकाव्य ह्मणतात ह्मणजे ज्यामध्ये फक्त शब्दालंकार किंवा अर्थालंकार येतात, तोही चांगलाच आहे. हा सर्व उपमालंकारांनीं शोभित आहे. यांत जरी रस नाही तरी अप्रत्यक्षरीतीनें रसपरिपोष झाला आहे. उत्तम अर्थनिष्पत्ति साधली आहे. होमरचें बाह्यसृष्टीचें अवलोकन फार दांडगे असल्यामुळे त्यानें काढलेलीं चित्रे फार भव्य आहेत. व तीं कशीं हें दाखवितांना त्याच्या फक्त उपमांचा विचार केला पाहिजे. दुसरे अलंकार रूपक, प्रतीप, भ्रांतिमान् अपन्हृति इ० त्यानें फारसे वापरलेच नाहीत; व खरें ह्मटलें ह्मणजे ते वापरण्याची गरज नाही. कारण उपमा ही एकाच नाटकांत भिन्न भिन्न पात्रांची सोंग घेणारी नटीच आहे. उपमा ह्मिच अन्य अलंकारांचें रूप धारण करते. एवढें मोठें गणितशास्त्र, ज्याचा भागाकार, गुणाकार, त्रैराशिक इत्यादि विपुल विस्तार झाला आहे, त्याच्या मूळाशीं मुख्य अंगे दोनच. एक बेरीज व दुसरे, वजाबाकी. गुणाकार ही बेरीज आहे. व भागाकार ही वजाबाकी आहे. $C \times 2 = 16$. येथें सोळा हा आंकडा जरी आठांस दोहोंनीं गुणून लब्ध झाला आहे, तरी तो एक बेरजेचाच प्रकार आहे. पूज्यांत ८ वेळा दोन मिळवा ह्मणजे १६ येतील. याच रीतीनें भागाकार हा वजाबाकीचा प्रकार आहे असें कळून येईल. त्रैराशिक हें गुणाकार व भागाकार यांचें केलेलें आहे; ह्मणजे बेरीज व वजाबाकीचेंच केलेलें होय. हेंच नातें उपमेचें इतर अलंकारांशीं

आहे. होमरने इतर अलंकार वापरले नाहीत ह्यापून त्यास कमीपणा येऊं शकत नाही. त्याने एका उपमेचीच वृद्धि केली आहे. परंतु तीत एक विशिष्ट वळण आहे. तें होमरीय आहे. तें कसें तें पाहूं.

ज्याचें वर्णन करावयाचें तें उपमेय होय. ज्याच्याशीं त्याचें साधर्म्य असल्यामुळे त्याची तुलना करावयाची तें उपमान होय; जो दोहोंत सामान्यपणें गुण एकच आहे त्यास समान धर्म ह्मणतात व तोच उपमेला कारण होतो. उपमेच्या या तीन भागांशिवाय साधर्म्याचे दर्शक ह्यापून शब्द असतात त्यांस वाचक शब्द ह्मणतात. उदाहरणार्थ जसा, सारखा इ. रणांत लढणारा वीर जो वर्ण्य आहे तो उपमेय; तो लांडग्याप्रमाणें लढतांना क्रौर्य दाखवतो ह्यापून लांडगा हें झालें उपमान व क्रौर्य हें झालें समान धर्म. ओजसांवर तुझ पडणारे मिर्मिदन वीर हे लांडग्या प्रमाणें क्रूर होते. असें इतर कवि ह्मणता; पण होमरची पद्धति निराळीच आहे. होमर हा नेहमीं उपमानाचें ह्मणजे लांडग्यांचें फार विस्तृत वर्णन करीत जातो. वर्णन करतां करतां त्या क्रूरप्राण्यांच्या सवयींचें ज्यांत क्रौर्यधर्म विशेष खुलून दिसतो व ज्या क्रौर्य धर्मांमुळेच त्यांचा लांडगेपणा जगांत गाजत असतो त्यांचें चित्र काढतो. व तेणेंकरून समानधर्म जें क्रौर्य त्याचा उत्कर्ष होत होत पराकाष्ठा झाली ह्मणजे एकदम उपमेय, उपमान व समानधर्म यांची वाचक शब्दाशीं गांठ घालून उपमा पुरी करतो. येथें उपमेय विस्तृत सुळीच नसतें. इतक्या इतक्या गुणांनीं विशिष्ट जे लांडगे त्यांच्याप्रमाणें मिर्मिदनलोक ओजसांवर धांवत गेले असें होमर ह्मणतो पृ. ४८६ आ. ७५-७९ पहा. मांसाशन करणारे लांडगे ज्यांची शक्तिं मृगांचा वध करण्यांत विशेष दिसून येते; जे प्रथम मोठ्या शृंगांच्या मृगाला धरून फाड फाडून खातात व ज्यांच्या दंष्ट्रा ह्यापून लाल भडक होतात; व मग जे नदीचे गडूळ पाणी लांब जिब्यांनीं चाटित चाटित जातात, ज्यांच्या मुखांतून भूमीवर रुधिराबिन्दू

गळतात व रानांत सांठून जातात, जे लांडगे सतत कळप करून धांवत सुटतात व ज्यांच्या उदरास खाली ओढ लागते त्या लांडग्यांप्रमाणे धांवत हे मिर्मिर्दन वीर त्रोजनांवर धांवत गेले. इतर कवी कोणाचेही सविस्तर चित्र काढीत नाहीत. उपमेयाचाही विस्तार करीत नाहीत व उपमानाचाही करीत नाहीत. उपमेय, उपमान, समानधर्म व वाचकशब्द इतकीं वाक्यांत आणून वाचकांस चित्र कल्पनेनें काढावयास लावतात. व ते चित्र वाचकांच्या कल्पनाशक्तीवर अवलंबून असते. परंतु येथे प्रतिभासंपन्न कवीनें ते काढलेलें असल्यामुळे त्याहून जास्त चांगलें चित्र कल्पनेनें काढणें सामान्य वाचकांस शक्य नाही. अतिप्रसिद्ध उपमान जर घेतलें तर वाचक तसें काढील. परंतु कवीचे जें अवलोकनसामर्थ्य असते तें त्याच्यांत नसल्यामुळे कल्पनेचाही विकास होत नाही. या ह्मणण्याच्या पुष्ट्यर्थ होमरच्या आणखी एक दोन उपमा पाहू. पृष्ठ १३५ आ. १५७-१५९ पहा. ग्रीकसैन्याच्या पंक्ती एकीमागून एक तीराकडे येणाऱ्या समुद्राच्या लाटांशीं तोलिल्या आहेत. अन्य कवि ह्मणता कीं लाटांप्रमाणे ग्रीक सैन्य त्रोजनांवर चाल करीत गेलें. वाचकांच्या मनांपुढे ही प्रक्षुब्ध सागराचें साधारण स्वरूप कल्पनेनें उभें राहलें असतें. होमरची तऱ्हा पहा. होमर ह्मणतो जेव्हां वायव्य मारुत वहावयास लागतात, व सागराचें जल उत्सुक होऊन नभासच भेटावयास निघतें, व प्रचण्ड वृद्धि पावून दर्पानें बर फेनाचें उद्गमन करतें, व उंच शिलांचा त्यास प्रतिरोध झाला असतां दीर्घ आक्रोश करीत एकीमागून एक लाटांनीं तीरावर धांव घेतें त्याप्रमाणे पंक्तींवर पंक्ती लावून ग्रीकसैन्य शत्रूवर चाल करीत गेलें. उपमानभूत प्रक्षुब्ध सागराचें हें भव्य चित्र आहे.

पृष्ठ २७६ आ. २९-३० पहा. येथें नेप्चून वेगानें निघून गेला असा अर्थ आहे. इतर कवि ह्मणता श्येनवेगानें नेप्चून निघून गेला. श्येनाच्या चापल्या वरून काहीं कल्पना वाचकांस झाली असती. पण आतां होमरीय बळण कसें आहे

तें पहा. होमर ह्मणतो. शिलोच्चयावर आपल्या स्थानीं बसलेला झ्येन आपलें भक्ष्य जो कोणी लघु पक्षी त्यास धरण्याकरतां ज्या वेगानें जातो त्या वेगानें नेपचून गेला. येथें वेगाची पराकाष्ठा दाखविण्याकरतां झ्येनाचें विहगानुसरण झ्येनाच्या शिलोच्चयावरील निलयापासून रेखाटलें आहे; ह्मणजे झ्येन हा भक्ष्य धरण्याचे आपलें स्वाभाविक कार्य करीत आहे; परंतु त्याच वेळेला त्याच्या वेगाची पराकाष्ठा झालेली असते ह्मणून त्याची ती अवस्था उपमेंत विस्तारेंकरून वर्णिली आहे. नेपचून स्वस्थानास गेला. तो कोणाचे ही पाठीस लागला नाही. साम्य फक्त जवा पुरतेंच आहे. या चित्र काढण्याच्या हौसेन होमरीय उपमेंत प्रत्यक्षदृश्यत्व हा गुण फार येतो. लांडगे, सिंह यांच्या विस्तृत उपमा योजून पूर्वकालीन शौर्य गुणाची त्यानें पुनरावृत्ति करून दाखविली आहे. हीं चित्रें काढण्याची हेंस होमरच्या अंगांत इतकी प्रबल होती कीं त्याच्या मनांतलीं चित्रें उपमाभिषानें तृप्ति होईतों काढतां आलीं नाहीत ह्मणून ब्हल्कनकरवीं जी ढाल अकिलीसाकरतां त्याच्या मातेनें निर्माण करविली तीवर भव्य चित्रें ब्हल्कनकडून कोरविलीं. सर्ग १८ पृष्ठ ५८० आर्या २३२-२९० पहा. ही पद्धति चांगली वाटते याचें कारण असें आहे कीं कवि हे चित्रकारच आहेत व कविता हें चित्रच आहे. येथें वाचक असें विचारतील कीं चित्रकाराच्या चित्रास काव्य ह्मणावयाची तयारी आहे. उपमा या चित्रेंच असतात व त्यांचीं चित्रें किती भव्य असतात तें होमरीय उपमेवरून समजतच आहे. मग ज्या उपमांचीं चित्रें इतकीं भव्य असतात, त्याच उपमांनीं युक्त जो काव्याचा भाग त्याची गणना अधम काव्यांत कशी करतां येईल ? कशी तें पहा. बाह्यसृष्टीच्या आधारें ह्मणजे समुद्र, लांडगे, झ्येन इत्यादींकडे आरसा धरूनच त्यांत त्यांचें प्रतिबिंब घेऊन पटावर चित्रकार चित्र काढतो तें सत्यस्वरूपी असतें. कवि ही त्याचेंच चित्र शब्दांनीं काढितो. परंतु चित्रकाराचें चित्र निर्जीव आहे. कवीच्या शब्दसृष्टींत जीव

आहे. काव्यांत गोंवलेल्या उदात्त विचारांस द्विगुणित, त्रिगुणित, शतपटही करण्याचें सामर्थ्य कवीच्या शब्दांत आहे. ब्रह्मदेवाची उत्पादक शक्ति कवीच्या अंगांत आहे. “England expects every man to do his duty.” आंग्ल माता आपला प्रत्येक पुत्र आपलें कर्तव्य करील अशी आशा करीत आहे. ” या नेल्सनच्या काव्यमय शब्दांनीं पुष्कळ कर्तव्यदक्ष इंग्रज उत्पन्न केले आहेत, हेच काव्यमय शब्द सांप्रत आणखी उत्पन्न करीत आहेत व पुढेही करितच रहातील. “ करिष्ये प्रतिजाने च रामो दिर्नाभिभाषते ” वचन दिल्याप्रमाणे पित्राज्ञेनें १४ वर्षे वनवास भोगणाऱ्या रामाच्या या वाक्यांत लोकांस एकवचनी करण्याचें अगाध सामर्थ्य आहे. * ही सजीवता चित्रांत नाही. त्यांची निर्जीवता साधुशिरोमणि तुकाराम महाराजांनीं स्पष्ट करून सांगितली आहे.

चंद्र सूर्य चित्रें लिहितात भिंती

प्रकाशाचें अंग लिहितां न ये;

उत्तम चिताच्यानें जरी भिंतीवर उत्तम सूर्य चंद्रांचीं चित्रें रेखाटलीं तरी आंत प्रकाशाचें अंग नसल्यामुळे रात्र झाल्यावर तो सूर्य व तो चंद्र प्रकाश देऊं शकत नाहीत; एवढेंच नाही पण ते दुसऱ्यास दिसावे ह्मणून दिवा आणावा लागतो. ह्मणून उपमादि अलंकारांनीं केवढेही भव्य चित्र काढितां आले तरी त्यास उत्तम काव्याची सर येणार नाही. उपमायुक्त काव्य हें अधमच आहे असें वाचकांच्या लक्षांत येईलच.

होमरच्या बहुतेक उपमा विस्तृत स्वरूपाच्या आहेत. होमरीय उपमांचा दुसरा गुण वैचित्र्य हा होय. यांतील उत्तम उत्तम उपमांत खालील उपमानांचा उपयोग त्यानें केलेला आहे:—पर्वतावरील वणवा,

* कै. रावसाहेब विश्वनाथ नारायण मंडलिक यांना जी अत्यंत मोठी पदवी प्राप्त झाली होती तिचें मूळ त्यांच्या तोंडीं असलेल्या “रामो दिर्नाभिभाषते” या वाक्यांत होतें.

सागर, शस्यसंपत्ति, गांधिलमाशा, अतिवृष्टि, वृक्षपतन, गृध्र, स्रोतःप्रवाह, हिमपात, विद्युत्प्रकाश, झंझावात, प्राण्यांमध्ये वराह, लांडगे व सिंह, (यांवरून २५-३० उपमा आहेत.) त्यांतील उत्तम ह्याटली ह्याणजे पत्रोक्कुशाच्या शवांचें रक्षण आजक्ष करतो त्यावेळेस त्याला आपल्या पिलांचें रक्षण करणाऱ्या सिंहीची उपमा दिली आहे ती होय. पृ. ५२८ आ. ६६-६७ पहा. रागामुळे ती अधिकच शक्तिमान दिसत असून भुक्रुटीचें चर्म खाली ओढून घेऊन आपले नवे झांकीत आहे असा तिचा विस्तार केलेला आहे.

पुष्कळ उपमा अगदीं साध्या असून रोजच्या वहिवाटींतल्या आहेत. उपमेय स्पष्ट करण्यास उपयोग होत असेल तर उपमानाच्या साधेपणाकडे होमर लक्ष देत नाही. तथापि त्यांत मार्मिकपणा फार आहे. पत्रोक्कुशाचें शव त्रोजन हरून नेत होते. ग्रीक हरून देत नव्हते. ह्याणून त्यांची ओढाताण ज्या वीरांनीं केली त्यांस चामडें कमविण्याकरतां ओढाताण करणाऱ्या चर्मकारांशीं तोलिलें आहे. पृष्ठ ५३९ आ. १८५-८७ पहा.

त्रोजनांच्या तावडींत सांपडलेला चिंवट वीर आजक्ष व द्वाद पोरान्या तावडींत सांपडलेला बडग्यांचा मार खाणारा गाढव हे सारखेच ह्याटले आहेत. पृष्ठ. ३३७ आ. २५९-६१ पहा. सडण कांडण व मळणी काढणें यांवरून ही उपमा घेतलेल्या आहेत. पृ. ६३६ आ. २४४-४६ पहा.

ग्रीकांचा विनाश होत आहे असें पत्रोक्कुश पहातो व समरांत जाण्या करतां अकिलीसाचीं परवानगी रडून रडून मागतो. तेव्हां आईच्या जवळ जाऊन तिचे ओंवे धरून ती उचलून घेईतों तिच्याकडे सास-मुखानें बघत राहणाऱ्या लहान मुलगीशीं पत्रोक्कुशाची तुलना केली आहे. पृ. ४७९ आर्या ३-४ पहा.

कोणच्या पक्षास जय येईल हें अनिश्चित ठेवणाऱ्या समरप्रगतीस, काटकसर

करून पोरानें पोट भरेल या हेतूनें थोडा थोडा कापूस काढून घेऊन तोल केल्यावर स्थिर राहणाऱ्या कापूस विकणाऱ्या वृद्ध बाईच्या पारड्याशीं तोलिलें आहे. पृष्ठ ३७१ आर्या १९३-१९४ पहा.

ग्रीकांची भित फीबसनें लीलेनें त्वरित मोडून टाकिली ती खेळांत वाळवेचीं केलेलीं चित्रे मुलें जशीं भुस्कन् मोडून टाकतात तशीं, असें ह्मणून समरांगण हें मुलांचें खेळाचें अंगणच बनविलें आहे. पृ. ४६० आ. १८२-१८३

वरील सर्व उपमांमध्ये सौन्दर्य हा गुण आहे, हें सांगावयास नको. त्या शि-
वाय या विस्तृत उपमांच्या चित्रांत एक खुबी आहे ती वरच्या सर्व उपमांचें निरीक्षण केल्यावर कळेलच. चितारी इष्ट वस्तूंचें चित्र काढितो परंतु त्या वस्तूच्या मध्यवर्ती चित्रास शोभविण्याकरतां पार्श्वभागीं किंवा अग्रभागीं इतर वस्तूंचा किंवा जागेचा भरणा लागतो तो सर्व यथादर्शन शास्त्राप्रमाणें यथा-
प्रमाण काढला ह्मणजे चित्राला उत्तम शोभा आणतो. असें शोभा आणण्याचें जें चित्रकाराचें चातुर्य तें होमरमध्ये विस्तृत उपमा योजण्याच्या हैसेनें साध्य झालें आहे.

सृष्टीमध्ये कांहीं काहीं पदार्थांचे रंगच अतिशय सुरेख असतात. त्यांचें सौंदर्य स्वयंभूच असतें. ते रंग ज्या वस्तूंच्या अर्गी आहेत त्यांच्या चित्रांस शोभा देण्यास पार्श्वभाग किंवा अग्रभाग यांच्या अलंकृतीची फारशी अपेक्षा नसते. ते रंग साधारणपणें येणेंप्रमाणें वस्तूंत दिसून येतात. जमीनींत रुजून वर येणाऱ्या वृक्षादींचे रंग (उदाहरणार्थ केळीच्या कोंक्याचा), आकाशाचा रंग, पाण्याचा रंग—मग तो स्फटिकवनिर्मळ असणाऱ्या झऱ्याच्या पाण्याचा असो किंवा हिमानें थिजून बर्फ झाल्यामुळें सूर्यकिरणांचें पृथक्करण करून त्यांस परावृत्त करण्याचें ज्याच्या अर्गी सामर्थ्य आलें आहे अशा गोठलेल्या पाण्याचा असो, अथवा दगाचे ठिकाणीं घनीभूत झालेल्या नीलवर्ण पाण्याचा असो, किंवा संक्षुब्ध झालेल्या सागरांतील फेनमय पाण्याचा असो—विजेचा रंग, मयूराच्या-

पिसांच्याचा रंग, इन्द्रधनुष्याचा रंग, फुलांचा रंग इ. अनेकांचीं उदाहरणें देतां येतील. या वस्तूंचा उपमानाचे ठिकाणीं उपयोग केला असतां रंगाची कांहीं अवर्णनीय शोभा दिसत असते. व ज्या दोन भिन्न वस्तूंचे किंवा पदार्थांचे भिन्न भिन्न रंग जवळ जवळ आले असतां केवळ साभिध्यानें फार खुलून दिसतात असें दोन भिन्न पदार्थ एके ठिकाणीं आणून उपमान सज्ज केलें कीं त्या उपमेनें अनुपम आनंद होतो.*

ही जी रंगाची खुबी आहे तीही होमरला कवित्वसंगीं साधली आहे. मेनिलासाला पंदारसानें कमरेवर क्षत केलें त्यांतील रक्त त्याच्या हिमशुभ्र जानूंवर पावळलें तेव्हां त्यास लालरंगानें रंगविलेल्या हस्तिदंतफलकांची शोभा आली असें म्हटलें आहे. पृ. १२४ आ. ५२।५३ पहा.

पृष्ठ २४९ आं २४५-५० पहा. त्रोजनांनीं पहारा करण्यास रात्रभर परसे पेटविले होते ते आकाशांत इन्द्रूच्या सभोंवार चमकणाऱ्या नक्षत्रांप्रमाणें शोभत होते असें ह्मटलें आहे. यांत चंद्रप्रकाशानें सृष्टीला लावण्य कसें आलें आहे तें दाखविलें आहे. पर्वत स्पष्टपणें आपले उंच भाग दाखवूं लागले आहेत. वनराजीस कान्ति चढली आहे व आकाश अगदीं विमल झालें आहे. हा चित्रमय देखावा पाहून मेषपालासारखा अजाण मनुष्यही आनंद पावून या दीर्घसि धन्य ह्मणत आहे.

या शिवाय वणव्याच्या उपमा आहेत त्यांत अग्निज्वालेच्या रंगाची खुबी आहे. पृ. ६३६ आ. २४१-४२ पहा.

रंगाची शोभा ज्यांत आहे असल्या उपमा देण्याची खुबी वाल्मीकीला चांगली साधली आहे.

*मात्र जवळ जवळ आणलेल्या दोन वस्तूंचे रंग जात्याच जुळते पाहिजेत. नाही तर कांहीं लोक ७-८ रंग आणून आपल्या घराचीं दारे किंवा भिंती एकाखाली एक असे वाटेल त्या रंगाचे चौकोनी पट्टे रंगवून भरून टाकतात व साऱ्या रंगाचा बेरंग करतात, तसा प्रकार न होण्याची खबरदारी कवीनें घेतली पाहिजे.

बालेन्द्रगोपान्तरचित्रितेन विभाति भूमिर्नवशाद्वलेन ।

गात्रानुपूकेन शुक्रप्रभेण नारीव लाक्षोक्षितकंबलेन ॥ १ ॥

येथें पावसाळ्यांत शेवाळीनें आवृत झालेली भूमि हिरवीगार दिसत असून ती लालभडक रंगाच्या मृगांच्या किड्यांनीं चित्रित झाल्यामुळे एकाद्या पोपटीरंगाच्या व लाखेच्या टिपक्यांनीं चित्रित अशा अंगाबरोबर पांघरलेल्या तंग शालीनें शोभणाऱ्या नारीप्रमाणें दिसूं लागली, असें झटलें आहे. येथें हिरवा व तांबडा रंग हे साभिधानें फार खुलतात ह्मणून हें चित्र फार रम्य झालें आहे.

सुवर्णपंखैर्विशिखैः संपतद्भि समंततः । बभूव रजनी चित्रा खद्योतैरिवशारदा

रामाचे सुवर्णपंख लावलेले बाण जेव्हां सर्वभर उडूं लागले तेव्हां ती रात्र शरद् ऋतूतील सर्वभर चमकत उडणाऱ्या तेजोमय काजव्यांनीं चित्रित होणाऱ्या काळोख्या रात्रीप्रमाणें दिसली असें झटलें आहे. येथें काळा व सोनेरी रंग यांच्या साभिधानें उपमेच्या चित्रास शोभा आली आहे.

सीतेला रावण खांद्यावर घेऊन आकाशमार्गे पळत असतां ती कृष्णघनां तर्गत विजेप्रमाणें शोभत होती असें झटलें आहे.

सा पद्मपीता हेमाभा रावणं जनकात्मजा ।

विद्युद्धनमिवाविश्य शुशुभे तप्तभूषणा ॥ १ ॥

कमलाच्या केसराप्रमाणें जिचा वर्ण असून हेमाप्रमाणें जिची कांति उज्ज्वळ आहे व जिनें दीप्तिमत्कांचनाचीं भूषणें धारण केलीं होती ती रावणाच्या साभिध्यांत, मेघांत प्रविष्ट झालेल्या वीजेप्रमाणें दिसूं लागली. येथें कृष्ण वर्ण घनाचा रंग व विजेचा उज्ज्वल रंग हे साभिधानें खुलत असल्यामुळे उपमेच्या चित्रास फार शोभा आली आहे.

असो वरील साध्या व रंगाच्या उपमा यांत बाह्य सृष्टीतील वस्तू किंवा प्राणी उपमेला घेतले असल्यामुळे त्यांचें भव्य चित्र पटावर काढतां येण्या-

सारखें आहे. परंतु ह्योमरच्या कांहीं उपमा मनोव्यापारावरून घेतल्या आहेत. त्यांचें चित्र स्मृतीच्याच पटावर काढलें पाहिजे. इदापर्वतावरून देवसभेस जाणाऱ्या जूनोच्या जवास मनोजवाची उपमा दिली आहे. अनेक देशांत प्रवास केलेला माणूस प्रवासाचें स्मरण करून येथें होतों तेथें होतों अशी ज्या शीघ्र जवानें मागील वृतांताची आठवण करतो त्या शीघ्र जवाची उपमा जूनोच्या जवास दिली आहे. ही उपमा सुरेख आहे. लंकेंत गेल्यावर प्रथम दर्शनीं मारुतीला रामविरहपीडित सीता देवी कशी दिसली त्याचें वर्णन वाल्मीकीनें केलें आहे.

तां स्मृतिमिव संदिग्धां ऋद्धिं निपतितामिव ।

बिहतामिवचश्रद्धामाशां प्रतिहतामिव ॥

सोपसर्गां यथा सिद्धिं बुद्धिं सकलुषामिव ।

अभूतापवादेन कीर्तिं निपतितामिव ॥ २ ॥

अर्थाविषयीं संशयित असलेल्या स्मृतीप्रमाणें, निराश झालेल्या आशेप्रमाणें, असत्य दूषणांनीं मलिन झालेल्या कीर्तीप्रमाणें सीता देवी दिसली असें ह्याटलें आहे. हें चित्र पटाशिवाय काढलेलें आहे. मनांतल्या मनांत चिनचूक सोडवलेल्या गणिताच्या उदाहरणाप्रमाणें अथवा भूमितीच्या सिद्धान्ताप्रमाणें तें सुखदायक आहे.

ह्योमरच्या लढाईच्या वर्णनांत एक निराळेंच वळण दिसून येते तें नावांजण्यासारखें आहे. हातघाईवर वीर आले ह्मणजे तशा युद्धाचें वर्णन सर्व ऋषी एकसारखेंच करतात. इलियड पृ. १३७ पहा.

ढालीवरतीं ढाली, भाल्यांवर आदळोनियां भाले ।

कवचांचें भान सरुनि वीरांवर वीर पालथे झाले ॥ १६८ ॥

हत हंता आक्रोशा जयशब्दा करिति एक समयाला ।

रुधिराचे पाट झणीं भूवरतीं लागले वहायाला ॥ १६९ ॥ ह्योमर.

राक्षसोऽसीति हरयः वानरोऽसीति राक्षसाः ।

अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिस्तमसि दारुणे ॥ १ ॥

हत, दारय चैहीति कथं विद्रवसीति च ।

एवं सुतमुलः शब्दस्तस्मिन्सैन्ये च शुश्रुवे ॥ २ ॥ रामायण.

‘ अरे ! हा राक्षस ’ असें ह्मणून वानर व “ अरे हा वानर ” असें ह्मणून राक्षस, एकमेकांला भयंकर काळोख पडला असतां मारूं लागले. “ ठार मार ” ! “ फाड ” ! “ ये ये ” ! “ पळतोस कां ” ? याप्रमाणें प्रक्षुब्ध ध्वनि सर्व सैन्यांत ऐकूं येऊं लागला.

प्रंतमन्यं जघानान्यः पातयन्तमपातयत् ।

गर्हमाणं जगर्हान्यो दशन्तमपरोऽदशत् ॥ १ ॥

देहीत्यन्यो ददात्यन्यो ददामीत्यपरो पुनः ।

किं क्लेशयसि तिष्ठेति तत्रान्योन्यं बभाषिरे ॥ २ ॥ रामायण

अर्थः—एक दुसऱ्याच्या वध करूं जातां त्याच्या हातून मृत्यु पावला; दुसऱ्याला पाडूं लागतांच त्याच्या हातून प्रतन पावूं लागला; निंदा करूं लागला तोच निंदा करून घेऊं लागला; ज्याला एक चावूं पहात होता तोच त्याला चावूं लागला; एक मार ह्मणतांच दुसरा मारूं लागला; व मीच मारतो असें पहिला ह्मणूं लागला. अरे कशाला एवढे क्लेश घेतोस स्वस्थ उभा रहा ! याप्रमाणें ते (वानर व राक्षस) एकमेकांस बोर्तूं लागले.

झांकी शरपटलांनीं आढच जसा दुर्मतांसि वज्रांनीं ।

तात सुता, सुत ताता, भ्राता भ्रात्यास, मित्र मित्रास ।

मारित होतें राया ! होउन विकरुण विखेद वित्रास ॥ १ ॥

न दिसे, न कळे स्वपर ध्वांत परम गाढ बाढवी रजनी ।

केला अवहार नृपा ! होय क्षतताप बाढ वीरजनी ॥ २ ॥ मोरोपंत.

या उताऱ्यावरून असें आढळून येईल कीं, सामान्य प्रकारातें युद्धाचें

वर्णन सर्व कवी एकच तऱ्हेने करतात; परंतु होमरमध्ये वैचित्र्य फार आहे. त्याच्या योगाने लढाईच्या वर्णनांकडे होमरने १२ सर्ग लाविले आहेत तरीही तीं वर्णने वाचकांस कंटाळवाणी होत नाहीत. अशी तीत काय जादू आहे ते पाहिले पाहिजे. संग्रामप्रसंग निरनिराळे असतील एवढे ह्मणून चालणार नाही. कारण एवढे मोठे युद्ध चालू झाले असतां निरनिराळ्या ठिकाणीं निरनिराळे योद्धे थोडे थोडे सैन्याचे विभाग करून आळी पाळीने लढत बसतील अथवा एकदम छपा घालून एकत्र रणसंग्राम मातवतील, व प्रत्येकीं द्वंद्वयुद्धे खेळतील अशा रीतीने भिन्नता वर्णनांत येईल. अनेक वेळा स्थलभेदाने भिन्नता येईल. ह्मणजे एकवेळ समरक्षेत्राच्या मध्यभागीं तर दुसऱ्यावेळीं ग्रीकांच्या तटबंदीशीं, किंवा प्रत्यक्ष नौदेशांतच युद्ध चालू राहील, अथवा उलट बाजूने त्रायाच्या पुरद्वारीं, किंवा स्कामन्दरनदीच्या तटांही युद्ध सुरू होईल. परंतु याशिवायही होमरची युद्धवर्णनास वैचित्र्य आणण्याची रीति निराळी आहे. ज्या ज्या वीरांस मरण प्राप्त झाले आहे त्यांना त्यांना ते विविधप्रकाराने प्राप्त झाले आहे असे होमरने दाखविले आहे. त्यामुळे त्याचे कल्पनावैचित्र्य दिसून येत आहे. हे प्रकार कधीं कधीं त्या वीरांचा स्वभाव, वय, अधिकार, धंदा, व्यापार, राष्ट्र, व वंश यांत भेद असल्यामुळे एकाच करुणरसाचा परिपोष अनेकधा करण्यांत आला आहे. उदाहरणार्थ. एक नववयस्क ह्मणून ज्याला बापाने रणांत न पाठविण्याचा आग्रह धरिला होता तो मरतो; दुसरा मरतो तो त्याचा जनक मोठा देवोपासक असूनही संचित केलेल्या पुण्याने त्याचे रक्षण करू शकत नाही, ह्मणून मरतो; तिसरा प्रत्यक्ष दायानेपासून त्याने धनुर्विद्या प्राप्त करून घेतली असतां ती गुरूची विद्या व गुरू हीं दोन्हीही कामीं आलीं नाहीत ह्मणून मरतो; आणखी एकादा रणलोभी लांबून आलेला घरास परत जाऊ शकत नाही, कारण तसे करण्याच्या आधींच मरतो. कोणाच्या मरणाने

उत्तम कुलाचा वंशक्षय होतो, कोणी आत्मश्लाघी गर्वाचें वचन पुरें व करतां मरतो, कोणी जीवरक्षणार्थ शत्रूच्या पायां पडतां पडतां मरतो, कोणाच्या अंगीं कांहीं गुण नसला तर स्वभाव तरी विचित्र असतो, किंवा विचित्र शस्त्राचें आणतो व त्यांचा उपयोग न करतां मरतो.

कित्येक वेळां वीर मरतांना जे धरणीवर पतन पावतात, त्या पतन पावण्यांत सुद्धां विशेष प्रकार दाखवितात; पृ. १६३ आ. २२६-२८ पहा. येथें मिदनाच्या मृत्युप्रकाराचें चित्र पहा. त्याच्या कोंपरावर आघात होतांच हात लुला पडल्यामुळें धरलेल्या रश्मी खालीं गळून पडतात व सरपटत रहातात. मग कपाळावर कोनांत वार होतांच रथावरून खालीं डोकें वर पाय होऊन तो भूमीवर पतन पावतो. तें स्थल बिलबिलीत असल्यामुळें स्कंधांपर्यंत त्याची काया जमिनींत बुडून कवचाच्या भारानें कुशीवर न लवडतां तशीच राहते व पायमात्र वर हलत रहातात. पुढें रथाखालीं चेंगरण्यानें त्यास मरण येतें.

पृष्ठ ५१४ आर्या ३६१ पहा. सेत्रिआनीसला भुक्रुटिदयावर वार लागून तें चुरून गेलें व डोळे निखळून धुळींत पदार्थीं गळून पडले.

आल्काथोअसाच्या उरांत शूल रुतून राहिला तो बरोबर हृदयावर ! तेणेंकरून शूलाचें दुसरें अग्र हृदय धडधड करीत होतें तोंवर हलतच राहिलें. दुसऱ्या कोणाचें शिर कापून शत्रूनें फेंकून दिल्यावर तें घडघडत गेलें.*

समरांगणीं वीरांस जखमा होतात व मरतात असें पुष्कळ कवी दाखवितात. परंतु पुष्कळ कवींची चाल कपाळावर किंवा उरावर जखमा करून वीर नष्टशुद्धि होऊन मृत झाले असें दाखविण्याची आहे. परंतु त्यास जखम झाली ती कशी झाली याचा विचार करतां त्या जखमेनें तरी त्यांस मृत्यु येऊं नये असें खात्रीनें वाढूं लागतें. अशा जखमांस

* करती रणांगणीं भट शत्रुशिरःकंजकंदुकक्रीडा ।

फक्त यांच्या कवनांतच एवढें भयंकर व प्राणहानिकारक स्वरूप प्राप्त होत असल्यास नकळे. कवीला एवढ्याकरतां थोडें शारीर रचनेचें ज्ञान पाहिजे. तें शस्त्रवैद्यास लागेल एवढें नको पण चिंताच्यास जेवढें लागेल तेवढें पाहिजे. तें होमरचे अंगीं होतें हें त्यानें पतन पावलेल्या वीरांस कशा जखमा केल्या आहेत तें पाहिलें ह्मणजे कळेल. पत्रोक्त अकिलीसाचें कवच घालून लढत होता. त्याला मारून तें कवच हरण करून आपल्या अंगांत घालून हेकर लढत होता. त्यास जीवनाशक वार अकिलीसानें केला तो मानेंत केला. कारण तेवढीच जागा तें कवच धारण करणाऱ्या वीराची शस्त्रांनीं विद्ध होण्यासारखी होती. तेथें अकिलीसानें वार केला. त्यानें हेकराचा जीव गेला, हेहि खरें; परंतु हेकराच्या तोंडून अकिलीसाचें मरण वतवावयाचें होतें; तेवढ्याकरतां श्वासनलिका फुटणार नाही अशा रीतीनें वार अकिलीसानें केला हें सांगण्याची कवीनें खबरदारी घेतली आहे.

होमरच्या स्वभाववर्णनांतही हेंच वैचित्र्य दिसून येत आहे. एकट्या शौर्यगुणाचेंही त्यानें निरनिराळ्या वीरांत निरनिराळे प्रकार दाखविले आहेत. अकिलीस हा शौर्याचा नमुनेदार वीर असून अत्यंत कोपीष्ठ पण कांहींसा उदासीन वृत्तीचा व कचित्प्रसंगीं वीराला उचित अशा हृदयाच्या कोमलतेनें शोभत आहे असें होमरनें दाखविलें आहे. दायोमीद हा मोठा धाडसी व अतिप्रसंग करणारा आहे. पुत्रवात्सल्यानें ईनिआसाचा बचाव करण्याकरतां आलेल्या द्यूनिसला भाल्याचें क्षत तब्बहातावर प्रसाद ह्मणून दायोमीदाशिवाय कोण देईल? तथापि कोणी चांगलें सांगेल तर त्याचें तो ऐकत नाहीं असें नाहीं.

मध्यरात्रीच्या काळोखांत शत्रूच्या गोटांत शिरून कांहीं वीरांचे प्राण घेण्याचें व त्यांच्या अश्रवांचें हरण करण्याचें साहस युलिसीसाशिवाय दुसऱ्याच्यानें झालें नसतें.

आजकालानें परबलाची अपेक्षा केव्हांही केली नाही. होईल तेवढें कार्य स्वतां

करण्याची त्याची उमेद असे. हेक्टर हा वीर अगदीं अनलस व सदोदित दक्ष असा असे; त्याचें जास्त वर्णन पृष्ठ ९९ च्या खालीं टीप आहे तीत दिलें आहे.

अगमेन्न हा रणशूर असून नीतिवेत्ता असा वर्णिलेला आहे. कोणाला चढवून, कोणाला चिढवून काम कसें करून घ्यावें हें याला चांगलें समजत असे, पण हा जरा लोभी होता यामुळें अकिलीसाचें व त्याचें एका स्त्रीवरून भांडण झालें. याचप्रमाणें प्रत्येक वीरासंबधें ह्मणतां येतें.

ही सर्व वीररूपी ग्रहमाला होमरनें जी निर्माण केली ती मध्यवर्ती अकिलीसरूप प्रतापसूर्याचे वाटोळी फिरून त्याचें वर्चस्व स्थापन करण्याकरतांच होय. यांच्या अंगीं एवढा पराक्रम आणलेला नसता तर अकिलीस हा अतिशयोक्तीचा पुतळाच दिसला असता. हेक्टर, सर्पिंदन, व ग्लाकस या त्रोजनांच्या अंगीं जर एवढा पराक्रम दाखविला नसता तर त्यांच्यावर जय मिळविणें ग्रीकांस भूषणास्पद न होतां उपहासास्पद झालें असतें. बाकीच्या त्रोजनांनीं जो मारा शत्रूवर केला तो लपून छपून आडवाटेनें केला. तथापि हेक्टरला अकिलीसाचे हातून जें मरण आलें तें कपटप्रयोगानें आलें. मिनर्वेनें हेक्टराच्या बन्धूचें रूप घेऊन त्यास अवसानां फंसविलें. अकिलीसानें हेक्टरास शूल मारिला. त्याचा नेम साधला नाहीं. ह्मणून तिनेंच त्याला तो परत आणून दिला ६८९ पृ. टीप पहा. पत्रोक्कशास तरी अपालोनें आधींच वार केला होता. मागून हेक्टरानें त्याचा वध केला; यांत कांहीं भूषणावह नाहीं. हे दोन्हीं प्रकार कवित्वाला न्यून आणणारे आहेत.

युलिसीस व नेस्तर हे शहाणपणाचे आगर असून शौर्यविहीन नाहींत. नेस्तर हा पूर्वकालीं केलेले पराक्रम गाऊन आत्मस्तुति करण्याची हौस दाखवितो.

स्त्रियांचे स्वभाव होमरनें फार व्यापक स्वरूपाचे दाखविले आहेत. व तसे दाखविले असतां ते जास्त संभाव्य दिसतात. स्त्रियांमध्ये बलक्षण्य कमी असतें; कारण बलक्षण्य व्यक्ति त्यांच्यांत निपजत नाहींत. स्त्रीधर्मास त्या कधीं झुगारून

देत नाहीत, यासुळे साधेपणा त्यांच्यांत बहुशः पुष्कळ असतो व कृत्रिमपणा कमी असतो. ह्मणून स्त्रीस्वभावाचें वर्णन करावयाचें ह्मणजे स्त्रियांचे दोन चारच वर्ग केले ह्मणजे झालें. कान्ता, माता, मुख्य; व दुहिता, भगिनी किंवा कुमारी हे गौण. नायिका यापैकीं कोण हें समजलें कीं ती पुढें असुक प्रसंगीं काय करील तें सांगतां येतें इतका साधेपणा होमरनें स्त्रीपात्रांत आणिला आहे. त्यांत चाणाक्षपणा दाखविला आहे. पुत्रप्रसवानें जिच्याकडे नुकतेंच मातृपद आलें आहे ती हेक्टराची तरुण पत्नी अँद्रोमाकी हेक्टराच्या विनाशास सर्वनाश ह्मणत आहे ती घ्या. (पृ. १९८ आ. १७७ पहा.) अथवा चाणाक्ष, पश्चात्तापसंपन्न, व त्रायपुरीत प्रायमगृहीं तिला दाखविली जाणारी माया लज्जास्पद व खेदकारक आहे असें पूर्णपणें जाणणारी हेलन घ्या. (पृ. ७८२ आ. ३८८ पहा.) तरी दोहोंवर होमरची स्वत्वाची खूण दिसेलच. इतर कवींनीं अनुकरण करण्याजोमे स्त्रीस्वभावाचे हे नमुने होमरनें निर्माण केले आहेत; ते पुढें ठेऊन व्यक्तिस्वरूपांचीं पात्रें कोणीही निर्माण करावीं.

देवादिकांच्या पात्रांतही स्वभावाचें वर्णन सुरेख आहे. जोव्हा हा उद्धत आहे. पराक्रमासहिष्णुता त्याच्या अंगांत आहे परंतु कन्याप्रेमानें बद्ध झालेला असा आहे. जूनो मात्र आपला मुद्दा ह्मणजे ग्रीकांचें कल्याणसाधन तें कधीही सोडीत नाही. परंतु ती फार धूर्त आहे. उद्दाम वृत्ति अंगीं असूनही लडिवाळपणाशिवाय पतीच्या हातून कार्यभाग व्हावयाचा नाही हें उमजण्याची अकळ स्त्रीजातींत सामान्यतेनें असणारी तिच्या अंगांत होती.

व्हीनस ही सौंदर्याची देवता होय. जोव्हाला जूनोनें कपटप्रयोग करून मिश्रित करून ठेविलें त्या वेळेस त्यास कामवश करण्याचें साधन ह्मणून एक रशना हिनेंच जूनोला दिली. जारकरीं हेलनला हिनेंच दिली. हेलन तिला जवळ जवळ कुण्टिणीच्या इतकाच मान देत असे. पृष्ठ ११५ आ. १४२-१४९ पहा.

आतां इलियड वाचून ग्रीकलोकांबद्दल ध्यानांत ठेवण्याजोग्या गोष्टी काय आहेत त्या पाहूं.

राजसत्ता.

ग्रीकांत राजसत्तेला मान चांगला असे. राजास ही सत्ता जोव्हांने दिली असा त्यांचा समज असे. जोव्हाप्रसाद नृपति या शब्दावरून हें उघड होत आहे. यालाच कायदे करण्याचा अधिकार आहे. पृ. ५९ श्लो. ५९ । ६० पहा. राजाच त्यांचा सेनाध्यक्ष, व सभाध्यक्ष असे. त्यास लोकनायक ही पदवी असे *. सार्वजनिक यज्ञसमयी त्यास अग्रस्थान असे. + अगमेमन हा बलिदान व प्रार्थना स्वतां करी. पृ. ७२ श्लोक ११८ व पृ. २३ श्लो. १०४ पहा.

लोकमत.

ग्रीक राजसभेंत लोकमताला कांहीं मान अस. कारण वीरसभेंत इतर वीर बाळूं शकत. व त्यांच्या भाषणांस इतर जन टाळ्या वाजवून संमति देत. पृ. ६७ श्लो. ९६ पहा. पृ. १० श्लो. ४० यांत जनहितार्थ स्वार्थ सोडण्याला ह्मणजे क्रैसीसकन्येला परत लावून देण्यास लोकांच्या सांगण्यानें अगमेमन तयार झाला X

* अराजक स्थिति सर्वथा अनिष्ट ठरवून रामायणामध्ये राजसंस्थेला फार नर दिलेला आहे.

राजा सत्यं च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।

राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥ १ ॥

अर्थ-राजा सत्यस्वरूपी व धर्मस्वरूपी आहे. राजा कुलवंतांतही श्रेष्ठ आहे. तो प्रजेचा मायबाप होय. व तोच मनुष्यांचें हित करतो.

+ रामायणांतही रामांने वनांत गेल्यावर लक्ष्मणांने उटज बांधल्यावर यज्ञ केला होता तसा अधिकार त्या वेळेस क्षत्रियाला होता हें उघड आहे.

X अप्यहं जीवितं जह्यां गुप्मान्वा पुरुषभान् ।

अपवादभयादभीतः किं पुनर्जनकाम्जाम् ॥ १ ॥

लोकापवादाकरतां मी माझे प्राण खर्ची घालीन. किंवा तुझी पराक्रमी पुरुष असून तुझांस सोडून देईन. फार काय सांगू प्रत्यक्ष जानकीचाही त्याग करीन. यावरून लोकरजनार्थ झटणारा राम लोकमताला मान केवढा देत असे तें उघड होत आहे.

धर्मनीति.

लोकांची देवावर भक्ति फार असे. योग्य पूजा केली असतां देव मानवांचीं संकटें टाळण्यास त्यांस साहाय्य करण्यास तयार असत. यज्ञ व प्रार्थना या दोन उपायांनीं देवाच्या कोपाची शान्ति होते असें ते समजत. समस्त संकटीं प्रार्थना करण्याची वहिवाट सर्वांची असे. ही प्रार्थना ज्याची तोच करी.

हेक्टर समरांगणीं गेला तेव्हां स्त्रीचा निरोप घेतेवेळीं परत सुरक्षित येणें घडेल कीं नाहीं अशी भीति उभयतांस वाटत असतां हेक्टरानें जोव्हाची प्रार्थना केली कीं, माझ्या अर्भकास कीर्तिमान कर. विजय प्राप्त करून तो नगर-प्रवेश करील तेव्हां बापापेक्षां बेटा सवाई निघाला असें लोक झणोत. ही प्रार्थना फार सुरेख आहे. पृ. २०० आ. १९७-१९९ पहा.

जोव्हां रणभूमि तमानें व्याप्त केली असतां ग्रीकांना त्रोजनांपासून फार त्रास झाला व अंधेरांत ग्रीक पटापट मरूं लागले. तेव्हां जोव्हाची आज्ञानें अशी प्रार्थना केली कीं तुझी आज्ञा मारावें अशी इच्छा असल्यामुळे एकच मागणें आमचें ऐक. तें हें कीं सर्व तम नाहीसें कर झणजे आम्ही उजेडांत तरी मरूं. ही प्रार्थना वीरास शोभणारी आहे. पृ. ५५१ आ. ३०९ पहा. याद्वन सरस प्रार्थना अकिलीसानें स्कामन्दरनदींत बुडत असतां केली ती होय. पृ. ६५३ आ. १३९ पहा. “ मला गुराख्याच्या पोरामागें पाण्यांत बुडून मरणें नको. मी ज्याला मारण्याचा निश्चय केला आहे त्या हेक्टरानें मला बाधिलें तरी चालेल. त्यांत वाजणें काय आहे? शूरानें शूरास बाधिलें ! दुसरे काय ? *

* राम जरी ईश्वराचा अवतार समजलेला आहे तरी त्याच्यावर आलेलीं संकटें मान-वाप्रमाणें त्यानें सोशिलीं आहेत. सीता त्यानें कष्टानें मिळविली परंतु ती कोटें देवांची प्रार्थना करित बसलेला आढळत नाहीं. स्वताच्या पराक्रमावर भिन्न रामायणांतले वीर जास्त ठेवीत, असें दिसतें. रावण हा संकरभक्त होता. तथापि देवांची प्रार्थना करीत तो बसला नाहीं. कशाला बसेल ! देवांसच त्यानें बर्दीत टाकिलें होतें. तो झणतसें—

देव व दैव.

इलियडमध्ये देव आणि दैव यांत सलोखा आहे. जोव्हाणें एकवेळ त्रोजनांस किंवा एकवेळ ग्रीकांस जय दिला तो दोघांच्या दैवांचा तोल केल्याशिवाय दिला नाहीं. पृ. ६८० आ. १०६ पहा. *

कुटुंबनीति.

कुटुंबाचीं बन्धनें पवित्र मानिलीं जात. प्रायमाला बहुकलत्रयोग असतां कुटुंबकलह झाला नाहीं. तो दशरथाचे घरीं झाला व तोच रामायणास कारण झाला. प्रायम व हेक्युबा यांसारखें जोडपें विरळा. त्यांचे अंगीं अपत्य-वात्सल्य हा गूण फार होता. हेक्टरासारखा भ्राता विरळा, इतर बन्धूंतही भांडण नव्हतें. हेक्टर व त्याची स्त्री यांच्यांत पतिपत्नीचें प्रेम मूर्तस्वरूपानें दिसत आहे. रामायणांत अपत्यवात्सल्य दशरथाचे ठायीं, सतीत्व सीतेचे ठायीं, विश्वास्य दास्य मारुतीचे ठायीं, निर्वृण बैर रावणाचे ठायीं या प्रमाणें सर्व गुणांचा उत्कर्ष झालेला वाल्मीकीनें दाखविला आहे.

कालस्य चाप्यहं कालो दहेयमपि पावकम् ।

मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ॥ १ ॥

न हि मे विप्रियं कृत्वा शक्यं ममवता सुखम् ।

मीं काळाचा काल आहे. मी अग्नीचें जालून भस्म करीन. मृत्युला ठार मारीन अशी मला धमक वाटत आहे. मला नुसता ढका लावील तर इंद्रालाही सर्व सुखाला मुकावें लागेल.

* रामायणांत दैव प्रबल धरिलें आहे.

दैव चेष्टयते सर्वं हतं दैवेन हन्यते ॥

अर्थ—या सर्व चेष्टा दैवाच्याच आहेत. ज्या कुणाचा वध होतो तो दैवानेच होतो.

हें दैवाचें प्राबल्य अजूनही आमचे इकडे थोड्या फरकानें मानिलें जातें. अरुण रवीचा सारथि, दहनाचा वायु, यत्न कीं विधिचा । मेरिपंत.

विवाहपद्धति.

मुलींचीं लग्ने आईबापांचे संमतीशिवाय होत नसत. पृ. ६०३ आ. १३६ पहा.

रामायणामध्येही अशीच चाल होती. वायुने कुशनाभाच्या मुलींशीं लग्न लावण्याचें मनांत आणून त्यांचें मत काय आहे तें विचारूं लागला, तेव्हां त्या ह्मणाल्या “ पिता हाच आमचा प्रभु आहे, आमचें दैवत आहे, ज्या पुरुषाला तो आह्मांस देईल तोच आमचा भर्ता होईल. * ”

अथितिपूजन.

अतिथीचा सत्कार हा गृहस्थाश्रमाचा धर्म ग्रीक पाळीत असत. पृ. १७८ आ. ६ पहा. राजपथीं अतिथिभाराचें पूजन करून तियुद्धास हा आरिस्ता नय-
रीत राही असें वर्णन आहे. +

सभ्य संभाषणपद्धति.

अकिलीसाच्या मातेचा व्हल्कन भार्येनें चांगला सत्कार केला आहे. “ आज भेटीचा सुयोग आला. वरचेवर येण्याचा तुझा पाठ नव्हता; थोडा फराळ कर ये’ ” असे गोड व सभ्य शब्द तिनें उच्चारिले आहेत.

* पिताहि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं च सः ।

यस्य नो दास्यति पिता सनो भर्ता भविष्यति ॥ १ ॥

रामायण.

मातापिता भ्राता इ० कन्यादान करणारे अधिकारी कोणी नसतील तर कन्येनें राजाकडे जावे व त्याच्या संमतीनें लग्न करावे. स्वतंत्र अधिकार जुन्याकाळीं आमच्या देशात तिला नव्हता.

यदा तु नैव काश्चित्स्यात् कन्या राजानमाश्रयेत् ।

अनुज्ञया वरं तस्य प्रतीत्यवस्येत्त्वयम् ॥ १ ॥

नारदस्मृति.

+ श्रीकृष्ण ह्मणे सूता ! सर्वांत गृहस्थधर्म सन्मत रे ।

योगिपंत.

यस्मादयोऽप्याश्रमिणो ज्ञातेनान्नैव चान्वह्यम्

गृहस्थेनैव धार्यते तस्माज्येष्टाश्रमो गृही

मनु.

रामायणकालांतही अशीच मनाची वृत्ति होती. वसिष्ठाने सकल सेनेसह विश्वामित्राचा आदर केला होता हे प्रसिद्धच आहे. त्याचा स्वीकार करतांना विश्वामित्राने फारच सप्रश्रय वाणी योजिली आहे.

राजन् त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ।

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १ ॥

कृतमित्य ब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया ।

फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे ॥ २ ॥

पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ।

सर्वथा च महाप्राज्ञः पूजार्हेण सुपूजितः ॥ ३ ॥

नमस्तेस्तु गमिष्यामि मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ।

सारांश—“ मुने ! तुझा सत्कार करतो एवढ्या पूजावाक्याने तुम्हीं तो माझा केलात असेच समजतो. आपले दर्शन झाले. आणखी काय पाहिजे ! आतां येतो. नमस्कार. कृपादृष्टि ठेवा ”

शब्दप्रहार व खड्गप्रहार.

शब्दांचा प्रभाव विलक्षण आहे असे होमरने दाखविले आहे. शब्दांस खड्गाइतकीच प्रखर धार आणिली आहे. शब्दांनीं जनसमूहाचा चित्तक्षोभ होई. ३००० वर्षांनंतरही, इलियडमध्ये जे वक्तृत्वाचे मासले आहेत त्यांहून सुंदर अद्यापपर्यंत दुसरे झाले नाहीत. होमर झाला नसता तर अलेक्झान्डर झाला नसता असें जसें झणतात तसेंच असें झणतां येईल कीं होमर झाला म्हणूनच डेमास्थनीस झाला. हेच दाखविण्याकरतां दोन तीन उतारे डेमास्थनीसच्या भाषणांतील मधून मधून दिले आहेत. त्यांतील विचार इलियडवरूनच त्याला सुचले असावे. डेमास्थनीस हा मोठा पद्धतवार व कलाकुशल वक्ता होऊन गेला. त्याचा तर्क निर्दोष असून वाणी रसपुष्ट असे. इतका आवेश व एवढे भाषासौष्ठव दुसऱ्या कोणांतही नाही. प्रस्तुत

प्रसंग बाजूला ठेवून राजकीय प्रकरणांतील त्रिकालाबाधित नियम तो पहिल्याने सिद्ध करी. हे इतरांस साधले नाही म्हणून इतर वक्त्यांची भाषणे सारस्वताचा भाग होऊन राहिलीं नाहीत. इंग्लंडमध्ये बर्क, पिट इ० अप्रतिम वक्ते जन्मास आले त्यांस मुख्य कारण त्यांची पार्लिमेन्ट सभा व न्यायाची कोडतें होत. तीं ही अंशतः उत्तम वक्त्यांस जन्म देतात.

रामायणकाळीं या तऱ्हेचे वक्तृत्व दिसून येत नाही त्यास कारण लोकसभा ही संस्था अस्तित्वांत नव्हती.

जोजनलोकांत शौर्य कमी दाखविलें आहे; लोकमताचा अभाव दाखविलेला आहे. वक्तृत्वाचा नमुना हेक्टराच्या भाषणांशिवाय कोठेही मिळत नाही. हा कवीचा प्रभाव नसेलना ?

लंकापतेः संकुचितं यशो यत् । यत्कीर्तिपात्रं रघुराजपुत्रः ॥

स सर्व एवायकवेः प्रभावो । न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥

अर्थः—लंकापति जो रावण त्याच्या यशाचा संकोच झाला, रघुकुलवंशांतील राजपुत्र जो राम त्याच्याच वांट्यास कीर्ति तेवढी गेली, हा सर्व आद्यकवि जो वाल्मीकि त्याचाच प्रभाव होय. म्हणून आपली कीर्ति व्हावी अशी ज्या पृथ्वीपालांना इच्छा असेल त्यांनीं कवींच्या वाटेस जाऊन त्यांस चिढवूं नये. अर्थात् यांत विनोदाचा भाग जास्त आहे.

न्याय.

खून हा सार्वजनिक स्वरूपाचा गुन्हा समजला जात नसे. तो इतर खासगी गुन्ह्याप्रमाणें मानला जाई. म्हणून मृताच्या नातेवाइकांशीं तडजोड करून खुनी अन्य ठिकाणीं सुखानें नांदे. पृ. ५८२ आ. २४० पहा. यांत न्यायसभेचें चित्र काढिलेलें आहे.

शस्त्रास्त्रें.

शिरकवच, उरकवच, कमरबंद, ढाल हीं शस्त्रें शरीररक्षणाचीं होतीं. तलवार, बाण व दगड हीं विघातक शस्त्रें होतीं. रथांत बसून युद्ध चालत असे.

रामायणकालीं बाणांशिवाय शक्ति म्हणून एक अस्त्र असे. परंतु वानर हे झाडे व दगडच वापरीत असत.

नाणीं.

प्रचलित नाणीं नव्हतीं. तेंलेन्तभर सोनें असें एक सोन्याचें माप असे. वीणकामांत कुशल अशा दासीची किंमत चार वृषभ असे. सुंदर तिवईस बारा वृषभ व सुवर्ण कवचास शंभर पडत. अनेक वृषभ जेव्हां द्यावे तेव्हां सुन्दर स्त्रीशीं लग्न लावावयास मिळे. नाण्यांचा उल्लेख रामायणांत नाहीं.

धंदेवाले.

धंदेवाले म्हटले म्हणजे ज्योतिषी, शस्त्रवैद्य व दूत होत. तेव्हां व्यापाराची वृद्धि फारशी नसे. उपमानांवरून आणखी धंदेवाले निघतात तेः—नौकाकार, रथकार, हस्तीदंतावर काम करणारे, लोंकर विकणारी स्त्री, अश्ववाहक व वकील इ.

प्रेतविधि.

शवाचें दहन करीत. चितेवर शव ठेवल्यावर बलिदान करीत. मृताच्या ऐपतीप्रमाणें पुष्कळ मेष व वृषभ कापून बलींच्या चरबींत शव माखीत. मधही अवश्य असे. शव जळाल्यावर अस्थि मद्यानें विझवीत. मित्रवर्ग अस्थि टिपून घेत. व जमिनींत पुरल्यावर वरतीं कबर बांधीत. पत्रोक्तशाची क्रिया पहा पृ. ७०७ आ. ८७ पासून पुढें. इकडे अयापि चालू असलेल्या प्रेतविधिशीं हा विधि जुळतो. हें ध्यानांत ठेवण्यासारखें आहे. चिता जाळण्यास बोरिआस व झेफिरस या वाऱ्यांस निमंत्रण करणें हें मरुतांचे आह्वान

हिंदूंच्या प्रेतविधीत आहे त्याशी जुळते. ग्रीक चिंता मधानें विझवीत. हिंदू मंत्रजलानें विझवतात. पत्रोकृशाच्या पितरांस अकिलीसानें हांका मारिल्या हेंही लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. अकिलीसानें आपले केश काढून शबाचे करावर ठेवले हें हिंदूंचें वपन होय. एवढें साम्य दोन देशांच्या चालीत कसें आलें हें विचार करण्यासारखें आहे.

प्लूतो अथवा यम.

पृथ्वीच्या व प्लूतोच्या पुरिमध्यें तमोमय एक प्रदेश असे. त्यास एरिस ह्मणत. येथें मृतमनुष्यांस जावें लागे. याचे आत्मे वर रहात. पण तेथें मृतशरीरांची गर्दी असे. द्वारावर सर्बिरस नांवाचा श्वान पहारेकरी असे. त्याला तीन डोकीं असत. याचा उल्लेख पृ. २४१-२६७ आर्येंत आला आहे. या श्वानाचा संबंध मृतांशीं येतो. झोरॅस्टरचे अनुयायी जे पारसी लोक तेही श्वानास मान देतात. त्यांच्यांत प्रेतविधि श्वानाशिवाय पूर्ण होऊं शकत नाहीं. कांहीं मंत्र झटल्यावर एक श्वान प्रेत जिथें ठेवेल असेल तिथें आणतात. टाळी बाजवून मृताचे शरीरावर त्याची वृष्टि पाडतात. व पुन्हा दुसरे मंत्र ह्मणतात. त्यांच्या शास्त्रांत जसा श्वान असला पाहिजे हाणून सांगितलें आहे तसा मिळत नाहीं हाणून हवा तो श्वान चालतो. शक्य तर तो विशिष्ट स्वरूपाचा असावा लागतो. या दोन श्वानांशीं प्रेत सूकांतील श्वानांचें वर्णन ताडून पहा* ऋग्वेद मं. १०

* अतिं द्रव सारमेयौ श्वानौ ।

चक्षुरक्षौ श्वलौ साधुना पथा ॥

अथा श्वलौ उषेहि ।

यमेन ये सधुमादं मदति ॥

हे परेतास उद्देशून झटलेलें आहे.

अर्थ—धांवा ! शरमेच्या दोन श्वल वर्णांच्या व चारनेत्रांच्या श्वानांस मार्गे द्या. ब्रमाजवळ आनंदानें राहणाऱ्या आपल्या पितरांस भेटाळ.

१४ मध्ये तें वर्णन येतें. त्यांत वर्णन केलेले श्वान शबल असून चार डोळ्यांचे त. दोन डोळे पुढें व दोन मागे. मृतांचे आत्मे त्यांच्या स्वाधीन असल्या-
तो पुढें जाणाऱ्यांवर पुढल्या डोळ्यांनीं नजर ठेवतो व मागल्यांवर मागल्या
घांनीं ठेवतो.

पुढल्या सूक्तांत त्यांस रक्षितारौ ह्मटलें आहे. येथें प्रश्न असा उद्भवतो कीं
निन्हीही लोकांत सारखी चाल कोटून आली. कोणी कोणाची चोरली कीं
! तर नाही. आर्यांच्या मूळ वसतिस्थानापासून इराणांत गेलेले लोक तरी
च. हिंदुस्थानांत आलेले तरी आर्यच व युरोपांत ग्रीसमध्ये गेलेले तरी
च. हे सर्व कोक आपल्या मूलस्थानापासून इतक्या ठिकाणीं जेव्हां गेले तेव्हां
आचार विचार आपले बरोबर घेऊन गेले. ते आतां सामान्यस्वरूपानें
ठिकाणीं दिसून येत आहेत असा तर्क बांधण्यास कांहीं हरकत नाही.

ग्रीकांचें तत्त्वज्ञान.

ग्रीकांची तत्त्वज्ञानाबद्दल ख्याति आहे. व तत्त्वज्ञानाचा व कवितेचा
सा संबंध असल्यामुळे तें त्यांच्या कवितेमध्ये दिसून येतें. सत्यान्वेषण हें तत्त्व-
ज्ञानाचें कार्य आहे. तत्त्वज्ञान हें नुसतें विचारात्मक असतें. त्याला कवि
रूप देऊन साकार बनवतो. त्यांतील नीरसपणा काढून टाकतो. व
त्याला समजेल असें तें सुलभ करतो; त्याप्रमाणें होमरनें आपल्या कवितेंत थोडे
तत्त्वज्ञान आणिलें आहे. दायोमीद व ग्लाकस हे समरांत भेटतात.

यौ ते श्वानौ' यम रक्षितारौ ।

चतुरक्षौ पंथिरक्षी' नृचक्षसी ॥

ताभ्यामेनं परि' धेहि राज ।

न्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि ॥

यम ! तुझे जे हे दोघे पालक श्वान आहेत, जे मार्गांचें व लोकांचें रक्षण करतात.
त्या ताभ्यांत यास हे राजा ! दे. यास शरीरसंपत्ति व धनसंपत्ति दे.

पृ. १८४ आ. ५७-५८ पहा. “तू मानवांतील कोण ” ह्यापून एक प्रश्न विचारतो. दुसरा त्यास उत्तर देतो. “ पणीची जातशी मानवांची जात ! पणें एकवेळ वायूनें खालीं गळ पुन्हा वसन्तसमयीं फुटावयाचीं तद्वत् एक माणसांची पिढी निर्गत व तिच्या जागीं दुसरी यावयाची. ” येथें शत्रु मित्र ही भाषा विसरून एकंदर मानवजातीबद्दल वाटलेल्या दुःखांत कवि विरघळून गेल

हिंदुस्थान देशांत आस्तिक वादापासून नास्तिक वादापर्यंत स मते व पन्थ होऊन गेलेले आहेत. तेव्हां अमुक तऱ्हेचे तत्त्वज्ञान असें बहुशः होत नाहीं. वरील ग्लाकसानें विदित केलेलें तत्त्व गीं जातस्पहि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्यच ॥

ज्ञानेश्वरांनीं हेंच तत्त्व स्पष्ट करून सांगितलें आहे.

उपजे तें नाशे । नाशलें तें पुनरपि दिसे । हें वाटिकायं परिभ्रमेगा ॥ १ ॥

उपनिषत्कालापर्यंत मागें गेलें तरी वरील तत्त्व होमरच्याच शब्द डोंतें. कठोपनिषदांत अशी एक कथा आहे. वाजस्रवसक्रषीनें स्वर्ग मित्र इच्छा धरून विश्वजित् नांवाचा यज्ञ केला. आणि आपली सर्व संपत्ति देऊन टाकिली. त्याला नचिकेता नांवाचा मुलगा होता तो फार असल्यामुळें त्याच्या मनांत एक शंका उत्पन्न झाली. ती अश

* सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।

संयोगा विप्रयोगान्ताः मरणान्तंच जीवितम् ॥ १ ॥

यथा फलानां पक्कानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।

एवं नरस्य जातस्थ नान्यत्र मरणाद् भयम् ॥ २ ॥

अर्थः—सर्वे संचयांचा शेवट क्षयांत आहे. चढण्याचा पडण्यांत, संयोगाच जीवितांचा मरणांत. ज्याप्रमाणें पक्क फळांस पतनावांचून भय नाही त्याप्रमाणें आलेल्या मनुष्यास मरणावांचून भय नाही.

भावण्ड बुद्बुदांचें वणु बहु निःसार मित्र फेंसाचें ।

मोरोपंत.

दक्षिणा ह्मणून ज्या गाई वाजश्रवसानें दिल्या होत्या त्यांचें स्वरूप असें होतें. गाईंना पुन्हा पाणी पिण्याचें सामर्थ्य नव्हतें अशा त्या वृद्ध होत्या. त्यांना गवत खाण्याचें सामर्थ्य नव्हतें व दूध देण्याचें त्यांच्या नशिबी नव्हतें व त्यांचीं इंद्रियेही विगलित झालीं होती. अशा गाईचें दान करणें ह्मणजे धर्माचा उपहास आहे. तसें दान करणारा पुरुष, जेथें कोणत्याही प्रकारचें सुख मिळत नाही अशा अनंद नामक ठिकाणीं जातो. हा विचार नचिकेताचे मनांत येऊन त्यास दुःख झालें व हा प्रसंग टाळावा व आपल्या स्वतांचें दान बापांनें करून यज्ञसाफल्य करवें अशा हेतूनें बापाजवळ जाऊन तो ह्मणाला—बाबा ! तुझीं मला कोणत्या ऋत्विजाला देऊन टाकणार ? बापांनें तिकडे लक्ष दिलें नाही. ह्मणून दोन तीन वेळा मुलांनें तोच प्रश्न विचारला. तेव्हां बाप क्रुद्ध होऊन ह्मणाला “तुला मृत्यूला देऊन टाकिला आहे.” नंतर मुलगा मनांमध्ये विचार करता झाला कीं, मीं चांगल्यापैकीं मुलगा आहे. निदान मध्यमप्रतीचा तरी आहे. यमाला देऊन टाकण्यासारखा नाही. तर अशा दानानें यमाचा किंवा बापाचा काय कार्यभाग होणार ? ह्मणून बापांनें दिलेला जबाब विचार करून दिलेला नसावा तथापि त्याचें वचन हें खरें झालेंच पाहिजे. ह्मणून पुन्हां बापाला ह्मणाला “बाबा ! मला यमाला द्या व वचन पुरें करा.” तें ऐकून बापाला पश्चात्ताप झाला व आपण काय बोलून गेलों हें ! असें वाहून तो शोक करूं लागला. तेव्हां नचिकेता शान्तपणें ह्मणाला.

अनुपश्य यथा पूर्वे प्रतिपश्य यथाऽपरे ।

सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिवाऽऽजायते पुनः ॥

अर्थः—“आपले पूर्वज कसे सत्यशील होते, वर्तमानकालीं शिष्टलोक कसे सत्याचरण करतात तें पहा. वचनभंग तुमच्या हातून होऊं देऊं नका. बाबा ! वचनभंग करणारा प्राणी अजर किंवा अमर होतो काय ! मनुष्याची स्थिति संभोवार दिसणाऱ्या गवतासारखी आहे. कांहीं काल तीं रुजून जगतात व मरतात व

पुन्हां रुजतात.” बापानें पुढें मुलाचे आग्रहास्तव आपलें वचन पुरें केलें. मुलगा ही यमानें परत पाठविला. तो भाग येथें सांगण्याचें कारण नाहीं. होमरचें तत्त्वज्ञान मात्र नचिकेताच्या तत्त्वज्ञानाशीं किति बरोबर जुळत आहे हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे.

ग्रीकांच्या ह्या तत्त्वज्ञानाचे मुळाशीं उदासीन वृत्ति आहे. *

अकिलीसाकडे प्रायम हा हेक्तराचें शव सोडविण्याकरतां खण्डणी घेऊन गेला. तेव्हां त्याचें शान्तवन करतांना अकिलीस ह्याणाला (पृष्ठ ७७१ आ. २६३—६ पहा.) जोव्हानें आपल्या मंदिरीं दोन पेले ठेविले आहेत. एकांत दुःख व एकांत सुख भरलेलें आहे. त्यांचें मिश्रण करून जोव्ह लोकांस वांटित असतो. कोणाला कधीं सुख तर कोणाला कधीं दुःख लाघतें इ. ग्रीकांच्या उदासीनतेचाच हा एक मासला आहे. या दुःखाच्या स्वरूपाचा मासला न्यायसूत्रांवर केशवमिश्रांनीं नैयायिक तर्कभाषा लिहिली आहे तींत आढळतो.

मोक्षोऽपवर्गः सच एकविंशतिभेदभिन्नस्य दुःखस्य आत्यन्तिकी निवृत्तिः ।

एकविंशतिभेदास्तु । शरीरं षडिंद्रियाणि षड्विषयाः षड्बुद्ध्यः सुखं दुःखंचेति गौणमुख्यभेदात् । सुखमपि दुःखानुपंगोददुःखम् । अनुपंगो अविनाभावः । सचायमुपचारो मधुनि विषसंयुक्ते मधुनोऽपि विषपक्षनिक्षेपवत् ।

अर्थ—दुःखाचे जे एकवीस प्रकार आहेत त्यांपासून जी परिपूर्ण निवृत्ति त्यास मोक्ष ह्याजने अपवर्ग ह्याणवें. एकवीस भेद कोठले ह्याणाल तर १ शरीर ६ इंद्रियें, ६ विषय ६ बुद्धि, १ दुःख व १ सुख. यांत कांहीं गौण व कांहीं मुख्य समजावे. परंतु हें $\frac{1}{2}$ प्रमाणाचें जें सुख सांगितलें आहे तेंही दुःखच समजावें. कारण दुःखाचा अनुपंग सुखाला आहे. अनुपंग म्हणजे मिश्रण.

* ही ग्रीकांची उदासीन वृत्ति इतकी वाढत चालली कीं हिरोदोतसनं एका थ्रोशिनन जातीची अशी चाल नमूद करून ठेविली आहे कीं जन्मास कोणी आला कीं त लोके रडत व मेला ह्याजने आनंदानें त्यास पुरीत.

म्हणून त्याचे योगानें असें ठरत आहे कीं मघांत विष पडलें असतां मधसुद्ध।
विषमय होतो तसें सुखही दुःखमयच होय. यांत व होमरच्या अकि-
लीसमुखांत घातलेल्या तत्त्वज्ञानांत फार साम्य आहे.

पाप

होमरमध्ये पापाची कल्पना नाही पृ. ५९३ आ. ३७ पहा. अकिलीसाच्या
वांट्यास आलेली स्त्री अगमेन्नानें हरण केली. “ या अपराधाचें कारण मी
स्वतां नसून कलहदेवता जी एटी तीच आहे व ती तर ओव्हाची मुलगी
म्हणून सर्व अपराधांचें मूल जोव्हच ” असें आपली जबाबदारी झाडून टाकण्यास
अगमेन्नानें म्हटलें हें उघड आहे.*

असो यानंतर सहाव्या प्रश्नाकडे वळूं. तो प्रश्न इलियडचा रामायणाशीं संबंध काय
हा होय. रामायणांतील कांहीं भाग बौद्धग्रंथांतून व कांहीं भाग होमरच्या का-
व्यांतून वाल्मीकीनें घेतला आहे असें विधान जर्मन पंडित वेबरसाहेब यांनीं केलें
आहे. रामायणाची कथाच इतकी मनोहर आहे कीं तिच्याशीं कांहीं तरी
करून आपलें नातें जुळवून आणावें अशी इच्छा सद्बुद्ध पंडितांस होणें

* श्रावणवध ही जी लहानच पण अत्यन्त करुणरसपुष्ट अशी रामायणांत कथा आहे
व जी रामविरहाचें मूल धरतां येईल व पर्यायानें संबंध रामायणाचेंही मूल धरतां
येईल. त्या कथेंत असें वृत्त सांगितलेलें आहे कीं दशरथानें बाण सावजावर झणून जो सोडला
तो श्रावणास लागला. त्याच्या विनंतीवरून त्याच्या वृद्ध व लुषाकृत मातापितरांस
पाजण्याकरतां पाणी घेऊन न बोलतां दशरथ गेला. दशरथ जर सुखांतून शब्द काढील
तर श्रावणवधाचें वृत्त ऐकून तीं पाणी न पितां प्राण टाकतील. झणून त्यांच्या
प्रश्नास दशरथ जबाब देईना, व तीं पाणी पीतना. तेव्हां दशरथ झणतो—

क्षत्रियोऽहं दशरथोनाहं पुत्रो महात्मनाम् ।

सज्जनावमतं दुःखमिदं प्राप्तं स्वकर्मजम् ॥

अर्थ—“मी क्षत्रिय दशरथ आहे. आपला महात्म्याचा पुत्र नव्हे. सज्जनांनीं मिथ मान-
केली (ही श्रावण वधाची) दुःखकारक गोष्ट पूर्वसांचितामुल्लेखां माझे हारून झाली आहे ”
यांत पापाचें मूल स्वताचें कर्म धरलेलें आहे.

साहजिक आहे. आमचे सर्व ग्रंथ फार जुने आहेत असें ठरविण्याची हौस जशी आह्मांस वाटते तशी ते ग्रंथ अगदीं अलिकडचे नवीन आहेत असें ठरविण्याची हौस पाश्चात्य पंडितांस वाटत असावी. शिवाय विद्वान लोकांच्या शोधक बुद्धीला कांहीं एकेतऱ्हेची अल्पसाम्यदर्शनानें भूल पडत असते. अशा स्थितीत अमुक एक मत सिद्ध आहे असें ते एकदां धरून चातुं लागले व त्यांची दृष्टि रंगली कीं ज्या पदार्थावर ती पडते त्या पदार्थावर त्यांच्या दृष्टीचाच रंग चढतो. त्यांत त्यांचा अपराध नसतो. कांहीं वस्तूंमध्येच भ्रामकपणा भरलेला असतो. व त्यामुळे शोधकांची दृष्टि भ्रमली कीं त्यांच्या दृष्टीचे सर्व विषयही भ्रमं लागतात. त्याचप्रमाणें होमरचीं काव्ये व रामायण यांत जीं कांहीं साम्ये दिसतात त्यांवरून वेबरसाहेबांस कांहीं भूल पडून त्यांचा एक ग्रह होऊन गेला आहे कीं “रामविवासन व रामवनवास हे भाग घाल्मीकीनें दशरथजातकावरून घेतले व सीताहरण व लंकेचा वेढा हे भाग होमरच्या काव्यांवरून घेतले. घाल्मीकीचा होमरच्या काव्यांशीं संबंध आला तो शिकंदर बादशहाच्या हिंदुस्थानावरील स्वारीनंतर म्हणजे ख्रि. पू. ३२० वर्षांनंतर होय. दशरथजातक हें रामायणाच्या आधींचें आहे. कारण त्यांत राम व सीता यांचें भाऊ व बहिण यांचें नातें असतां, त्यांचें लग्न लागलेलें आहे. ही स्थिति अति प्राचीन कालीच समाजांत असणें शक्य आहे. रामायणांत राम व सीता हीं भावण्डें नव्हतीं असें दाखविलें आहे. अर्थात् समाज सुधारल्यावर रामायण झालेलें असलें पाहिजे. झणून जातक आधींचें, रामायण मागूनचें. सीता हरण व लंकेचा वेढा व धनुभंग हे प्रसंग जातकांत नाहींत व होमरच्या काव्यांत आहेत. म्हणून घाल्मीकीनें ते प्रसंग होमरच्या काव्यांतून घेतले आहेत”.*

* याला नामदार काशिनाथ त्रिंबक तेलंग यांनी आपल्या विद्वत्तेला व तीव्र बुद्धीला श्रेष्ठिल असें उत्तर एक इंग्रजी पुस्तक लिहून दिलें आहे. त्याचें नांव “रामायण हें होमरच्या काव्याची नकल आहे काय?” असें आहे. त्यानंतर दुसरे उत्तर रा. ब. चिंतामणराव वैद्य एम्. ए. एल. एल. बी. यांनीही पुष्कळ शोधक बुद्धीनें आपल्या “रामायणांतिक कोडे” या नांवाच्या इंग्रजीत लिहिलेल्या पुस्तकांत सम्राण दिलें आहे.

रामायण हें अलेक्झान्डराच्या स्वारीच्या आधीचें आहे व दृशरथजातक हेंही रामायणाच्या मागूनचें आहे एवढेंच नव्हे तर तेंच रामायणाच्या संविधानकांत बदल करून रचिलेलें आहे असें सिद्ध करतां येतें. हल्लीं आमच्यापुढें जें रामायण आहे तें आद्य रामायणाहून विस्तारानें जरा मोठें आहे. कारण त्यांत वारंवार प्रक्षिप्त भाग येऊं लागले, ते अलेक्झान्डरच्या स्वारी नंतरही येत राहिले होते. पूर्वीच्या आर्यांना राशींची माहिती नव्हती. ते चंद्रा-मर्च्ये व इतर ग्रहामध्ये असलेल्या अंतरावरूनच आपलीं धर्मकृत्ये करीत असत. राशींचें ज्ञान ग्रीकांपासून अलेक्झान्डरच्या स्वारीनंतर त्यांस झालें असा विद्वानांचा समज आहे. तें ज्ञान झाल्यावर रामाचा जन्म कर्कलग्नावर* पांच ग्रह उच्चिचे असतां झाला म्हणून कथन करणारा श्लोक हा शेवटला प्रक्षिप्त भाग होय.

रामावताराची मजा अशी आहे कीं रामानें भूतलावर असें आचरण केलें कीं दैविक चमत्कार कांहीं एक न करतांना मनुष्याप्रमाणें आपल्यावर आलेलीं संकटे त्यानें सहन केलीं. ईश्वराप्रमाणें जर त्यास वागावयाचें असतें तर मायामय सुवर्णमृगाचें कपट त्यानें आधींच ओळखिलें असतें. सीताहरण झाल्यावर मानवाप्रमाणें विलापही केला नसता. किंवा सीतेची प्राप्ति करून घेण्याला वानरांच्या साहाय्याची अपेक्षा न करतां एकदमच सीता परत आणिली असती. परंतु जनसंग्रहार्थ मानव उत्तम आचरणानें किति पूज्य पदवीला पोचतो हें त्याला दाखवावयाचें होतें. शिक्षाध्यायांतील “ धर्म चर ” या आज्ञेचें मूर्त स्वरूप जसें महाभारतांतील धर्म हा होय तसें राम हा ‘सत्यं वद’ या आज्ञेचें मूर्तस्वरूप होय. परमेश्वरानें अनेक वेळां अनेक देशांत अवतार घेतले असतील पण रामाहून अधिक पुण्यमय देह प्रवेश करण्यास त्यास

* नक्षत्रे दित्तिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पंचसु ॥ ग्रहेषु कर्कटे लभे वाक्पताविन्दुना सह ॥ १ ।

बालकाण्ड स. १८ श्लो. ९ पहा.

कचित्च मिळाला असेल. हजारों वर्षे होऊन गेली तरी अद्यापि कोट
लोक त्याची भक्ति करीतच आहेत. व पुढेही हजारों वर्षे तशीच
राहतील. तरीही वाल्मीकीला पहिल्यापासून लीलेने मानववेष
घेतला होता व मानवाप्रमाणे त्याने आचरण केले असे दाखवावया
ह्यापून पहिल्यापासून आद्यरामायणांत त्याला विष्णूचा अवतार
ही कल्पना वाल्मीकीच्या मनांतही नव्हती. बालकाण्डांत नारद
कीच्या प्रश्नाला उत्तर देतांना राम हा “विष्णुना सदृशो वीर्ये”
पराक्रमाने विष्णूसारखा आहे असे ह्मणाले. विष्णूचा अवतार आहे
ह्मणाले नाही. बौद्धांची समज अशी आहे की बुद्ध हा ईश्वराचा अंश
अवतार आहे. व अवतार कल्पना ही सर्वांना मोह पाडणारी असल्यामुळे बौ
अवतारकल्पनेला तोडीला तोड ह्यापून राम हा विष्णूचा अवतार आहे असे
रामायणास आद्यरामायणानंतर देण्यांत आले असावे. या संबधाने
काण्डांतील १७ वा सर्ग नवीन घालावा लागला असावा. विष्णूने दश
पोटी जन्म घेतला व तो रावणवधाकरतांच परंतु रामाला साहाय्यकर्ते कुण
पाहिजेत व त्यांस उत्पन्न करण्याचे काम ब्रह्मदेवाने इंद्र, वरुण, अग्नि इ० दे
सांगितले. त्याप्रमाणे सूर्यापासून सुग्रीवाची उत्पत्ति झाली, विश्वकर्माने
उत्पन्न केला, व अग्नीने नील उत्पन्न केला. हनुमान् वायूने उत्पन्न के
वाली हा इंद्राने उत्पन्न केला. परंतु पुढे पहातां वालीने रामास स
न करतां उलटे त्यास अडविलेच. ह्यापून रामाने त्याचा वध केला. येथे
तारकल्पनेत थोडा विसंगतपणा येतो. वाली साहाय्य करण्यास
केलेला तो विपक्षवत् आचरण करून रामाचे हस्ते मरण पावतो ! अ
एक उदाहरण पहा. नारद पुढे ह्मणत आहेत. (सर्ग १ श्लोक ९७ बाल

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।

रामोराज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥

अर्थ:—“अकरा हजार वर्षे राज्य करून राम ब्रह्मलोकासं प्रयाण करील.” येथे राम विष्णूचा अवतार पहिल्यापासून मानिलेला असता तर विष्णुलोकाप्रत जाईल असे ह्मणावयाला पाहिजे होतें. ह्मणून राम हा विष्णूचा अवतार होता असे स्पष्ट शब्दांनीं काव्यांत व्यक्त करावें अशी इच्छा होऊन कोणी तरी ह्या अवतार-कल्पनेचा भाग वरील आद्यरामायणांतील श्लोकाच्या मागाहून प्रक्षिप्त केला असावा.

उत्तर काण्डांमध्ये आणलेल्या लांब लांब कथा या सुद्धां प्रक्षिप्त मानिलेल्या आहेत. अयोध्याकाण्डांतील राजनीतीवर भरताला केलेला उपदेश अस्थानीं दिसत आहे. भरत कांहीं राज्याधिष्ठित झाला नव्हता. झाला असता तर तसा उपदेश करणें इष्ट झालें असतें. वरच्या कुशलप्रश्नांशिवाय दुसरे कांहीं विचारणें उचित दिसत नाहीं. हा सर्ग महाभारतांतून शब्दशः उतरलेला आहे. तो सभापर्वांमध्ये युधिष्ठिराच्या संबंधें चांगला शोभत आहे. नारदांनीं त्याजवळ सुराज्यासंबंधें चर्चा करावी हें रास्त दिसत आहे. याप्रमाणें प्रत्येक काण्डांत कांहींना कांहीं तरी प्रक्षिप्त सांपडतें. तथापि ग्रीकांपासून राशी घेतल्यानंतर कांहींही भाग प्रक्षिप्त झाला नसावा. कारण यावेळेस जसे रामायण होतें तसेंच पूर्ण आहे असें धरून कालिदासानें रघु रचिलेला आहे. त्यानंतर रामायणाचें स्वरूप बदललें नाहीं.

असो. आतां आद्यरामायण व संक्षिप्त किंवा विस्तृत होत गेलेलीं रामायणें यांचा साधारण क्रम कसा ठरतो तो पाहूं. रामायणाचा उल्लेख महाभारतांत त्रोटक त्रोटक असा अनेक वेळां आलेला आहे. यावरून महाभारत हें रामायणाच्या मागूनचें आहे. शिवाय रामोपाख्याना हें एक समग्र प्रकरणच महाभारतांत घातलेलें आहे. त्यांत बालकाण्ड व अयोध्याकाण्ड व कांहीं अरण्यकाण्डाचा भाग असे नाहीत. सीताहरणापासून पुढला भाग आहे. मागला देण्याची गरज नाही; कारण स्त्रीच्या झालेल्या विटंबनांपासून हळूहळूणाच्या धर्माचें शान्त-

बन करण्याकरतां तें सांगितलेलें आहे. तें उघड उघड मोठ्या कथा-
भागारून संक्षिप्त केलेलें कथानक दिसत आहे. यावरून महाभारताच्या पूर्वीही
ज्यांतील कथेला संक्षेप देऊन रामोपाख्यान केलेलें आहे असें एक रामायण
असलें पाहिजे. म्हणून रामायणांचा क्रम असा लागतो.

१ आद्य रामायण.

२ रामोपाख्यान.

३ विस्तृत रामायण.

या सर्वांच्या वर दशरथजातक ठेऊन त्यावरून अर्धा भाग रामायणाचा
वाल्मीकीने घेतला व अर्धा होमरच्या काव्यांतून घेतला असें ह्मणून श्रि.
पू. पहिल्या दुसऱ्या शतकांत रामायण रचिलें गेलें असें ठाम मत देऊन
वेबर साहेब स्वस्थ बसले. दशरथजातक सर्वांच्या आधीचें कां ? तर वेबर
साहेब ह्मणतात बहिण भावंडांचें लग्न त्यांत लागलें आहे व तशीं लग्नें अति
प्राचीन कालींच संभवतात; रामायणांतील लग्नें तशीं नाहींत ह्मणून.

असो. तूर्त अवताराची कल्पना जी बौद्धांच्या अवतारकल्पनेला तोड
ह्मणून मागाहून घातलेली आहे. ती रामोपाख्यानांत असल्यामुळे रामोपाख्यान
हें जातकाच्या मागाहूनचें आहे असें धरलें पाहिजे व तें तसें धरलें ह्मणजे
आधीचें कोणचें, जातक का आद्य रामायण, हाच प्रश्न उरतो. तो नीट
सोडवण्यास आद्यरामायणाची समाजस्थिति कशी होती तें पाहिलें पाहिजे.
ती समाजस्थिति फार प्राचीनकाळाची असल्यामुळे अतिशयोक्तिरहित
साध्या व सरळ भाषेंत वर्णिलेली आहे. या काळांत यज्ञयागादिकांस फार
महत्त्व असे. क्षत्रियही संध्यादि विधि करीत असत. स्त्रियांसही वैदिक
कर्मांचा अधिकार असे. मांसाशनासंबंधें निर्बन्ध नसे. बौद्धांच्या अहिंसेच्या
तत्त्वाचा प्रसार झाला नव्हता.

कौशल्या तं हयं तत्र परिचर्य समंततः ।

कृपाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ १ ॥

बालकाण्ड १४. सर्ग ३३ श्लोक पहा. यांत सांगितल्याप्रमाणें अश्व-
मेधांतील अश्वाला स्वतां तलवारीनें कापणारी क्षत्रियभार्या कौसल्या
प्राचीनकाळची होय. क्षत्रिय संध्या करीत ही चाल प्राचीन काळची होय.
सा क्षौमवसना वृष्टा नित्यं व्रतपरायणा ।

अग्निं जुहोतिस्म तदा मंत्रवत्कृतमंगलम् ॥

अयोध्याकाण्ड सर्ग २० श्लोक १५

या श्लोकांत वर्णिलेली सोंवळें नेसून अग्नीत मंत्रवत् हवन करणारी
कौशल्या प्राचीन काळची.

मारुती लंकेमध्ये सीतेलां अशोकवनांत शोधित असतां झणतो.

संध्याकालमनाः श्यामाध्रुवमेप्यति जानकी ।

नदीं चेनां शुभजलां संध्यार्थे वरवर्णिनी ॥

(सुन्दरकाण्ड स. १४ श्लोक ४९)

अर्थ—“संध्याकाळचें कर्म करण्याचें मनांत आणून ती श्रेष्ठ स्त्री जानकी
या पुण्यतीर्थावर येईल.” याप्रमाणें संध्यावंदन करणारी सीता ही प्राचीन
काळची होय. हें संध्याकर्म तुळशीला दिवा दाखवण्यापेक्षां जास्त होतें
यांत संशय नाही.

रामःस्नात्वा तु नियतौ गुणवाञ्छपकोविदः ।

संग्रहेणाकरोत्सर्वान्मंत्रान्सत्रावसानिकान् ॥

अयोध्याकाण्ड सर्ग ५६ श्लो. २९

यांत सांगितल्याप्रमाणें जपजाप्य करून मंत्रपठणानें चित्रकूटावर नवीन
बांधलेल्या उटजाची वास्तुशान्ति करणारा राम प्राचीन काळचा.

अयं सर्वः समस्ताङ्गः श्रितः कृष्णमृगो मया ।

देवता देवसंकाशो यजस्व कुशलो ह्यसि ॥

अयोध्याकाण्ड सर्ग ५६ श्लो. २८

व याग करण्याकरतां समग्र मृग भाजून तयार करणारा लक्ष्मणही प्राचीन काळचा. अर्थात या वेळच्या पशुहिंसेविरुद्ध व यज्ञांतील कर्मकाण्डाविरुद्ध बंड करणारा बुद्ध हा आद्यरामायणाच्या मागूनचाच असला पाहिजे. परमेश्वर तरी अवतार घेतो तो एकदम घेत नाही. धर्मांमध्ये कांहीं चुकत आहे असें कांहीं बुद्धिमान मनुष्यांच्या डोक्यांत येऊन त्यावर ते सारखा विचार करीत रहातात व दुसऱ्यांच्या मनांत त्याच विचारांची जागृति उत्पन्न करतात व आपल्या ह्मणण्याच्या सत्यतेबद्दल इतर जनांची खात्री करून देतात तेव्हांच सर्वांच्या मनांत सारखी खळबळ उडून जाते. त्या वेळेस लोकचित्तरूपी जो परमेश्वर ह्मणजे भक्तांच्या हृदयांत सतत वास करणारा जो परमेश्वर तो धर्माची झालेली ग्लानि घालवण्याकरतां कोणाचे नाही कोणाचे तरी रूपाने अवतार घेत असतो,* तशी खळबळ आद्यरामायणाचे सुमारास ही नुकतीच व्हावयास लागली असून बुद्धाचीं मते बीजरूपाने कांठे तरी होती अगर त्याचा वाढलेला वृक्ष तरी लोकांच्या मनांत सद्दं लागला होता. ह्मणून रामायणांत एके ठिकाणी बुद्धाची निंदा केलेली आहे.

यथाहि चोरःस तथाहि बुद्धः । तथागतं नास्तिकमत्र विद्धि ॥

अयोध्याकाण्ड सर्ग १०९ श्लो० ३४

यांत बुद्धाला चोर ह्मटले आहे. व त्याची व नास्तिकाची योग्यता एकच ठरविलेली आहे.

हा श्लोक जरी प्रक्षिप्त धरिला तरी बुद्धाचा अवतार आद्यरामायणाच्या नंतर झाला यांत शंका नाही. ह्मणून दशरथजातक हें आद्यरामायणाच्या नंतरचें व रामोपाख्यानाच्या आधीचें असें ठरत आहे. रामोपाख्यान हें आद्यरामायणाचेंच संक्षिप्तरूप आहे व त्याचा उल्लेख महाभारतांत आहे.

*यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥ भगवद्गीता.

महाभारत पूर्ण विस्तृत असें सि. पू. २०० वर्षांनीं झालेलें आहे. त्याच्या आधींचें रामोपाख्यान धरून त्याच्याहि आधींचें जातक धरिलें व त्याच्या आधींचें आद्यरामायण धरिलें ह्मणजे अलेक्झान्डरच्या स्वारीचा काळ (सि. पू. ३२० वर्षे) आद्यरामायणानंतरचाच ठरेल.

शिवाय दशरथजातकाच्या अन्तःस्वरूपाकडे लक्ष दिलें ह्मणजे तें आद्य-रामायणाच्या कथेवरूनच बौद्धांच्या धर्मकल्पनांना जुळेल अशा संक्षिप्त स्वरूपाचें रचिलेलें असावें, असें दिसतें. त्याचें निरीक्षण करण्यास त्याची कथा येथें दिली पाहिजे. ती कथा अशी आहे.

एक कुटुंबी पितृविरहानें उद्विग्न होत्साता कामधंदा टाकून शोक करित बसला. ह्मणून त्याचें शान्तवन करण्याकरतां त्याला जातकाची कथा बुद्धानें सांगितली.

वाराणसी नगरींत दशरथनावाचा एक राजा राज्य करित होता. त्याला १६००० स्त्रिया होत्या. त्यांतील पट्टराणीला दोन पुत्र व एक कन्या अशीं अपत्यें झालीं होती. मोठ्या पुत्राचें नांव राम व धाकट्याचें लक्ष्मण. कन्येचें नांव सीता असें होतें. कांहीं काळानंतर पट्टराणी स्वर्गवासी झाली. दशरथानें कांहीं दिवसांनंतर दुसऱ्या एका स्त्रीला राणीपद दिलें. तिची त्याला फार आवड असे. तिला कांहीं काळानंतर एक पुत्र झाला. त्याचें नांव भरत असें राजानें ठेवले. भरतावर राजाचें अनिवार प्रेम जडल्यामुळे त्याच्या मातेला हांक मारून दशरथ ह्मणाला, “मी भरताला एकवर देत आहे तो काय देऊं तो माग.” भरत आठ वर्षांचा होईतो राणीनें तो वर न मागतां शिलकेंत ठेऊन दिला; व त्यास आठवें वर्ष लागतांच, राजाला त्याच्या वचनाची आठवण देऊन ह्मणाली कीं, भरतास राज्य देऊन आपलें वचन पुरें कर. राजा संतापानें हात आपटून ह्मणाला “दरिद्रे ! माझे मुलगे अग्नीप्रमाणें लोकांत प्रकाश पाडित असतां त्यांना मारून तुझ्या भरताला

राज्य देऊं कीं काय ?” राणी त्रासून अंतःपुरांत निघून गेली. परंतु आपला हट्ट न सोडतां ती राजास सारखा त्रास देऊं लागली. राजानें विचार केला कीं, स्त्रिया या घातकी आहेत. ही राणी माझ्या मुलांच्या जीवांस कपटोपायानें अपायही करील. ह्मणून त्यानें रामलक्ष्मणांस जवळ बोलावून सांगितलें “ बाळांनो ! तुझीं परराज्यांत अगर वनांतही गमन करा. माझ्या मृत्यूनंतर क्रिया करण्याकरतां परत येऊन राज्य घेऊन बसा. ” ज्योतिषी आणवून शेष आयुष्य किति आहे तें वर्तवून सांगण्यास त्यांस राजानें विनंति केली. तें १२ वर्षे आहे असें समजतांच तितक्या वर्षांनीं परत या ह्मणून राजानें पुत्रांस सांगितलें. सीता आपणच होऊन ह्मणाली कीं, मीही बन्धूबरोबर वनांत जातें. तिथेही बरोबर परिवार घेऊन हळुहळु हिमालयाच्या तपोवनांत प्रवेश करतीं झालीं व कंदमुळें व फळें यांवर निर्वाह करूं लागलीं. रामाला लक्ष्मण व सीता ह्मणाली कीं, तूं वाडिल आहेस ह्मणून उटजांत रहात जा. कन्दमुळें इ० आह्मीं जमवून आणूं. त्याप्रमाणें तीं करूं लागलीं. असे दिवस लोटतां लोटतां दशरथ राजा अपत्यविरहानें नवव्या वर्षीं मृत्यु पावला. अन्त्यक्रिया झाल्यावर राणी मन्त्रिजनांस ह्मणूं लागली “ माझ्या मुलास राज्य अर्पण करा. ” मन्त्रिजन होय ह्मणत ना. व भरतही ऐकेना. तो ह्मणाला रामास मी स्वतां जाऊन घेऊन येतो. भरत सैन्यासहवर्तमान जो निघाला तो राम वसत होता तेथें आला. लक्ष्मण व सीता फलसंचय करण्याकरतां गेलीं होतीं. भरतानें रामाला पाहिलें तों तो अगदीं निरीच्छ दिसला. त्यानें रामास पितृनिधनवृत्त कळविलें व तदपदीं लीन होऊन राहिला. रामाला मुळींच खेद झाला नाही. लक्ष्मण व सीता यांचें मन कोमळ असल्यामुळे तीं परत आल्यावर रामानें त्यांस पाण्यांत उभीं करून, भरत असें असें पितृनिधनवृत्त कथन करीत आहे, ह्मणून सांगितलें. त्यांस मूर्छा आली. असें त्यानें आणखी दोन वेळां पितृनिधनवृत्त कथन

केलें. आणखी दोन वेळां त्यांस मूर्छा आली. नंतर सेवकांनीं त्यांस पाण्या-बाहेर काढलें व मग रामाशिवाय सर्व शोक करीत बसलीं तें पाहून भरतानें रामास प्रश्न केला “पितृनिधन शोच्य असतां तूं कां शोक करीत नाहीस ? तुझें मन इतकें वृद्ध कशानें केलेंस ?” तेव्हां प्रबुद्ध राम ह्मणाला:—शोक करून-ही जें वांचवितां येत नाही त्याचा शोक प्राप्त पुरुषानें कशाला करावा ? पक्क फळास पतनाचें भय आहेच इ०. या उपदेशानें सर्व शोकवियुक्त झाल्यावर भरत रामाला ह्मणाला “तूं वाराणसीच्या राज्याचा स्वीकार कर.” रामानें उत्तर दिलें, “लक्ष्मण, सीता व तूं जाऊन राज्य करा. पित्याची आज्ञा बारा वर्षे वनांत राहण्याची आहे तितकीं वर्षे मीं वनांत राहीन व परत येऊन राज्य घेईन” भरत त्यावर ह्मणाला. “तितके दिवस कुणी राज्य करावें ? आह्मीं तर करणार नाहीं !” असें ऐकतांच रामानें आपल्या वृणमय पादुका भरतास दिल्या. त्यांची मंत्रिजनानीं सिंहासनावर स्थापना केली. न्याय करण्यांत मंत्री जर चुकले तर त्या पादुकांचें एकमेकांवर घर्षण सुरू होई. तीन वर्षांनीं राम वनांतून परत गेला व राज्य करूं लागला तें त्यानें १६००० वर्षे केलें.

शेवटीं बुद्धांनीं गोष्ट पुरी केल्यावर असें सांगितलें कीं या कथेंतील जो महाराजा दशरथ तोच शुद्धोदन होय. राममाता ह्मणजे महामाया होय. सीता ह्मणजे राहुलाची माता होय. भरत तो आनंद होय. लक्ष्मण ह्मणजे सारिपट्ट होय. रामाचा परिवार ह्मणजे बुद्धाच्या परिषदेचे सभासद होत. व राम ह्मणजे मींच.

(शुद्धोदन हा गौतम बुद्धाचा पिता; महामाया ही माता; राहुल हा मुलगा; व आनंद हा सापत्न बन्धू होता.)

हीं सर्व जातकें एकवार वाचलीं म्हणजे ईसापनीति किंवा पंचतंत्रें यांच्या-प्रमाणेंच त्यांची रचना कल्पित आहे असें दिसून येते.

रामायणांतील संविधानकामध्ये व वर दिलेल्या जातकाच्या संविधानकामध्ये पुष्कळ भेद आहेत. रामायणांतील संविधानक स्वाभाविक दिसते. व जातकां-
तील संविधानक रामायणाच्या संविधानकाचे बौद्धकल्पनांशी जुळेल असे रूपां-
तर असल्यामुळे तेच असंभाव्य दिसते.

जातकांत सीता ही रामाची बहिण केलेली आहे. व पुढे तिच्याशीच त्याने लग्न
लाविले आहे. बुद्धाच्या पूर्वजांची उत्पत्ति एकवेळ बहिणभावंडांपासून झाली
होती तिचे दर्शक ह्मणून हा फरक संविधानकांत केला आहे. परंतु या फरकामु-
ळे संविधानकांत आणखी एक विसंगतपणा येत आहे तो हा की, वनांत जाव-
यास मुलांस राजाने सांगितले ह्मणून बहिणीला बरोबर जाण्याचे कांही कारण नव्हते.
सापत्न्यमातेच्या राज्यलोभाच्या आड ती येत नव्हती. रामायणामध्ये सीता
वडिल मनुष्ये नको ह्मणत असतां गेली तो स्त्रीधर्म ह्मणून गेली हे फारच तिचे
करणे स्वाभाविक व प्रशस्य दिसत आहे.

जातकामध्ये नवीन राणीला वर राजाने कां दिला हे समजत नाही. नुसती
प्रीति हे कारण पुरेसे नाही. रामायणामध्ये दशरथाने वर दिला त्याचे कारण असे
आहे की शंबर नामक राक्षसापासून दशरथाचे प्राण तिने वांचविले होते.
तेवढ्याकरतां कृतज्ञपणाने राजाने दोन वर दिले होते. एका वराने रामविवासन
व दुसऱ्याने भरतास राज्यार्पण ही वर मागतांना केकेयीने केलेली जुळणी चांगली
दिसते. जातकांत एकच वर दिलेला होता त्याने भरतास राज्यार्पण मागतां
आले. परंतु रामलक्ष्मणांस वनांत धाडण्याचे कारणच उरत नाही. रामायणा-
मध्ये सत्यवचनी राजा दशरथ याने दिलेले वचन रामायणांतील सत्यपराक्रमी
रामाने पाळावे यांत मनाचा थोरपणा जास्त आहे. जातकांतील राम वनांत
गेल्या तो स्वतांच्या हिताकरतां गेला ह्मणून हा भाग अगदी नीरस वाटत आहे.
वनांत गेल्यावर रामायणांतील रामलक्ष्मणांनी वराह व हरिणे मारून त्याचा
चट्टामट्टा केला.

तौ तत्र हत्वा चतुरो महामृगान् ।

वराहसूक्तं पुषर्तं महारुखम् ॥

अयोध्याकाण्ड सर्ग ५३ श्लोक ॥ १०२ ॥

परंतु अहिंसा हे बौद्धांचें व्रीद असल्यामुळे मांसाशनाचें नांव सुद्धां जात-
कांत नाही.

जातकांतील दशरथ पुत्रविरहानें नऊ वर्षांनीं मरतो. आपलें मरण इतकें
लांबवून वृद्धानें पुत्रविरहाची थड्या केलेली दिसत आहे. शिवाय तो जर इतके
दिवस मरत होता व तो जर वचनानें बांधलेला नव्हता, (कारण राणीचें
मागणें भरताला राज्य द्या एवढेंच होतें) तर मुलांस परत कां बोलाविलें नाहीं ?
रामायणांतील दशरथ रामविवासान करण्यास वचनानें बद्ध होता. व पुत्र-
विरहानें तो काहीं दिसांनींच मृत्यु पावला. त्यावेळेस त्याला श्रावणाची गोष्ट
आठवली* व त्याच्या वृद्ध पितरांचा शाप डोळ्यांपुढें उभा राहिला व 'राम राम'
ह्मणतच मृत्यु पावला. ही रामायणांतील दशरथाच्या मरणाची सरस कथा कोणी
कडे व जातकांतील दशरथाच्या अकारण दीर्घसूत्री एखाद्या प्रहसनांत योग्य
दिसेल अशा मरणाची कथा कोणीकडे !

बौद्धांच्या बहुतेक गोष्टींचा वाराणसीपुरीशीं संबंध असतो. ह्मणून अयोध्येला
वाराणसी जातकांत बनविली आहे हें ठीकच आहे. शिवाय तेथूनच हिमाल-
यांतलें प्रयाण सोईचें होतें.

जातकांत लक्ष्मण व सीता यांस पितृनिधनानें अनिवार दुःख झालें असें
दारखविलें आहे तें कां तर ही गोष्टच मुळीं पितृनिधनानें उद्दिष्ट झालेल्या
माणसास कथन केलेली आहे व त्याचें शान्तवन करण्याकरतांच राम बुद्धा-
प्रमाणें शान्त असा दारखविलेला आहे.

*रामायणांतील ही श्रावणाची कथा सर्वोत्तम आहे. हिच्यांतच सर्व रामायणाचें बीज
आहे. इतकी लहान पण इतकी चटकदार गोष्ट वाल्मीकीशिवाय दुसऱ्या कोणी लिहिली
नाहीं. एवढी एक गोष्ट लिहिल्याबद्दलच कोणत्याही कवीला अमरत्व प्राप्त होईल यांत
संशय नाहीं.

वेबर साहेबांची चुकी येथेच झाली असे वाचकांच्या लक्षांत येईल. जात-काला आधींचे धरून आद्यरामायणांला मागूनचें धरलें आहे. वास्तविक प्रकार असा आहे कीं, आद्यरामायण हें मूळ होय व त्याची संक्षिप्त केलेली नकल जातक होय.

येथेंच वेबरसाहेबांस भूल पडल्यामुळे रामायणाचा संबंध होमरच्या काव्याशीं सीताहरण व धनुर्भंग या प्रसंगांकरतां जुळवण्याच्या भानगडींत ते पडले.

शिवाय सीताहरण व हेलनचें हरण यांतील साम्य भ्रान्तिभूतक आहे. सीतेचें हरण रावणानें कपटोपायानें केलेलें आहे. रावण तिचें मन वळविण्याची खटपट करीत असतां तिनें जबाब दिला आहे तो पहा. अरण्यकाण्ड स. ४७.

“अरे कोल्ह्या, तूं सिंहीची प्राप्ति होण्याची इच्छा धरीत आहेस ! तूं नागाच्या मुखांत त्याच्या दंष्ट्रा उपटावयास अंगुलि घालीत आहेस ! तूं काळ-कूट विष प्राशन करून दीर्घायु होण्याची आशा धरीत आहेस ! तूं यमन्याची धार जिभेनें चाटीत आहेस ! तूं प्रज्वलित अग्नि वस्त्रांत बांधून घरीं आणिला आहेस ! जें अन्तर सिंह व शृगाल यांमध्ये आहे, ओढ्यांत व समुद्रांत आहे, सोन्यांत व शिशांत आहे, हत्तींत व मार्जारांत आहे, हंसांत व गिधाडांत आहे तें रामांत व तुझ्यांत आहे.” यांत पतिव्रतेचें तेज केवढें दिसत आहे ! ही वश होण्याकरतां हिचा छळ कसा कसा करावा हें राक्ष-सिनी आपल्या सभेंत ठरवीत होत्या; कोणी कांहीं कोणी कांहीं उपाय सांगूं लागल्या तेव्हां एकजण ह्मणाली “ बायांनो मला वादविवाद आवडत नाहीं. हिला चिरूं व वाहून खाऊं.” त्यांस सीता देवीनें जबाब दिला आहे:— माझे तुकडे करून तुझी त्या तुकड्यांचे तुकडे केलेत, अथवा अग्नीत टाकिलीत तरीही मी रावणाला वश होणार नाहीं. तुझीं उगाच बडबड कां करीत आहांत !

*च्छिन्ना भिन्ना प्रभिन्ना वा दीप्ताग्नौ वा प्रदीपिता ।

रावण नोपतिष्ठेयं किं प्रलापेन वद्विरम् ॥ १ ॥

हा जबाब देणारी पातिव्रत्याच्या तेजाने चमकणारी जनकाची नंदिनी सीता देवी कोणीकडे व घरी आलेला जो पाव्हणा त्याचा हात धरून जाणारी नीच काम्यलीला करणारी हेलन कोणीकडे ! यांत काहीं एक साम्य दिसत नाही. तसें इतर पात्रांत तरी कोठें दिसत आहे ? सीतेचें हरण करणारा रावण केवढा पराक्रमी ! व हेलनचें हरण करणारा पारिस किति नेमळा ! रामा यण हें काव्य सीतेचें हरण करणाऱ्या रावणाचे व त्याचा वध करणारा जो राम त्याचे पराक्रम वर्णन करणारे आहे. इलियड हें काव्य अकिलीसाचा रोष वर्णन करतें. अकिलीस हा हेलनचें हरण करणाराही नाही किंवा हरण करणारा जो पारिस त्याचाही वध करणारा नाही. उलट पारिसनेच त्याचा वध एका बाणाने केला आहे. *

रामानें धनुर्भागानें नूतन स्त्रीची प्राप्ति केली. परंतु आदेसी नामक होमरच्या काव्यांत युलिसीसानें लग्नाची स्त्री अनेक वर्षांनीं आपली आपणच मिळविली. ×

रावणाचें वर्तन पापी आहे असें जाणून विभीषण त्याला सोडून रामाला येऊन मिळाला; कारण त्याचें शील राक्षसाचें नव्हतें. तसें पारिसचा वनधू हेक्टर अस-
त्पक्षीं पितृप्रेमाला गुंतून मरेतो लढला. ह्मणून येथेही काहीं साम्य दिसत नाही. जर साम्यच शोधावयाचें आहे तर प्रायम व धृतराष्ट्र यांत साम्य आहे असें ह्मणावें लागेल. धृतराष्ट्राला शंभर मुलगे होते. द्रौपदीला द्यूतांमध्ये हरवून

* ही गोष्ट इलियडमध्ये कथन केलेल्या वृत्तान्तानंतरची आहे.

× व्रोजनयुद्धानंतर मार्गीत अनेक कष्ट काढून २० वर्षांनीं युलिसीस घरी पोचला. व पहातो तें अनेक तरुण राजपुत्र त्याच्या स्त्रीशीं लग्न होण्याच्या आशेनें तिला मागणी घाटून मंदिरांत बसून होते. ती एकटी त्यांच्यांत सांपडल्यामुळे कोणास नाही न ह्मणतां सगळे कीं हातांतील वस्त्र विणून झालें कीं सांगतें. दिवसा वस्त्र विणून रात्री उलगडून ठेवी. शेवटीं युलिसीस आल्यावर धनुर्भगाचा तिनें पण लावला. तें धनु युलिसीसनेच होतें. त्यानें तें उचलून सर्वास यमपुरास हाकून दिलें व झियेला ओळख दिली इ. इ. कथा आहे.

घेण्यांत सर्वांचें अंग एकट्या विकर्णाशिवाय होतें. व त्यांचा युद्धांत संहार झाला. प्रायमालाही पचास मुलगे होते. त्यांतील बहुतेक मृत्यू पावले. स्त्रीहरण एकानें ह्मणजे पारिसानें केलें होतें.

असो. रामायणाच्या अन्तःस्वरूपावरूनही अलेक्झान्डराच्या स्वारीच्या आधींचें तें असावें असा पुरावा सांपडतो.

रामायणांतील कौशल्या, कैकयी, पौलस्त्य वगैरे शब्द पाणिनीच्या ग्रंथांत आढळतात. भाष्यकार पतंजलि ख्रिस्तापूर्वी १५० वर्षे होऊन गेले. तेव्हां पाणिनि त्याच्या आधींचे होते व रामायण त्यांच्याही आधींचें होय. ह्मणजे अलेक्झान्डराच्या स्वारीच्या आणि रामायणाच्यामध्ये किती वर्षे गेलीं तें सांगता येत नाही. आधीं कोण हेंही एवढ्यावरून सांगता येत नाही. परंतु काव्यकल्पनांचा विनिमय व्हावयाला मध्ये अंतर असेल तर तें पुरेसें नाही.

राजतरंगिणीमध्ये दामोदरनृपतीविषयी उल्लेख सांपडतो तो असा—

अशेषमेकैवैवाह्वाश्रुत्वारामायणं तव ।

शापस्य शान्तिर्भवितेत्यूचिरे ते प्रसादतः ॥

एक दिवसांत रामायणाचा पाठ ऐकशील तर शापाची शान्ति होईल असें दामोदरनृपाला सांगितलेलें आहे. ह्मणजे या कालीं रामायणाचे पाठ श्रद्धायुक्त होऊं लागले होते. दामोदर ख्रि. पू. १७५ वर्षांनीं होऊन गेला त्याच्या आधीं पुष्कळ वर्षे रामायण रचिलें गेलें असलें पाहिजे.

शूद्रकरचित मृच्छकटिक नाटकांत शकाराचें पात्र आहे. त्यांची अर्थाचा अनर्थ करण्याबद्दल ख्याति आहे. नामदार तेलंग ह्मणतात “त्यांचें अज्ञान फक्त राजशालकाला शोभेल असेंच आहे.” या अज्ञान महोदधींनीं कुंती व रावण, हनुमान् व सुभद्रा या रामायण महाभारतांतील पात्रांचा संयोग जुळवून आणला आहे. हो ! कां आणणार नाहीत ! हे मुळींच ह्मणतात “आह्माला पुष्पांचा गंध कानांनीं ऐकूं येतो. पण नृपुरध्वनि

होव्यांनीं दिसत नाही.' यांच्या ह्मणण्याचें स्वारस्य लोकांस बरोबर कळावयाला रामायण व महाभारत यांचा लोकांस उत्तम परिचय या नाटकाचे वेळेला झाला असला पाहिजे. शूद्रक ख्रि. पू. २१ वर्षांनीं होऊन गेला. रामायण त्याच्या आधीं बरेंच वर्षें होऊन गेलें असलें पाहिजे. हें उघड आहे. मग काव्यकल्पनांचा विनिमय व्हावयाला किती काळ पाहिजे तें लक्षांत आणतां होमरच्या काव्यांतून कल्पना घेण्यास फुरसत उरत नाही.

सारांश—आद्य रामायण हें फार जुनें आहे. तें मागाहून विस्तृत होत गेलें. बौद्धधर्माच्या ग्रन्थकारांनीं त्याला संक्षिप्त स्वरूप आपल्या धर्मकल्पनांस जुळेल असें दिलें व दशरथजातक रचिलें. त्यांतील अवतारकल्पना रामायणामध्ये आली. जातकाचें मूळ रामायण व रामायणाची नकल जातक होय. होमरच्या कथांच्या आधारेणें रामायण रचिलें गेलें असें ह्मणण्यास आधार नाही. कारण असा विनिमय फक्त अलेक्झान्डरच्या स्वारीनंतरच होणें शक्य आहे. परंतु तीनंतर तसा विनिमय होण्यास मध्ये अवधि उरत नाही. आद्यरामायण त्या स्वारीच्या बरेंच आधींचें असण्याचा पुष्कळ संभव आहे.

संबंध पुस्तक छापून झाल्यावर प्रस्तावनाही छापत आल्यावर प्रोफेसर आर्थर लिली यांचें एक पुस्तक माझ्या पाहण्यांत आलें त्यांत असें प्रतिपादन केलेलें आहे कीं होमरनेच आपलीं काव्यें रामायणकथेवरून रचिलीं असावीत. त्यांच्या दृष्टीला दोहोंत साम्यं एक दोनच दिसत नसून प्रत्येक वृत्तान्तांत तो लहान असो मोठा असो—दिसत आहेत. श्रावणाची कथाही त्यांस ग्रीकांच्या पुराणांत मिळत आहे. व त्यांचा मुख्य मुद्दा असा आहे कीं, या सर्व कथांची वाढ हिंदुस्थानांत होणें स्वाभाविक आहे. ग्रीकांच्या पुराणांत मात्र त्या परकीय स्वरूपाच्या दिसत आहेत. ह्मणून होमरनेच रामायणाच्या आधारेणें आपलीं काव्यें रचिलीं असावीत. यांचा विचार करतांना त्यांनीं पुरातन काळीं युरोप व एशिया खण्डामध्ये पसरलेल्या आर्यांच्या धर्माचें स्वरूप कसें बदलत गेलें याचाही विचार केला आहे.

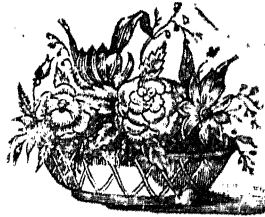
यांच्या ह्मणण्याचा विचार करतांना आर्यांची मूळ ठिकाणावरून फुटाफूट होण्यापूर्वी त्यांच्यामध्ये ज्या कांहीं प्रचलित कथा होत्या त्या त्यांच्या बरोबरच गेल्या असल्या पाहिजेत व थोड्याशा भेदानें त्यांचें स्वरूप एकच असलें पाहिजे, हा मुद्दा ध्यानांत ठेवला पाहिजे. उदाहरणार्थ याच प्रस्तावनेंत कथन केलेली यमाच्या श्वानांची कथा द्या; जळप्रळयाची कथा बायबलमध्ये आहे तशी ती शतपथ ब्राम्हणांत आहे व पारसीकांच्या धर्मग्रन्थांतही आहे हें विसरतां कामा नये. तेव्हां या कथांतील सार एकाचें दुसऱ्याचें चोरिलें हें ह्मणावयास नको. सार एकच असणार. तथापि लिली-साहेबांच्या पुस्तकांनं विद्वान लोकांत चर्चा चालू होऊन या वादाला काय स्वरूप येतें तें पाहणें फार मनोरंजक होईल.

विजयादशमी शके १८३५

गणेश रामकृष्ण हवलदार.

भाषांतरकर्ता.

ता. ९ अक्टोबर १९१३.

ऐतिहासिक नांवांचा काश.

अ

अकिलीस.

याचा पिता पेलिअस व माता थेटिस. हा सर्व ग्रीकांत शूर होता. मातेनें बालपणीं याला पादतलानें धरून स्तिक्षनदीच्या जलांत बुडविलें; ह्मणून पादतलाशिवाय त्याचें सर्व शरीर अभेद्य झालें होतें. तुझा मुलगा दीर्घायु व्हावा अशी इच्छा असेल तर तो धरीं बसून आपला जन्म प्रसिद्धीस न येतां घालवील, पण तोच जर अल्पायु चालत असेल तर त्रायचे समरभूमीवर तो मोठी कीर्ति संपादन करील असे वैकल्पिक वर त्याच्या मातेला प्राप्त झाले होते. तिनें अर्थात शेवटला वर पतकरिला होता. याचें मरण त्रायाचे समरभूमीवर आहे हें जाणून त्याच्या मातेनें त्याला लैकोमेदीस-नृपाचे दरबारीं स्त्रीवेषानें पाठवून दिलें. राजकन्यांशीं याची मैत्री झाली. एकीपासून त्याला नीआतोलेमस नांवाचा पुत्रही झाला होता. अकिलीसाशिवाय त्राय घेणें शक्य नव्हतें ह्मणून त्याच्या शोधार्थ युलिसीस सौदागराच्या वेषानें तेथें गेला व त्याच्यापुढें रत्नें व शस्त्रें मांडून बसला. त्यानें शस्त्रें उचलतांच तो पुरुष आहे हें निदर्शनास आलें. मग अकिलीस रणांत गेला. तेथें हेक्टराचा वध त्यानें केला. मिनर्वेच्या देवळांत पालिझेनेला मागणी घालीत असतां पारिसाचें पादतलावर वार करून त्याचा वध केला.

अगमेन्न.

हा मेनिलासाचा भ्राता. दोघेही एत्रिअसाचे मुलगे होते असें होमर ह्मणतो. अगमेन्न व मेनिलास यांस पित्याच्या

* मेनिलास

मरणानंतर चुलत्यानें राज्यांतून बालविलें व राज्य बळकाविलें. त्यांनीं स्पार्टायेथील नृपाच्या कन्याशीं लग्न लाविलीं. कला-
तेमिन्या अगमेमनाची स्त्री झाली व हेलन ही ~~प्रायसाची~~
झाली. अगमेमनानें मिसिनी व अर्गास येथें राज्य बसविलें
व मेनिलास यानें स्पार्टा येथें बसविलें. हेलनचें हरण
पारिसानें केल्यावर त्रायवर स्वारी ग्रीकांनीं केली. त्यांचें
आधिपत्य याकडे होतें. तेथें यानें पराक्रम पुष्कळ केला.
लुटींत अकिलीसाच्या बांटाच्या आलेली स्त्री यानें हरण केल्या-
वरून याचें त्याच्याशीं भांडण झालेलें प्रसिद्ध आहे. त्राय
पतन पावल्यावर वरीं जातां याच्या स्त्रीनें जाराच्या साहाय्यानें
यास जीवें मारिलें.

अर्गास

अगमेमनाच्या राजधानीचें नगर.

अन्कैसीस

हा त्रोजनवीर फार सुन्दर होता. व्हीनिस त्याला पाहून मोहित
झाली व त्याशीं रममाण होतां गर्भवती झाली. ईनिआसाला
तिनेच जन्म दिला.

अन्तिनार

प्रायमाच्या दरबारांत, हेलनला परत या असें सांगणारा हा
एकटाच होता. यानें रणांत थोर पराक्रम केला. याचे मुलगे
रणांत लढत होते. दारुमय अश्व करून त्राय जिंकण्याची
कल्पना ग्रीकांस यानें सुचविली असा फितुरीचो अपराध यानें
केला असें ह्मणतात.

अपालो

हा लाटोनेच्या उदरीं जन्मलेला जोव्हाचा पुत्र होय. याला
फ्रीबस ह्मणतात व सूर्यही ह्मणतात. कला, कविता, गायन
व वक्तृत्व यांची हा देवता आहे असा समज आहे.

अलास्तर

हा त्रोजनवीर सर्पिंदनाचा शस्त्रवाह होता.

अन्द्रोमाकी इइशन नृपनिची मुलगी व हेक्टराची पत्नी. पतीवर तिचें प्रेम अनिवार होतें. ती त्याच्या घोड्यांस स्वकरानें चारा घालीत असे. घरकामांत सदा दक्ष असे. रणांत जाण्यापूर्वी तिचा निरोप घ्यावयास हेक्टर महालांत आला होता. त्यावेळेचें पतिपत्नीचें भाषण फारच करुणरसानें भरलेलें असें आहे. पतिनिधनवृत्त ऐकून तिनें फार शोक केला. आस्तिआनक्ष हा तिचा मुलगा होता. त्राय पतन पावतांच अग्निमुखांतून तिनें त्यास वांचविलें परंतु अकिलीसानें त्याला तटावरून फेंकून देऊन जीवें मारिलें. तिला ग्रीकांनीं हरण करून नेलें होतें.

आजक्ष (बन्धू) हे दोघे होते. त्यांतील एक तेलामनाचा मुलगा. यास तेलामोनिअन अथवा तेलामनज आजक्ष ह्मटलेलें आहे. हा अकिलीसाला वर्जून सर्व ग्रीकवीरांत पहिल्या प्रतीचा शूरवीर होता. तो हेक्टराशीं द्वंद्व खेळला. समानबल ठरल्यामुळे शस्त्रांची अदलाबदली दोघांनीं केली व द्वंद्व थांबविलें. अकिलीसाच्या मृत्यूनंतर युलिसीस व हा आजक्ष असे दोघे त्याचीं शस्त्रें मिळावीं या हेतूनें भांडले. एत्रिअसपुत्रानें तीं युलिसीसाला दिलीं, त्याबरोबर यानें रागानें १०० अजापुत्र तलवारीनें कापिले—मनांत समजत होता कीं, ते एत्रिअसाचे शंभर पुत्रच होते. नंतर बैतागून त्यानें आत्महत्या केली. लोक्रिअनांचा राजा जो ओइलीअस त्याचा मुलगाही आजक्ष या नावानेंच प्रसिद्ध होता. त्यास ओइलीअन आजक्ष किंवा ओइलीअसज ह्मटलेलें आहे. हा ४० नौका घेऊन ग्रीकपक्षां शौर्यानें लढत होता.

आजीआस या राजाच्या गोठ्यांत अगणित गुरे ठोरें व शेळ्या मेंढ्या असूनही तो गोठा केव्हांही झाडीत नसत; व दिवसानुदिवस तो स्वच्छ करता येईल कीं नाही, याची शंका वाढूं लागली. हर्क्यूलीसने गोठा झाडून साफ करण्याचें कबूल केलें. त्याबद्दल त्याने गोठ्यांतील जनावरांपैकीं दहावा हिस्सा घ्यावा असा करार आजीआसानें त्याच्याशीं केला. हर्क्यूलीसानें आल्फिअस नदीचा प्रवाह फिरवून गोठ्यांतून लावून दिला. त्यानें सर्व गोठा स्वच्छ झाला. पुढें राजा करार पुरा करीना; कारण तो ह्मणे कीं हर्क्यूलीसला श्रम मुळींच पडले नसून नुसत्या युक्तीनें त्यानें काम केलें. फेलीअस राजपुत्रानें हर्क्यूलीसाचा पक्ष घेतला ह्मणून त्यालाही राज्याबाहेर राजानें बालविलें. पुढें हर्क्यूलीसानें राजाचें नगर जिंकलें; पण पुत्राचे विनंतीवरून त्याचे प्राण राखिले.

आतोमीदन ग्रीकवीर. हा अकिलीसाचा रथ हांकीतसे.

आन्तिआ प्रीतसची भार्या. वेल्लेरोफन शब्द पहा.

आन्तिमाकस त्रोजन वीर. जेव्हां मेनिलास व युलिसीस हे हेलन परत या ह्मणून शिष्टाई करण्यास लढाईचे आधीं त्रायपुरास गेले होते तेव्हां पारिसनें यास लांच दिली व हेलन परत देण्याचें कारण नाही असें याच्या तोंडून बद्दविलें. याला हिप्पोलोकस व पिसान्द्र असे दोन मुलगे होते. त्यांस अगमेन्नानें रणांत बाधिलें. पित्याचें वर्तन त्यांस नडलें.

आन्तिलोकस नेस्तराचा मुलगा. पितापुत्र ग्रीकपक्षांत लढत होते.

आमाझन्स आमच्या पुराणांतील स्त्रीराज्यांतील स्त्रियांप्रमाणें ह्या कुंझार होत्या. यांचें एक राष्ट्रच बनलेलें असे. यांचा सारा जन्म लढता

लढतां जात असे. प्रजोत्पत्तीपुरताच यांचा पुरुषांशीं संबंध असे. कन्या झाल्यास ठेवून घेत. पुत्र झाल्यास त्यांच्या पित्यांस देऊन टाकीत. उजवा स्तन त्या कापून किंवा भाजून नष्ट करीत असत. ह्याणजे त्यांस तीर मारणें सुलभ होत असे. बेले-रोफन यानें असल्या कांहीं स्त्रियांचा पराभव केला होता. अशांचें एक राज्य आफ्रिकेंतही होतें. आमच्या पुराणांतील स्त्रीराज्य प्रसिद्धच आहे.

आयोबेतीस

प्रीतसचा सासरा. बेलेरोफनास त्याच्या पराक्रमास्तव राज्य व कन्या अर्पण करितां झाला. बेलेरोफन शब्द पहा.

आर्गस

याला शंभर डोळे होते. यास मकर्युरीनें बधिलें ह्याणून त्याला आर्गसरिपु ह्याणत.

आरोरा

ही ग्रीकांची उषा होय. ही गुलाबीरंगाच्या रथांत बसून सूर्या-पुढें सद्योदित असते. सूर्योदय होणार असें ही पुढें येऊन सुचविते. ही येतांच तारका मावळतात. अरुणवसना, अरुणांगुलि अशीं विशेषणें तिला कवि देतात. तैथोनसावर हिचें प्रेम होतें. तिच्याशीं रमतांना यानें अमरत्व मागून घेतलें. परंतु तो दिवसानुदिवस अशक्त होत गेला. शक्ति व सौन्दर्य तसेंच रहावें असा वर मागावयास तो चुकला होता. मरण घेण्यास त्यानें विनंति केली. त्याचें तिनें रूपान्तर करून त्याचा नाकतोड्या बनविला.

आसिलोकस.

हा त्रोजनवीर इदामिनिअसाचा मुलगा होता. याचा वध युलिसीसानें केला.

आल्क्मीना.

अर्गासपुरीच्या एका नृपाची कन्या. ईतोलिअनांनीं या नृपतीच्या एका खेरीज सर्व पुत्रांचा नाश केला होता. त्याचा सूड घेण्यास त्यानें आफ्रिजिअन नृपाची विनंति केली. व आपलें

राज्य आणि कन्या त्यास आणि करण्याचें कळूळ केलें. आं-
 फिविअन या कामगिरीवर गेला असतां जोव्याच्या मनांत
 आल्कमीना भरून गेली. व शयनसुख घेण्याचा त्यानें निश्चय-
 केला व या कामांत पूर्ण यश घेण्यास त्यानें-जोव्यानें-आंफिवि-
 अनाचें स्वरूप धारण केलें व तिच्याजवळ जाऊन मांगूं लागला
 कीं, विजय मिळवून आलों आहे. खुण काय, तर हा पेला शत्रू-
 कडील खजिन्यांतून मुद्दाम लुटून आणला आहे. आल्कमीना
 फसून गेली. मर्क्युरीला जोव्यानें सांगितलें कीं सूर्याला लवकर
 उगवूं देऊं नकोस. तेणेंकरून रात्र तिष्ठत मोठी झाली. तितका
 वेळ तथें राहून जोव्या चालता झाला. आंफिविअन मागाहून
 विजय मिळवून आला. तिच्यांत आर्द्रभाव जरा कमी दिवला
 ह्मणून आंफिविअनानें अधिक चाकशी करतां कपटव्यवहारी
 कोणी घेऊन गेला ह्मणून तिनें सांगितलें व त्यानें दिवला पेला-
 ही दाखविला. आंफिविअन पहानें तों त्याच्या लुटीन मुद्दाम
 राखून ठेवलेला पेला नाही. भविष्यकथकाकडे जाऊन प्रश्न
 विचारतां जोव्याचें कपट त्याला कळून आले. आल्कमीनेनें
 दोघांपासून दोन गर्भ धारण केले. दिवस पूर्ण भरत येतांच
 जोव्यानें देवलोकीं गर्वांफि केली कीं आज एक मुलगा जन्मा-
 स घेऊन त्यास साम्राज्यवैभव प्राप्त होणार आहे. जुनोन्हा जोव्यानें
 आल्कमीनेशीं ठेवलेला संबंध आवडला नाही. तिनें जोव्याकडून
 त्यानें केलेल्या भविष्याच्या सत्यतेबद्दल शपथ घेववली व
 आल्कमीनेचा प्रसूतिकाल लांबविला व स्थेनिल्यानी स्त्री
 सात महिन्याचीच गर्भवती असतां तिचा प्रसूतिकाल त्याच
 दिवशीं आणविला. स्थेनिलसाच्या भायेंच्या पोटी सुरि-

स्थिअस जन्मला व आल्मनीच्या उदरीं हव्यूलीस व इफिक्लस हे जन्म पावले. तेवढ्यांत युरिस्थिअस जोव्हानें सांगितलेल्या वेळेवर आधीं जन्मास आल्यामुळे हव्यूलीसावर त्याचें वर्चस्व स्थापित झालेंच.

आल्सायोनी. या ईव्हीनसकन्येचें हरण लग्नानंतर अपालोनें केलें तिचा पति धनुष्य घेऊन पाठीस लागला, त्या वेळेस ती आल्सा-योनी नामक पक्ष्यांप्रमाणें स्वर काढून ओरडली ह्मणून पित-रांनीं तिचें नांव आल्सायोनी असें ठेविलें.

आलिम्पस थेसालि व मासिडोनिया या प्रांतांतील एक पर्वत. याची शिखरें स्वर्गाला पोचतील इतकीं उंच आहेत असा प्राचीन लोकांचा समज होता, ह्मणून त्यांनीं या पर्वतास देवांचें अधिष्ठान बनविलें. येथें वारा व पाउस यांचा त्रास नसून वसंताचा स्थायिक वास असे असा प्राचीन लोकांचा समज असे.

आस्तिआनक्ष हेक्टराचा मुलगा. याचें खरें नांव स्कानन्डिअस असें होतें हा पित्यासारखा शूर निवावा असें त्रोजन इच्छित होते ह्मणून त्यांनीं त्याचें नांव आस्तिआनक्ष ह्मणजे 'नगरकोट' असें ठेविलें होतें. त्रायपतनाचे वेळीं हा लहान बालक होता मातेनें उराशीं धरून याला पेटत्या नगरांतून वांचविलें होतें परंतु मोठा होऊन सूड घेईल ह्मणून शत्रूनें त्यास तटावरून खालीं फेडून मारिलें.

आस्तीरोपीअस पेलीगनाचा पुत्र. प्रायमपक्षीं लढतांना अकिलीसहस्तें मृत्यु पावला.

इ.

इतिआक्लीस हा पालिनिकीसाचा भ्राता. राज्यविभागणीवरून यांचा तंदा झाला होता. बाहेरून सैन्य देवांनीं जमा केलें होतें. शेवटीं दोघे द्वंद्व खेळले व मेले. शवें जाळल्यावर त्यांची राखसुद्धां आपोआप निराळी झाली. जणूं काय सजीव होऊन एकमेकांचा द्वेष किती होता तें दाखवीत होती. तैदिअस या भांडणांत सामील झाली होता.

इथिओपिया हा प्रदेश आफ्रिकेंत होता. येथील नृपकुलांनील लोक देवपूजक होते ह्मणून जोव्हाचे आवडते होते.

इदा त्रायाजवळील एक पर्वत. हा निर्झरमय होता व वनाच्छादित होता. उंचावरून लांबचा देखावा दिसे ह्मणून देवांना हें स्थान प्रिय झालें होतें.

इदामिनिअस हा क्रीतन नृपति जो युक्कालिअन, त्याचा पुत्र. ग्रीकपक्षां लढत होता. यानें पराक्रमानें पुष्कळ योजनांचा संहार केला.

इदास यानें ईव्हीनसकन्या जी मार्वेसा तिशीं लग्न लाविलें होतें. तिचें हरण अपालोनें केलें. यानें त्याच्यावर धनुष्य चालवून सी परत मिळविली.

इरिस देवांची दूती. हिलाच इन्द्रधनुष्य समजतात.

इलियम त्रायांतच एक लहान किल्ला होता. पुढें लोक त्राय व इलियम एकच समजू लागले.

ई

ईआकस जोव्हाचा पुत्र. याचा पुत्र पेलिअस व त्याचा पुत्र अकिलीस.

ईआसेदीस

हैं नांव ईआकसाच्या कुलांत उत्पन्न झालेल्या सर्व पुरुषांस लावी-
त असत.

ईजिस

जोव्हाची ढाल.

ईनिआस

त्रोजन वीर. व्हीनिस व अन्कैसीस यांचा मुलगा. त्रोजन युद्धांत
यानें फार पराक्रम केला. त्राय शत्रूनें जाळल्यावर खांद्यावर
वृद्ध पित्याला घेतलें आहे, घरच्या देवांस डोक्यावर ठेविलें
आहे, मुलगा हात धरून चालत आहे व स्त्री मागून घेत आहे !
अशा थाटानें अन्यत्र रहावयास निघून गेला.

ईनियुस

कालीदनचा राजा. आल्थीआ याची पत्नी होती. हिच्या
पासून याला पुत्र झाला. त्याचें नांव मीलीएजर. यानें आ-
ल्थीएच्या मरणानंतर पेरिबीएशीं लग्न लाविलें, तिचे पासून
तौदिअस झाला. एक वर्ष शेंतांत उत्पन्न चांगलें आलें झणून
यानें सर्व देवांस तुष्ट करण्याकरतां यज्ञ केला. परंतु दायानेचें
त्यास स्मरण झालें नाहीं. कोपाविष्ट होऊन दायानेनें आसपास-
च्या लोकांस याच्या विरुद्ध चिथाविलें व एक मस्त वराह
याच्या शेंतांत नासाडी करावयास पाठविला. त्याचा वध मी-
लीएजरानें केला.

ए

एइशन (इइशन) हेक्टराची पत्नी अँन्ड्रेमाकी ती याची कन्या. याला
अकिलीसानें वधिलें.

एकियन

अनेकनगरांतील लोक एकमतानें एकिअस नामक राजाला नेतृपद
देउन लढत असत. शेवटीं हें नांव ग्रीकांनाच प्राप्त झालें.

एटी

ही ग्रीकांची कलहदेवता होय. तिनें स्वर्गीं असतां सर्व देवांचें
आपसांत वांकडें आणलें. जोव्हानें तिचे केश धरून तिला

ओढीत आणलें व स्वर्गांतून घालवून दिलें. पृथ्वीतळावर आल्यावर मनुष्यमात्रांमध्ये सुद्धां तिनें कलहाग्नि पेटविण्याचा सपाटा लाविला होता.

एत्रिअस अर्गासचा नृपति हा मेनिलास व अगमेन्न यांचा पिता ह्यापून या दोघांस एत्रिअसज असें ह्मटलें आहे.

एरिचिस फरी शब्द पहा.

एरिबस हा पातालवासी देव होता. याला नरकाचा स्वामी ह्मणत. याचें तमसेशीं (रात्रीशीं) लग्न झालें होतें. तिनें प्रकाश व दिवस यांस जन्म दिला. परंतु कविजनांनीं एरिबस हें नांव पाताळाच्या एका विशिष्ट भागाला दिलें होतें. या भागांतून पुण्यवान मनुष्यांचे आत्मे मृत्यूनंतर एलिसियम ह्मणून सर्व सुखांचें एक आगर आहे तेथें जातात असा प्राचीन समज होता.

एस्कुलेपिअस हा ग्रीकांचा धन्वंतरी होय. हा अपालांचा पुत्र. हा मनुष्यांस मरूं देत नाही अशी प्लूटोनें (यमानें) जोव्याकडे फिर्याद केली होती. वैद्यविद्या यानें स्थापित केली. याला मेकाअन व पोदालिरिअस असे दोन पुत्र होते.

ऐ

ऐलिथिया ही प्रसवाधिष्ठात्री देवता होय. प्रसूतिवेदनांची कारक तीच होय
ऐसस ऐसस व आन्तिफस हे दोघे प्रायमानांचे पुत्र होते. पहिला हेक्जुबेचा व दुसरा दासीचा. इदागिरीवर शेळ्या चारीत असतां त्यांस आकिलीसानें पकडून नेलें होतें. त्यांना खण्डणी देऊन प्रायमानें सोडविलें. नंतर ते दोघेही अगममनाच्या हस्तं रणांत मृत्यू पावले.

ओ

ओइलीअस. एक्या आजक्षाचा पिता. दुसरा आजक्ष तेलामनाचा पुत्र होता.
ओथ्रिओन्यूस प्रायमाची कन्या कासान्द्रा हिची प्राप्ति व्हावी ह्मणून त्या अटीवरच तो प्रायमाशीं करार करून, त्रोजनपक्षां लढत होता. तो इदामिनिअसाचे हस्तें मरण पावला.

ओशिअनस सागराधिष्ठित देव. टेथिसशीं यानें लग्न लाविलें. त्याला नदीरूप कन्या पुष्कळ झाल्या. पुष्कळ देवांचें पितृत्व याकडेस होतें.

क

कल्कास हा प्रसिद्ध भविष्यवादी त्रायास ग्रीकांवरोवर गेला होता. क्रेसीसकन्या परत दिल्याशिवाय तापाची साथ दूर व्हावयाची नाही ह्मणून यानें अगमेम्ननाला स्पष्ट सांगितलें. त्राय दहाव्या वर्षाच्या आधीं हस्तगत होणार नाही ह्मणून त्यानें सांगून ठेवलें होतें. प्रश्न सांगण्यांत याच्याहून कोणी कुशल पुरुष निर्माण झाला कीं याला मृत्यु यावयाचा होता. त्रोजन-युद्धानंतर गांवीं गेल्यावर याला एका झाडाचीं फळें नेमकीं किती तें सांगतां येईना. त्याचें उत्तर मोप्सनें वरोवर दिलें. तेव्हां हा मृत्यु पावला.

कासान्द्रा प्रायमाची मुलगी. अपालोनें तिच्या सौन्दर्यास भुलून तिच्या समागमाची इच्छा तिच्या जवळ प्रदर्शित केली व ह्मणाला तुला मी मागशील तें देतों. तिनें वर मागितला कीं, मला भविष्य जाणण्याचें सामर्थ्य यावें. तिला तसें सामर्थ्य प्राप्त होताच आपला करार तिनें मोडला. अपालोनें रागानें आपली जीभ तिच्या ओंठावरून फिरवून ते ओले केले. त्याचा परिणाम असा झाला कीं, कळलेल्या भविष्याचा तिनें उच्चार केला कीं

तें व्यर्थ व्हावें. त्रोजनलोक तिला वेडी समजत व तिच्या बडबडण्याकडे कोणी लक्ष देत नसत. त्राय पतन पावल्यावर अगमेम्नन तिला स्त्री ह्मणून बरीं घेऊन गेला. त्याच्यावर येणारा प्रसंग तिनें आधींच वर्तवून ठेवला होता तिकडे अगमेम्ननानें लक्ष दिलें नाहीं. व शेवटीं कलातेभिन्ना त्याची जी स्त्री तिच्या हस्ते मृत्यु पावला.

किमीरा

राक्षसस्वरूपी सिंहीण. हिच्या तोंडांतून अग्नीच्या ज्वाला निघत असत. हिला सिंहाचें तोंड व अजाचा मध्य होता. पार्श्व भाग सर्पाकृति होता. आयोवेटीसच्या सांगण्यावरून बेले-रोफनानें हिचा वध केला. ह्या कथेचा अर्थ कोणी रूप-कानें लावतात. लिसिआ प्रातांत एक ज्वालामुखी पर्वत होता. त्याच्या शिखरावर सिंहांची वसति होती. मध्यभागीं अजाकुलांचा संचार असे. पायथ्याशीं दलदलीचे मऊ भागीं सर्प असत. बेलेरोफनानें अशा रूपाच्या राक्षसीचा वध केला. ह्मणजे त्या डोंगरावर पहिल्यानें जाऊन वसति केली.

केरिस.

व्हल्कनची भायार.

क्रीसा

या नगरांत अपालोचे देऊळ होतें.

क्रेसीस

अपालोचा पुजारी. लिर्नेस शहर ग्रीकांनीं लुटिलें तेव्हां त्याची कन्या आस्तिनोमी अगमेम्ननाच्या वांट्यास आली. पित्याला कळतांच तो कन्येस मुक्त करण्याकरतां खण्डणी घेऊन ग्रीकांच्या छावणींत आला. त्याच्या विनवण्या फुकट गेल्या. त्यानें अपालोची प्रार्थना केली. अपालोनें रोगाची साथ पाठविली. तिला भिऊन कल्कासच्या सांगण्यावरून क्रेसीसकन्येला नृपानें बरीं पोंचविलें.

बलातेभिन्ना ही अगमेन्ननाची स्त्री होय. अगमेन्नन त्रायास गेला तेव्हां याच्या स्त्रीने शुद्ध आचरण केलें नाहीं. व अगमेन्नन परत येतांच जाराचे साहाय्यानें पतीचा खून केला. अगमेन्ननानें त्रायाहून आणलेल्या प्रायमकन्येचा (कासान्द्रेचा) ही तिनें खून केला. ओरिस्तीस ह्मणून अगमेन्ननाचा मुलगा होता त्याला बहिणीनें पळविलें. त्यानें मोठा झाल्यावर माता व तिचा जार जीं देवें सुखानें राज्य करित होतीं त्यांचा खून करून मूड घेतला.

ग.

गानिमीद त्रासनृपतीचा पुत्र. हा सौंदर्यवान होता. शेज्या चारीत असतां जोव्हानें यास उचवून नेलें त्याचेकडे भोजनसमयीं पेलें भरून देण्याचें काम दिलेंलें होतें.

गलाकस. हिप्पोलोकसाचा मुलगा व बेल्लेरोफनाचा नातू होता. यानें प्रायमास उत्कृष्ट साहाय्य केलें. हा फार उदार मनाचा होता. दायोमीद व याची रणांत गांठ पडली व पित्रागत ओळख निवाली तेव्हां यांनीं पगडीभाई केली. त्याप्रसंगीं दायोमीदाचें लोहाचें कवच घेऊन हा त्यास सोन्याचें अर्पण करिता झाला.

च

चिरन. हा एक सेन्तार होता. ह्मणजे याच्या शरीराचा मागचा भाग अश्वचा व पुढचा मनुष्याचा होता. ह्याची उत्पत्ति सेंटनर्पासून होती. हा वैद्यकी उत्तम जाणत असे. अकिलीस व हर्क्युलीस इत्यादि वीरांचा शिक्षक होता.

ज

जूनो.

ही सैतनाची मुलगी, जोव्हाची भगिनी व भार्या. प्लूतो नेपचून इ. तिचीं भावंडें होत. जोव्हा तिच्या रूपानें मोहित झाला. एके दिवशीं त्यानें मोठें वादळ उत्पन्न केलें. थंडी पडल्यामुळें जिकडे तिकडे गारठा आला. अशा प्रसंगीं कोकिलाचें रूप घेऊन जूनोजवळ जोव्हा कुडकुडत गेला. तिला त्याची दया आली व तिनें त्यास उचलून उराशीं धरिलें. त्यासरसें त्यानें मूळरूप धारण करून तिच्याशीं लग्न लावण्याचें वचन देऊन आपली समागमेच्छा पुरती करता झाला. लग्नसमारंभास सुर नर पशु पक्षी सर्व हजर होते. फक्त एक मानवस्त्री हजर नव्हती. मकर्युरिनें तिला कांसवीण केलें. जूनो आतांपासून देवांची राणी झाली. परंतु जोव्हाचे चाळे तिला आवडत नसत. त्याला हुसक्या स्त्रियांचे ठिकाणीं संतति होई. त्याचा तिला राग येत असे व तो ती त्या संततीवर काढीतसे. हक्यूलीस त्रायांतून परत येतांना जोव्हाला निद्रित करून जूनोनें मोठें वादळ उत्पन्न करून त्याच्या मार्गांत विघ्न उत्पन्न केलें हेंतें तें जांकास कळतांच त्यानें तिचे पाय ऐरणीशीं बांधून ठेविले. व्हल्कनानें तिला साहाय्य केलें ह्मणून त्यानें त्यालाही स्वर्गांतून खाली डाकें वर पाय करून फेकून दिलें. यानें जूनो त्रास्त चिडली. व जोव्हास पदच्युत करण्याचा कट तिनें केला. तें थेटिसला पित्याचे मार्फत कळलें. तिनें त्रापरिअस नांम राक्षसाच्या मदतीनें तो प्रसंग टाळिला. तिला मार्स, हीवी, वंगरे अपत्यें झालीं. मिनर्वा ही जोव्हानें मस्तकांतिल मगजांतून

उत्पन्न केली होती. या चमत्काराचे जोडीला तिने व्हलकन निर्माण केला तो नुसती एक वनस्पति हुंगून केला. जूनो निद्रित असतां ह्मयूलीसाला जोव्हानें तिच्या स्तनाशीं लाविलें. त्या वेळेस तिच्या स्तनांतून दुग्धाचा साव स्वर्गांत झाला. दुग्धाच्या रंगाचा जो तारकापथ आकाशीं दिसतो ज्यास आपण आकाशगंगा ह्मणतो व इतर दुग्धमय पथ ह्मणतात तो ह्या स्तन्यापासून उत्पन्न झालेला आहे. तिचें वर्णन रोमन लोकांनीं केलेलें आहे तें फार भव्य आहे. ही सुवर्णसिंहा-हासनावर बसलेली आहे, हातीं सुवर्ण राजदण्ड धरलेला आहे, त्यावर कोकिल बसलेला आहे, मागे इरिस आपल्या इन्द्रधनुष्याचे रंग पाडीत आहे, पार्श्वीं मयूर बसला आहे, इत्यादि. सौन्दर्याबद्दल लावलेलें बक्षिस पारिसानें व्हीनसला दिलें व जूनोला दिलें नाहीं. याच गोष्टीत त्रोजनयुद्धाचें व प्रायमावरच्या अश्वर संकटाचें मूळ आहे.

जोव्ह (जुपितर) सैतर्नचा पुत्र. सैतर्नाला एक तितन ह्मणून बन्धू होता. तुला मुलगे होतां कामा नये या अटीवर तितनापासून सैतर्नानें राज्य मरेतो घेतलें होतें. ह्मणून त्याला जे मुलगे होत ते तो खाऊन टाकी हें त्याच्या भार्येला आवडत नसे. तिला जेव्हां जोव्ह झाला तेव्हां तिनें जोव्हाला दूर नेऊन ठेविलें व पती पुढें एक दगडाचा गोळा आणून ठेविला. तो त्यानें लागलाच भक्षण केला. यास मुलगा झाल्याचें वृत्त तितनास कळलें. त्यानें यास कैदेत टाकिलें. जोव्ह वर्षांचा होताक्षणींच तितनाचें पारिपत्य करण्यास समर्थ झाला. व तितनाचा पराभव करून त्यानें पित्यास बन्धमुक्त केलें. परंतु मुलगा इतका

प्रबळ झाले हें संतर्नलां आवडलें नाहीं. तोही कपटोपाय योजूं लागला. जोव्हाला समजतांच पित्याला त्यानें पिटाटून लाविलें. जोव्हाला, प्लूतो व नेप्चून असे दोघे बन्धू होते. त्यांनीं सर्व पृथिवीचें राज्य वांटून घेतलें. स्वर्ग जांव्हानें घेतला नेप्चूनाला सागरप्रदेश दिला; व प्लूतोला नरकभांत दिला, पृथिवी समाइकच राहिली. पृथिवीवरील कांहीं राक्षसी प्रजेस तितनाचा पराभव झालेला आवडला नाहीं. कारण त्यांचें व तितनाचें नातें होतें. त्यांनीं पर्वतांवर पर्वत रचून स्वर्गास चढत जाऊन जोव्हाशीं युद्ध करावयाचा निश्चय केला. सर्व देव इजिप्तदेशांत पळून गेले व पशुरूप धारण करून वनांत लपून बसले. जोव्हानें हक्क्यूलीसाच्या साहाय्यानें या राक्षसांचा नाश केला.

अशारीतीनें निष्कंटक राज्य झालें असतां जांव्हानें विषयसुखाचा उपभोग घेण्यास प्रारंभ केला. त्यानें जूनोसकट सात बायका केल्या. त्यांतच लाटोना होती. आर्या १४४ पृ ४४९ पहा. त्यानें दानाईला सुवर्णाच्या वर्षा-वांत गांठिलें, आन्तिओपीला वनचर देवाचें रूप घेऊन गांठिलें; लीडेला, हंसाचें; युरोपेला, वृषभाचें; ईजिप्तेला, अग्निज्वालाचें; इ. इ. त्याला या क्रमानें अपत्येही पुष्कळ झालीं. यालाच जुपितर ह्मणतात. गरुड हा त्याचा आवडता पक्षी होय. तो सर्व सुरनरांचा शास्ता होय. क्रीतन लोक याचें ध्यान काढीत तेव्हां त्याला कान दाखवीत नसत ह्मणजे यानें कमीअधिक कोणाचें ऐकून पक्षपात करूं नये अशी त्यांची भावना होती.

झ

झान्थस

यालाच स्कामन्दर नदी ह्मणत. या नांवाचाच अकिलीसाचा घोडा होता. त्यानें अकिलीसाचें मरण वर्तविलें त्यावेळेस त्याला मनुष्यवाचा फुटली होती.

झेंफिर

एक वायु. ग्रीकांमध्ये वायू अनेक होते.

ट

टोथिस

ओशिनसाची भार्या. एक जलदेवता. मुख्य मुख्य नद्यांची जन्मदात्री.

त

तॅलेन्त

सोनें वजन करण्याचें माप होतें. नाणीं प्रचारांत नव्हतीं ह्मणून याचा उपयोग करीत असत.

तार्तारस

नरकाचा एक भाग. महापातक्यांस मरणानंतर येथें जावें लागे. येथें काळोख फार असे.

तितन

सैतर्नाचा भ्राता. जास्त माहितीकरतां जोव्दशब्द पहा.

तेलामन

पेलिअसाचा भ्राता. याला आजक्ष व त्यूसर असे दोन पुत्र होते.

तैदिअस

ईनियुसाचा पुत्र व दायोमीदाचा पिता. हा कालिदनचा राजपुत्र. तेथें चुकून मित्राचा यानें प्राण घेतला ह्मणून अर्गासांत जाऊन तेथील नृपति जो अद्रास्तस त्याच्या आश्रयाला राहिला त्यानें याला जामाता केला. त्याचा दुसरा जामाता जो पालि-
निकीस, थीबचा राजा, त्याचें व त्याच्या इतिआक्लीस नामक भावाचें गादीवरून भांडण चाललें होतें. एक एक वर्षाची पाळी करून दोघांनीं राज्याचा उपभोग घ्यावा असें आपसांत प्रथम ठरलें होतें. परंतु एक वेळ इतिआक्लीस हा राज्यावर येतां तोतें बळकावून बसला व पाळीप्रमाणें भावास राज्य देईना

हणून अद्रास्तसानें तैदिअसाला इतिआक्कीसाजवळ युद्ध करण्यास पाठविलें. त्यानें द्वंद्वयुद्धास आव्हान करून अनेकांस हरविलें. तैदिअस परत यावयास निघाला असतां वाटेत ५० थीवन लोक दबा धरून बसले होते. त्यांतील एकच वडलेलें वृत्त बरीं जाऊन सांगण्यास यानें उराविला. त्यानें, पुढें युद्ध झालें त्यांत थोर पराक्रम केला. मेनालिप्पसानें शेवटीं त्यास बाणानें वार केला परंतु वार झाल्यावरही मेनालिप्पसास त्यानें एका बाणानें ठार मारलें. इतकें सामर्थ्य घायाळ झाल्यावरही त्याचे अंगीं होतें. मरण्यापूर्वीं त्यानें मेनालिप्पसाचें प्रेत आणवून त्याचें मस्तक तोडून आणल्यावर दांतांनीं मेंदू काढूं लागला मिनर्वा यांस वांचविणार होती परंतु हें अमानुष क्रौर्य पाहून तसाच याला टाकून निघून गेली.

तैथोनस
त्यूसर
त्राय

आरोराचा कामुक वल्लभ. आरोरा शब्द पहा.
तेलामनाचा पुत्र. यानें ग्रीकपक्षां लढून फार पराक्रम केला. (त्रोजा) हें शहर त्रासनृपानें इदापर्वताजवळ बसविलें होतें. येथून समुद्रतीर २ कोस लांब होतें. दार्देनस यानें या प्रांतात राज्य स्थापिलें. त्याला त्यानें दार्देनिआ हें नांव दिलें होतें. त्याच्याच कुळांतील त्रास नामक नृपानें तें बदलून त्राय असें ठेविलें. तेथील लोकांस हणून दार्देनिअन किंवा त्रोजन हणत. त्रायचा राजा प्रायम याच्या पुत्रानें, पारिसानें, हेलनचें हरण मेनिलासाच्या घरांतून केलें. त्यावरून सर्व ग्रीक जमा होऊन १२०० नौका घेऊन एक लाख सैन्यानिशीं त्रायाला वेढा देऊन बसले. अगमेन्नन त्यांचा सेनापति होता. त्रोजनलोकांस साहाय्य शेजारच्या एशिआ मायनर प्रदेशांतील

(१०१)

राजांनीं कैलें. आसपासच्या नगरांत ग्रीकांनीं लूट फार चालविली होती. युद्ध सुरू झाल्यावर देहों पक्षीं प्राणहानि अगणित झाली. प्रायमाचे बहुतेक पुत्र मृत्यु पावले. मध्यंतरीं सांथीनें ग्रीकांच्या छावणींत प्राणहानि केली. व अकिलीस व अगमेन्नन यांचें भांडण झालें तरी युद्ध थांबून राहिलें नव्हतें. नदीनाले शस्त्रांनीं व शवांनीं चोंडून गेले होते. १० वर्षें युद्ध चालल्यावर ईनिआस व अन्तिनार यांनीं फितुरी करून ग्रीकांस त्राय हस्तगत करून दिलें. परंतु कविजन असें सांगतात कीं ग्रीकांनीं अति मोठा लांकडी बोडा केला. त्यांत गुप्तपणें सैनिक भरून ठेवले. व सर्व सैन्य वरास निघून गेलें असें दाखविलें. त्रोजनांनीं तो बोडा आपण होऊन रणमैदानांतून शहरांत ओढून आणला. व अपरात्रीं आंत लपून बसलेले ग्रीक भराभर बाहेर आले व त्यांनीं नगरद्वारें खुलीं केलीं. त्यांतून बाहेर लपून बसलेले ग्रीक आंत शिरले व त्यांनीं त्रोजनांची कत्तल केली. याच शहराचें दुसरें नांव त्रोजा असें आहे. त्यावरून तेथील लोकांस त्रोजन असें नांव पडलें.

त्रास

हा त्रायचा राजा होता. याच्यावरून तें नांव पडलें होतें.

त्रितोनिया

मिनवेचें नांव.

थ

थर्सायतीस

हा फार कुरूप व अनुदार ग्रीक शिपाई होता. हा अगमेन्नन, अकिलीस व युलिसीस यांचा फार द्वेष करी व त्यांची निर्भर्त्सना करी.

थेटिस

जलदेवता. अमरांपैकीं एवढीनेंच मर्त्यांशीं लग्न लाविलें होतें. हिच्यापासून पुत्र होईल तो पित्यापेक्षां वरचढ होणार असें

भविष्य होतें ह्मणून हिच्याशीं कोणी अमरांपैकीं लग्न लावावया-
ला तयार होईना. पेलिअस तयार झाला. अकिलीस हा त्याचा
पुत्र. हेक्टरवधाकरतां तिनें व्हल्कनाकडून कवच व ढाल
बडवून आणून दिली होती. (अकिलीस शब्द पहा.)

थिम्बीअस

हें अपालोचेच एक आडनांव होतें.

द

दानाई

ग्रीकांचें नांव.

दार्देनस

हा जुपितराचा पुत्र. प्रायम वराण्याचा हा मूळ पुरुष. यानें
दार्देनिआ शहर बसविलें. या कुळांत उत्पन्न झालेल्या त्रास
नामक नृपानें त्याचेंच नांव त्राय हें ठेविलें ह्मणून प्रायमाच्या
प्रजेस दार्देन, दार्देनिअन किंवा त्राजन ह्मणतात.

दायाना

भृगयेची देवता. धनुर्विद्येंत फार निष्णात असे. उंच काळवीट
ज्याला जोडलेले आहेत अशा रथांत आरूढ होऊन एका
हातांत वक्र धनु घेऊन खांद्यावर बाणांनीं भरलेला भाता
आहे व सारमेय संगतीस आहेत असें हिचें ध्यान आहे.

दायोन

जुपितरची एक भार्या. हिच्या पासून व्हीनस झाली.

दायोमीद

तैदिअसाचा पुत्र. ईतोलिएचा राजा. ग्रीकसरदारांत अत्यन्त
शूर ह्मणून हा प्रख्यात होता. हेक्टर व ईनिआस यांच्याशीं
यानें युद्ध केलें होतें. यानें अपरात्रीं जाऊन थ्रेसिअन नृपतीस
मारण्यास व घोडे पळवून आणण्यास सुलिसीसाला साहाय्य
केलें होतें. यानें प्रत्यक्ष व्हीनसला जखमी केलें होतें.

दीइफोबस

हेक्टराचा सोदर भ्राता. रणांत मेरिआनीसासह यानें चांगलें
शौर्य दाखविलें. पारिसवधानंतर हेलनशीं यानें लग्न लाविलें.
तिनें विश्वासघातानें मेनिलासकरवीं त्याचा निर्दयपणें बंध
करविला. व पहिल्या नवऱ्याची प्राप्ति करून घेतली.

दोलन

त्रोजन हेर. ग्रीकांच्या छावणींत ठेहळणी करण्यास हेक्टरानें पाठविला. दायोमीद व युलिसीस त्याच कामाला ग्रीकांच्या छावणींतून निघाले होते. त्यांनीं यास पकडून त्रोजनांच्या साहाय्यकर्त्यांची माहिती काढून घेऊन यास जीवें मारिलें.

न

नाइआद.

या जलदेवता होत. नद्या, झरे, वापी व तडाग यांवर त्या कुमारीरूप धरून अम्मल करतात.

नायोबी.

लिडिएच्या राजाची स्त्री. तिला सात कन्या व सात पुत्र होते. ती जोव्हाभार्या लाटोना हिला हंसून ह्मणाली. “मला मान जास्ती. कारण मला १४ अपत्यें आहेत. तुला दोनच.” लाटोना क्षुब्ध झाली व मुलांस तिचें पारिपत्य करावयास सांगितलें. अपालो व दायाना यांनीं तिच्या मुलांचा संहार केला. तें ऐकतांच दुःखानें नायोबी पाषाणस्वरूपी झाली. नऊ दिवस तिच्या अपत्यांचीं शवें पुरल्याशिवाय होती. कारण जे पुरावयास जात त्यांस जोव्हा पाषाणस्वरूपी करी. दहाव्या दिवशीं सर्वास अमरांनीं पुरलें.

नेप्चून.

सागरदेवता, सर्व नद्या व समुद्र यांवर याचा अम्मल असे. जोव्हाचा भ्राता.

नेरीअस दुहिता सागरदेवता. या ५० होत्या.

नेस्तर

नेलिअसाचा पुत्र. ग्रीकपक्षां लढत होता. हा संभाषणकुशल वक्ता, न्यायी, सुज्ञ व दूरदर्शी असा होता. त्रोजनयुद्धानंतर हा घरीं सुखानें शेष आयुष्य घालविता झाला.

नेलिअस.

पैलसचा राजा व नेस्तराचा पिता.

प

पत्रोक्तं

मीनीशीअसाचा पुत्र. यानें मनुष्यवध केला हाणून देश सोडून अकिलीसाच्या पित्याच्या दरबारांत आश्रय घेतला होता. हा अकिलीसाचा प्राणप्रिय मित्र होता. त्रोजनयुद्धांत त्याच्या तंबूंत सारखा पडून होता. अकिलीसाच्या बरोबर अगमेम्नन नृपतीवर हाही रागावला होता. यांच्या अभावे त्रोजनांचें चांगलें फावलें व जेव्हां ते ग्रीकांचा संहार करूं लागले तेव्हां नेस्तरानें रणांत सामील होण्यास याचें मन वळविलें. यानें रडून अकिलीसाची परवानगी मिळविली. त्याचें कवच घालून तो लढाईस गेला व त्रोजनांस त्यानें नगर तटांच्या आंत भयानें पळविलें. तो तटभंग करणार इतक्यांत अपालोनें (जो त्रोजनांचा कैवारी होता.) त्यास हेक्टराकडून मारविलें. हेक्टरानें त्याचें कवच हरून नेलें. तो मुंडकें कापून नेणार होता परंतु आजक्षानें नेऊं दिलें नाहीं. छावणींत त्याचें शव ग्रीकांनीं नेल्यावर अकिलीसानें अत्यन्त शोक केला. त्याचा अन्त्याविधि त्यानें मोठ्या समारंभानें केला. पत्रोक्तशाचे मरणानें युद्धास नवें स्वरूप आलें कारण अकिलीसाची समजी झाली. युद्धांत सामील होऊन त्यानें हेक्टरवध केला.

पलास

मिनर्वा शब्द पहा.

पन्दारस

लिकाअनाचा पुत्र. यानें ग्रीक व त्रोजन यांचा तह झालेला पहिल्यानें मोडला व आडून मेनिलासाला क्षत केलें. यानें पुष्कळ पराक्रम केला. दायोमीदानें याचा वध केला.

पॅनोम्फीअन

जोव्हाचें विशेषण.

पालिदामास त्रोजनवीर. अन्तिनाराचा पुत्र. आजक्षहस्ते मृत्यु पावला.
पालिनीकीस हा इतिआक्रीसाचा भ्राता. इतिआक्रीस शब्द पहा.
पिसान्द्र आन्तिमाकसाचा पुत्र. अगमेम्ननानें रणांत वधिला.
 हातापायां पडत असतां जीवदान दिलें नाहीं. कारण याच्या
 पित्याचें वर्तन यास नडलें. आन्तिमाकस शब्द पहा.

प्रासर्पेनी सीरीसच्या पोटी झालेली जोव्हाची कन्या. प्लूतोनें हिला
 उपवनांत रमत असतां पाताळांत हिरावून नेऊन लग्न लाविलें.
प्रीतस आयोबेतीसचा जामाता. बेलेरोफन शब्द पहा.

प्रोतीसिलास त्रोजनयुद्धांत यानें पहिल्यानें त्रायभूमीवर पाय ठेवला.
 देवाच्या कौलाप्रमाणें अशाला तत्काल मृत्यु यावयाचा होता
 त्याप्रमाणें याचा वध हेक्टरानें लागलाच केला.

प्लूतो (ग्रीकांचा यम) सॅतर्नाचा पुत्र. जोव्हाचा भ्राता. याच्या
 वांटेणीस पाताळांतील सर्व प्रदेश आला. याचेंच नांव हेदीस
 असें होतें. याच्या मुलखांत सर्वभर अंधार भरलेला होता
 ह्मणून कोणीही याची स्त्री होण्यास कबूल होईना ह्मणून
प्रासर्पेनी नामक सीरीसची (धान्यदेवतेची) कन्या उप-
 वनांत मैत्रिणींसह रमत होती. तीस बळेंच धरून भूमींत
 त्रिशूलानें विवर पाडून हा पाताळांत निघून गेला. त्याच्या
 जवळ सर्बीरस नांवाचा इवान नेहमीं असतो. याच्या
 हातांत किल्ल्यांचा जुडका असतो. त्याच्याकडे गेलेला
 कोणी परत यावयाचा नाहीं असें त्या किल्ल्या सुचवितात.
पेलिअस यानें थेटिसनामक सागरदेवतेशीं लग्न लाविलें होतें. यांचा
 पुत्र अकिलीस.

पोदालिरिअस हा एस्कुलेपिअस धन्वंतऱ्याचा पुत्र. ग्रीकांवरोंबर होता.

पिग्मिअन हीं मनुष्यांची जात फार ठेंगणी होती. हे भूच्या विवरांत रहात असत. त्यांतून निघून शस्त्रें करांत घेऊन शेतें कापाव-याला येत असत जसें कोणी ह्मणेल यांस अरण्यांतील वृक्षच्छेदच करावयाचा आहे. यांना लांबून येऊन बगळे त्रास देत त्यांच्यावर हे बोकडांवर बसून हल्ला करीत.

फ

फरी. यांची उत्पत्ति सैतर्नाच्या रक्तापासून झाली होती. कोणी ह्मणतात त्या प्लूतोच्या कन्या आहेत. त्या तीन आहेत. यांचें स्वरूप अक्राळ विक्राळ आहे. केसांचे बद्दल यांच्या डोक्यावर सर्पांचीं वेटाळीं चढवळ करीत असतात. या एका हातांत मशाली धरतात. व विंचवांनीं भरलेल्या दोऱ्यांचा चाबुक दुसऱ्या हातांत घेतात. पाप्यांना जाच करण्यांत प्लूतोच्या ह्या मन्वीच आहेत. यांना द्या कधीं सुटत नाहीं. यांचा संचार नरकप्रदेशांत व पृथ्वीवरही असतो. व पाप्यांस शिक्षा करणें हें यांचें काम आहे. यांस एरिचिस ह्मणतात. वडील भावांचा अपमान व कृतघ्नपणा या पापांवर याचा मोठा कटाक्ष आहे.

फीबस अपालो शब्द पहा.

फीनिक्स आमिन्तराचा पुत्र. हा आकिलीसाचा शिक्षक होता. आमिन्तराला एका वेश्येचा नाद फार लागला. फीनिक्सच्या मातेला तेणेंकरून दुःख झालें. फीनिक्साला तिनें आग्रहानें सांगितलें कीं कसें तरी करून तूं स्वतां त्या वेश्येला मोहित कर ह्मणजे तुझा तिला नाद लागला कीं पित्याचें वेड कमी होईल. हा तरुण असल्यामुळें

फीनिक्साला या कार्यात यश आलें. पित्याला मुलाची कृति समजतांच रागानें त्याचे डोळे फोडिले. मुलगाही सूड घेण्याकरतां पित्याचा वध करणार होता. परंतु असला अधर्म करणें इष्ट नाही असें समजून तो अकिलीसाच्या पित्याकडे गेला. त्यानें चिरनाकडून त्याचे डोळे नीट करविले. त्याच्याकडे अकिलीसाचें शिक्षण सोंपविलेलें होतें. त्याबद्दल कांहीं प्रांताचें राज्यही त्यास दिलेलें होतें त्याचा त्यानें बराच काळ उपभोग घेतला. शिष्याबरोबर हा त्रायास गेला होता. अकिलीसाची समजूत करण्यांत हा प्रमुख होता-

व

वाकस

सेमीली याची माता व जोव्ह पिता होय. हा मदिरापान करणाऱ्यांचें दैवत होय. डोक्यावर द्राक्षफळांचा मुकुट घातलेलें बयोवृद्ध असें याचें ध्यान दाखवितात. अमितपान केलें कीं मनुष्य ह्याताऱ्याप्रमाणें हवेंतसें बरळत सुटतो, असा याचा अर्थ होय.

बेलरोफन

बन्धूचा वध करून आपला ग्राम टाकून प्रीतस नृपाच्या आश्रयानें हा राहिला होता. हा देखणा होता. याला पाहून प्रीतसजाया मोहित झाली. तिच्या अनीतिभूलक विनंतीला यानें मान दिला नाही. ह्मणून पतीजवळ ती ह्मणाली “ हा अविचारी तरुण मजला बलात्कारानें भ्रष्ट करूं पहात आहे. ” प्रीतस नृपानें स्वतां कांहींएक न करतां कपट-लेख लिहून याच्या जवळ देऊन त्याला आयोबेटीस नामक श्वशुराकडे लावून दिलें. हेतु असा कीं ते लेख पाहून याला श्वशुरानें जीवें मारावें. जामाताचें ह्मणणें पुरें करण्याकरतां

बेल्लेरोफनास किमीरानांवाच्या भयंकर प्राण्यास वधून आणाव-
यास सांगितलें. त्याला वाटलें हा परत कसचा येतो. परंतु तो विजय
मिळवून परत आला. आमाझन्सां विरुद्ध लढावयास याला
नृपानें लाविलें तरी हा लढून यश मिळवून आला इ०
तेव्हां निरपराधी लोकांचा ज्ञाता परमेश्वर आहे हें त्यांस
कळून हा सुरसंभव कोणीतरी नृपच असावा असें समजून आपली
कन्या राज्यासह त्यास देता झाला.

बेलोना समरदेवता. हिला चुकून कोणी **मिनर्वा** असें ह्मणत. ही केश
मोकळे टाकून एका हातांत चानूक घेऊन दुसऱ्या हातांत मशाल
घेऊन वीरांस उत्तेजन देत रणांत भिंगाणा वालीत असते.

बोरिआस उत्तर दिशेकडून वाहत येणारा वायु.

ब्रिअरिअस या राक्षसास १०० हात व ५० डोकीं होती. जूनो, नेप्चून
व **मिनर्वा** यांनीं **जोव्हास** पदच्युत करावयाचा कट केला तेव्हां
थेटिसनें **जोव्हाच्या** रक्षणार्थ याला त्याजवळ बसवून ठेविलें.
त्याला भिऊन आपला हेतु जूनो वगैरे देवांनीं सोडून दिला.

ब्रैसीसकन्या हिचें नाव **हिप्पोदेमिआ**. **लिर्नेस** शहर **ग्रीकांनीं** हस्तगत
करून लुटिलें तेव्हां ही **अकिलीसाच्या** वांट्यास आली. **अगमेन्न-**
नाच्या वांट्यास आलेली, **अपालोचा** पुजारी जो **क्रेसीस**
त्याची कन्या त्याला परत करावी लागल्यावर, **अगमेन्नानें**
ब्रैसीसकन्येलाच **अकिलीसाच्या** ताब्यांतून हिरावून नेलें.
एवढ्यावरून **अकिलीस** रुसून बसला होता. समजी झाली त्या
वेळेस **अगमेन्न** यानें शपथ वाहिली होती कीं मी **ब्रैसीस-**
कन्येला स्पर्शसुद्धां केला नाहीं.

म

मर्क्युरि

जोव्हाचा पुत्र. प्रवाशांचा, व्यापाऱ्यांचा व चोरांचाही हा देव होय; मार्साची तरवार नेपचूनाचा त्रिशूल, व जोव्हाचा राजदण्ड चोरून यानें आपली कुशलता दाखविली. तेवढ्यानें त्याची शिफारस होऊन जोव्हानें दूत ह्मणून त्याला ठेऊन घेतलें. हेक्टराचें शव सोडून आणतांना हाच प्रायमाचे बरोबर अकिलीसाच्या छावणींत गेला होता.

मार्पेसा

ईव्हिनसकन्या. हिनें इदासाला वरल्यावर अपालोनें तिचें हरण करण्याचा प्रयत्न केला. त्याबरोबर इदास धनु घेऊन त्याच्यावर शरसंधान करूं लागला. जोव्हानें मध्ये पडून ठरविलें कीं मार्पेसेला वाटेल त्याच्याकडे तिनें जावें. तिनें इदासाकडेच जाण्याचें ठरविलें. तो तिच्यावर फार प्रेम करीत असे.

मिनर्वी

जोव्हानें मस्तकांतून निर्माण केलेली कन्या. ही कलांची देवता होय. हिचें दुसरें नांव पलास असें आहे.

मिर्मिदन

हे वीरलोक अकिलीसाबरोबर त्राजन युद्धाकरतां गेले होते.

मीनीशिअस

पत्रोक्लशाचा बाप.

मीलीएजर

ईनियुसाचा पुत्र. मार्पेसा व इदास यांची कन्या जी क्लीओपात्रा ती याची भार्या होय. याच्या पित्यानें दायानेचें यज्ञांत स्मरण ठेवलें नाहीं ह्मणून तिनें रागानें क्षेत्रांत नासाडी करावयास एक बराह पाठविला. व सर्व लोकांस चिथविलें. युद्ध फार वेळ झालें. शेवटीं बराहास मीलीएजरनें वधिलें. त्यानें त्याचें चर्म व मुंडकें आटालान्टा नामक स्त्रीस दिलें. त्यावरून पुन्हा युद्ध झालें. विशेषतः त्याच्या मातुलांस तें फार नडलें. कारण त्यांचा यानें वध केला. तें आल्थीआ ह्मणजे याची माता

हिला जेव्हां कळलें तेव्हां तिनें बोटें मोडून यास शिव्या श्राप दिले.

मेकाअन

एस्वयुलेपिअसाचा पुत्र. हा उत्तम वैद्य होता. ग्रीकांबरोबर त्रोजनयुद्धांत क्षतें बरीं करण्यांत यानें फार कौशल्य दाखविलें.

मेरिआनीस

इदामिनिअसाचा रथवाह. ग्रीकपक्षां लढून फार शौर्य दाखवितो झाला.

य

युलिसीस

इथाकाचा राजा लाअर्टीसनामक होता. त्याचा हा पुत्र. हा हेलनच्या पित्याच्या घरीं तिचें पाणिग्रहण करण्याच्या इच्छेनें बरेच राजे जमले होते त्यांपैकीं एक होता. हेलनची प्राप्ति होणार नाही असें वाटून यानें हेलनच्या चुलत बहिणीला (पेनिलोपीला) मागणी घातली. ती मान्य झाली. व पत्नीला वेऊन घरीं आला. पित्यानें वानप्रस्थाश्रम पतकरून राज्य याच्या स्वाधीन केलें होतें. नवदारपरिग्रहाचे आनंदांत त्याला फार दिवस मग्न होऊन रहातां येईना. पारिसनें हेलनचें हरण केलें तेव्हां इतर ग्रीक राजपुत्रांबरोबर त्यास लढाईस जावें लागलें. कारण सर्वांनीं तिच्या लग्नप्रसंगीं अशी शपथच घेतली होती कीं तिच्या पित्याकडून जो वर पसंत करण्यांत येईल त्याच्या पासून जर कोणीही तिचें हरण केलें तर बाकीच्या इतर राजांनीं तिची प्राप्ति फिरून करून देण्याकरतां हरण करणाऱ्याशीं युद्ध खेळलें पाहिजे. या शपथेप्रमाणें नूतन भार्येला सोडून जावें लागेल ह्मणून यानें वेढ्याचें सोंग घेतलें. नांगरास एक घोडा व एक बैल जोडून धान्याबद्दल मीठ

पेखें लागला. एकानें त्याच्या नांगरा पुढें त्याचें लहान बालक (तालिमाकस) आणून ठेवलें. त्यावरून यानें नांगर फिरविला नाही. त्याबरोबर हा वेडा नाही हें जगाच्या निदर्शनास त्यानें आणून दिलें. त्याला युद्धास जावें लागलें. तेथें त्यानें थोर पराक्रम केला. दायोमीदाच्या मदतीनें काळोख्या रात्रींत त्रोजनांच्या छावणींत छापा घालून ह्रीसस राजास मारिलें. वाटेत दोलन नामक त्रोजन हेरास मारिलें. त्यानें वेळोवेळीं उपदेश करून आपलें शहाणपण दाखविलें. अकिलीसाच्या मृत्यूनंतर त्याचें कवच यालाच देण्यांत आलें. आजक्षाला तें पाहिजे होतें. त्रोजनयुद्धानंतर तो घरीं जावयास निघाला. वाटेत तो आफ्रिकेच्या किनाऱ्यावर वादळांत उतरला नंतर सिक्राप्स-नामक एकाक्ष राक्षसाचे हातीं सांपडला. त्यास मद्य पाजून त्याचा एक डोळा यानें फोडला. व शेळीच्या पोटास विछरला मारून चरावयास ती कळपासकट जात असतां आपली सुटका करून घेतली. नंतर पुन्हा वादळांत सांपडून तो एका जादुगारिणीच्या सपाट्यांत सांपडला. त्याचे पासून तिला एक पुत्र झाला. तिथून सुटल्यावर आणखी एके ठिकाणीं ७ वर्षे काढून पुन्हा एकवार वादळांतून सुटून इथाकाला २० वर्षीनीं परत आला. तेथें त्याला समजलें कीं आपल्या प्रिय व सुस्वरूप स्त्रीला अनेक राजपुत्र पाणिग्रहणार्थ छळीत आहेत. ती कोणासच नाहीं न ह्मणतां सांगे कीं हातीं घेतलेला पट विणून झाला कीं होय कीं नाहीं तो जबाब देईन. ती दिवसा विणी तेवढा भाग रात्रीं उलगडून टाकी. असें बरेच दिवस चाललें आहे तों तेथें तो भिकाऱ्याच्या वेषानें गेला. त्याच्या प्रामाणिक कुत्र्यानें

(११२)

त्याला ओळखून पायांशीं प्राण टाकला. **मिनर्वेच्या** उपदेशानें **युलिसीस**ानें मुलाला ओळख दिली. लवकरच त्याच्या स्त्रीनें सर्व राजपुत्रांस सांगितलें कीं माझ्या पतीचें धनुष्य आहे तें वांकवून त्यास दोरी चढवून बाण लावून दांडा घालावयाला जें कुऱ्हाडीस विवर असतें त्या विवराशीं विवर लावून अनेक कुऱ्हाडी ठेविल्या आहेत त्यांच्या सर्वांच्या संयुक्त विवरांतून जो बाण मारील त्यालाच मी पतित्वानें वरणार आहे. हें कौशल्य एकट्या युलिसीसाशिवाय कोणाच्या आंगांत नव्हतें. स्वयंवर प्रसंगीं आपण आंत आल्यावर त्यानें आधींच मंदिराचे दरवाजे बाहेरून लावून घेववले. कोणास धनुर्भंग साधेना. शेवटीं युलिसीसानें तो प्रयोग करून दाखविला. व त्याच धनुष्यानें स्त्रीचा याच्या पश्चात् छळ केल्याबद्दल सर्व राजपुत्रांचा जीव घेतला. अशा रीतीनें स्त्रीचा पुन्हां लाभ करून घेऊन १६ वर्षे तो सुखांत नांदला.

ल

लाओमीदन

त्रायचा राजा. हा प्रायमाचा पिता होय. याला एक कन्या हेसिओनी या नांवाची होती. यानें त्रायपुरी भोंवतीं तट बांधिला. त्या कामावर त्यानें अपालो व नेप्चून यांस लाविलें होतें. कारण यांस जोव्हानें वर्षपर्यंत स्वर्गांतून हद्दपार केलें होतें. काम पुरें झाल्यावर राजानें बिदागी देण्याचें नाकारिलें. त्यांनीं शहरावर अनेक अरिष्टे आणिलीं. पुष्कळ यज्ञयाग करूनही देवांचा कोप शान्त होईना. त्यांनीं असा कौल दिला कीं प्रतिवर्षीं समुद्रांत मोठा राक्षसरूपी मत्स्य येईल त्याला एका कुमारीचा बलि देत जावा. नगरांतील सर्व कुमारी नेमल्या

दिवशीं तीरावर जमून सोडत काढीत. जिचें नांव निवेल तिला बळि देत असत. याममाणें ५१६ वर्षें गेल्यावर राजकन्येची (हेसिओनीची) पाळी आली. ती फार आवडती असल्यामुळें राजा तिला बळि द्यावयास कबूल होईना. ही वाटाघाट चालली आहे तों हर्क्यूलीस तेथें आला व झणाला मी तुझी कन्या राक्षसापासून वांचवितों. त्याच्या बदल तूं तुझ्याजवळ असले-
ले उत्तम घोडे मला दे. राजानें होय झटलें. परंतु कन्येला राक्ष-
साचा वध करून जेव्हां हर्क्यूलीसानें सोडविलें तेव्हां दिलेलें
वचन राजानें मोडलें. हर्क्यूलीसानें त्रायावर स्वारी केली व
बळेंकरून घोडे नेले. लाओमीदनास त्यानें जीवें मारिलें.

लाओना

अथवा (लातोना) जोव्हाची एक भार्या. हिला अपालो व
दायाना हीं दोन अपत्यें झालीं. नायोबी शब्द पहा.

लैकर्गस

थ्रेसचा राजा. यानें बाकसाला (मदिरादैवताला) राज्यांतून
हद्दपार केलें व त्याची पूजाही बंद केली. सर्व देवांचा याच्या-
वर कोप झाला. यानेंच आपल्या पुत्राचा वध केला. व देवां-
नीं कौल दिला कीं लैकर्गस जीवन्त आहे तों कोणींही मद्य
पितां कामानये. त्याबरोबर त्यांनीं आपल्या नृपाचा वध केला.

स

सर्पिंदन

जोव्ह व युरोपा यांचा पुत्र. यानें त्रोजनपक्षां लढत असतां
पुष्कळ पराक्रम केले. याचा वध पत्रोक्लशानें केला. त्याच्या
आधीं जोव्हानें रक्ताचा पाऊस पाडून दुश्मिन्ह दाखविलें होतें.

सैतर्न

जोव्हाचा पिता. जोव्ह शब्द पहा.

सीरीस

धनधान्यदेवता. ही सैतर्नाची मुलगी. हिला प्रोसर्पेनी नांवा-
ची मुलगी होती. तिच्याशीं प्लूटोनें लग्न लाविलें होतें.

स्तिजिअनजल स्तिक्ष नदीचें पाणी.

स्तिक्ष नरक प्रांता वाटोळी वाहणारी नदी. हिच्यावरून वाहिलेली शप-
थ सर्व देव अत्यन्त पवित्र मानीत.

स्पर्किअस थ्रेसली प्रांतांतील नदी. अकिलीस रणांतून सुरक्षित परत येईल
तर डोक्यावर मुद्दाम राखलेले केश तो तुला अर्पण करील असा
नवस या नदीला अकिलीसाच्या पित्यानें केला होता.

सेन्तार यांचा आकार पुढला अर्धा मनुष्याचा व मागील अर्धा अश्वान-
चा. यांची वसति थ्रेसली प्रांतांत होती. पुरातन काळीं
थ्रेसली प्रांतांतील लोक घोडे पाळून वर स्वार होऊन बाहेर निघ-
त. अशी चाल कोठेही आसपास नव्हती. दुरून हे स्वार
घोड्यांवर चिकटलेल्या माणसांप्रमाणें दिसत. त्यावरून लोकांनीं
ठरविलें कीं हे नरमुखी अश्व आहेत.

स्तेन्तर ग्रीक वीर. याचा आवाज ५० मनुष्यांच्या आवाजाएवढा
मोठा होता.

ह

हर्क्यूलीस आल्कमीना व जोव्ह यांचा पुत्र. याच्या उत्पत्तीच्या वृत्तान्ता-
करतां आल्कमीना शब्द पहा. चिरन हा याचा गुरु होता.
युरिस्थिअस हा आधीं जन्मास आल्यामुळें हर्क्यूलीसावर त्याचें
वर्चस्व चालणार असें ठरलें होतें. त्याप्रमाणें युरिस्थिअसनें वाटे-
ल ती कामगिरी त्याकडून करवून घेण्यास त्याला आमंत्रण पाठविलें.
त्याच्या मनांत जावयाचें नव्हतें परंतु देवांनीं कौल देऊन
सांगितलें कीं जोव्हाचीच तशी इच्छा असल्यामुळें त्याला इलाज
नाहीं. १२ वर्षे ह्याच्या आजेंत राहिल्यास मग त्यास स्वतंत्र
होतां येईल. एवढ्यावर हर्क्यूलीसानें त्याच्या दूरबारांत

जावयाचें कबूल केलें. तेथें गेल्यावर युरिस्थिअसनें १२ काम-
गिन्या फार कठीण अशा करावयास सांगितल्या. सिंहाची, व
१०० शिरांच्या राक्षसांची शिकार; सुवर्णशृंगांचा हरिण
जीवन्त धरून आणणें; रानडुकराची शिकार; आजीआसाचा
गोठा झाडून स्वच्छ करणें; (आजीआस शब्द पहा.); एके
ठिकाणच्या मांसभक्षक पक्ष्यांचा नाश करणें; क्रीत वेटांतील
मस्त वृषभास सजीव धरून आणणें; तशाच एके ठिकाणच्या
मांसभक्षक घोड्या धरून आणणें; आमाझन्सांची जी राणी
होती तिचा कमरपट्टा आणणें; जर्यन नामक राक्षसाचा वध
करणें; एका वागेतील अलभ्य फळ आणणें; व प्लूतोच्या
जवळून सर्बीरस श्वान धरून पृथ्वीवर आणणें. या सर्व
कामगिन्या त्यानें वजावल्या. यानें त्राय लुटिलें होतें. (लाओ-
मीदन शब्द पहा) यानें अनेक शौर्यांचीं कामें केल्यावर त्याला
जोव्हानें देवत्व प्राप्त करून दिलें. त्याचीं देवळें लोकांनीं
वांघिलीं होती. शरीरानें बळकट, सिंहाचें कातडें पांघरलेला,
बाकी नग्न, गदा हातांत धेतलेला असा याचा पुतळा करतात.
जूनो, व जोव्ह यांची कन्या. ही तारुण्यदेवता होय. हिचें
काम स्वर्गांत देवांस अमृत पाजण्याचें होतें.

हीवी

हेक्टर

त्रोजनांचा राजा प्रायम याचा पिता व हेक्युबा ही माता.
ग्रीकांसह युद्ध चालवणाऱ्या सर्व त्रोजन सरदारांत हा शौर्य-
गुणानें श्रेष्ठ होता. इडशाननुपतीच्या कन्येशीं (ऑन्ड्रो-
माकीशीं) याचें लग्न झालें होतें. तिच्यापासून त्याला एक
मुलगा झाला. त्याचें नांव आस्तिआनक्ष असें ठेविलें होतें.
ग्रीकांनीं त्रायपुरीस वेढा दिल्यावर त्यांच्याशीं जेवढें

त्रोजनपक्षीं सैन्य लढत होतें त्याचें आधिपत्य हेक्टराकडे होतें. व त्यानें समरांगणांत पराक्रम करून तो त्या मानास पात्र होता असें जगाच्या नजरेस आणून दिलें. ग्रीकांतील मुख्य मुख्य वीरांशीं यानें युद्ध केलें होतें. शत्रु पक्षांतील एकतीस ग्रीकवीरांस यानें यमसदनास धाडून दिलें. अकिली-साची समजी झाल्यावर त्यानें त्रोजनांस नगरतटाच्या आंत पिटाळून लाविलें. तरी हा बाहेरच राहिला. वृद्ध पितरांनीं नगरांत परत येण्यास त्यास पुष्कळ विनविलें. परंतु त्यानें ऐकिलें नाहीं. अकिलीस दृष्टीस पडतांच तो भयग्रस्त होऊन पळूं लागला. त्या वेळेस मिनर्वेनें कपटप्रयोग केला व त्याचा वध अकिलीसानें सुलभ रीतीनें केला. त्याचें शव रथास बांधून जमीनीवरून फरफटवीत अकिलीसानें छावणींत नेलें व पत्रोक्लशाच्या थड्या भोंवती फिरविलें (कारण पत्रोक्लशाचा वध हेक्टरानें केला होता. त्याबद्दल अकिलीसानें सुद्ध उग-विण्या करतां अशी विटंबना त्याच्या शवाची केली) नंतर मातेच्या विनंतीवरून अकिलीसानें प्रायमाच्या विनंतीस मान देऊन बरीच खण्डणी घेऊन हेक्टराचें शव त्याच्या स्वाधीन केलें. अन्त्यविधि करण्यास बारा दिवसांचा तह्ही त्यानें केला होता.

हेक्जुबा

प्रायमाची दुसरी भार्या व हेक्टराची जननी. पातिव्रत्याबद्दल हिची ख्याति आहे. परंतु ही फार दुर्दैवी होती. पारिसाच्या खेपेस गर्भवती असतां हिला स्वप्न पडलें कीं तिनें प्रसूत होऊन एक मशाल जन्मास आणली. त्याचा अर्थ भविष्यकथकांनीं सांगितला कीं तुझ्या पोटीं असलेला पुत्र तुझ्या देशाचा

नाश करील. पुत्र प्रसवतांच तिनें त्याला इदा पर्वतावर टाकून दिलें. तेवढ्यानें भविष्य खोटे ठरलें नाहीं. त्रोजनयुद्धामध्ये तिचे पराक्रमी मुलगे मृत्युमुखीं पडले. त्यांच्या मरणानें विशेषकरून हेक्टराच्या मरणानें तिला फार शोक झाला. तो होमरनें फार सुरेख रीतीनें वर्णन केला आहे.

हेदीस

ग्रीकांचा यम. प्लूतो शब्द पहा.

हेलन

लासिदीमन देशांत तिन्दारस ह्याणून राजा होता. त्याची पत्नी लिडानामें प्रख्यात होती. तिचें रूप पाहून जोव्ह मोहित झाला. हंसाचें रूप घेऊन त्यानें तिच्याशीं समागम केला. तिला दोन अंडीं झालीं त्यांतील एकांतून हेलन जन्मास आली. व दुसऱ्यांतून हिचे जुळे बन्धू कास्तर व पोलक्ष असे आले. हेलनसारखी सौंदर्यवान स्त्री दुसरे कोठें त्यावेळेस नव्हती. थेसिअसनामक नृपानें तिचें दहाव्या वर्षीच हरण केलें होतें. तिला तिच्या बन्धूनीं परत सोडवून आणिलें. ती उपवर झाल्यावर ग्रीस देशांतील तरुण राजपुत्र तिचें पाणिग्रहण करण्याच्या इच्छेनें पित्याकडेस जमले. त्यांतील मुख्य मुख्य झटले ह्याणजे युलिसीस, आन्तिलोकस, स्थेनिलस, दायोमीद पालिझेनस, आजक्ष, मेकाअन, युरिपैलस, पत्रोक्लश, मेनिलास मेरिआनीस, इदामिनिअस इ०. तिन्दारस, एवढी राजपुत्रांची सेना पाहून घाबरून गेला. व एका शिवाय सर्व नाखुष होणार हें भविष्य त्याला कळून चुकलें व चिंतित पडला. परंतु युलिसीसानें आपल्या शहाणपणानें त्याला वांचविलें. युलिसीसाची सुज्ञपणाबद्दल ख्याति आतांच होऊं लागली होती. युलिसीसानें असा विचार केला कीं आपली डाळ येथें शिजणार नाहीं ह्याणून

त्याने तिन्दारसास सांगितलें कीं तूं आपली पुतणी पेनिलोर्पी मला देशील तर तरुणोपाय कथन करितों. राजानें त्याची मागणी कबूल केली. त्यानें अशी युक्ति सांगितली कीं सर्व नृपांस अशी शपथ व्यावयास सांग कीं हेलन मुळींच स्वयंवर करील. व स्वयंवरांत जो राजपुत्र ती पसंत करील त्यापासून तिचें हरण जर दुसरा कोणी करील तर बाकीच्या सर्व राजपुत्रांनीं ती ज्याची त्याला परत मिळवून देण्याकरतां युद्धास तयार झालें पाहिजे. सर्वांस ही अट मान्य झाली. हेलननें मेनिलासाला वारिलें. तीन वर्षे सुखांत त्यांचा काळ गेला; त्यांत एक कन्या झाली; तिचें नांव हर्मिओनी ठेविलें होतें. नंतर पारिस हा अपालोचे मंदिरांत यज्ञ करण्याचे निमित्तानें आला असतां मेनिलासानें त्याचें घरीं चांगलें आदरातिथ्य केलें. तेव्हां हेलनला पारिसानें भुलविलें व तीही त्याचा हात धरून त्रायला निघून आली. मेनिलासानें सर्व राजपुत्रांस त्यांनीं स्वयंवराच्या वेळेस वेतलेल्या शपथेची आठवण देऊन त्यांना युद्धास सज्ज केलें. प्रथम त्यानें तिला परत देण्याकरतां शिष्टाई केली ती व्यर्थ गेली. ह्मणून त्रायावर सर्व ग्रीक राजांनीं स्वारी करून वेढा दिला. युद्धांत पारिस नवव्या वर्षीं मारला गेल्यावर त्याच्या बन्धूशीं ह्मणजे दीइफोबसाशीं तिनें लग्न लाविलें. व त्राय पतन पावल्यावर मेनिलासाची प्राप्ति होण्याकरतां दीइफोबसाचा विश्वासघातानें वध करविला. स्पार्टापुरीं परत गेल्यावर मेनिलासानें तिचे सर्व अपराध क्षमा करून तिचें ग्रहण केलें.

म्होत्या

संतर्नाची एक भार्या.

म्होसस

हा ग्रेस देशाचा राजा. त्रायमाच्या मदतीस त्रोजनयुद्धाचे वेळीं

आला होता. देवांनीं असा कौल दिला होता कीं त्रायच्या मैदानांत जेथपर्यंत ऱ्हीससाचे घोडे तृण भक्षण करून रहातील तेथपर्यंत त्राय शत्रूच्या हातीं लागणार नाहीं एवढ्याकरतां दायोमीद व युलिसीस यांनीं अपरात्रीं जाऊन छापा घालून याचा प्राण घेतला व ते घोडे हरण करून आणिले.

व्हल्कन

अग्निदेवता. हा ग्रीकांचा मयासुर होय. हा जूनोचा पुत्र होय. जोव्हानें मस्तकांतून मिनर्वा निर्माण केली ह्मणून जूनोनें नुसत्या फुलाचा वास घेऊन व्हल्कनला जन्म दिला. जूनोला कांहीं अपराधावरून जोव्हानें तिचें शासन करण्याकरतां सुवर्णशृंगलेनें बद्ध करून ठेविलें होतें. मातेचा कळवळा घेऊन व्हल्कन तिला सोडविण्यास गेला. ह्मणून जोव्हानें त्यास स्वर्गांतून खालीं ढकलून दिलें. लेम्नासपुरांत जाऊन पडला तेव्हां तो लंगडा झाला होता. हा फार कलाकुशल होता. यानेंच अकिलीसास कवच व ढाल करून दिलीं होती.

या शिवाय या काव्यांत अन-प्रत्ययान्त वरेच शब्द आहेत ते लोकसमुच्चयवाचक आहेत. उदाहरणार्थ श्रेशिअन पाक्लागोनिअन, त्रोजन, अर्थीनिअन, दार्देनिअन इ० यांचा अर्थ अनुक्रमानें श्रेस, पाक्लागोनिआ, त्रोजा (त्राय) अथेन्स, दार्देनिआ इ० नगरांतील नागरिक लाक असा आहे.

सूचना.

हा कोश प्रथम वाचून मग काव्य वाचावयास प्रारंभ केल्यास कथानक समजण्यास पुष्कळ मदत होईल.

॥ श्रीसरस्वती प्रसन्न ॥

इलियड.

सर्ग १ ला.

सारांशः—ग्रीक व त्रोजन यांचें युद्ध चालू असतां ग्रीक सरदारांनीं आस-
मन्तात् भार्गी लुटालूट चालविली होती. तांत क्रेसीसकन्या आस्तिनोमी व
त्रैसीसकन्या हिप्पोदेमिडा या दोघीस त्यांच्या रूपाबद्दल धरून आणून पहिलीस
अगमेन्ननास अर्पण करून दुसरीस अकिलीसास देण्यांत आलें होतें. तें ऐकतांच
पहिलीचा बाप क्रेसीस-फीबस अपालोचा (रवीचा) वृद्ध पुजारी-खण्डणी घेऊन
आपल्या कन्येस बन्धमुक्त करण्यास ग्रीकांचे छावणींत येतो. येथें युद्धाचे दहाव्या
वर्षा काव्याचे कथानकास आरंभ होतो. अगमेन्नन वृद्धाचा धिक्कार करितो.
तो मूढ घेण्याबद्दल आपल्या उपास्य देवतेची प्रार्थना करतो. फीबस ग्रीकांस
सांथीच्या रोगानें पीडा देतो. अकिलीस वीरसभा भरवितो. व भविष्यवादी जो

कल्कास त्याच्या मुखानें सांथीचें खरें कारण वदवितो. पूज्य पुरोहिताचा अपमान हें कारण आहे असें तो स्पष्ट मत देतो. नाइलाज झणून राजाला क्रैसीसकन्येला बंधमुक्त करावें लागतें. त्यावरून अकिलीस व अगमेन्नन यांचें वाग्युद्ध होतें. नेस्तर मध्ये पडून तें मिटवितो. परंतु अगमेन्ननाकडे सकळ सेनेचें आधिपत्य असल्यामुळें तो क्रैसीसकन्येस धरून आणवितो. अकिलीस असंतुष्ट होत्साता आपली सेना ग्रीक सैन्यांतून काढून घेतो. व आपल्या मातेजवळ, थेटिसजवळ, हें गाव्हारें गातो. ती जोव्हाकडे जाऊन प्रार्थना करिते कीं, त्रोजनांस यश देऊन माझे पुत्राला किती अन्यायानें वागविण्यांत आलें हें ग्रीकांस चांगलेंच कळूं दे. जोव्हा तिची विनंति मान्य करितो. त्याचा जूनोला फार क्रोध येतो. व दोघांचें भांडण सुरू होतें. तें व्हल्कन मध्ये पडतों चालतें.

या सर्गाचें कालमान बेवीस दिवसांचें आहे. नऊ दिवस सांथीचा कहर चालतो. एक दिवस सभेमध्ये झालेल्या भांडणांत जातो. बारा दिवस जोव्हा अन्यत्र पाहुणचार सेवन करण्यांत घालवितो. त्यानंतर थेटिस जोव्हाची प्रार्थना करते.

स्थलमानः—प्रथम ग्रीकांची छावणी, नंतर क्रीसा, व शेवटीं आलिम्पसशिखर.

तो तीव्र रोष अकिलीस सुयोधनाचा ।

गा शारदे ! अतुल पेलिअसोद्भवाचा ॥

ग्रीकांस उत्प्लव अनर्थपरंपरांचा ।

उत्कर्ष ऊर्जित अमोघ पराक्रमाचा ॥ १ ॥

देहांतुनी हरुनि जीव जयें अकालीं ।

हेदीसकंदरिं दिले ढकलून खालीं ॥

खाती क्षुधार्त खग कुक्कुर त्या शवांस ।

× स्वेच्छानुरूप करि जोव्हा जगीं विलास ॥ २ ॥

× ईश्वरेच्छा बलीयसी, अथवा आलें देवाजीच्या मना । तेथें कोणाचें चालेना. या लोकोक्त्या वरील अर्थाच्याच आहेत.

(३)

ते काय कारण घडे कथिं भांडणासीं ।
ते कोण भूप कारिती अशुभां पणांसीं ॥
सांगें रणात कवणें अमरें तयांस ।
वैरप्रवृद्धि करुनी दिधले प्रयास ॥ ३ ॥
वैषम्य भाव धरिला अगमेघ्नानें ।
संतप्त होत अकिलीस अनादरानें ॥
उच्छेदकारक अमर्षण जोव्हपुत्र ।
सैन्यांत चालवुन सांथ करीत सत्र ॥ ४ ॥
धिक्कारुनी नृपति पूज्य पुरोहितातें ।
साधील का कधिं तरी अपुल्या हितातें ? ॥
कैसीस घेउन अमूल्य धना निघाला ।
तो बंधमुक्त करण्या दुहितेस आला ॥ ५ ॥
यष्टीवरी दिनकरप्रतिमा विराजे ।
ती दावुनी विनवितो मग सर्व राजे ॥
त्यांतून एत्रिअसवंशसमुद्भवास ।
बन्धुद्वयास विनवी जुलुनी करांस ॥ ६ ॥
“ राजन् जयोस्तु ” “ विजयोस्तु ” विभूकृपेन ।
हें त्रायपत्तन रिघो शरण त्वरेन ॥
देशास जाल कुशली अपुल्या गृहास ।
कान्ता मुलें सुखवतील पुन्हा तुह्मांस ॥ ७ ॥

देऊन आधि तनया मम सुस्वभावा ।
 द्या वृद्ध दैवहत या पितया विसावा ॥
 ही स्थूल रास गुरु भारवती घनाची ।
 भंगील काय दृढ गांठ न बन्धनाची ? ॥ ८ ॥
 नाही दया ! सुजनभीति ! कुलाभिमान ! ।
 द्या सर्वसाक्षि रविला तर अल्प मान ” ॥
 ते ग्रीक अन्य ह्मणती *गुरु मान्य आहे ।
 द्या सुंदरी परत, घेउन संपदा हे ॥ ९ ॥
 उन्मत्त एत्रिअसपुत्र कठोर राजा ।
 धिक्कारुनी गुरुवरास म्हणे “घरा जा ! ॥
 येथें क्षणैक न रहा रणभूमिमाजी ।
 जातां वळूनहि बघें इकडे न आजी ॥ १० ॥
 तूतें इथें वधिन तूं पडतांच दृष्टी ।
 राहील यष्टिवर ती रविमूर्ति कष्टी ॥
 ह्या खंडण्या विनवण्या मजला कशाला ? ।
 घालीन भीक न कधीं रडण्या अशाला ॥ ११ ॥
 येतां +जरा रतिमुखा मुळिं योग्य जी न ।
 कोमेजल्या कालिपरी क्षणिं ती त्यजीन ॥

---

*घरच्या उपाध्यायाला गुरु म्हणण्याची देशावर वहिवाट आहे.

+वार्धक्य.

अर्गासपूर बहु दूर तिथें तिला मी ।
 लावीन सूत विणण्या अथ अन्य कामी ॥ १२ ॥
 होती जियेवर करीत विलास रोज ।
 ती सेज ती रचिल घेउनियां सरोज ॥
 मत्क्रोध दीप्त न करीं अधिकोत्तरानें ।
 *वांचीव इष्ट तर जीव पलायनानें ॥ १३ ॥
 वृद्धास कंप सुटला ! ठरती न पाय ! ।
 गेला निवून तिथुनी न चले उपाय ॥
 उच्चारितां न मग अक्षर एक वाचे ॥
 गांठी पदीं तट महारव अर्णवाचें ॥ १४ ॥
 गावोनियां प्रथम निर्भर थोरवीला ।
 प्रार्थतिसे नयनसाक्षिस तो रवीला ॥
 “हे रौप्यसायक ! सिलापुररक्षका हे ! ।
 क्रीसार्चिता अखिल तेनिदसेश ! पाहें ॥ १५ ॥
 उद्धारुनी भवन जीर्ण तुझे नव्यानें ।
 बांधून दारुमय ती बलभि श्रमानें ॥
 आणून वन्य अज पीनकलेवरांचे ।
 तैसे अदम्य वृष भूषण गोकुलाचे ॥ १६ ॥
 म्यां पूजिलें तुज असेल बलिप्रदानें ।
 ग्रीकांस शासन करीं तर सायकानें ॥

अश्रान्त या ढलढळां रडतां बघावें ।
 तेव्हां मदश्रु परिमार्जन तें घडावें ॥ १५
 हें ऐकतांच रवि तो करण्यास घाला ।
 आलिम्पसोच्च शिखरावरुनी निघाला ॥
 पृष्ठीं सजे धनु भयानक वांकलेलें ।
 भात्यांत बाण करिती ध्वनि कीं भुकेले ॥ १८
 घेरीत रात्रिसम हा कटकास जेव्हां ।
 ग्रीकां कळे न, करि कोण अपाय तेव्हां ॥
 टंकारितां धनु सुटे धरणीस कांप ।
 ' वे वे ' ह्मणून शर सोडित वक्रचाप ॥ १९
 श्वानांस आर्धे चपलां मग खेंचरांस ।
 उच्छेदुनी मनिं अणी वधण्या नरांस ॥
 त्या पेटल्या तरि चिता किति जागजागीं
 हा! हा! कशी दहनभूमि सदैव जागी ॥
 जातां नऊ दिन, विचार करावयातें ।
 ग्रीकां करीत अकिलीस निमंत्रणातें ॥
 * जूनो द्रवे बघुन वीरविनाश घोर ।
 वेळीं उपाय सुचवी नृपतीस थोर ॥ २१ ॥

* जूनोचा ओढा ग्रीकांकडे नेहमीं असे कारण एक तर इ
 तिचा बहुमान होत असे व दुसरें असें कीं थेटिस व पेलिअस
 प्रसंगां मिनर्वा व व्हीनस हीं दोघेंजण सौंदर्याबद्दल जें बक्षिस व
 मिळविण्यास झटत असतां जूनो ही एक उमेदवार ह्मणून उभी
 त्रोजन राजपुत्र पारिस ज्याला परीक्षक नेमलें होतें त्यानें आपलें
 दिलें. तेव्हांपासूनही त्रोजनांस पाण्यांत पाहूं लागली व ग्रीकांच
 करूं लागली; तेवढ्याकरतांच मिनर्वा व व्हीनस यांनीं त्रोजनांचा पक्ष

ते ग्रीक सर्व जमतां अकिलीस बोले ।
 “दैवें मनोरथ पहा विलयास गेले ! ॥
 सांथीत सांपडति जे रणिं नाहिं मेले ।
 हें पाहिजे त्यजुनियां स्थल दूर गेलें ॥ २२ ॥
 सिद्ध प्रशस्य, कुणि धर्मगुरु स्तवावा ।
 दैवज्ञ वा सुमहिमा पुजुनी पहावा ॥
 स्वप्नार्थविद् कथिल कां रविकोप झाला ।
 स्वप्नांत जोव्ह सुचवी निज आशयाला ॥ २३ ॥
 झाला असेल जर का व्रतभंग कांहीं ।
 ते होम चालु करुं गोशतभेध पाहीं ॥
 संतुष्ट देव बलिदानसमर्पणानें ।
 वारील संकट असें धरिलें मनानें ” ॥ २४ ॥
 तों वृद्ध विश्रुत शुचिव्रत मुस्वभावी ।
 जो जाणतो विबुध * भूतभवचक्रभावी ॥
 जो सांगतो शकुन सत्वर अप्रमादें ।
 ज्या सिद्धिलाभ घडला रविच्या प्रसादें ॥ २५ ॥
 दावोनियां पथ सुरक्षित सागरांत ।
 ग्रीकां जयें इलियमा अणिलें सुखांत ॥

* या त्रिकालवाचक शब्दसमुच्चयावरून काळाचें अनंतत्व होमरचे परि-
 चयांतलें असावें असें वाटतें.

कल्कास भक्त रविचा करि तो वचातें
 “ मान्या तुझी विनति ही अकिलीस म
 सांगेन रुष्ट रवि कां, पुससी म्हणून ।
 ग्रीकांत एक नृप जाइल तो चिढून ॥
 ज्याच्या समस्त जन वर्णिति वैभवातें ।
 तेवीं असंख्यजन पाळिति शासनातें ॥ १
 आणोनियां नृपतिचें मनिं आज नातें ।
 द्यावें मला अभय, साक्षिस घे जनांतें ॥
 बोलूं नये अजि शहाणपणा खरा हा ।
 वाक् सत्य निष्ठुर पडे परि बोलण्या हा ! ॥
 सुज्ञ प्रजा शिकवितां मनिं भूप कोपे ।
 रोष क्षणैक शमतो न परंतु सोंपे ॥
 वेईल सूड न कळे कुठुनी कसा तो ।
 *भूपा सदा सुलभ दुर्बलघात जातो” ॥ २
 तों त्यास पेलिअस पुत्र वदे क्षणांत ।
 “निःशंक बोल ! भय कां धरिशी मनांत ? ।
 जों हा सजीव अकिलीस असे जगांत ।
 तों वी न माय सुत जो तुज लावि हात !

*याच्या उक्तीचा व खाली दिलेल्या मारांच राक्षसांनं
 केलेल्या उक्तीचा भावार्थ एकच आहे.

“सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः । अप्रियस्य च पथ्य
 दुर्लभः” ॥ वाल्मीकि रामायण.

सनाधिपास अपुल्या अगमेमनाही ।
 कालत्रयांत बघ मी कधिं भीत नाहीं ॥
 ज्या पूजुनी कथिंशि गोष्ट सदा हिताची ।
 वेतों पहा शपथ त्या तव दैवताची ” ॥ ३१ ॥
 आश्वासितां वदत वृद्ध विशुद्ध वाचा ।
 “ विघ्नास हेतु नच तो व्रतभंग साचा ॥
 तो यज्ञलोप न निमित्त; पुरोहिताला ।
 धिक्कारितां नृपवरें अजि घात झाला ! ॥ ३२ ॥
 स्वीकारिलें न धन मान दिला न मान्या ।
 भूषें पित्या दिलि न मुक्त करून कन्या ॥
 जों आवरून रवि कोप न हा धरील ।
 तों सांथ घात अधिकाधिक ही करील ॥ ३३ ॥
 या पेटल्या बहु चिता विझतील कैशा !
 तो रोप तीव्र शमण्या दिसते न आशा ॥
 वामा विशुभ्रनयना परतून गांवीं ।
 वेतां न मूल्यलवही पितयास द्यावी ॥ ३४ ॥
 देवा तसेच कुपिता मग शान्तवाया ।
 जातील ते नवस यज्ञ न सर्व वांया ” ॥
 बोलून साधु बसला परि तद्वचाला ।
 ऐकून कोप चढला अगमेमनाला ॥ ३५ ॥

भू वक्र तो करित होऊन तप्त अंगी ।
 आरक्त नेत्र वमती जणुं अग्निलागी ॥
 बोले “अहा शुभ तुझे नसती विचार ।
 उच्चारिसी म्हणुन शब्द अभद्र फार ॥ ३६ ॥
 आचारही तव अमंगल सर्व पाहीं ।
 देतोस दूषण उगा मजला नृपा ही ॥
 ग्रीकां भविष्य अजि कण्ठरवें कथून ।
 माझी प्रजा चिढविसीं मज ये कळून ॥ ३७ ॥
 केल्या न मुक्त, धन घेउनियां कुमारी ।
 तापा चढेल रवि कां वद चापधारी ? ॥
 मी एवढा धरिन काय उगाच हेका ? ।
 माझा तुझां उघड हेतु कळूं नये का ? ॥ ३८ ॥
 क्वातेन्निस्त्रा धर्मपत्नी बिचारी ।
 वाटे हीशीं तोलित्तां निंद्य भारी ॥
 वर्णू कैशी तन्विची आकृती ती ।
 रूपा गोडी आणिते सभ्य रीती ॥ ३९ ॥
 स्वच्छन्दवर्तन परी बरवें दिसेना ।
 नाहीं मला प्रिय दुजें जशि भव्य सेना ॥
 तो स्वार्थ मी जनहितार्थ परी त्यजीन ।
 द्या सुन्दरी परत गेलि बरास जी न ॥ ४० ॥

(११)

माझा विभाग मज अंतरतां अशानें ।
मी एकलाच फिरुं काय रित्या करानें ? ॥
द्या अन्यलब्ध मज भाग अतां अणून ।
येईल भाक्ति नृपतीस खरी कळून ” ॥ ४१ ॥

तैं तूर्णपाद अकिलीस वदे तयाशीं ।
तूं थोर एत्रिअसपुत्र तरी अधाशी ! ॥
ग्रीकांस जी मिळतसे लढता श्रमानें ।
ती लूट द्या मजासि हें ह्मणतोस मानें ॥ ४२ ॥

शूरास वाटुन दिली रणिं एकदांची ।
ध्यावें तिशीं परत रीति न ही नृपाची ॥
ती काय सांपडत खाण अह्मां लुटीची ।
आह्मीं करूं सकल कीं तुज भेट तीची ? ॥ ४३ ॥

तो जोव्ह आणिल मनीं तरि सर्व वीर ।
हें त्रायपूर लुटतील तयां न धीर ॥
देऊं अमूल्य धन तैं तुज चौपटीनें ।
दे सुंदरीस परि सोडुन मान्यतेनें ” ॥ ४४ ॥

सक्रोध उत्तर दिलें अगमेघ्नानें ।
“ होसी उदार अकिलीस खरा मनानें ! ॥
दुभें असा ठकविण्या बघतोस मातें ।
तूतें वळेन सहसा न शठोत्तमातें ॥ ४५ ॥

तूं मात्र जाशि वरिं घेउन एक नार ।
 मी काय पाहुन, तुझे वच ऐकणार ? ॥
 माझ्या मनास उतरेल सुरेख जी ती ।
 आणून तुल्यगुण द्या मजला दुर्जी ती ॥ ४६ ॥
 आजक्ष आणि युलिसीस अशा द्वयाचा ।
 तो भाग मी हरिन वा तव संशयाचा ॥
 भूर्दण्ड आज तुमच्यांतुन ज्या पडेल ।
 तो व्यर्थ सर्व दिन नंतर आरडेल ॥ ४७ ॥
 ग्रीकांस मान्य अट हीच हवी कराया ।
 तें मागुनी ठरवूं, आधि कसे चलाया ॥
 ध्या दक्ष नाविक सर्वे न जयां उणीव ।
 न्यावी अनन्त जलधीत जपून नाव ॥ ४८ ॥
 साधून दान बलिचें अज एकदांचें ।
 शुभ्राननेस घरिं लावुन द्या पित्याचे ॥
 न्यावें इदामिनिअसास सर्वे, न येतां ।
 आजक्ष येइल तसा युलिसीस घेतां ॥ ४९ ॥
 तूं जा स्वतांच अकिलीस ! व यज्ञयागे ।
 तत्काल रोगशमनार्थ वरास मागे ” ॥
 तैं कोपुनी वदत त्या अकिलीस ऐसें ।
 “ हे स्वार्थसाधक मदोद्धत भूप ! खासें ! ॥ ५० ॥

(१३)

तो ग्रीक यांत कुठला तव शब्द आज ।
मानोनियां रणि लढेल धरून काज ? ॥
त्रायस्थलोक मम शत्रु मुळीं नव्हेत ।
त्यांनीं गुरें न हरिलीं लुटिलें न शेते ॥ ९१ ॥
माझे थिया नगर भूषित भूधरांनीं ।
जें शोभलें सकल शूर अशा नरांनीं ॥
तें मी समुद्रवल्यांकित एकलाची ।
शासीतसें मज न भीति तिथें कुणाची ९२ ॥
हें त्रायपूर अजि येउन वेढण्याला ।
बन्धुद्वयाविण तुझां, नच हेतु झाला ॥
तूं स्वार्थलाभपर मातविशीं रणातें ॥
तें नीच निष्प्रप नृपा कळतें अह्मातें ॥ ९३ ॥
नादास लागुन तुझ्या लढतों रणांत ।
त्याचें न कांहीं तुज वाटत रे मनांत ॥
जो भाग मी मिळविला स्वपराक्रमानें ।
ग्रीकां पसंत पडतां मज देति मानें ॥ ९४ ॥
तो ध्यावयास हरुनी अजि पाहतोस ।
धिक् ! धिक् ! नृपा तव जिणें नच लाजतोस ? ॥
माझे सदैव शिणती कर शस्त्रभारें ।
आणी तुझे उगिच वित्त हरून सारें ॥ ९५ ॥

मी चाललों अजि निघून थियापुराल ।

तूं स्वस्थ येथ बस दाखव विक्रमाल ॥

तीं लूट, ते विजय, तो बहुमान लोकीं ।

माझ्याविणें तुजसिं साध्य तरी विलोकीं ” ॥ ५६ ॥

बोले तया नृवर “ जा ! अर्धि जा निघोन ।

तूं टाकितां मजसिं टाकिल जोव्ह तो न ॥

म्यां पाहिले नृपति, रक्षक जोव्ह ज्यांस ।

त्वत्तुल्य निंघ परि मी न गणीं कुणास ॥ ५७ ॥

आहेस फार कलहप्रिय, त्या जनांचे ।

युद्धांत हाल, तुज कारण उत्सवाचें ॥

झाला असेल तुज गर्व अजी बलाचा ।

तेव्हांच ईश परिहार करील त्याचा ॥ ५८ ॥

राजा खरेंच घरचा असशील थोर ।

तो डौल सांग निज मिर्मिदनां समोरें ॥

माझ्या पुढें न गणना तव विक्रमाची ।

आहेस सुज्ञ तर वाट धरीं घराची ॥ ५९ ॥

म्यां घेतली सुदतिची चव ती जरी न ।

आज्ञा करी रवि तरी तिज पोंचवीन ॥

माझे सखे अणुन नाव बरी लहान ।

जातील संगतिस तूवर भार हा न ॥ ६० ॥

(१९)

ये चीढ तूं करिशि बाप्कळ उक्ति तिची ।
त्रैसीसजा हरिन मी तव आवडीची ॥
तेव्हां बळें अधिक कोण तुला कळेल ।
स्पर्धा कुणी न मजसी करण्या धजेळ ” ॥ ६१ ॥
दुर्वाक्य हैं परिसतां अकिलीस फार ।
उद्विग्न होउन मनांत करी विचार ॥
त्यातें उपाय सुचले परि दोन हेते ।
झालें द्विधा मन विशांकि ह्मणून हो तें ॥ ६२ ॥
“ ग्रीकोद्धता वधुन घेउन खड्ग हातीं ।
जा मोड ” कोष कथि “ भूपतिची सभा ती ” ॥
“ क्रोधास आंवर अशेष ” विवेक सांगे ।
* “ क्रोधें जगीं सतत पाठिस दैन्य लागे ” ॥ ६३ ॥
ऐसा विचार करतां असिला धराया ।
सारी करास सहसा अकिलीस राया ॥
स्वर्गांतुनी अवतरोन तिथें भिनर्वा ।
त्या दृश्य होत इतरांस तशी न सर्वा ॥ ६४ ॥
जूनो स्वतां तिजसिं योजित येथ याया ।
दोघांवरी करि सदैव समान माया ॥
मार्गे उभी सुखद हस्त कचांस लावी ।
तो पाहतां वळुन सन्निध होय देवी ॥ ६५ ॥

* क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारबंधनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं
विवर्जयेत् ॥

बोले तिला “ कथय जोव्हसुते कशाला ।
 केलेंस आगमन ? आज सुयोग आला ॥
 हें घोर कर्म बघ एत्रिअसोद्धवाचें ।
 येईल या मरण आज मदोद्धताचें ” ॥ ६६ ॥
 बोले विलोलनयना मग ती तयाला ।
 “ रे शान्त हो करिशि साहस हें कशाला ? ॥
 जूनो तुम्हांस तर रेखितसे समान ।
 धाडी मला म्हणुन दे वचनास मान ॥ ६७ ॥
 सोडून वाक्शर यथोचित त्यास वेधीं ।
 म्यानांत ठेव परि ती तलवार आधीं ॥
 लागे मला कठिण काल असा दिसाया ।
 देईल तो त्रिगुण वित्त पडून पायां ” ॥ ६८ ॥
 देई तियेस मग उत्तर दत्तचक्षू ।
 “ हे देवि ! केंवि तुमच्या वचना न लक्षूं ? ॥
 आज्ञा प्रमाण म्हणुनी शिरीं जो धरील ।
 त्याचें सदैव हित देव न कां करील ? ” ॥ ६९ ॥
 बोलून हें धरुन मूठ करीं रुपेरी ।
 म्यानांत तो असि तसाच फिरून सारी ॥
 देवी त्वरेंत तिथुनी मग जी निघाली ।
 आलिम्पसावरतिं देवसभेस गेली ॥ ७० ॥

(१७)

तों बोलता नृपतिला अकिलीस झाला ।
त्याचा समूल अजि कोप नसे विझाला ॥
“ श्वानें दिलें मुख तुला जणुं भुंकण्याला ।
काळीज तें जणुं मृगें पळतां भिण्याला ॥ ७१ ॥

ग्रीकांस घेउन, दबा धरिला तुवा न ।
केलेंस मद्यप ! रणा कधिं सांग वा न ॥
अस्मादिकांसचि असें जगिं कृत्य ठावें ।
टाळून मृत्युसम तें दुरि तूं रहावें ॥ ७२ ॥

किंवा तुवां मदत एकियनांस ध्यावें ।
बोलेल जो तुज विरुद्ध तया लुटावें ॥
हे लोकभक्षक नृपा ! जन नेमळे हे ।
कां सोशिती कृति तुझी मजला कळे हें ॥ ७३ ॥

त्यांच्यांत आज असतें जर वीर्य कांहीं ।
होतें तुझें वचन शेवटचें तथा ही ! ॥
तें राहुंदे; बघ करीं मम राज दण्ड ।
हा पालवेल न फुलेल न; हा अखण्ड ॥ ७४ ॥

हा शुष्क नीरस तसाच कठीण साचा ।
होईल वृद्धिकर सेक न या जलाचा ॥
ह्या छेदिलें परशुनें वनिं एक वार ।
कीं त्वां सभेत करुनी मज वाक्प्रहार ॥ ७५ ॥

(१८)

याची न साल उरली न तशींच पांने ।
हा नष्टमूल दृढसंधि बने कशानें ? ॥
जे न्याय जोव्हकृत देति जनां समस्त ।
त्यांच्या करीं सतत जो सजतो प्रशस्त ॥ ७६ ॥

त्याची पहा शपथ घोर अतां करून ।
मी सांगतो सकल ठेव मनीं जपून ॥
ग्रीकांवरी बिकट संकट ओढवेल ।
निर्वाणिचा समय त्यां मग तो दिसेल ॥ ७७ ॥

मातें समस्त जन मारिल हांक जेव्हां ।
तूं बैसशील दुरि दुर्बल दीन तेव्हां ॥
संहारितां सहज हेक्टर तो जनातें ।
आकान्त होइल तदा स्मर मद्वचातें ॥ ७८ ॥

टोंचील तें मन तुझे तुझिया जिवाला ।
ग्रीकोत्तमास अवमानियलें कशाला ! ” ॥
बोलून हें अपटुनी भुवि राजदण्ड ।
स्थानीं बसे नृपति दावुन कोप चण्ड ॥ ७९ ॥

तैं क्रोध येत परि एत्रिअसोद्भवाला ।
लागे उठून वदण्या मग नेस्तराला ॥
वाणी रसाल मधुरा सरला यदीय ।
तो गोड तीहुन नसे मधु माधवीय ॥ ८० ॥

(१९)

जो बोलतां विसरुनी निज देहभान ।
होती समस्त जन ज्या वश थोर सान ॥
पाहून दोन तिसऱ्या उरला पिढीला ।
ज्या धन्य सर्व ह्मणती जन भूपतीला ॥ ८१ ॥
तो बोलतो उठुन पैलसिंचा मराळ ।
राहे तटस्थ जन मार्मिक सर्वकाळ ॥
“ ग्रीकांवरी उलटलें आजि काय दैव ।
कीं सुज्ञ वीर करिती कलहा सदैव ॥ ८२ ॥
त्या प्रायमास अहितास, दुजांस आज ।
कां देतसां उगिच थोर सुखास काज ? ॥
अंगीं नवें दिसत खेळत रक्त भारी ।
तो आंवरा ह्मणुन कोप अपथ्यकारी ॥ ८३ ॥
ते कृष्णकेश आजि सेविती शुभ्रतेला ।
खोटा तुह्यांस उपदेश कधीं न केला ॥
वीरावली मजसिं ठाउक सर्व होती ।
नेत्रें फिरून बघण्या न मिळेल हो ती ॥ ८४ ॥
कैसा उदार पिरिथौस पुन्हां पहाल ।
द्रीआस तो अतुलविक्रम लोकपाल ॥
तो पालिफेमस वरी नवरी सुकीर्ति ।
तो कोठ थेसिअस थोर सुरम्य मूर्ति ॥ ८५ ॥

त्या श्रेष्ठ एक्सदिअसा सम कोठ अन्य ।
 सीनीअसासम तसा न दुजा वदान्य ॥
 अभ्यस्त शस्त्र विषयांत असे जगांत ।
 झाले बलिष्ठ दुसरे नच पार्थिवांत ॥ ८६ ॥

सेन्तार भीषण बली गिरिगव्हरांत ।
 ज्यांनीं वधून धरिली न दया मनांत ॥
 ज्यांशीं लढून कुणि मर्त्य जयी न झाले ।
 ते वीर निर्भय उदार कुठें निमाले ! ॥ ८७ ॥

त्यांनीं निमंत्रण दिलें मजला दुरून ।
 मी पैलसांत बसलों न मनीं भिऊन ॥
 त्यांच्यांत मीं प्रथमचे दिन घालवीले ॥
 कित्येक ते तुमुल संगर मातवीले ॥ ८८ ॥

या नेस्तरें वळविलें असल्या नृपांही ।
 मी बोलतां करि कुणी न विरुद्ध कांहीं ॥
 होता असा जर मला तरुणास मान ।
 वृद्धास घाल तर तो तुझि आज कां न ? ॥ ८९ ॥

तुझें प्रसिद्ध अगमेघ्नन सत्व फार ।
 तेव्हां अयोग्य तुजला प्रमदापहार ॥
 ग्रीकां रुचे. ह्मणुन अर्पण जी करीती ।
 ती तूं हराविस अशी नच सभ्य रीती ॥ ९० ॥

(२१)

ही चिंत्य गोष्ठ अकिलीस तुझ्या मनाशीं ।

कां मांडतोस कलहा अगमेमननाशीं ? ॥

जोव्हे दिलें विभव आजवरी जयांस ।

हा श्रेष्ठ होय नरपाल तयांत खास ॥ ९१ ॥

ही जोव्हकर्तृक दशा जगिं उच्च नीच ।

मात्सर्यभाव धरणें मग हें उगीच ॥

ठावें असे प्रसवली तुज देवता हें ।

गाती समस्त तव बाहुबलास पाहें ॥ ९२ ॥

सत्ता परी अधिक त्या अगमेमननाची ।

त्याची प्रजा विपुल; सांग तशी कुणाची ? ॥

हा क्रोध आधि अगमेमन तूं त्यजावा ।

मीं याचितां फुकट शब्द कधीं न जावा ॥ ९३ ॥

क्रोधें रुसून बसतां अकिलीस भूप ।

वालीन नीट समजूत अशी हुरूप ॥

आधार जो रणिं अरिष्ठ निवारण्याला ।

ग्रंकावतंस अकिलीस हवा अद्याला ” ॥ ९४ ॥

तेव्हां करीत अगमेमन उत्तरातें ।

“ केलेंत तात ! तुझिं सत्य अशा वचातें ॥

न्याया धरून वदलां बहु तें तयाला ।

होईल मान्य न कधीं परि उद्धताला ! ॥ ९५ ॥

ती क्षुद्रता अधिक कोठ असे मनाची ? ।

इच्छा दिसे अशुभ फार अशी तयाची ॥

कीं राजलोक अजि त्या पुढतीं लवावा ।

त्याच्यावरी नियम निष्ठुर चालवावा ॥ ९६ ॥

ती कोण चालविल ? शौर्य अनल्प अंगी ।

ईशें दिलें न करण्यास दुस्कितलागीं ” ॥

“ केलें यथोचित वेद ” अकिलीस रागें ।

“ धिक्कारितील अथवा जन खास मार्गें ॥ ९७ ॥

कीं भ्याड हा ! निरभिमान ! उगाच वांचे ।

आज्ञा धरीत शिरिं दास, मनीं न जांचे ! ॥

आज्ञापिजे जन दुजे ! परि मी निराळा ।

हा कोण चालविल नित्य अनिष्ट चाळा ? ॥ ९८ ॥

ध्यानांत ठेव, रणिं पाहुन शौर्य ज्यांनीं ।

जी पारितोषिक ह्मणून दिली अणोनी ॥

ती ग्रीक तेच मजपासुन आज वेती ! ।

त्रैसीसजा मज नको तुजलाच घे ती ! ॥ ९९ ॥

मी युद्ध नाहिं करणार हिच्यावरून ।

झोंवे असीस कर, घेइन आंवरून ॥

नौकांत वस्तु भरल्या दुसऱ्या अलोट ।

कामा नयेत, जर लाविशि त्यांस बोट ! ॥ १०० ॥

पाहूं नको कथितसें, भलती प्रचीत ।
 हा शूल माखिन तुझ्या रुधिरें खचीत !” ॥
 वाग्युद्ध येथ सरलें, उठली सभा ती ।
 दोघे मनांत अपुल्या नृप दांत खाती ॥ १०१ ॥
 पत्रोक्तशासह तदा अकिलीस गेला ।
 नौसाधनीं पटगृहात बसावयाला ॥
 आणीत एत्रिअसपुत्र सुरम्य होडी ।
 तीतें सुरेख सजवून जलांत सोडी ॥ १०२ ॥
 साधून दान बलिचें अपुल्या करानें ।
 क्रैसीसजेस चढवी वरि गौरवानें ॥
 तो जात सुज्ञ गुलिसीस सवें सुखानें ।
 नौका चले जलपथें न हले जवानें ॥ १०३ ॥
 आरंभिली नृपवरें मग सैनिकांची ।
 *संमार्जनादिविधिनें तनुशुद्धि साची ॥
 तीर्थांत त्या जलधिच्या अवगाहनानें ।
 होती समस्त जन पावन अर्घ्यदानें ॥ १०४ ॥
 गोमेध तेविं अजमेध करी नृपाल ।
 तेणें समुद्रतट संकुल सर्वकाल ॥

---

* पूज्य पुरोहिताचे कन्येचा अपहार केल्याचे पातकाचा डाग राजाचे मार्फत
 सर्व सैन्यास लागला म्हणून सर्व सैन्याची शुद्धि होणें राजास इष्ट वाटलें.

ती मण्डलाकृति उठे वर धूमराजी ।
 आमोद तीव्र पसरे सुर होत राजी ॥ १०५ ॥
 सोडी न एत्रिअसपुत्र परंतु नाद ।
 त्यातें न चैन पडतें, धरिला विषाद ॥
 तो तालथीबिअस आणि गुरीबटीस ।
 सेवेस सज्ज परिचारक संगतीस ॥ १०६ ॥
 “जा जा” वदे “त्वरित पेलिअसोद्भवाची ।
 त्रैसीसजा करिं धरून अणा अतांची ॥
 शोभा घडेल अडवील जरी तुम्हांशीं ।
 स्वारी स्वतां करिल जाउन कार्य खाशी ” ॥ १०७ ॥
 त्यां धाडिलें भरुन धाक, परी न धीर ।
 होई तया, क्रमिति मंद समुद्रतीर ॥
 ते पावले कटक मिर्मिदनाधिपाचें ।
 आम्हान आनन दिसे बघतां नृपाचें ॥ १०८ ॥
 दोघे पुढें सरकती किति भीत भीत ।
 राखून अंतर उभे मग राहुटीत ॥
 घोटाळती न उमटे मुखें शब्द कांहीं ।
 तन्नेत्र निश्चल निरोप कथीत पाहीं ॥ १०९ ॥
 तें जाणुनी, नृपति बोलतसे तयांला ।
 “या दूत हो, नमन मी करितों तुम्हांला ॥

हा दोष नाहिं तुमचा, परि भूपतीचा ।
 धाडीत जो धरुन लोभ विलासिनीचा ॥ ११० ॥
 पत्रोक्कशा उठ सख्या सुदतीस आण ।
 दे यांस हे जपुन नेतिल तीस जाण ॥
 हा ! धिक् ! असा मम तयें उपमर्द केला ।
 भोगील कीं कटु फलें रणिं नाडलेला ॥ १११ ॥
 सागा नृपा अकरुणा, मनुजां दुजां कीं ।
 तैसेंच सर्व अमरास सुरांस नाकीं ॥
 ग्रीकांवरी काठिण येइल एक काल ।
 त्यांचे तदा अहह ! होतिल हाल हाल !! ॥ ११२ ॥
 माझे द्रवेल मन निष्ठुर अल्पही न ।
 हें आज जाणत न भूपति बुद्धिहीन ॥
 त्या मागचा न पुढचा न असे विचार ।
 ग्रीकांकडून करवी भलतेच चार ” ॥ ११३ ॥
 पत्रोक्कशें दिधलि आणुन ती हतांत ।
 “ न्यावी ” वदे “ सुतनु मार्गि जपून तात ” ! ॥
 निश्वास एक पद टाकित एक तीही ।
 *जाई परी अडखळून वळून पाही ॥ ११४ ॥

* राजा-गम्यतां पुनर्दर्शनाय ।

उर्वशी-लताविटपे एकावली वैजयन्तिका मे लभ्या. चित्रलेखे मोचय तावत्.
 कालिदासकृत विक्रमोर्वशीय नाटक.

उद्विग्न चित्त उठला अकिलीस धीर ।
 क्षीराब्धिचें त्वरित गांठित जीर्ण तीर ॥
 तो एकला निराखि नील गभीर नीर ।
 मातेस बाहत उभारुनी हस्त वीर ॥ ११५ ॥
 × “ अल्पायुला जननि ! जन्म दिला कशाला ।
 माझा तशांत अपमान बहुत झाला ॥

पुन्हा भेट होईलच या शब्दांनी जाण्यास उर्वशीला राजाची परवानगी असता “ माझी एकसरी वैजयन्तिका मोत्यांची माळ लतेच्या शाखेत अडकून राहिली आहे ती सोडीव ये आधी ” अशी विनंति चित्ररेखेला उर्वशीनें करून राजावर जडलेल्या प्रेमांमुळे त्यास डोळे भरून पाहून घेत आहे व त्या प्रेमाचें आविष्करण करीत आहे. या विक्रमोर्वशीय नाटकांतील मार्मिक प्रसंगाची आठवण येथें झाल्याशिवाय रहाणार नाही.

हाच प्रसंग काळिदासानें शाकुन्तलमध्ये आणिला आहे. मात्र उर्वशी पडली लक्ष्मीवन्त रंभा तिला मोत्यांची माळ अडकविण्यास मिळाली ती तापसकन्येला शाकुन्तलेला कोठली ! तिचें वल्कलच कोरांटीसारख्या वन्य श्रुडुपांत अडकविण्यास उपयोगी पडलें.

एवढें सांगितल्यावर इतकें जास्त लिहिणें भाग आहे कीं हे दोन चरण मूळ होमरचे नसून त्याचे भाषांतरकार पोपमहाराज यांचे आहेत. ते आंत घेतल्या-शिवाय मला पुढें पाउल टाकवेना.

× तुझा मुलगा दीर्घायु व्हावा अशी इच्छा असेल तर तो धरीं बसून आपला जन्म प्रसिद्धीस आल्याशिवाय चालवील, पण तोच जर अल्पायु चालत असेल तर त्रायचे समरभूमीवर तो मोठी कीर्ति संपादन करील असे वैकल्पिक वर अकिलीसाच्या जननीस प्राप्त झाले होते. तिनें अर्थांत शेवटला वर पतकरला होता.

(२७)

केव्हां न तें विमल मद्यश कीं मळावें ।
जोव्हे न काय अवधान असें धरावें ॥ ११६ ॥
या मत्त एत्रिअसजें अवमानियेलें ।
मत्पारितोषिक उगीच हरून नेलें ” ॥
ऐसें सशोक वदुनी रडला जरासा ।
कोणी पुसेल बघतां नृप लाजरासा ! ॥ ११७ ॥
होती तदीय जननी तलें सागराच्या ।
गोष्टी करीत पितयाजवळी सुखाच्या ॥
वाणी पडे करुण कर्णि तशी चपापे ।
आली वरी त्वरित ती जणुं बाप्प तापें ॥ ११८ ॥
पार्श्वीं उभी. कवण वर्णिल मातृमाया ! ।
हस्ते तयास कुरवाळित शान्तवाया ॥
बोले, “ अहा ! कवण गांजित बालकातें ।
पाचारिलें मजसिं सत्वर सांग कां तें ॥ ११९ ॥
हे अश्रु कां मळविती तव आननातें ।
सारे कथीं उघड जाणुन मातृनातें ।
“ तूं जाणसी ” वदत टाकुन तो उसासा ।
माझ्या मुखें वदवुनी उपयोग कैसा ॥ १२० ॥
गेलों अम्हीं इशानाख्य महीधराचें ।
योजून चिंति पुर थीव लुटावयाचें ॥

लूट प्रचण्ड अणिली गणना न कांहीं ।
 ती घेतली मग विभागुनि सैनिकांहीं ॥ १२१ ॥
 क्रैसीसजा बहुमते अगमेमनाला ।
 देण्यांत येत बहु योग्य गमे मनाला ॥
 क्रैसीस घेउन अमूल्य धना निघाला ।
 तो बंधमुक्त करण्या दुहितेस आला ॥ १२२ ॥
 यष्टीवरी दिनकर प्रतिमा विराजे ।
 ती दावुनी विनवि तो मग सर्व राजे ॥
 त्यांतून एत्रिअसवंशसमुद्भवास ।
 बन्धुद्वयास विनवी जुळुनी करांस ॥ १२३ ॥
 ते ग्रीक सर्व म्हणती गुरु मान्य आहे ।
 द्या सुन्दरी परत, घेउन संपदा हे ॥
 उन्मत्त एत्रिअसपुत्र कठोर राजा ।
 धिक्कारुनी गुरुवरास म्हणे ' घरा जा ' ॥ १२४ ॥
 कोपायमान परि वृद्ध निघून गेला ।
 त्या फीबसा स्तवितसे कुलदेवतेला ।
 हांकेस धांवत अला धनु सज्ज केले ॥
 ग्रीकांस तीक्ष्ण शर सोडुन वेधियेलें ॥ १२५ ॥
 वर्षाव चालवि त्यांवर सारखा तो ।
 वाटे तदा अहह !! सैन्य समग्र खातो ॥

तेव्हां भविष्यकथकें कथिला विचार ॥
 कां कोप आज रविला चढला अपार ॥ १२६ ॥
 मीं लागलेंच कथिलें कारिं देव तुष्ट ।
 आराधनेविण टळेल कसें अरिष्ट ! ॥
 गर्जून एत्रिअसपुत्र करी प्रतिज्ञा ।
 झाली समाप्ति तिचि ही मम कीं अवज्ञा ॥ १२७ ॥
 क्रैसीसजा परत एत्रिअसोद्भवानें ।
 लावून तातसदना दिलि गौरवानें ॥
 गेले सवें जन तरीत दुजे बसून ।
 देतील थोर करभार नृपा अणून ॥ १२८ ॥
 मागून वर्तन नृपें अति निंद्य केलें ।
 ते राजदूत नुकतेच निघून गेले ॥
 त्यांनीं प्रवेश पटमंडपिं आज केला ।
 ब्रैसीसजा मम विभाग हरून नेला ॥ १२९ ॥
 होईल आज जर कांहिं तुझ्या हतून ।
 साहाय्य काय करशील सुतास तूं न ॥
 त्वां भाषणें मधुर, सत्कृतिनें जरी गे ।
 केव्हांहि जोव्हमन मोहियलें तरी गे ॥ १३० ॥
 आलिम्पसावर असेंच निघून जावें ।
 जोव्हास त्या कळवुनी वळवूनि घ्यावें ॥

तुझी महत्कृति तुझ्याच मुखांतुनी जी ।

म्यां ऐकिली, विसरलों परी ती न आजी ॥ १३१ ॥

सैतर्नजावरिल संकट एक कार्ली ।

त्वां टाळितां स्तुति तुझी जर्गि फार झाली ॥

जूनो महा कुटिल तेविं दुजी मिनर्वा ।

नेपूचून त्यांत मिसळे नच लाज सर्वा ॥ १३२ ॥

जोव्हास बांधुं ह्मणती झणिं शृंखलांनीं ।

आणीयला कठिण काळ खरा खलांनीं ॥

॥तूं धांवलीस समयीं टळला अनर्थ ।

तो आणिलास शतबाहु बहू समर्थ ॥ १३३ ॥

नामें त्रिएरिअस ठाउक जो सुरातें ।

ती एजिआन अभिधा जन देति ज्यातें ॥

* जोव्हा हा स्वर्गामध्ये सर्व सत्ता बळकावून बसला व इतर अमरांशीं फार उद्धटपणें वागूं लागला. त्यामुळे त्यांच्या मनांत त्याचेविषयीं द्रोह उत्पन्न होऊन त्याला बंधनांत टाकण्याकरितां त्यांनीं एक व्यूह रचिला. त्याची बातमी पित्याचे मार्फत थेटिसला कळली. तिनें वेळींच धांवाधांव करून ब्राएरिअस नामें एका राक्षसाचे मदतीनें कट मोडून टाकिला. जोव्हानें जूनोचें हस्तबंधनानें पारिपत्य करून, थेटिसचें उतराई होण्याचें कबूल केलें होतें. त्याची आठवण जोव्हास दे झणून अकिलीसानें मोठ्या खुबीनें आपल्या मातेस सांगितलें, कारण मायें जे देव त्याचे विरुद्ध वागले तेच आतां ग्रीकांस मदत करीत आहेत. त्यांच्या रागानें ग्रीकांस अकिलीसविषयक त्यांनीं केलेल्या अपराधाबद्दल शिक्षा करणें जोव्हाचे मनांत सहज भरलें.

सैतर्नजा जवळ तात बसे त्याचा ।

त्याहून हा प्रबल, विश्रुतविक्रमाचा ॥ १३४ ॥

भ्याले त्या सुर, भयानक रीत त्याची ।

जोव्हास बांधिति न, धन्य खरी त्याची ॥

ही त्यास आठवण दे धर गच्च पाय ।

त्यातें वळीव करिं कांहि तरी उपाय ॥ १३५ ॥

या त्रोजनां कुणि सहाय बळी मिळावे ।

हे ग्रीक सागरजलीं पळतां भरावे ॥

शत्रू शिरें उडवितां वरचे वरून ।

क्षेम स्वतां कळवितील नृपा पुसून ॥ १३६ ॥

पाहील एत्रिअसपुत्र रणप्रदेशीं ।

निर्बुद्धिता निज विलक्षण ती विनाशी ॥

तो ' हाय हाय ' म्हणुनी बडवील ऊर ।

ग्रीकावतंस अवमानियला नृवीर ! ॥ १३७ ॥

माता तदीय कुरवाळुनि आननाला ।

गाळीत अश्रुजल भूषण गौर गाला ॥

“ वत्सा ” वदे “ तुजसिं वाढविलें कशाला ! ।

जन्मास लागलि तुझ्या जणुं पापवेला ॥ १३८ ॥

होतें सुरेख, असतास जरी घरास ।

नौकेंत अक्षत सुखा जरि सेवितास ॥

आयुष्य फार तव तें उरलें न आजी ।
 अल्पायु अन्य तव तुल्य न दुःखभाजी ॥ १३९ ॥
 आलिम्पसीं हिममयीं अजि जोव्ह आहे ।
 जातें स्वतां विनविण्यास तयास पाहें ॥
 तों वैरचितन करीत सदैव राहीं ।
 नौसाधनीं बसुन युद्ध दुरून पाहीं ॥ १४० ॥
 तो वंश + ओशिअनसीं इथिओपियाचा ।
 नांदे तिथें दिसत संभ्रम भोजनाचा ॥
 त्या कारणें समुर कालच जोव्ह गेला ।
 बारां दिशीं परत येइल तो घराळा ॥ १४१ ॥
 आश्वासुनी बहुत दुःखित पुत्रकाल ।
 गेली निघून जननी अपुल्या स्थलाळा ॥
 तो एकलाची मग चिंतितसे बसून ।
 नेली कशी सुरशना अधर्मे हरून ! ॥ १४२ ॥
 क्रीसापुरीस इकडे युलिसीस गेला ।
 होते बळी जवळ साधन शुद्धतेला ॥
 इष्टस्थला पहुडल्यावर नाविकांनीं ।
 गुंडाळिलीं झणिं शिडें सगळीं करानीं ॥ १४३ ॥

+होमरच्या मताप्रमाणें पृथ्वी ही वर्तुलाकार समभूमि असून ओशिअनसाच्या प्रवा-
 द्याचें तिच्या भोंवतीं वलय पडलेलें आहे, सर्व नद्यांचा उगम तेथेंच होऊन त्या
 पृथ्वीकडेसच वाहत आहेत.

(३३)

ठेवून नीट मग पाडुन डोलकाठी ।
नेली हळू हळु वलावुन नांव कांठीं ॥
बांधून नांव दृढ वातभयें जपून ॥
टाकून नांगर दिला उदकीं वरून ॥ १४४ ॥
वीचींस भंगुर वलांडुन सर्व जाती ।
तीराप्रती बलिंस घेउनियां तदा तीं ॥
कैसीसजा उतरतां रविदर्शनाला ।
वेऊन तीस युलिसीस पुढें निघाला ॥ १४५ ॥
वेदीसमीप मग अंकिं तिला पित्याचे ।
ठेवोनियां वदत तो युलिसीस वाचे ॥
“ कैसीस ! भो ! नृपवरें अगमेघ्ननानें ।
धाडीयलें मज हिच्यासह सन्मनानें ॥ १४६ ॥
अर्पावया शुचि बली तव फीवसाला ।
हे आणिले, शमविं त्या निज दैवताला ॥
ते ग्रीक विव्हेळति कोण घडे अनर्थ ! ।
वारावया न दुसरा दिसतो समर्थ ” ॥ १४७ ॥
अंकावरून आजि हाय ! गमावलेली ।
जी शोधितां मुळिंच हातिं न लागलेली ॥
ती हन्त ! आज तनया सहजीं मिळूनी ।
आलिंगिली सुपितरें फिरुनी फिरुनी ॥ १४८ ॥

तेणें, प्रशस्य बलि शंभर आणिलेले ।
 त्या स्थंडिला निकट, नंतर मांडियेले ॥
 प्रक्षालितांजलित पिष्ट यव प्रशस्त ।
 क्रीसीस घेउन करी स्तव ऊर्ध्वहस्त ॥ १४९ ॥
 “ हे रौप्यसायक ! सिलापुररक्षका हे ! ।
 क्रीसार्चिता ! अखिल तेनिदसेश ! पाहें ॥
 म्यां प्रार्थितां खचित धांवुनियां अलास ।
 ग्रीकां व्यथा करुन मानियलें वचास ॥ १५० ॥
 ही प्रार्थना अणिक आइक देवराया ।
 ग्रीकांस वांचिव, चलें धनु आंवराया ॥
 ही साथ घातुक दुरी पळवून लाव ” ।
 मानीत फीवस वचा समजून भाव ॥ १५१ ॥
 घेती समस्त यवपिष्ट तदा करांत ।
 शास्त्रोक्त सिंचनविधी करती क्षणांत ॥
 रांगेंत वध्य बलिच्या जुळवून माना ।
 निश्चर्मकाय करिती वधुनी तयांना ॥ १५२ ॥
 मेदांत घोळविति काढुन सक्थिखंड ।
 आच्छादनार्थ वरि ठेविति मांसापिण्ड ॥
 अर्पून आहुति अशी गुरु अग्निमाजी ।
 ओती सुरा वरति निर्मल सर्वथा जी ॥ १५३ ॥

(३९)

पंचाग्रशूल करिं घेउनियां कुमार ।
झाले क्षणांत रससिद्धित गूढ फार ॥
वेऊन अंत्ररुचि, मांस उरे त्याचे ।
काढून काप रचिती भुवि ढीग साचे ॥ १९४ ॥

शूलाग्रलग्न परिपूत वसाविशिष्ट ।
मंदाग्निमाजि मग भाजिति मांस मिष्ट ॥
ऐशी कुमार करती झाणिं सिद्धता ते ।
पात्रें विशाल बहु मांडिति एक हातें ॥ १९५ ॥

मिष्टान्न सेवुन यथेच्छ लहान थोर ।
प्याया सुरा सरस सर्व धरीत जोर ॥
द्राक्षासर्वे विलसती परिपूर्ण पात्रें ।
सौख्यांत आज म्हणती तरतील गात्रें ॥ १९६ ॥

प्याले करांतुन करीं किति नाचताती ।
सूर्यस्तुतिप्रचुर गायन लोक गाती ॥
गाना अशा परिसुनी रवि तुष्ट झाला ।
तों शीघ्र अस्तमनकाल तशांत आला ॥ १९७ ॥

अंधार धांवत अला, भरल्या दिशा या ।
होती प्रसुप्त जन नांव जयांस शय्या ॥
निद्रेस गाढ भर निर्भर येत पाहीं ।
होऊन जर्जरित जीर्ण जिरे क्षपाही ॥ १९८ ॥

आली जपाकुसुमपाटल अंगुलीची ।
 साक्षात् प्रभात सुखदा जननी उषेची ॥
 जायास सर्व मग एकियनांकडेस ।
 वाईत लोक निघती मनिं फार हौंस ॥ १५९ ॥
 दैवें मिळे पवनही अनुकूल त्यांस ।
 जो कीं क्षणें फुगवि नौवसनोदरास ॥
 नौका चले त्वरित गर्जत ऊर्मिमाला ।
 ज्या भंगतां जल घुसे लघुसें तलाला ॥ १६० ॥
 नौका पळे पुढतिं, लागत वायु मार्गे ।
 ते ग्रीक, तें बल महत् दिसण्यास लागे ॥
 आले कडेस पडले न बहु प्रयास ।
 नौका भुईवरतिं ओढुन ध्यावयास ॥ १६१ ॥
 वांसे विशाल मग मांडुन वाळवेंत ।
 ठेवून नाव वर सर्व चमूंत जात ॥
 रागें जळे निशिदिनीं अकिलीस राणा ।
 नौकेंत बैसुन असे, दिसला न कोणा ॥ १६२ ॥
 युद्धा करीत न, जरी रण रोज माजे ।
 जाई सभे न, जमती जरि शूर राजे ॥
 चिर्त्ती झुरे, स्फुरित बाहु करीत जांच ।
 तो सिंहनाद पडतो श्रवणीं उगाच ॥ १६३ ॥

बारांदिशीं पुढतिं घालुन अन्य देव ।
 आलिंपसावर अला परतून जोव्ह ॥
 कार्यास थेटिस तदा स्मरुनी सुताच्या ।
 आली वरी क्षणिं जलांतुनिं सागराच्या ॥ १६४ ॥
 आलिंपसावरतिं थेटिस थेट जातां ।
 शृंगें पहात अधिकाधिक उंच आतां ॥
 आरूढ जोव्ह वर अन्य सुरां निराळा ।
 डाव्या करें नमुन वंदित पाय बाळा ॥ १६५ ॥
 हस्ते दुज्या हनु धरी विनवी तयाला ।
 “ सैतर्नजा ! पितृवरा ! परिसें वचाला ॥
 आभाषणें मधुर, सत्कृतिनें जरा मी ।
 आलें असेन कधिंही अमरांस कार्मी ॥ १६६ ॥
 माझा मनोरथ पुरा करिं एवढाची ।
 कीं मान्यता जर्गिं घडो मम पुत्रकाची ॥
 अल्पायु तो, तरि पहा अगमेम्ननानें ।
 वागीवळें अहह ! त्या बहु सापमानें ॥ १६७ ॥
 तद्भाग युद्धजित आज हरून नेला ।
 हा पाहिजे तरि मनोरथ पूर्ण केल्या ॥
 ते ग्रीक उद्धत धुळीत पुरे मिळाल्या ।
 हो त्रोजनां अनि सहाय, जयी कराया ॥ १६८ ॥

(१८)

पायांस लागतिल ते मग आर्जवानें ।
माझ्या सुतास सगळे भजतील मानें ” ॥
जोव्हे न उत्तर दिलें तिज अभ्रवाहें ।
सेवून मौन बहुकाळ तसाच राहे ॥ १६९ ॥
हैं जाणुनी धरित थोटिस गच्च पाय ।
प्रार्थूनियां वदत “ भीड करी अपाय ॥
तूं एक ‘ होय ’ अथवा ह्मण आज ‘ नाही ’ ।
ठावें तुला न भय, कां मग मूकता ही ? ॥ १७० ॥
मातें तरी समजुंदे अवमानितांत ।
तूं स्थान देशि कितवें मज देवतांत ” ॥
बोले दयार्द्र तिथि जोव्ह “ अगे फुकाचा ।
ऐसा प्रसंग अणिशी बहु संकटाचा ॥ १७१ ॥
जूनोस कोप अति येउनियां मला ही ।
देऊन दूषण अतां चिढवील पाहीं ॥
आक्षेप घेउन पुसे इतरां सुरांल ।
मी त्रोजनांवर दया करितों कशाला ॥ १७२ ॥
ऐशी कृती करि सदा जर एरव्हीच ।
मांडील तांडव तुला बघतांच नीच ॥
जा जा निघून अर्धे वाट धरीं अजी ती ।
त्वत्कार्य होइल, असे मज काळजी ती ॥ १७३ ॥

(३९)

मी पाहिजे तर अतां इतुके करीन ।
संकेतपूर्वक शिरा अर्धि चाळवीन ॥
विश्वास येइल तुला बहुधा कमी न ।
याहूनियां वचन देत सुरांही मी न ॥ १७४ ॥
जें जें दिलें वचन मस्तकचालनानें ।
तें तें खरें करितसें पुरतेपणानें ” ॥
देई तिला वचन जोव्ह सुखास आस ।
भ्रू श्यामवर्ण चढवी, हलवी शिरास ॥ १७५ ॥
पीयूषपूर्ण अलकां शिरिं चाळवी तो ।
आलिम्पसा गिरिवरासहि कांपवी तो ॥
तेथोनियां उठलिं नंतर शीघ्र दोघें ।
आलिंपसावरुन अर्णविं ती उडी घे ॥ १७६ ॥
तो जोव्ह जाय फिरुनी निज मंदिरास ।
उत्थापनें अमर आदरती तयास ॥
जों जोव्ह आसनिं बसे सुर तों अहो ते ।
जागीं उभे समय वाट पहात होते ॥ १७७ ॥
लांबून थेटिस जरातुरसागराची ।
कन्या सुरेख रजतांघ्रि बघून साची ॥
जूनोस संशय अला आजि ही स्वतंत्र ।
बैसून येथ करिते बहु कानमंत्र ॥ १७८ ॥

जोन्हास बोलत कठोर वचें बरीच ।

“ती देवता कवण हे शठ ! रे ! उगीच ॥

चिंता करीत बसते कसली तुझ्याशी ।

तूतें रुचे तरि कसें कथिशी न माशी ॥ १७९ ॥

छद्मप्रबंध रचितां कथितां उपाय ।

कोणा नये कळुंहि अक्षर एक काय ! ” ॥

तीतें वदे उलट थोर पिता जगाचा ।

“जूनो ! नको मुळिच हट्ट धरूं फुकाचा ॥ १८० ॥

शोधून मार्ग मम कुण्ठित होत सन्त ।

अर्धांगिलाहि तुजला न कळेल अन्त ॥

जें योग्य तें कथितसें तुज आधि सारें ।

माना न पात्र सुर मर्त्य हि या विचारे ॥ १८१ ॥

जी काय गोष्ट मज गुप्त हवी रहाया ।

ती जाणण्या झटसि हे तव कष्ट वांया ” ॥

जूनो विशालनयना वदली तयास ।

“सतर्नजा उगीच या करिशी वचास ॥ १८२ ॥

गुप्त प्रबंध करण्यास धरून हेका ।

प्रश्नानुयोग करुनी तुज पीडिलें का ? ॥

साधी निराकुलमनें नयचिंतनास ।

त्याचें रहस्य कळण्या न धरीन आस ॥ १८३ ॥

भित्रा स्वभाव म्हणुनी मनिं येत शंका ।
 ती कोण गेली ? वद येतिस ती नव्हे का ? ॥
 कन्या पहा जलधिची रजतांग्रि आली ।
 गेली तुला वळविल्याविण का मराली ? ॥ १८४ ॥
 होती धरून तव पाय उजाडतां जी ।
 शब्दांत गुंतवुन गेली असेल आजी ॥
 ते ग्रीक कीं वधुन, तूं अकिलीस वीर ।
 न्यावास मान्य पदवीस जनांत धीर ” ॥ १८५ ॥
 + प्रत्युत्तरा करित जोव्ह “ उगीच शंका ! ।
 त्वद्बुद्धि फार विपरीत सदैव ती कां ॥
 माझोहि वर्तन तुला स्थल संशयाला ।
 निष्पन्न काय फल होइल शेवटाला ? ॥ १८६ ॥
 प्रेमांत अंतर पडेल नडेल फार ।
 मी देतसें तुजसिं उत्तर एकवार ।
 तूझें खरें म्हण. बरें मग ! त्यांत काय ! ।
 इच्छा तशीच मम ! तेथ नसे उपाय ! ॥ १८७ ॥

+ होमरनें पहिली वीरसभा जी भरविली तींत भांडण उत्पन्न झालें तेंच भांडण त्यानें भरविलेल्या पहिल्या देवसभेत उद्भवलें हें अगदीं रास्त आहे. याच वेळेस जोव्हानें त्रोजनांचा पक्ष प्रमुखत्वानें उचलला व जूनोनें त्यां विरुद्ध जाण्याचा हट्ट धरिला.

मी सांगतों बस उगीच बरें तुला तें ।
 मी कोपतां कवण वारिल मत्करातें ? ॥
 आलिपसावरिल सर्वहि देवता या ।
 नाहीं समर्थ समयीं तुज वांचवाया ” ॥ १८८ ॥
 जूनो अशा भयद ऐकुनियां वचाला ।
 खालीं करून बसली निज आननाला ॥
 उत्पन्न भीति मग जाहलि त्या सुरांत ।
 होती बहू चकित बोलति आपसांत ॥ १८९
 शिल्पी प्रसिद्ध जगिं व्हल्कन नाम ज्याचें ।
 येई पुढें करित भाषण तो हिताचें ॥
 “ही शोचनीय बहु गोष्ट असे पहा कीं ।
 यावें वितुष्ट भलतेंच सुरांत नाकीं ॥ १९० ॥
 श्रेवोनियां कड तुझी तर मानवांचा ।
 कां आणितां वदनिं जाणुन दुष्ट वाचा ? ॥
 देवां नडेल जर भांडण जें जनांत ।
 आनंद अल्पहि उरेल न भोजनांत ॥ १९१ ॥
 केला तुझीं कलह पुष्कळ थोडक्यांत ।
 सप्रेम शान्ति काशि राहिल आपणांत ? ॥
 बह्वर्थ वाक्य लघु ध्या मनिं आदरानें ।
 *नासे बरें बहुत अल्पहि वाइटानें ॥ १९२ ॥

* हे वाक्य सुभाषितरूप आहे.

(४३)

आहेस सुज्ञ तव लौकिक थोर माते ! ।
जोव्हा नको चिढवुं आज सुरोत्तमातें ॥
जोव्हास कोप जर येइल एकदां तो ।
आम्हां सुरक्षित न ठेविल कीं कदा तो ॥ १९३ ॥

सामर्थ्य थोर तुज ठाउक गे तयाचें ।
आम्हां पदच्युतिविणें भय तें कशाचें ? ॥
× बोलून शब्द मृदु शान्तविं राग याचा ।
होईल तो मग अम्हां हितकाम साचा ” ॥ १९४ ॥

पेला तयें द्विमुख पूर्ण भरून केला ।
देऊन हस्ति वदला निज अंबिकेला ॥
“ माते जरा कर विचार मनांत आज ।
कोपा गिळीं न दिसतो दुसरा इलाज ॥ १९५ ॥

होईल घोर अथवा परिणाम याचा ।
तो ताडितां तुज दुरून पहावयाचा ॥
दुर्वास्थ्य जोव्हा चिढतां अटपेल काय ।
सोद्वेग मी करित राहिन हाय हाय ! ॥ १९६ ॥

× लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् कुद्रमंजलिकर्मणा । मुखे छेदानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेनच
पण्डितम् ॥

*होण्या सहाय तव, जें मम चित्तिं आलें ।
 मागून मात्र मज निस्तरण्यास झालें ॥
 पार्यीं धरून मज लोटित जोव्हराया ।
 स्वर्गातुनी अहह ! कोणि न सांवरया ॥ १९७ ॥
 गोलंट खात सगळा दिन एक गेलों ।
 लेम्नासभूमिवर आदळलों न मेलों ।
 ते येत सिंतियन धांवुन सुश्रुषेला ।
 +झालें बरा अठवते आजि कष्टवेला ” ॥ १९८ ॥

*एकेकाळीं त्रायपुर लुटून फस्त केल्यावर परत जातांना हव्यूलीसला कात
 देशांत आश्रय घ्यावा लागला. कारण त्याच्याशीं वैरभावानें वागणाऱ्या जूनो
 देवीनें मोठें वादळ उत्पन्न करून त्यास दूरवर वाहून नेलें. या कार्यांत विघ्न
 येऊं नये म्हणून तिनें कांहीं युक्तीनें जोव्हादेवास निद्रावस्थेंत बराच वेळ
 मग्न करून ठेविलें. जोव्हादेवास हें कपट जागा झाल्यावर समजून आलें.
 म्हणून या कपटाचरणाबद्दल तीस शासन करण्याकरतां क्रोधानें तिचे पाय
 लोखंडी ऐरणीशीं शृंखलांबद्ध करून ठेविले. तिला बंधमुक्त करण्यास व्हल्कन
 मदत करूं लागला. त्यावरून जोव्हांनें त्यास स्वर्गातून खालीं डोकें वर पाय
 करून फेंकून दिलें, अशी कथा आहे.

+जोव्हाच्या कोपाच्या तडाक्याचा अनुभव व्हल्कनला कसा आला त्याचें हें
 वर्णन होमरनें सरळ भषेत चांगलें केलें आहे. एक वेळ मारीच राक्षसानें
 कांहीं अपराध केल्यावरून रामाच्या कोपाचा अनुभव घेतला त्याचें वर्णन
 वाल्मीकीनें केलें आहे तें पहा. त्याची शैली कांहीं निराळीच आहे. मारीच
 रावणास ह्मणतो:—नको रे बाबा ! त्या रामाचे वाटेस जाण्याची गोष्ट सुद्धां
 काहूं नकोस. कृष्णाजिन व वल्कलें धारण करून धनुष्य बाण हातीं घेऊन
 हातांत पाश घेतलेल्या यमाप्रमाणें राम माझे पाठीस लागला आहे असें प्रत्येक
 वृक्षाकडे पाहिलें ह्मणजे मला वाटतें. राम एक नसून सहस्ररूपें धारण केलेला

जूनो विशुभ्रकर हांसुन घेत पेल । १
 होता सुतें भरुन सादर ठेवियेला ॥
 पीयूष पात्रिं मग तो भरपूर काढी ।
 एकीकडून सकलांस सुरांस वाढी ॥ १९९ ॥
 रंगेल व्हल्कन तदा बहु दंग झाला ।
 चेष्टा बघून हंसत्यां दमवी सुरांला ॥
 चाले समग्र दिन मादक मेजवानी ।
 त्या देवता सकल गुंतुन जात गानीं ॥ २०० ॥
 वीणा स्वतां रवि धरी सुख काय हो तें ।
 जीवास तेथ मुळिं कांही उणें न होतें ॥
 झालें तयां न कळलें दिवसावसान ।
 निद्राभिलाष सुटला न सुरांस सान ॥ २०१ ॥
 एकैक जात निज मंदिरिं ते उठून ।
 जीं व्हल्कनें असुन पंगु दिलीं रचून ॥
 ज्या मंचकावर पडून तयास गोड ।
 येई निशासमयिं झोंप सुखास जोड ॥ २०२ ॥

आहे अशी भीतीनें माझी समजूत होते. दिवसा ज्या वनांत राम नाहीं तें सर्व वन राममय दिसत असतें. रात्रौ स्वप्नांत रामाला पाहून दचकून उठतो. फार काय सांगू हे रावणा !

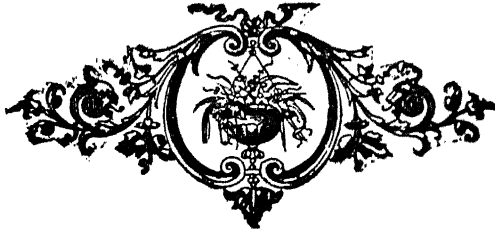
रकादीनि नामानि रामत्रस्तस्य रावण । रत्नानिच रथाश्चैव विभासं जनयन्ति मे॥

अर्थ—रत्न, रथ इत्यादि दुसऱ्या कोणी उच्चारलेले रकारात्मक शब्द रामाची धारंती घेतलेल्या माझ्या कानीं पडतांच राम आला असा मला विशेषच भास होतो !

(४६)

आरूढ मेघरव त्यावर जोव्ह झाल ।
ती पाहिजे श्रमविनोदन झोंप त्याला ॥
श्रान्तास झोंप पडतां क्षणिं गाढ आली ।
जूनो तशीच मग निद्रित तेथ झाली ॥ २०३ ॥

सर्ग २ रा.

सारांशः—थेटिसला दिलेलें वचन पुरें करण्याकरतां जोव्ह अगमेत्रनास कपटभाव मनांत धरून स्वप्न पाडतो. त्यास युद्ध करण्यास बुद्धि देतो. कारण युद्ध जर होणार नाहीं तर अकिलीसाची उणीव केव्हांच भासणार नाहीं. परंतु अगमेत्रनाला स्वप्नदर्शनानें अशी आशा सुटते कीं अकिलीसाच्या मदती-शिवाय त्राय तेव्हांच घेईन. तरी पण त्याचे मनांत एक संशय उत्पन्न होतो. तो असा कीं, अकिलीस रुसून बसल्यामुळें सैन्यांतील उत्साह कमी झालेला आहे व त्यांत ही सांथीची गडबड उडाल्यामुळें तें सैन्य सांगितलेलें ऐकेलच असा नियम नाहीं. ह्मणून सैनिकांचें मन पाहण्याचा तो निश्चय करतो. प्रथम तो सेनानायकाचे सभेंत जाहीर करतो कीं ग्रीकांनीं घरीं परत जावें हा उत्तम मार्ग होय असें मी सर्व ग्रीकांनां जमवून सांगितों व जर त्यांस तो मार्ग उत्तम वाटला व ते जाण्यास तयार झाले तर त्यांस आंवरून धरा. तो त्याप्रमाणें सर्व सैन्य एकत्र जमा करतो. घरीं जाण्याची शिफारस करतो. सर्व ग्रीक जाऊं लागतात. युलिसीस शहाणपणानें त्यांस थांबवून घेतो. व थर्सायतीस जो परत जाण्याकरतां फार गडबड करीत होता व कटुवाक्यें बोलत होता त्यास शासन करतो. पुन्हां वीरसभा भरते. पुष्कळ वीर भाषणें करतात. व नेस्तरानें केलेला उपदेश उत्तम ठरतो. तो लढाईचे कामाकरतां देशवार सैन्याचे विभाग करण्यास सांगतो. त्यामुळें लढाईच्या पूर्व तयारीस व्यवस्थित स्वरूप प्राप्त होतें. येथें ग्रीक व त्रोजन या दोघांच्या सैन्यांची नांवनिशी देण्यास कवीला चांगलाच अवकाश मिळतो.

कालमानः—जवळ जवळ एक दिवस.

स्थलः—ग्रीकांची छावणी, समुद्रतीर, व त्राय.

निद्रा अली सुरनरां मग शान्त फार ।

जोव्हास ती न परि ये करतां विचार ॥

पावेल केंवि अकिलीस जगांत मान ।

ग्रीकप्रणाश जलयार्नि घडेल वा न ॥ १ ॥

अन्तीं उपाय सुचला रुचला तयासीं ।
 स्वप्नासुरा दवडणें अगमेमनासीं ॥
 पाचारुनी वदत त्या परुषार्थवाचा ।
 “जा गांठ तो कटक एत्रिअसोद्भवाचा ॥ २ ॥

स्वप्नासुरा पळत जा करिं सर्व कावे ।
 सांगेन तें कथिं तया न कुठें चुकावें ॥
 ‘ कीं आण एकियन ते रणि दीर्घकेशी ।
 तें त्राय विस्तृत मिळेल नृपा विदेशी ॥ ३ ॥

जूनो सुरांस वळवी बहु आर्जवी ती ।
 आर्लिपसस्थ सुर एकमता वरीती ॥
 त्या त्रोजनांस कुदशा अवर्चात गांठी ।
 कीं आज पुण्य उरलें बहुधा न गांठी ’ ” ॥ ४ ॥

धांविन्नला असुर जोड नसे जवासीं ।
 तंबूंत शोधुन बघे अगमेमनासीं ॥
 निद्रासुधामय करि वश त्या नृपाल ।
 पाही. क्षणांत मग युक्ति सुचे तयाला ॥ ५ ॥

ज्ञानें वयें बहुत वृद्ध म्हणून ज्याला ।
 पूजी पित्यापरिस भूपति नेस्तराला ।
 त्याचें धरून मग रूप बसे उशाशीं ।
 बोलोनियां ठकवि वंचक तो नृपाशीं ॥ ६ ॥

“ हें काय एत्रिअसजा ! जनपालका ! हे ! ।
 हे वीरपुत्र ! बघ अश्वपरीक्षका हे ! ॥
 विश्वासभू असशि मंत्रिवरा ! जनांची ।
 धेतोस झोंप ! कशि आवड रंजनाची ! ॥ ७ ॥
 रे ऐक, ऊठ नृप ! टाकुन सर्व झोंप ।
 मी जोव्हदूत कथितों तुजला निरोप ॥
 स्वर्गातुनी तुवर जोव्ह करीत बा जें ।
 तें प्रेम निर्मल नृपा तुजलाच साजे ॥ ८ ॥
 रे आण एकियन ते राणि दीर्घकेशी ।
 तें त्राय विस्तृत मिळेल नृपा विदेशी ॥
 जूनो सुरांस वळवी बहु आर्जवी ती ।
 आलिम्पसस्थ सुर एकमता वरीती ॥ ९ ॥
 त्या त्रोजनांस कुदशा अवचीत गांठी ।
 कीं आज पुण्य उरलें बहुधा न गांठी ’ ॥
 माझा निरोप नृप ! नीट मनांत ठेव ।
 जाईल झोंप तव तों स्मृति ही तथैव ” ॥ १० ॥
 गेला घरा असुर भूप मनांत धन्य ।
 योजीत एक नर योजित जोव्ह अन्य ! ॥
 तो प्रायमाभिभव निश्चित वाटला त्या ।
 होता खरा नृपति मूर्ख बराच जात्या ॥ ११ ॥

द्यायास दुःख उभयां अनुभूतिमूल ।
 इच्छीत जोव्ह रणिं हें नुमगे नृपाल ॥
 निद्रेंसुनी नृपति उत्सुक होत जागा ।
 कर्णी ध्वनी गुणगुणे “ रणिं आज जा गा ” ॥ १२ ॥

घालून चारु मृदु चोल नवा अंतून ।
 लेई नृपाल मग अंगरखा वरून ॥
 सेवी उपानह पर्दी, आणि कंबरेसीं ।
 लावीत रौप्य असि धाक भरे अरीसीं ॥ १३ ॥

अक्षय्य दण्ड करिं पैच्य धरून आला ।
 युद्धास सज्ज नरवीर पहा निघाला ॥
 xआलिंपसीं अरुण जाउनियां सुरांला ।
 सांगे अला दिवस फार उशीर झाला ॥ १४ ॥

आणीवले नृपतिनें मग भालदार ।
 केलें पुकारवुनि सैन्य रणीं तयार ॥
 नौदेशि नेस्तर नृपाल जिथें विशुद्ध ।
 आले तिथें प्रथम भूपति वृद्ध वृद्ध ॥ १५ ॥
 “ ऐका सुहृज्जन ! ” वदे नृप “ सावधान ।
 दृष्टान्त काल मज होत तसा कुणा न ॥

---

x रात्र सरून नव्या दिवसास आरंभ झाला असें सांगून युद्धाच्या
 कथानकांतही अवस्थान्तर झालें आहे असें कवीनें वनित केलें असावें.

निद्रा सुधामय अली मग त्या भरांत ।
 म्यां पाहिला पुरुष, कोण म्हणें मनांत ॥ १६ ॥
 या नेस्तरा पारिस आकृति गोजिरी ती ।
 बांधा तसाच, गतिचीहि तशीच रीती ॥
 बैसे हळूच मग येउनियां उशाशीं ।
 उद्देशुनी वदत शब्द गभीर मार्शी ॥ १७ ॥
 'हें काय एत्रिअसजा ! जनपालका हे ! ।
 हे वीरपुत्र बघ अश्वपरीक्षका ! हे ! ॥
 विश्वासभू असशि मंत्रिवरा जनांची ।
 घेतोस झोंप कशि आवड रंजनाची ॥ १८ ॥
 रे ऐक, ऊठ नृप टाकुन सर्व झोंप ।
 मी जोव्हदूत कथितों तुजला निरोप ॥
 स्वर्गांतुनी तुवर जोव्ह करीत बा जें ।
 तें प्रेम निर्मल नृपा तुजलाच साजे ॥ १९ ॥
 रे आण एकियन ते रणि दीर्घकेशी ।
 तें त्राय विस्तृत मिळेल नृपा विदेशीं ॥
 जूनो सुरांस वळवी बहु आर्जवी ती ।
 आलिंपसस्थ सुर एकमता वरीती ॥ २० ॥
 त्या त्रोजनांस कुदशा अवचीत गांठी ।
 कीं आज पुण्य उरलें बहुधा न गांठी ॥

माझा निरोप नृप नीट मनांत ठेव ।
 जाईल झोंप तव तों स्मृति ही तथैव ' ॥ २१ ॥
 झाला अदृष्ट नर, झोंप निघून जाय ।
 ग्रीकां रणांत जय साध्य असेल काय ? ॥
 थांबा बरें सुचत. पाहुं मनें तयांची ।
 दाटून त्यां कथिन ' वाट धरूं घराची ' ॥ २२ ॥
 सांगा तयांस परि वेळिच शब्द चार ।
 स्थाना न लोक म्हणजे त्यजतील फार " ॥
 तो बैसतां उठुन नेस्तर लोकपाल ॥
 बोले तदा पुलिन पैलसचा मराळ ॥ २३ ॥
 " हे मित्र हो ! सकल नायक सैनिकांचे ।
 ग्रीकांस मान्य उपदेशक हो जनांचे ॥
 हें स्वप्न आज असतें कथिलें दुजानें ।
 होता न एक अवमानियलें न ज्यानें ॥ २४ ॥
 सेनानिनें बघुनियां कथिलें स्वतां जें ।
 येई न का अनुभवास असून ताजें ! ॥
 या यत्न कांहीं करूं सत्य धरूं तया हो ।
 ग्रीकांस सज्ज करूं धाडूं रणांत या हो " ॥ २५ ॥
 बोलून हें वचन वृद्ध निघोन गेला ।
 ते भूप मांडलिक लागति सिद्धतेला ॥

शैलोदरांतुन वर्नी मधुलिङ्गसमूह ।

येतो निघून फिरुनी फिरुनी सदाह ॥ २६ ॥

वासंतिकां सुकुसुमांवर धाड घाली ।

तैशी विचित्र करणी रणि दृश्य झाली ॥

ते ग्रीक अर्णवतटीं जमुनी निघाले ।

नौकांतुनी त्वरित सर्व सभेस आले ॥ २७ ॥

तो वृत्तसिंह झळके मधिं जोव्हदूत ।

उत्साह सैनिकवरां अणितो बहूत ॥

येती थव्यांवर थवे बहु संभ्रमानें ।

होतां निविष्ट जन कांपत भू भरानें ॥ २८ ॥

उच्चस्वरें विनविती नउ बालदार ।

“ ऐका अहो सुजन वीर तुम्हीं उदार ॥

हे जोव्हभक्त नृप इच्छिति बोलण्यास ।

ऐका ! उगाच बहु ओरड ही कशास ” ? ॥ २९ ॥

स्थानीं तटस्थ बसले जन एकदांचे ।

झालें तदा वच सुरू अगमेघनाचें ॥

तो राजवेत्र धरि रम्य करांत मानें ।

त्या व्हल्कनं घडविला बहु जो श्रमानें ॥ ३० ॥

जोव्हा तयें प्रथम अर्पियला मुदानें ।

दूतास आर्गसरिपूस दिला तयानें ॥

पेलप्स घेत, आणि एत्रिअसास देत ।

थाइस्टिसा मिळत तेथुन तोच वेत ॥ ३१ ॥

देहावसान समयीं अगमेघ्ननातें ।

तेणें दिला नृप म्हणून धरावयातें ॥

अर्गासमुख्य जलवेष्टित त्या पुरांचा ।

शास्ता असे नृपति, थोर विभाव याचा ॥ ३२ ॥

टेंकून यावर वदे नृप सैनिकांस ।

“हे वीर हो ! मम सुहृत्तम मार्सदास ! ॥

सतर्नजें लकटिलें मज संकटांत ।

दुष्टें मला ठकाविलें ठक हा ठकांत ॥ ३३ ॥

होतें दिलें वचन ही शिर चाळवून ।

जिकोनियां अरिस, जाल घरा फिरून ॥

छद्मप्रयोग करुनी मजला निदेशी ।

की जा अतां मलिनकीर्ति तसाच देशी ॥ ३४ ॥

खर्चीं कितीक पडले पडतील लोक ।

जोव्हास मान्य दिसती कृति या अनेक ॥

विध्वंसिले तट तयें कितिकां पुरांचे ।

ध्वंसील अन्य बहु अक्षम तेज याचें ॥ ३५ ॥

तें ग्रीकसैन्य लढलें गणना जया न ।

थोड्या रिपूसह परी, मिळवी जया न ॥

ऐकावि का अशि कथा अमुच्या मुलांनीं ? ।

हा ! धिक् ! वृथा लढतसों रणि आयुधांनीं ! ॥ ३६ ॥

इच्छा धरून करण्या गणना दलांची ।

केला म्हणा उभयतां तह तो अतांची ॥

वर्जून मित्र परदेशज आज यांचे ।

त्रायस्थ नागरिक फक्त गणावयाचे ॥ ३७ ॥

आणूं प्रसंग सहजीं मग भोजनाचा ।

त्रायस्थ भार शिरिं घेतिल वाढण्याचा ॥

हे ग्रीक सर्व अग्निह संधिस भोजनाच्या ।

पंक्ती करून बसुं नीट दहादहांच्या ॥ ३८ ॥

वाढील एक दर पंक्तिस पौर हातें ।

कित्येक पंक्तिस हवें तरि तिष्ठण्यातें ॥

आम्हीं कितीक आणि पौर कितीक सारे ।

येईल हो कळुन, नीट मनांत ध्यारे ॥ ३९ ॥

बाहेरचे बहु बली परि वीर आले ।

साहाय्य त्यां करिति घेउन तीक्ष्ण भाले ॥

मार्गीत हे पसरले मम जेविं कोटे ।

ध्वंसूं न देतिल पुरा मज खास वाटे ॥ ४० ॥

हें जोन्हवर्ष सुरु होत अतां दहावें ।

नौका कुशीत कुसल्या आणि काय न्हावें ! ॥

शेडे दिले पडति पीळ निघून सारा ।

जालें सुकोमल घरीं रडतात दारा ॥ ४१ ॥

ज्या कारणें सकल चालुन येथ आलों ।

तें साध्य आज न, ह्मणून हताश झालों ॥

मीं सांगतों करुं अतां कथि जोव्ह तैसें ।

जाऊं घरा. प्रिय ह्मणूं न घरास कैसें ? ॥ ४२ ॥

हें त्राय दीर्घपथ केविं अह्मां मिळेल ।

जावें घरा परत सौख्य तयें घडेल ” ॥

सर्वां नृपालवच मानवलें. तयांला ।

कावा मुळीं न कळला, जरि साध्य झाला ॥ ४३ ॥

जेवीं इकेरिअनसागरिं ऊर्मिमाळा ।

वातें महा उठुन भेटति कीं नमाला ॥

येतां प्रभंजन धरून महा जवातें ।

तीं धान्यभारनत भंगति दाट शेते ॥ ४४ ॥

झाली सभा क्षुभित तेविं; कुणी निघाला ।

नांवांकडे पळत; कोण पुसे कुणाला ! ॥

ते पादलग्न सिकताकण जे उडाले ।

ज्योमावलंबन करून वरी रहाले ॥ ४५ ॥

कोणी हाणे “ पकड नांव ” “ करीं कृपा ही ” ।

“ घे आंत आधिं मज ” “ लोट जलांत पाहीं ” ॥

काढून घेत जन खालिल लांब वांसे ।
नौका जलीं ढकलती; श्रमती जरासे ॥ ४६ ॥

जाया घरास जन उत्सुक हांक मारी ।
आकाशमार्गिं रव मारितसे भरारी ॥
जूनोवचा परिसती न जरी भिनर्वा ।
ती पाहती विधिविरुद्ध घरांत सर्वा ॥ ४७ ॥

जूनो वदे “ अहह ! जोव्हसुते घराळा ।
हे ग्रीक जाति आजि लंघुन सागराळा ॥
त्या प्रायमास जय हा ! अधमा वडेल ।
त्या त्रोजनां अहह ! हेलेन ती मिळेल ॥ ४८ ॥

ग्रीकां तदर्थ रणिं मृत्यु अला विदेशीं ।
जा त्यांस नीट समजावुनियां निदेशीं ॥
थांबीव जा गलबतें डुलतीं तयांचीं ।
ही गोष्ट नीलनयने तुज साध्य साची ” ॥ ४९ ॥

आलिम्पसोच्च शिखरावरुनी भिनर्वा ।
भेटावया पळत एकियनांस सर्वा ।
जोव्हासमान युलिसीस खरा शहाणा ॥
बोले “ उगाच फसतो मनिंचा बहाणा ” ॥ ५० ॥

नावेंत ठेवि न पदास सुखासनीं तो ।
पाहे तिशीं, मधुर ऐकुन शब्द घेतो ॥

“लाअर्तिसांगभव ! जोव्हज ! सुज ! हे ! तूं ।
 जाशी अशांसह घरा वद काय हेतू ॥ ९१ ॥
 त्या प्रायमास जय हा ! अधमा घडेल ।
 त्या त्रोजनां अहह ! हेलन ती मिळेल ॥
 ग्रीकां तदर्थ रणि मृत्यु अला विदेशीं ।
 जा त्यांस नीट समजावुनियां निदेशीं ॥ ९२ ॥
 थांबीव जा गलबतें डुलतीं तयांची ।
 कार्या प्रसंग मिळतो परि एकदांची ” ।
 तो ओळखी स्वर, वचा बहु मान देत ॥
 धावे झुगारुन झगा करिं दूत घेत ॥ ९३ ॥
 भेटून एत्रिअसजा अगमेमनाला ।
 तो राजदण्ड करिं घेत धरावयाला ॥
 नांवांकडे पळतसे त्यजुनी भयाला ।
 जो जो तया नृप मिळे चढवी तयाला ॥ ९४ ॥
 “हैं काय लक्षण विलक्षण ! शोभलें का ? ।
 त्रेधा किती ! पळसि भीरु ! दिसे भलें का ? ॥
 तूं थांब थांबिव दुजां ; अगमेमनाचा ।
 अंतस्थ हेतु कळला न अजून साचा ॥ ९५ ॥
 पाहावया मन असा करुनी प्रकार ।
 ग्रीकांस दंडिल अशी मज भीति फार ॥

तो जें सभेत वदल कळलें न सारें ।
 होईल घात तर दक्ष सदा असा रे ॥ ५६ ॥
 तो कोण शान्तविल सांग नृपालकोप ।
 याच्या करें करवि जोव्ह सदा प्रताप ॥
 त्या मान्य हा, बहुत आवडतो तयास ।
 ताडावयास सकलां न तया प्रयास ” ॥ ५७ ॥
 भेटे कुणी अरडतां जन अन्य साधा ।
 दण्डें प्रहारुनि पुसे “ अणितोस वांधा ? ॥
 वत्सा उगीच अस ! लोक दुजे शहाणे ।
 जें सांगतील तुज तें करुनी पहाणें ॥ ५८ ॥
 तूं म्याड दुर्बल, पुसे तुज कोण सांग ? ।
 नाहीं रणांत तव राजसभेत अंग ॥
 ग्रीकांत जो उठत तो नृप होउं पाही ।
 * लोकीं प्रभुत्व बहुकर्तृक इष्ट नाहीं ! ॥ ५९ ॥
 सर्वास राज्यपद ईश्वर काय देतो ?
 एकास देत मग ते करि कायदे तो ॥
 तो एक नायक जनां अणि एक राजा ।
 सांगेल तें, त्यजुन वैर, तुझीं करा जा ” ॥ ६० ॥

---

* ना विष्णुः पृथिवीपतिः या वाक्याचा अनुवाद होमरनें येथें केला आहे.
 एकतंत्री राजसत्तेचे भक्त आपल्या द्वयण्याचे मण्डनार्थ ही उक्ति आधार द्वयून
 पुढें करताील.

(६०)

ऐसे तयें वळविले बहुसंख्य वीर ।
जाती सभेंत मग गर्जुनि ते अधीर ॥
आक्रोश दीर्घ करतां भरुनी नभाला ।
तीरावरी अपटती जणुं उर्मिमाला ॥ ६१ ॥
खालीं दुजे बसुन राहति जागजागीं ।
थर्सायतीस पारि भांडतसे अभागी ॥
शीघ्रोक्तिपंडित सदा तुटकें वदे तो ।
अश्लील जो वदुन दुःख दुजांस देतो ॥ ६२ ॥
जो कर्मशून्य कलहा करितो नृपार्शी ।
लोकांत हास्य पिकतां बहु सौख्य ज्याशीं ॥
भारी कुरूप, न तसा जन अन्य माटा ।
एक्या पदें अदु परंतु करें न थोंटा ॥ ६३ ॥
ते अंसदेश बहु वक्र, अरुंद छाती ।
शोभा अणी तनुस शीर्ष निमूळतें ती ॥
आंखूड केंश वरि शोभाति दाट सारे ।
ईशें असा कथय निर्मियला कसा रे ? ॥ ६४ ॥
त्या आवडे न मुळिं तो युलिसीस दाणा ।
मानीत तो अहितसा अकिलीस राणा ॥
निन्दी परंतु अजि त्या अगमेन्ननाला ।
किंकाळुनी करित कर्कशशा वचाला ॥ ६५ ॥

ग्रीकांस चीढ सकलांस अली परंतु ।

उच्चस्वरें बरळतो न गणून किन्तू ॥

“ संतोष कां न तुज ? सांग पुसेन मीं तें ।

रे काय एत्रिअसजा ! तुजला कमी तें ? ॥ ६६ ॥

मांडार पूर्ण भरलें तव तें लुटीनें ।

अन्तःपुरी चमकती ललना पटीनें ॥

पापांत कां मळवितोस पवित्र काय ? ।

हा द्रव्यलोभ तव जाइल सांग काय ? ॥ ६७ ॥

त्रायांतल्या शिशुजनांस अम्हीं धरावें ।

त्यां सोडण्या धन पित्यांजवळून व्यावें ॥

होऊन दंग वद रंग करावयाला ।

* व्हाव्या कुरंगनयना तुज एकल्याला ! ॥ ६८ ॥

इच्छा कधीं न सजते असली नृपाला ।

ग्रीकांस सांग छळितोस उगा कशाला ॥

धिकार ! आज तुमच्या जन ! मार्दवाला ।

आहांत कोण ? बहु कारण संशयाला ॥ ६९ ॥

नाहीं तुझीं पुरुष ! नाजुक खास नारी ! ।

जाऊं चला परत कीं श्रमलांत भारी ॥

स्वारी इथें नृपतिची असुंदे अशीच ।

गेल्या अर्हीं नयन हा उघडील नीच ॥ ७० ॥

---

*कैसीसकन्यके प्रमाणें परत याव्या लागणार नाहीत अशा झिया,असा अभिप्राय.

तो श्रेष्ठ याहुन गुणें आकिलीस ठावा ।

यानें कसा तदुपमर्द वदा करावा ॥

* तो द्वेष दीर्घ धरता आकिलीस बांका

होती तुझी निवृत्ति शेवटची, न शंका ” ॥ ७१ ॥

थर्सायतीस जनपा अगमेम्ननाला ।

निंदी परंतु युलिसीस न तुष्ट झाला ॥

तत्काल साधु चढवी भिवया, उठोनी ।

डोले वटारुनि तया निरखी तिथोनी ॥ ७२ ॥

बोले “ तुझ्या परिस निंदक निंद्य नाहीं ।

वाचाळता विदित आंवर आज कांहीं ॥

हे नीच ! नीचतम ! भांडासि कां नृपार्शी ? ।

सांभाळुनी फिरुन बोलत जा तयार्शी ॥ ७३ ॥

* श्रेष्ठ लोकांची विनाकारण कुचेष्टा करून हशा पिकवून आपली प्रतिष्ठा वाढवणाऱ्या मत्सरी व्यक्तींचें चित्र येथें होमरनें फार खुबीनें काढलें आहे. हें पात्र पुन्हां कोठेंही कविनें पुढें आणलें नाहीं. तो आहे कीं नाहीं या गोष्टी-कडे त्यानें लक्ष्यच दिलें नाहीं. ह्मणजे सर्वथा त्याला योग्य अशीच विस्मरणरूपी संभावना कविनें केली आहे. शिवाय घरीं परत जाण्याचा जो बूट निघाला त्याची प्रशंसा अशा क्षुद्रबुद्धीच्या मनुष्याच्या नोंडों घातल्यानें उदार मनाचे सैनिकांस त्याचे ह्मणण्यास स्कार देता येईना. कारण याचे बरोबर आपणासही लोक हलक्यांत गणतील. ह्मणून येथें राहुन पुढें सुद्ध चालू ठेवणें उचित आहे हें त्यांस सहजच वाटें लागलें.

गेल्या घरा अहित वा हित होय ऐसें ।
 मोठें भविष्य कळलें तुजलाच कैसें ?
 तूं मौन सेव. अणि एत्रिअसात्मजाला ।
 निंदूं नकोस नृवरा अगमेम्ननाला ॥ ७४ ॥
 ते ग्रीक पूजिति नृपा बहु देणग्यांनीं ।
 नाहीं तुझी किमपि हानि कधीं तयांनीं ॥
 पाहीन मी बरळतां करतां अवज्ञा ।
 ही पूर्ण मी करिन खास मम प्रतिज्ञा ॥ ७५ ॥
 मिथ्या घडे तर जनें मज दोष द्यावा ।
 कीं तेलिमाकसपिता न असा असावा ॥
 फाडीन साफ तुज अंगरखे कशाला ।
 फेडून वस्त्र तुज मारिन नागव्याला ॥ ७६ ॥
 लत्ताप्रहार करुनी रडतां अणोनी ।
 गावांस लाविन सभेंतुन हांकलेनी ” ॥
 दण्डें बहूत मग ताडितसे तयासीं ।
 पाठीवरी अणिक उद्धत अंसदेशीं ॥ ७७ ॥
 तो दीनसा वळवळे अणि अश्रु गाळी ।
 ती पाठ ते उठुनियां वळ होत काळी ॥
 खालीं बसून मग कांपतसे थरारां ।
 तो मूढ दुःखित पुशी निज अश्रुधारा ॥ ७८ ॥

झाला जनांस जरि खेद परी म्हणाले ।
 हांसोन सर्व जण ते “ अजि ठीक झालें ॥
 शाबास ! धन्य युलिसीस खरा कृतीनें ।
 हा राजकारणिं रणिं श्रुत पद्धतीनें ॥ ७९ ॥
 मारोनियां बसविला खल आज जागीं ।
 वर्णीं न कोण कृति उत्तम, तो अभागी ! ॥
 देईल का फिरुन हा नृपतीस गाली ।
 *खात्री असेल गमते बहुशः उडाली ! ” ॥ ८० ॥
 ऐसें सहर्ष जन लोक वदे सभेत ।
 बोलावयाः उठुन तों युलिसीस येत ॥
 दूतस्वरूप धरुनी पुढतीं मिनर्वा ।
 “ बैसा उगीच ” विनवीत जनांस सर्वा ॥ ८१ ॥
 तेणें समग्र जन थोर तसेच सान ।
 ऐकून बोधवच घेतिल सावधान ॥
 घेऊन दण्ड पुरलुंठक एक हातें ।
 ज्ञानप्रयुक्त युलिसीस करी वचातें ॥ ८२ ॥

---

* थर्सायतीसाचा अशा रीतीनें युलिसीस यानें समाचार घेतला हें पाहून
 दिलदार, सरळ व निष्कपटी शिपाईगड्यांस आनंद झालेला कवीनें दाखविला
 हें योग्यच आहे. शिवाय असला भ्याडपणा तर केव्हाही त्यांस पसंत
 पडणार नाहीं.

“ग्रीकांस एत्रिअसजा ! रुचलें असावें ।
लोकांत नीच पदवीस तुला अणावें ॥
‘ तें त्राय घेउं तर येउं ’ असें दिलेलें ।
यांनीं भलें वचन तें वद काय केलें ! ॥ ८३ ॥
पोरें जशीं भिउन कीं रडतात रांडा ।
जाया घरा निघतसे बहु दीर्घ तांडा ॥
मानापमान नकळे मुळीं यांस कांहीं ।
अश्लाघ्य कार्य करितां मनिं खेद नाहीं ॥ ८४ ॥
कान्तेस मासभर दूर करून राहे ।
हेई न उत्सुक असा नर कोण आहे ? ॥
पर्जन्य वात हिम सोसुन सागरांत ।
आहोंत, एक अजि वर्ष उणें दहांत ॥ ८५ ॥
कंटाळुनी निघति लोक उतावळे हे ।
सांगावया कुणि नको मजला कळे हें ॥
काढून येथ बहुकाल असें रहावें ।
सांगा कसें विफल्यत्न घरास जावें ? ॥ ८६ ॥
भाई ! जरा दम घरा आशि काय घाई ! ।
कल्कास वर्तवि भविष्य असत्य काई ? ॥
प्रत्यक्ष पाहुन तुझां सकलांस ठावें ।
जें वर्तलें तरुतलीं मनिं तें अणावें ॥ ८७ ॥

वाहे जिथें विमल वारि तिथें विशाल ।
 वेदी रचून शतमेघ दिले सुरांला ॥
 हे ग्रीक सर्वजण आलिस येथ होते ।
 ज्यां मृत्युनें बलि रणांत न घेतलें ते ॥ ८८ ॥
 उत्पात दृष्टि पडला मग सावकाश ।
 त्या प्रायमा सुचवि सप्रज जो विनाश ॥
 वेदींतुनी बहु भयाण भुजंग आला ।
 चित्रांग तो सरपटोन पुढें निघाला ॥ ८९ ॥
 जोव्हे तयास तर पाठविलें; तसाच ।
 घालून घोर वळसे तरु घेरि उंच ॥
 शाखेवरि अगदिं शेवटच्या लहान ।
 होतीं पिलें चिमणिचीं दसलीं दडून ॥ ९० ॥
 तीं आठ त्यांत नववी जननी तयांची ।
 काळापरी बघति मूर्ति भयाण याची ॥
 केला बहू किलकिलाट तदा पिलांहीं ।
 त्यातें दया न निपजे लवलेश पाहीं ॥ ९१ ॥
 झाला पिलांस गिळता नच एक बाकी ।
 माता विमूढ करुणा बहुवार भाकी ॥
 अश्रान्त घालि घिरट्या काशि भोंवतांली ।
 तों तीस पांखें धरि सर्प वळून खाली ॥ ९२ ॥

* होती करीत बहु शोक पिलांस खातां ।
 मक्षी तिलाच अहि, कोण रडेल आतां ! ॥
 तों वृत्त जोव्ह घडवी न तया उशीर ।
 पाषाणरूप बनवी अहिचें शरीर ॥ ९३ ॥
 उत्पात हा विकट पाडित भीति लोकीं ।
 कल्कास जोव्हमन जाणुन बोलला कीं ॥
 ' कां स्वस्थ आज बसलांत धरून मौन ?
 हे ग्रीक हो शिरिं तुरे हलतात कां न ? ॥ ९४ ॥
 जोव्हें असें सुचविलें सकळां कळेल ।
 कीं कार्यसिद्धिस विलंब जरा घडेल ॥
 मक्षी पिलें चिमणिचीं अहि आठ, आणी ।
 माता तयांत नववी ताशि ही कहाणी ॥ ९५ ॥
 जेव्हा लढून दवडूं तितकींच वर्षे ।
 तेव्हां जया मिळवुं हो दशमात हर्षे ' ॥
 आहेत हे ठरत शब्द खरे तयाचे ।
 या ग्रीक हो नगर घेउं अतां नृपाचें " ॥ ९६ ॥
 वाखाणती सकल जें युलिसीस बोले ।
 हर्षध्वनी उसळतां नभ काय हाले ॥

* मरे एक त्याचा दुजा शोक वाहे ।

अकस्मात तो मागुनी जात आहे ॥

रामदास.

नौका जलांत डुलती प्रतिशब्द होतां ।
 ✕ तो शूर नेस्तर वदे उठुनी विजेता ॥ ९७ ॥
 “ चेष्टा पुरे खचित युद्ध न पोरखेळ ।
 ✱ ठेवा कृतींत आणि उक्तित कांहिं मेळ ॥
 आहेत कोठ शपथा ? पण काय झाले ? ।
 अग्नींत काय उपदेश अतां जळाले ! ॥ ९८ ॥
 बाहेर धूर हवनें मधिं भस्मराशी ।
 धिक् ! धिक् ! वृथा वहतसों उजव्या करांशीं ! ।
 वाचाळता विपुल नाव नसे कृतीचें ॥
 वर्षे बहूत बसलों फळ मंद धीचें ॥ ९९ ॥

✕ नुकतेंच संपलेलें युलिसीस याचें भाषण, आतां होणारें नेस्तर याचें भाषण व अगमेम्ननाचें याच्या मागून होणारें भाषण हीं या आणीबाणीचे वेळीं क्रमानें घालून कवीनें काव्यकलेची एक सुन्दर चातुर्यसीमाच दाखवून दिली आहे. युलिसीस सेनिकांस प्रार्थना करून थांबवून घेत आहे; नेस्तर अशा रीतीनें थांबण्यास तयार झालेल्यांस तत्काल युद्धास सज्ज होण्यास आग्रह करीत आहे; व खुद्द अगमेम्नन सर्व सेनेसमक्ष संधि साधतांच आपली चुकी कबूल करीत आहे. झणजे तीबद्दल सेन्याच्या मनांतील विषाद अगदीं नाहींसा व्हावा.

✱ क्रियेवीण वाचाळता व्यर्थ आहे. ॥ रामदास
 बोले तैसा चाले । त्याचीं वंदावीं पाडलों ॥ तुकाराम

“ क्रियेशिवाय केलेली वाचाळता फक्त वृथाभिमानाची व कर्मद्वेषी लोकांसच शोभते. ” “ क्रिया विरहित वाचाळता आळसाचें लक्षण आहे ” असें डे-मास्थेनीस आपल्या देशबांधवांच्या कांहीं कपाळीं सारखा ओरडत असे.

रे ऊठ एत्रिअसजा ! लढ निश्चयानें ।
 ग्रीकांस शत्रुवर ने यश ये अशानें ॥
 लुचे मरोतं जन जाति घरा निघून ।
 आतां तयांस यश येइल खास तें न ॥ १०० ॥
 जोन्होकिची बघितल्याविण हे प्रचीती ।
 सोडून बान्धव इथें स्वगृहास जाती ॥
 नौकांत वीर करिं घेउन शीर आले ।
 जोव्हास संमत समग्र न काय झालें ॥ १०१ ॥
 झाला न का गडगडाट तदा विजांचा ।
 होता अभाव न अशा शुभ लक्षणांचा ॥
 त्या त्रायवासि मृदु सुंदर अंगनांतें ।
 आळिगिल्याविण न जा फिरुनी घरातें ॥ १०२ ॥
 त्या हेलनेस पडले बहु कष्ट त्याचा ।
 ज्या सूड ! मान अजि याहुन तो कशाचा ? ॥
 इच्छा अशांत निघण्यास घरास ज्यास ।
 दावील मृत्यु निज घाम अर्धी तयास ॥ १०३ ॥
 जोव्हप्रसाद नृप ! तूं करुनी विचार ।
 ऐकें मदीय हितकारक शब्द चार ॥
 ज्यां एक देश, आणि एक जयांस जात ।
 त्यांचे विभिन्न कर भाग अजी दलांत ॥ १०४ ॥

जातीस जात अणि ओढिल गोत गोता ।
 तेव्हां दिसेल तुज खाइल कोण गोता ॥
 ज्याचें जसें बल तसा राणिं तो लढेल ।
 तो भ्याड, शूर जन कोण, तुला कळेल ॥ १०५ ॥
 तूं पाहशील तुज आणित कोण दैन्य ।
 तो जोव्हकोप अथवा भयभीत सैन्य ” ॥
 दे भूप उत्तर “ दिसे तुमच्या वचांत ।
 नित्यक्रमास धरुनी मज सत्य तात ॥ १०६ ॥
 या मेरुनें सजतसे मम मंत्रिमाला ।
 हे जोव्ह ! दे दश असे मजला नृपाला ॥
 तें त्रायपूर पडणार अतां करांत ।
 जोव्हें परी मज न ठेवियलें सुखांत ॥ १०७ ॥
 तें माजलें उगिच भांडण आपसांत ।
 हा शुष्कवाद रिपुभाव अणी मनांत ॥
 मीं भांडुनी रुसविला अकिलीस भूप ।
 या एक कारण मिले प्रमदा सुरूप ॥ १०८ ॥
 दोघे अह्मीं जर अहा अजि एक होऊं ।
 त्या त्रोजनां सतत दुःसह दुःख देऊं ! ॥
 व्हा तृप्त जा, करुन जेवण खाण आधीं ।
 मागोनियां लगट ती करुं फार युद्धीं ॥ १०९ ॥

ठेवा चला प्रखर पाजळवून भाले ।
 ढाली तयार करवा, करण्यास घाले ॥
 चारा अतां जवन वारुंस खूप दाणे ।
 पाहूं कसा रथ रणीं अणितां दणाणे ॥ ११० ॥

राहूं करीत दिन सर्व, रणांत चाळे ।
 वीरां करील परि रात्रि जरा निराळे ॥
 घमें भिजेल गळिंचा मग ढालबंद ।
 भाले रणांत फिरतां न उरेल छंद ॥ १११ ॥

जातील अश्व थकुनी रथ ओढुनीयां ।
 स्वेदें भिजोन मग होतिल थंड काया ॥
 पाहीन ज्यांस रणविन्मुख नौप्रदेशीं ।
 श्वानां खगांस बलि देइन 'त्यांस देशीं' ॥ ११२ ॥

तो थांबतां क्षुभित गर्जति लोक तेवीं ।
 वातें तटांवरति वीचि फुटून जेवीं ॥
 स्थानास जाउन सधूम करुन जाळ ।
 सुग्रास अन्न जन सेविति अल्प काळ ॥ ११३ ॥

एका सुरास जन एक दुजा दुजातें ।
 संरक्षणार्थ बलि देत जपून हातें ॥
 आणून थोर वृष मांसल जो सुरूप ।
 सैतर्नजास बलिदान करीत भूप ॥ ११४ ॥

पाचारिलें गुरुजनांस तदा नृपालें ।
 ते ग्रीक नेस्तरविशिष्ट म्हणून आले ॥
 आजक्षबन्धुंसह तैदिअसात्मजानें ।
 सन्मानिलें नृपनिमंत्रण संभ्रमानें ॥ ११५ ॥

आला इदामिनिअसाख्य सभेस वीर ।
 प्रख्यात तो नृपवयस्य रणीं अधीर ॥
 जोव्हासमान बहुमान जया मिळावा ।
 तो येत सुज्ञ गुलिसीस तिथें सहावा ॥ ११६ ॥

आमंत्रणाविण अला नृप मेनिलास ।
 जो बन्धुचें हृदय जाणतसे उदास ।
 मध्यें महोक्ष अणितां मग भोंवताले ॥
 श्रद्धा धरून मनिं वीर जमा जहाले ॥ ११७ ॥

घेती करांत यवपिण्ड बहू विशाल ।
 जोव्हास उद्धृत करें विनवी नृपाल ।
 “ हे जोव्ह ! सौख्यकर ! नीलघनाम्बुवाह ! ॥
 आकाशिं तूं वससि ! शत्रुतृणास दाह ॥ ११८ ॥

तें त्राय पूर मिळवीन धुळीस सारें ।
 पाडीन उच्च तट जाळिन थोर दारें ॥
 पाडोनियां कवच फोडिन हेत्तराचें ।
 खोंवीन खोल उरिं खंजिर मीं तयाचे ॥ ११९ ॥

कापीन मी सहजनांस सभोंवतालीं ।
 दंतें धरा धरुन ते पडतील खालीं ॥
 जों वैरशुद्धि अशि साध्य न होय मातें ।
 एकान्त शान्तिसुख होत न जों मनातें ॥ १२० ॥

तों जाउं देई रविला नच मावळाय़ा ।
 देई न दुर्धर तमा इकडे वळाय़ा ॥
 थांबे नृपाल. वच जोव्ह करी न मान्य ॥
 दानप्रतिग्रह करी धरि हेतु अन्य ॥ १२१ ॥

यांचे परिश्रम फलद्रुप व्हावयास ।
 सोत्कण्ठ वासर हवे किति जावयास ॥
 अभ्यर्थना करुनि देति बली करानें ।
 ते सिंचिती सकल पिष्टयवां जळानें ॥ १२२ ॥

तत्काल वध्य बलिची वळवून मान ।
 निश्चर्म त्या नृपकरी वधुनी जपून ॥
 मेदांत घोळवित तोडुन सक्थिखंड ।
 आच्छादनार्थ वर ठेवित मांसपिण्ड ॥ १२३ ॥

निष्पर्णकाष्ठफलकीं मग मांडुनीयां ।
 अग्नीवरी धरुनि काढिति भाजुनीयां ।
 अंत्रांत रेंवुन अनेक निशात शूल ॥
 भाजून अग्निवरि घेति तयां समूल ॥ १२४ ॥

घेऊन अंत्ररुचि शेष उरे तयाचे ।
 काढून काप मग रोंविति शूलिं साचे ।
 भाजून सर्व करिती झणिं सिद्धता ते ॥
 पात्रें विशाल बहु मांडिति एक हातें ॥ १२५ ॥
 ही पाकासिद्धि अटपून धरून जोर ।
 मिष्टान्न सेविति यथेच्छ लहान थोर ॥
 येऊन नेस्तर वदे “अगमेघ्ना हे ।
 हे थोर एत्रिअसजा जनपाल ! पाहें ॥ १२६ ॥
 द्यायास देव यश येत असें असोनी ।
 कां बोलुनी दवडतां समया बसोनी ? ॥
 पाचारुं या स्वजन धाडुन भालदार ।
 तें जागवूं रण निरीक्षुन सैन्यभार ” ॥ १२७ ॥
 भूपें दिलें मत. पुकारति भालदार ।
 तत्काल वीर जमले राणिं डौलदार ॥
 त्यातें व्यवस्थित उभे करण्यास आले ।
 ते जोन्हभक्त नृप तुष्ट बहूत झाले ॥ १२८ ॥
 ती तेथ नीलनयना चपला मिनर्वा ।
 हातांत ढाल धरि ईजिस मूळ गर्वा ॥
 भीतें जितें मरण, जीस जरा चपापे ।
 यन्मध्य शोभत सुवर्ण दशाकलपें ॥ १२९ ॥

पाहून वीण गमते नच मान मोला ।
 प्रत्येक तन्तुस तसें न शतांस बैलां ॥
 देवी अतां धरुन ईजिस ती करांत ।
 क्रोधेद्ध दृष्टि फिरवी समरीं क्षणांत ॥ १३० ॥
 उत्साह चित्तिं, बल बाहुंत तें भरोनी ।
 ग्रीकांस घाडित रणीं लढण्या फिरोनी ॥
 वाटे रण प्रिय तयां गृहही तसें न ।
 हें वीर युद्ध धरतील न थांबवून ॥ १३१ ॥
 * मोठें अरण्य गिरिच्या शिखरावरील ।
 जाळी दवागि पसरे दुरि झोत लाल ॥
 सेनाप्रयाणसमयीं तशि आयुधांची ।
 फांके प्रभा धरुन वाट वरी नभाची ॥ १३२ ॥

---

* ही असंख्य सेना समरकार्याला निघाली असतां तिचें वर्णन होमरनें पांच प्रकारच्या पांच निरनिराळ्या उपमा योजून केलें आहे. १ त्यांच्या शस्त्रास्त्रांचें तेज अग्नि प्रमाणें दिसत होतें इ०; २ लढाईस व्यवस्थित रीतीनें आपआपल्या जागेवर जाण्याकरतां सैनिकांचा इकडून तिकडे जातानां झालेला संचार हंसाच्या गर्दीप्रमाणें दिसत होता इ०; ३ सैनिकांची संख्या मोठ्या अरण्यांतील वृक्षांच्या पल्लवांप्रमाणें अगण फुलांप्रमाणें अगणित वाटत होती इ०; ४ सैनिकांचा आवेश गोंगावणाऱ्या माशांच्या त्वेषाप्रमाणें होता इ०; ५ सेनापतीची आज्ञा पाळून व्यवस्थित रीतीनें रहाणारे सैनिक, मेंढपाळांच्या ह्याण्याप्रमाणें चालणाऱ्या मेंढ्याप्रमाणें दिसत होते इ० या बहुविध कल्पनेबद्दल कविची करावी तेवढी तारिफ थोडीच आहे.

जैसे असंख्य गण धांवति त्या खगांचे ।
 एशी असोपवनि वारिमयीं सदांचे ॥
 कारण्डवांसह बलाहक, हंसराज ।
 माना वरी उचलुनी उडतात रोज ॥ १३३ ॥
 ते श्येन पुष्ट, पळती सह दुष्ट काक ।
 मारीत जाति वनिं कर्कश दीर्घ हांक ॥
 पक्षध्वनीत नभ मग्न करीत येती ।
 वेगे जलशयतटीं तळ सर्व देती ॥ १३४ ॥
 तैसें असंख्य समरप्रिय जें निघालें ।
 तें ग्रीकसैन्य करण्यास्तव घोर घाले ॥
 स्कामंदरीं थडकलें राणिं थोर अंतीं ।
 पर्णे फुलें पसरलीं वनिं वा वसंतीं ॥ १३५ ॥
 चवींतुनी खवत गोव्रजिं दुग्ध जेव्हां ।
 गोंगावुनी मशक धांवति फार तेव्हां ॥
 तैसे तुटून राणिं शत्रुवरी पडायी ।
 ते ग्रीक सर्व टपले झगडा करायी ॥ १३६ ॥
 एकत्र कीं मिसळतां कुरणीं विशाल ।
 मेंढ्यांस दूर करितो मग मेंढपाल ॥
 सेनापती कुशल युद्धविशारदांच्या ।
 रांगा तशाच रचिती निज सैनिकांच्या ॥ १३७ ॥

सेनापतीत सगळ्या अगमेम्ननाचें ।
 तें रूप सोज्जळ खरें न तसें दुजाचें ॥
 पाहून नेत्र बहुदीर्घ विशाल भाल ।
 जोव्हास मत्सर भरे मनिं सर्व काल ॥ १३८ ॥
 तो मार्स मध्य बहुनी मनिं खंगतो कीं ।
 नेपचून लज्जितमुखें तदुरा विलोकी ॥
 वीरांत वीर नृप होय बली बलांत ।
 +शोभे महोक्ष जणु उन्नत गोव्रजांत ॥ १३९ ॥
 आलिंपसीं सतत देवि ! करून वास ।
 तूं पाहसी सकल जें न कळे अह्मांस ॥
 संक्षिप्त मागुन दुरून पडेल कर्णी ।
 तें पूर्ववृत्त कवि नित्य अजाण वर्णी ॥ १४० ॥
 ते ग्रीक नायक तदा रणिं कोण आले ।
 हें वृत्त सांग ह्यणुनी मज वेगळालें ॥
 * होतीं मला दशमुखें रसना तशाच ।
 लोहापरी हृदय कंटक कंठ साच ॥ १४१ ॥

+ या वर्णनाचें कालिदासानें केलेल्या प्रताप व ऐश्वर्य या गुणानीं ह्
 अशा दिलीप राजाचे वर्णनाशीं साम्य आहे.

व्यूढोरस्को वृषस्कंधः शालप्रांशुर्महाभुजः ।

आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रधर्म इवाश्रितः ॥

रघुवंश.

* या श्लोकांतील कविजनसांप्रदायिक अतिशयोक्तीचा मासला श्रीः
 कवीचे ग्रंथी खाली लिहिल्याप्रमाणें आहे. फरक एवढाच कीं होमर हा अग

त्याची तरी न शकतो गणना कराया ।
 साहाय्य दे ह्मणुनियां मज लेंकरा या ॥
 नौका किती, अधिप कोण अले घरून ।
 तें वर्णितों सकल विस्तर मी करून ॥ ४४२ ॥

श्रीकचक्राचें वर्णन करण्यास स्वतःचें असामर्थ्य कबूल करून वाग्देवीच्या
 कृपा प्रसादाची याचना करित आहे, व तीच याचना श्रीधर हा अज, अजित,
 अतर्क्य परमात्म्याचें अगाध गुणार्णव वर्णन करण्याकरतां करित आहे.
 धरित्रीचें करुनि पत्र । कुधर कज्जल, जलधी मषीपात्र । सुरद्रुम लेखणी विचित्र ।
 करुनि लिहीत कंजकन्या ॥ २७ ॥ तेही तेथें राहिली तटस्थ । तरी आतां
 केविं करूं ग्रंथ । जरी तूं मनीं धरिसी यथार्थ । तरी काय एक न होय ॥ २८ ॥
 शिवलीलामृत. अ० प० २७।२८ ओ.

नौकाची नामावलि.

आतां कथितों कोण कोण । सैन्याधिप रणीं धुरीण ॥ सेना घेवोनी
प्रवीण । नौकांतून पातले ॥ १ ॥ पेन्यूलीस लिइतस । प्रोथोइनार
क्लोनिअस ॥ पांचवा आर्कीसिलास । नेते बेओशिअनां पै ॥ २ ॥
कृषीवल हैरीइचे । शिलापूर्ण आलिसचे ॥ स्कीनासीचे स्कोलासीचे ।
मोठे झुंझार ॥ ३ ॥ पर्वतमय ईतीओनसचे । समस्थल मिकालेससचे ।
थेस्पिएचे ग्रीआचे । रणीं आले सोत्साह ॥ ४ ॥ हार्मावासी इलेशि-
असवासी । तैसे भट एरिथ्रीवासी । इलिननवासी दुजे वार ॥ ५ ॥
पेतीअनाचे ओकालिएचे । सुरचित मेदीअनचे । युत्रेसिसचे कोपीचे ।
हैलीचे महायोद्धे ॥ ६ ॥ थिस्बीपुर कपोतमय । हालिअर्तस तृणमय ।
ग्लीसा प्लेतिआ मृण्मय । येथुन आले सुभट ॥ ७ ॥ जे राहती
हिपोथिबीत । सुंदर पवित्र आन्कीस्तसांत । नेपचूनाच्या आश्रमांत ।
अथवा कारोनीएंत ॥ ८ ॥ द्राक्षीप्रचुर आर्नीनिवासी । मिदीआनि-
वासी निसानिवासी । दूरचे आन्थीदनवासी । रणलोभी प्रसिद्ध ॥ ९ ॥
नौका अशानीं पन्नास । भरुनी आल्या त्रायास । प्रत्येकीं* शंभर

*बेओशिअन वीरांच्या प्रत्येक नौकेंत १२० सैनिक होते. व फिलोक्ले-
तीसाने आणलेल्या प्रत्येक नौकेंत ५० सैनिक होते. यांत नावाडी व मुख्य
सरदार धरलेले नाहींत. तथापि १२० ही सर्वांत मोठी संख्या व ५० ही सर्वांत
लहान अशी दिलेली आहे. असें धरलें ह्वाणजे, ज्या अर्थी सर्व नौकांची संख्या
१२०० होती त्या अर्थी एकंदर ग्रीक लोकांचे सैन्य सरासरीने ९६००० शहाण्णव
हजार होतें असें निघतें. यांत अतिशयोक्तीचा भाग फार असावा असें
विद्वानांचें मत आहे.

आणी वीस । घेउन बेओशिअन ॥ १० ॥ आस्लीदनचे भांडखोर ।
 आर्कोमेनसचे थोर थोर । मीन्याअन ते वीर घोर । नायक दोत्रे
 मार्सपुत्र ॥ ११ ॥ दोघांची माता आस्तिओकी । होती रंभा
 देवलोकीं । तिनें मार्सास भुलविलें कीं । आत्करगृही ॥ १२ ॥
 शीलवन्त ऐशी कुमरी । जात असतां माडीवरी । मार्सें आर्लिगिली
 सुन्दरी । गर्भधरी तत्तेजे ॥ १३ ॥ झाले पुत्र दोन तीस । एक हा
 आस्केलाफस । दुजा आयेल्मेनस । सैन्याध्यक्ष जाहले ॥ १४ ॥
 नौका यांच्या तीस । कापोनी महोदधीस । शब्द करीत घिस घिस ।
 थडकल्या पै ॥ १५ ॥

नाबोलससुत इफितस । त्याचा सुत एफित्रोफस । दुसरा तो
 स्केदिस । फोकीअनां नेत असे ॥ १६ ॥ सैपेरिससी हे
 वसति । शिलामय पैथनीं राहती । दिव्य क्रिसेंत अथ दिसती ।
 वारंवार ॥ १७ ॥ ज्यांचें स्थल पॅनोपिया । दालिस आणि आनि-
 मोरिया । सेफिससतीरीं लिलीया । जमले सारे येथील ॥ १८ ॥
 ह्यांपोलिसाहून आले । चाळीस नौकांत निघाले । बेओशिअनां
 सन्निध पातले । वाम बाजूस ॥ १९ ॥ आजक्ष ओइलीअसज ।
 जाणतांच रणिचें काज । निघाला घेउनी आज । लोक्रिअनां निःशंक
 ॥ २० ॥ आजक्ष तेलामनज । याहुनियां उंच सहज । त्या-
 सम करी हा झुंझ । अधिक ठेंगणा असून ॥ २१ ॥ घाली सार्धे कवच
 तामी । भाला मारी शत्रुलागीं । तैसें चातुर्य नाही अंगीं । कोणाचे
 ही ॥ २२ ॥ सैनसवासी ओपसवासी । बेसावासी स्कार्पावासी ।

(८१)

आजीइयावासी तार्कावासी । कालिआरसवासी शूर जे ॥ २३ ॥
बोआग्रिअस नदीतीर । तेथोनीयां येती वीर ॥ थ्रोनिअमचे भट अधीर ।
जाती सगें सहर्ष ॥ २४ ॥ हेलिनीस एकियन । यांहुन तनुनें हा लहान ।
त्यांतें जाई हार हा न । पराक्रमी आजक्ष ॥ २५ ॥ पवित्र युवेआमधल्या ।
चाळीस नौका आल्या ॥ लोक्रिअनांनीं भरल्या । गच्च सर्व ॥ २६ ॥

कारिस्तसचे स्तैराचे । विकटोदधि सेरिन्थसचे । उच्च
अशा दियमपुरचे । शूर जेते ॥ २७ ॥ कालिससचे युवेआचे ।
द्राक्षीमय प्रदेशाचे । आले भट हिस्तिइयेचे । एरिन्थियेचे बलाढ्य
॥ २८ ॥ मार्सवंशी एलिफिनार । कालकोदनचा कुमर । आबान्तीसांचा
नृपवर । नौका भरीत चाळीस ॥ २९ ॥

चपल सर्व आबांतीस । ×पाठीवरी रुळती केश । तीक्ष्ण घेती शस्त्रांस ।
ऊर अरीचे भेदाया ॥ ३० ॥ सुन्दर पुरी अथेन्स । संस्थान वसवी
एरिक्थिअस । वाढवी मिनर्वा ज्यास । मंदिरीं ॥ ३१ ॥ तीचें
अजुनी अथीनिअन । वर्षास करिती पूजन । अजांदीचें बलिदान ।
करोनियां ॥ ३२ ॥ पेठिअसपुत्र मेनिस्थिअस । रणांत अणितां
यांस । अध्वयुद्धीं मिळे त्यास । प्रथम पद ॥ ३३ ॥ तो कांहींसा

×या वीर जातीची अशी चाल होती कीं डोक्यावर पुढल्याभागीं केंस राखा-
वयाचें नाहींत. न जाणों शत्रू निकराचे वेळीं हात घाईस येऊन पुढले केंस
ह्यातीं पडतांच ते ओढून यांस पाहिजे तसे वांकवतील. डोक्याचे मागील नागीं
ते लांब केंस ठेवीत असत, परंतु ते नडण्याची यांनां भीति नव्हती कारण
जांच्या सारखे शूर पुरुष शत्रूला पाठ कधींहि दाखवीत नाहींत.

नेत्तर । वयानें पडला थोर । चातुर्यें ये बरोबर । ह्मणोनीयां ॥३४॥
यांच्या नौका पन्नास । शिवाय ह्मणा द्वादश । ज्यांत भरले सेलामिस
तेलामनजें ॥ ३५ ॥

दूर देश अर्गास । प्राकाररक्षित तिरिन्स । मृद्विकाप्रचुर एपि-
दारस । भट आले येथले ॥ ३६ ॥ प्रसिद्ध पुरी हर्मिओनी । साग-
राकुल आसैनी । एड्योनी व त्रिझेनी । भट आले येथले ॥ ३७ ॥
माझीस आणि एजिना । येथील येती वीर नाना । सज्ज होउनी
रिपुदमना । एकियनारुख्य तरुण ॥ ३८ ॥ कापेनिअसाचा पुत्रक ।
स्थेनिलस लोकनायक । दायोमीद शत्रुभंजक । दोघे सेनानी ॥३९॥
तिसरा युरिआलस । केवल देवमाणुस । पिता तयाचा मेसिस्त्यूस ।
पितामह तेलस तो ॥ ४० ॥ दायोमीद इतुक्यांस । अणिता झाला
समरास । करुनियां जलप्रवास । ऐर्शी नौकांत ॥ ४१ ॥

प्राकाररक्षित मिसिनी । आर्निआ आणि क्लिओनी । सधन स्थल
कारिन्थ जनी । वीर निघाले तेथले ॥ ४० ॥ आरीथेरियेचे घनी ।
सिसायनचे वीर मानी । यांचा होउनी सेनानी । अद्रास्तस नृप येई
॥ ४१ ॥ हैपरेशिएमघून । तैसे गोनोइसेहून । पेलिनीचे ते
दुरून । एजिमस्थ भट आले ॥ ४२ ॥ सागर तटनिवासी । ज्यांची
भूमि ती हेलिसी । करिती नायक अगमेन्ननासी । ते शत नौकांचा
॥ ४३ ॥ सर्वे सेना सर्वोत्कृष्ट । वैभवानें गर्विष्ठ । कवचें अंगीं वरिष्ठ ।
तेणें तुष्ट मानसीं ॥ ४४ ॥ सर्वांत याची महती । विपुल सैन्या
बघुनी भीती । शत्रुसंघ आज किती सांगवेना ॥ ४५ ॥

दरीयुत लेसिदीमनांत । स्पाटींत अथ फारिसांत । कपोतप्रचुर
 मेसांत । राहती जे ॥ ४६ ॥ ब्रैसीयींत आमिळींत । समुद्रतटीं
 हेलासांत । सुखद अशा आजीइयींत । राहती जे ॥ ४७ ॥ लाआ-
 सांत ईतैलसांत । वीर जे जे राहतात । साठ नौका प्रख्यात । निघाल्या
 त्वरेनें ॥ ४८ ॥ नेता तयांचा मेनिलास । ज्याचें प्रसिद्ध रणीं साहस ।
 वीरां उत्तेजन द्यायास । येई स्वतां ॥ ४९ ॥ हेलनचे जाहले हाल ।
 ते आठवुनी वीर जहाल । कोपानें होत लाल । ह्मणे ध्या सूड
 आतां ॥ ५० ॥

सुखकर आरेनींत । राहती जे पैलसांत । श्रिआसांत आल्फिअसांत ।
 जे वीर ॥ ५१ ॥ वसती ईपैच्या कोटांत । जे कां सिपारेसिइसांत ।
 आम्फिजेनिण्ट तेलियमांत । ते वीर सर्व निघती ॥ ५२ ॥ हेलासवासी
 दोरियमवासी । निघाले वीर साहसी । नायक करिती नेस्तरासीं । नव्वद
 नौकांचा ॥ ५३ ॥ येथेंच पुर्वी काव्यदेवता । श्रेशिअन थामिरिस भेटतां ।
 ईकेलिण्हुनी परत येतां । भांडल्या कीं ॥ ५४ ॥ होता वदला गर्वानें ।
 कीं सकल देवता निज गांनें । हरण्या मद्यश मांनें । नसती समर्थ ॥ ५५ ॥
 काव्य देवता कोपती । आंधळा त्यास करती । गायनकला त्याची
 हरिती । कवित्व ही मागुनी ॥ ५६ ॥

पवनेरित पवर्त सिलेनी । ईपैतस जेथ ठेविला पुरुनी । येती भट
 तेथोनी । आर्कोदिण्चे ५७ आर्कोमीनस अजाप्रचुर । विख्यात रैपीनगर
 स्त्रेतिईपत्तन सुंदर । वीर येथले थडकले ॥ ५८ ॥ वातेरित एनिस्पीचे ।
 फेनीअसचे तेजिण्चे । सुखद मान्तिनिण्चे । वीर विक्रान्त ॥ ५९ ॥

स्तिम्फालसस्थ पराक्रमी । पन्हेशिइस्थ नाहीं कमी । नायक त्यांचा फार
नामी । आन्कीअसज ॥ ६० ॥ आगापीनार त्याचें नाम । साठ नौका
घेई उत्तम । आर्केदिअन शूर परम । सर्वे जाती ॥ ६१ ॥ मुखासन-
नौका सुन्दर । एत्रिअसज नृपवर । देई होउन उदार । अनभ्यस्तां*
यां वीरां ॥ ६२ ॥

बुप्राशिअमस्थ एलिसस्थ । हर्मिनीस्थ मिसिनसस्थ । भट आले
आलिशियमस्थ । ओलिनिअनां शिवाय ॥ ६३ ॥ यांचे नायक
चार । नौका घेती दहा तयार । ईपीअनां बरोबर । घेती कांहींना
॥ ६४ ॥ आक्तरमुत युरैतस त्याचा पुत्र थालिअस । क्ती-
आतसपुत्र आम्फिमाकस । चारां पैकीं दोन हे ॥ ६५ ॥ आमा-
रिन्शिअसज दायोरीस । नेत दुजां वीरांस । पुण्य पुरुष पालिझेनस ।
चवथा पै ॥ ६६ ॥ सुत हा आगास्थेनीसचा । नातू क्षणा आजी-
आसाचा । पालक प्रसिद्ध जनांचा । वात्सल्ययुक्त ॥ ६७ ॥

पारोदधि एलिसच्या समूर । पवित्र द्वीपीं वसती शूर । दुलिचि-
यमांमाजी वीर । एकिनेदीसांत पै ॥ ६८ ॥ जोव्हप्रिय फैली-
अस । त्याचा पुत्र मेजीस । शौर्ये हरवी मार्सास । विलक्षण हा
॥ ६९ ॥ राग धरुनी पितयावरी । दुलिचियमास पळाला दुरी ।
नौका चाळीस त्राया परी । घेऊनी चालला ॥ ७० ॥

* आर्केदिअन लोक समुद्रकांठापासून फार लांब अंतरावर रहात अस्-
ल्यामुळे त्यांस नौकानयनाचें चांगलें ज्ञान नव्हतें. क्षणून अगमेन्नानें चांगल्या
नौका सामग्रीसह त्यांच्या करतां ठेविल्या होत्या.

सेफालिनिअन सरदार । नेतो गुलिसीस उदार । इथाकाचे
 चरोवर । घेउनियां ॥ ७१ ॥ कम्पितपल्लववृक्षांनीं । नेरितस
 भरलें उपवनानीं । भरली जैसी वीरांनीं । क्रोसैलीआ नगरी ॥ ७२ ॥
 प्रस्तरमय एजिलिप्स । झासिन्थस व सामास । दूर द्वीपें आसपास ।
 तेथुनियां वीर आले ॥ ७३ ॥ ज्ञानें समान जोव्हास । ऐसा थोर
 गुलिसीस । द्वादश ताम्र नौकांस । घेउनियां पातळ ॥ ७४ ॥

आन्द्रीमनज थोआस । नेई ईतोलिअनांस । प्लुथुरनीं ज्यांचा
 वास । त्यांस संज्जे आणीतसे ॥ ७५ ॥ फैडेनीचे ओलेनसचे ।
 उदधितीरींचे कालिससचे । प्रस्तरमय कालीदनचे । निघाले ते
 ॥ ७६ ॥ इनियुसाचे थोर सुत । आतां झाले स्मृतिगत । दुर्दैवी
 त्यांचा तात । तो ही नसे ॥ ७७ ॥ सुन्दरकेशी मीलीएजर ।
 काय झाला वीरवर । मातुलशार्पें भयंकर । नाश पावे ॥ ७८ ॥
 ह्यणोनि सैन्याधिपति । थोआसातें करिती । चाळिस नौका निघती ।
 ईतोलिअनांच्या ॥ ७९ ॥

अचुक भाला मारी अरिस । प्रसिद्ध इदामिनिअस । नेत रणीं
 क्रीतनांस । नोससवासी ॥ ८० ॥ तटरक्षित गार्तिनाचे । लिक्त-
 सचे मिलितसचे । गोरे भुरके लिकास्तसचे । फिस्तसस्थ च्छिति-
 अमस्थ ॥ ८१ ॥ शत पुरीनीं शोभला । क्रीतचा प्रदेश
 चांगला । इदामिनिअसा लाधला । दैवयोगें ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥ मार्सासारिखा शूर । मेरिआनीस दुजा वीर ।
 नौका ऐशीं सुन्दर । घेवोनियां पातळ ॥ ८३ ॥

वसती जे लिन्दसांत । किंवा कामिरसांत । अथवा आयेलिस्ससांत ।
येतां करीती संघ तीन ॥ ८४ ॥

ह्वर्यूलीसकुलज शूर । तिलिपोलीमस येत दूर । केल्याविना कुरकुर ।
ऱ्होदिअनां घेउन ॥ ८५ ॥ ह्वर्यूलीस याच्या मातेस । सुस्वभाव आस्ति-
ओकीएस । सीलीइसच्या पैलतीरास । एफिरींतुन हरीतसे ॥ ८६ ॥
राजपुत्र बहु कुलीन । वयानें अगदीं तरुण । त्यांचीं नगरे जाळुन
टाकिलीं यानें ॥ ८७ ॥ प्रासादीं भोगुनो सुखांस । वाढला तिलिपोलीमस ।
वधीतसे वृद्ध चुलत्यास । आवडत्या पितयाच्या ॥ ८८ ॥ लिसिम्रिअस
त्याचें नांव । मार्सवंशी त्याचा संभव । त्याचें थोर विभव । काय
वर्णावें ॥ ८९ ॥ असो; हा बांधवी आरमार । मेळवी थोर सरदार ।
उद्धवीरी संचार । करी सदा ॥ ९० ॥ ह्वर्यूलीसाचे सुत । तैसे
नातू यार्शी भांडत । पडोनियां संकटांत । पळत हा ॥ ९१ ॥ ऐसा
भटकत भटकत । आला ऱ्होदस पुरांत । मार्गींचे कष्ट काढीत ।
नानापरी ॥ ९२ ॥ पहिले तीन स्थळीं वसती । जाहल्या त्यांच्या
तीन जाती । जोव्हा प्रति आवडती । वित्त वर्षात त्यांवरी ॥ ९३ ॥

आग्लाइआ ज्याची माता । कारोपस होय पिता । निरिअस तो
आणी आतां । तीन नौका सैमीहून ॥ ९४ ॥ इलियमीं जमले नृप
अपार । त्यांत हा फार सुन्दर । पेलिअसज भूषा जर । वगळीलें ॥ ९५ ॥
परी शरीरें नाजुक ह्यणुनी । सर्वे येती स्वार मोजुनी । शौर्यें उणा
नाहीं कोणी । रतिभरी ॥ ९६ ॥

जेथिल नृप युरिपैलस । तें कास व कासस । क्रापेथस व निझैरस ।

वीर निघाले तेथिल ॥ ९७ ॥ कालिदूनीद्वीपांतले । वीर प्रबल निघाले ।
यांचे नायक झाले । थेसलिपतिचे आत्मज ॥ ९८ ॥ आन्तिफस नांव
एकाचें । फिदिप्पस दुसऱ्याचें । अधिपत्व तीस नौकांचें । ह्वर्यूलीस-
पौत्रांचें ॥ ९९ ॥

शारदे ! पाहें जर कथिती । कोण आले अर्गासवासी । त्रेचि-
नवासी एलासवासी । आलेपीवासी तैसे ॥ १०० ॥ कोण आले थिया-
हुन । किंवा त्या हेलासाहुन । अधिक रम्य जेथल्याहुन । रामा
नसती कोठेही ॥ १०१ ॥ ते लोक मिर्मिदन । दुसरे आणि एकियन ।
हेलिनीस अरिदमन । त्यांचा नायक अकिलीस ॥ १०२ ॥ यांतें
न रणनाद ठावा । युद्धाचा नेणती कावा । अशांच्या पन्नास नांवा ।
निघतां उपयोग काई ॥ १०३ ॥ नायक अकिलीस राजा । रुसला
त्यजून रणकाजा । कारण झाली ब्रैसीसजा । मेळविली जी पराक्रमें
॥ १०४ ॥ लुटीत असतां लिर्नेससा । लाघली ती अकिलीसा ।
अनवघाङ्गी सहसा । ब्रैसीसजा कुरळकेशी ॥ १०५ ॥ यानें थीबतट
पाडिले । लिर्नेससा विधांसिलें । एपिस्त्रोफसा मारिलें । मैर्नीतीसासह
॥ १०६ ॥ यांचा पिता ईव्हीनस । पितामह सेथीपिअस । ठावे सर्वत्र
लोकांस सारखे हे ॥ १०७ ॥ असो; ब्रैसीसजा ऐशी । अगमेघ्ननें हरिली
केशी । रडत होता नौकांशी । पुन्हा उचल कराया ॥ १०८ ॥

कुसुममय पीन्हासस । सीरीसचा पुण्यनिवास । येथुन वीर सम-
रास । जाया मज्ज पातले ॥ १०९ ॥ अजाप्रचुर ऐतनांतले ।
फैलेसीतले आत्रनातले । तृणमय तीलनांतले । धांवले सोत्साह

॥ ११० ॥ प्रोतीसिलास नृप सन्त । होता जोंवरी जीवन्त । राज्य
 करीत पसंत । यांवरी ॥ १११ ॥ भूनें घेतां या पोटांत । जाउनियां फैले-
 सीत । पत्नी निर्वस्त्र फिरत । मंदिर असमाप्त राहिलें ॥ ११२ ॥
 हिचा पति ग्रीकांत पहिला । नौकेंतुन उडी घे तीराळा । त्रोजनानीं
 तो वधिला । दुष्टपणें ॥ ११३ ॥ ऐसा नायक जातां । म्हणती
 आह्वां कोण आतां । पोदार्सीस झाला नेता । महाशूर ॥ ११४ ॥
 याचा पिता इफिक्लस । गितामह फैलेकिस । आता प्रोतीसिलास । शौर्ये,
 वयें अधिक ॥ ११५ ॥ चाळीस नौकांत बसुनी । यांचे स्वार
 पातले रणीं । नायक लाघळा तरी मनीं । झुरती त्याच्या साठीं ॥ ११६ ॥

बीबीइस सरोवर । त्याच्या निकट फेरीपुर । तैसें विस्तृत बीबी-
 नगर । ग्लाफैरीप्रमाणें ॥ ११७ ॥ आयेओल्कस सुरक्षित ।
 तेथील वीरां रणीं नेत । आद्मीतसचा सुत । युमेलीस ॥ ११८ ॥
 पेलिआसाच्या सुन्दर दुहिता । त्यांतली एक याची माता । अखिल
 जर्गी पाहूं जातां । नाही ऐशी ॥ ११९ ॥ ऐसें खीरत्न आल्से-
 स्तिस । वरिता झाला आद्मीतस । यांचा सुत युमेलीस । नौका नेई
 एकादश ॥ १२० ॥

मेथोनीवासी थामेशिआवासी । मेलिबीआवासी ओलिझनवासी ।
 नेता फिलेकेतीस यांसी । धनुर्धारी प्रसिद्ध ॥ १२१ ॥ सात घेतसे
 नौकांस । नावाडी वरी पन्नास । सोडिती जे बाणांस । नेम चुकेना
 कधीही ॥ १२२ ॥ विपरीत काल आला । त्यातें सर्पदंश झाला ।

*मिनवेंचें स्थंडिल झाडून साफ करीत असतां यास सर्पदंश झाला. व्हडलूनचे

लेम्नास पुरीं त्या दिधला । टाकुनियां विव्हाळत ॥ १२३ ॥ असो
 ग्रसंग येतां कठिण । तुमुल मातेल जेव्हां रण । होईल त्याची आठवण ।
 ग्रीकांस याच ॥ १२४ ॥ जरी हाच हवा होता । अभावीं मिळाला
 दुजा नेता । मीदन नामें तत्वतां बलाढ्य वीर ॥ १२५ ॥ ओइलीअ-
 सची राख । व्हिनानामें सुरेख । तियेशीं झालें सुख । मीदन
 जन्में ॥ १२६ ॥

विल्यात ऐथोमीवासी । इकालिआवासी त्रिकावासी । युरैतस
 ज्यांतें पोशी । यत्नें करून ॥ १२७ ॥ एस्वयुलेपिसनंदन । पोदा-
 लिरअस व मेकाअन । वैद्यराज फार प्रविण । दोघेजण प्रसिद्ध ॥ १२८ ॥
 आणून नौका तीस । उम्या करोनी ओळीस । नेती शूर अक्षौहिणीस ।
 कौशल्यानें ॥ १२९ ॥

आर्मेनियमपुरवासी । सरोवरिंचे हिप्पेरिआवासी । शुभ्रशिखरिंचे
 तितानसवासी । आस्तेरियमवासी अन्य ॥ १३० ॥ इव्हीमनचा
 सुत । युरिपैलस यांस नेत । चाळीस नौका सुरक्षित । घेवोनियां ॥ १३१ ॥

आर्गिसावासी । गितोर्निवासी । ओर्थीवासी एलेनीवासी । शुभ्र-
 वर्ण ओलूसनवासी । युद्धार्थ सिद्ध पातले ॥ १३२ ॥ त्यांचा नेता
 पालिपीतीस । पिता तयाचा पिरिथैस । जोव्हें उत्पादिलें ज्यास ।

पुजारी विषवैद्य होते द्वाणून याला येथेंच ठेवून ग्रीक पुढें गेले. पण ईश्वरी संकेत
 असा होता कीं हव्यूलीसकृत बाण (ज्यांपैकीं याचे जवळ काहीं होते) उपयोगांत
 आणल्या शिवाय त्राय हस्तगत होणार नाहीं. द्वाणून याला येथें ठेवल्याचा पश्चा-
 ताप अकिलीसच्या मरणानंतर ग्रीकांस झाला. मग युलिसीसला याकडे पाठ-
 वून याला आणवून त्या बाणांनी पारिसला मारल्यानंतर त्राय नष्ट झालें.

अमरानें ॥ १३३ ॥ पेलियनाद्विवरि करूनी साहस । केंसाळ सेंता-
 रांस । पिटाळीतसे पिरिथौस । एथिसीअनांपर्यंत ॥ १३४ ॥
 हिण्णोदेमिआ सुन्दरी । प्रसंगानें गर्भधरी । पिरिथौसें भोगिल्यावरी ।
 पालिपीतीस उपजे तो ॥ १३५ ॥ नोहे हा नेता एकला । लिअन्ति-
 अस होता भला । कारोनसचा पुत्र चांगला । नातू सीनीअसाचा ॥ १३६ ॥
 सर्वे सेना बहूत । चाळीस नौका सुरक्षित । संभाळुनी नेत ।
 लढायातें ॥ १३७ ॥

प्रसिद्ध नगरी सैफस । तेथोनी आला जिनीअस । नौका सर्वे बावीस ।
 घेवोनीयां ॥ १३८ ॥ अनुसरती एनिएनिस । पेरिचै करती मदतीस ।
 शीतल दोदोनातीरीं वास । ज्या साहसिकांचा ॥ १३९ ॥ तितेरी-
 शिअस नदी बरी । निर्मल स्फटिकाचे परी । पिनिअसा मिळे वरीवरी ।
 चमत्कारें ॥ १४० ॥

पिनिअसाचे रूपेरी भोंवरे । त्यांवरी हिचा प्रवाह तरे । जैसैं कीं तैल
 पसरे । जलावरी ॥ १४१ ॥ तितेरीशिअस निर्झरणी । ह्यणजे
 स्तिक्षनदीचें पाणी । दुरुनी जी वाहुनी आणी । शपथ घेती जन
 ज्याची ॥ १४२ ॥ तेथले हे शेतकरी । उल्हास वृत्ति त्यांची खरी ।
 रणीं हा पातल्यावरी । अचल असे ॥ १४३ ॥

तेंथ्रीदनसुत प्रोथौस । नौका सर्वे चाळिस । घेउन वीर माग्ने-
 तीस । धांवला पै ॥ १४४ ॥ पिनिअसतीरीं यांचा वास ।
 हेतु पेलिअनीं सुखास । जेथिल सपर्णवृक्षांस । कम्प येई
 पवनानें ॥ १४५ ॥

शारदे ! आतां सांग । पाहुनी वारूंची रांग । कैसा तीचा ढंग ।
 नीटपणें ॥ १४६ ॥ कोण नृपती रणशूर । कोणाचे वारू सुन्दर
 एत्रिअसजाचा सैन्यभार । काय शक्तीचा ॥ १४७ ॥ फेरीसच्या
 वंशजांचे । वारू पहिल्या प्रतीचे । युमेलसच्या संवयीचे । धांवणारे
 ॥ १४८ ॥ विहंगापरी घेती पळ । सारखी त्यांची आयाळ ।
 सारखें वय उतावीळ । उंची सारखी सूत्रमित ॥ १४९ ॥ वाजिनी
 ऐशा दोन । मारसास वाटे भय बघुन । पायेरिण्त वाढवी जपुन ।
 अपालो ज्यां ॥ १५० ॥ वारू ज्याचे सरस । तो आजक्ष वीरा-
 वतंस । त्याहुनी थोर अकिलीस । परि मनीं रुष्ट ॥ १५१ ॥ अग-
 मेम्ननाच्या वरी । राग ओती श्वासाबरोबरी । सर्वत्र सेनेत सर-
 दारीं । दिसे रिकामपण ॥ १५२ ॥ कोणी उगाच नेम धरी ।
 कोणी खंजीर झेली करीं । बाण फेंकी कोणी दुरी । खेळे कोणी
 धनुशीं ॥ १५३ ॥ चपल एरव्हीं भारी । वारू जागच्या जागेवरी
 रथापाशीं भुवरी । पदें खळग्या पाडिती ॥ १५४ ॥ कोमल कमलें
 खाती । हरित तृणा कुडतुडती । रथापरी स्तब्धता दाविती । तंबू-
 माजी कांहीं ते ॥ १५५ ॥ इतस्ततः कटकभर । युद्ध सोडून फिरती
 स्वार । ह्मणती दावा धुरंधुर । आमुचा नायक ॥ १५६ ॥

असो ऐसा दलभार हाले । शस्त्राखें चकाकती माले । होरपळे भू
 दवानलें । काय वाटे ॥ १५७ ॥ तैफीअसाच्या थड्या भोंवता । जोव्ह
 आरिमीत रागें जातां । मेघनादें पदें ताडितां । जैशी धरा
 कांपते ॥ १५८ ॥ तैशी यांचे पाय पडतां । धरणीवरून सेना
 जातां । गडबडे धरणी कांपता । भयाभीत ॥ १५९ ॥

जोव्हे धाडिली इरिस । कथण्या दुर्वृत त्रोजनांस । जमलेल्या
 वृद्ध तरुणांस । प्रायमाघरी ॥ १६० ॥ फार कुशल पलायनांत ।
 पोलैतीस प्रायमसुत । उच्च थड्यावर उभा राहत । इसिप्तसाच्या
 ॥ १६१ ॥ पाळथ ठेवी ग्रीकांवरी । नौकांतून कधि बाहेरी । पडतील
 तेव्हां घरी । धांवत सांगाया ॥ १६२ ॥ तेव्हां इरिस सुन्दरी ।
 तयाचें रूप धारण करी । बोले जनां तयाच्या स्वरीं । हुबे हूब ॥ १६३ ॥

“ वयोवृद्ध भूपाल ! । उपदेश अविचारें भरला । आवडतो तो
 तुजला । सर्व काळी ॥ १६४ ॥ युद्धाचा प्रसंग आला घोर । रणीं
 पातले वीर थोर । ऐसे पाहिले नाहीं शूर । संख्यातीत ॥ १६५ ॥
 जैशीं पर्णे उडती । सिकतेचे कण उठती । तैसे हे वीर चालती ।
 युद्धार्थ ॥ १६६ ॥ सांगणें मम सकलांस । विशेषतः हेक्टरास ।
 द्यावा अज मान त्यास । योग्य ह्मणुनी ॥ १६७ ॥ तुमचे मित्र
 संख्यातीत । भाषा त्यांच्या अगणित । दळ त्यांचें अपारिमित ।
 प्रायमपुरी भोंवती ॥ १६८ ॥ ज्या त्या नायकें अपुले जन । न्यावे
 रणीं संभाळुन । परंतु तुवां काळजी घेउन । न्यावें
 नागरिकांस ” ॥ १६९ ॥

देवीचा परी स्वर । हेक्टरें ओळखिला मधुर । झाला क्षणांत
 दूर । सभेंतून ॥ १७० ॥ सशस्त्र होती वीर । उघडती पुरद्वार ।
 घुसती जावया बाहेर । करिती बहू गोंगाट ॥ १७१ ॥ घोडेस्वार
 आणि पदाति । पुरीच्या बाहेर जाती । क्षुद्र पर्वत एक गांठिती ।
 सभोंवतीं मोकळा जो ॥ १७२ ॥ बेतिइआ ह्मणती मर्त्य नर । मिरिल्लाचें

यडें अमर । त्रोजनसैन्याचा विस्तार । पडलासे सभोंवतीं ॥ १७३ ॥
 प्रायमसुत हेक्टर । शीर्षकवच घाली सुन्दर । नेतसे त्रोजनवीर ।
 युद्धार्थ पै ॥ १७४ ॥ असंख्यात ते महावीर । सशस्त्र शूर स्वार ।
 मनीं उतावीळ फार । भाले हाणावयातें ॥ १७५ ॥

वहीनसोदरीं अन्कैसीसास । जाहला सुत ईनिआस । नेई दादें-
 निअनांस । रणामाजी ॥ १७६ ॥ आर्चिलोकस आकामास ।
 अन्तिनारज हे साहाय्यास । ज्यानीं मेळविलें सुयशास । युद्धकलेंत
 ॥ १७७ ॥ ज्यातें इदाचे पायथ्यास । झेलिएंत मिळे आवास ।
 ईसपसचें प्यायास । नीर नीला ॥ १७८ ॥ नेई ऐशा त्रोजनांस । लिकाअ-
 नसुत पन्दारस । देई धनू आपलें ज्यास । अपालो देव ॥ १७९ ॥

आद्रेस्तीवासी आपीससवासी । पितिइआवासी तिरिइआवासी ।
 निघाले वीर समरासी । साहसिक ॥ १८० ॥ मीरप्स पर्कोशिअन ।
 ज्यास पूर्ण भविष्यज्ञान । त्याचे दोन नंदन । यां नेती ॥ १८१ ॥
 एक तो अद्रास्तस । दुजा तो आम्फिअस । रणीं जातां कर्तनासापितया
 आवडेना ॥ १८२ ॥ पित्राज्ञेतें अवमानिती । रणीं जाया धांवताती । विधिची
 विचित्र गति + मृत्युकडे नेईत्यां ॥ १८३ ॥ पर्कोटीचे प्राक्ति-
 असचे । आबीदासचे सेस्तसचे । तेवीं ते आरिस्वीचे । वीर समरीं
 पातले ॥ १८४ ॥ हिराकसज वीर शिरोमणी । आशिअस होई सेनानी ।
 अश्वारूढ येई होवोनी । सीलीइसतीराहून ॥ १८५ ॥
 लारिसेचे पेलस्जिनअन । मारिती भाला नेम धरून । हिप्पोथोअस रणीं

गमन । त्यांसह करीतसे ॥ १८६ ॥ मार्सवंशी पिलीअस । भ्राता याचा
हिपोथोअस । जनक यांचा लीथस । पेलास्जिन ॥ १८७ ॥ तियु-
तामस होय आज्ञा । दोघे करिती रणकाजा । ह्यणतां लोक रणीं
जा । निघाले हे ॥ १८८ ॥

आक्कामस आणि पिरोअस । नेतसे थ्रेशिअनांस । हेलिस्पान्ट-
च्या तीरास । धरून जे वसताती ॥ १८९ ॥

नातू तो सीआसचा । सुत दिव्य त्रीझेनसचा । नायक झाला
सिकोनीसांचा । युफेमस प्रसिद्ध ॥ १९० ॥

आक्षिअसजल निर्मळ । सर्वत्र वाहे झुळझुळ । पिओनिअन ते
सकळ । सुखावले जेणें ॥ १९१ ॥

बाणलक्ष्मीं भट हे कुशळ । पैरिक्मीस पाहुन काळ ।
आमीदनाहून त्यांचें दळ । आणिता झाला ॥ १९२ ॥

छातीचा निघडा वीर । पेलीमेनीस अधीर । नेतसे रणीं समूर । पाफलागो-
निअनां ॥ १९३ ॥ ईनेतीत यांचीं घरे । जेथलीं प्रसिद्ध खेचरे । पळतां
ह्यणती बरे । लोक सारे ॥ १९४ ॥ एक वसती सैतोरसी । एक वसती
सेसामसी । एक तों तीरनिवासी । पार्थेनिअसनदीचे ॥ १९५ ॥ यांच्या
संगें क्रोम्नांतले । एजिआलसस्थ अन्य भले । एरिथेनीचे वीर आले ।
अणितां पेलीमेनीसें ॥ १९६ ॥

रजतमय आलिंबीत । हेलिझेनिअन वसत । त्यांतें रणीं दोघे
आणित । एपिक्लोफस होदिअस ॥ १९७ ॥

क्रोमिस इन्नोमस । दोघे नेती मिसिअनांस । अन्य चुकवी न मरणास ।

जाणत असतां भविष्य ॥ १९८ ॥ पराक्रमी अकिलीस । स्वकरें मारी
तयास । नदीमध्ये टाकायास । मृतराशीत ॥ १९९ ॥

आस्केनिअस व फोर्किस । नेती रणीं फ्रिजिअनांस ।
आस्केनिएचा सोडून वास । आनंदानें ॥ २०० ॥
तालीमेनिअसनंदन । मेस्थलीस आन्तिफस दोन । जिजीआसरीं
ज्यांचें जनन । तिमोलसगिरीवर ॥ २०१ ॥ करावया रणकंदन ।
सर्वें घेती मीओनिअन । नायक त्यांचे ह्मणवुन । थडकले
समरांत ॥ २०२ ॥

कर्कशांस केरिअनांस । ग्राम ज्यांचा मिलेतस । पेथिरिगिरीवर आ-
वास । नेस्तीस त्यां नेई ॥ २०३ ॥ मीआन्दर नदीतीर । मैकेलीचें
उच्चशिखर । तेथें यांचें आगर । रमणीय ॥ २०४ ॥ आम्फिमाकस
व नेस्तिस । पुत्र दोन नोमिअनास । आला होता प्रसिद्धीस ।
पूर्वांच जो ॥ २०५ ॥ सुवर्णलंकृत कुमरी । पडते जैशी बाहेरी ।
सुवर्णलंकृत तैसा समरीं । थडकला मूर्खपणें ॥ २०६ ॥ मरण
न टळलें यानें । या वधितां ईआकसजानें । लागलेंच अकिलीसानें ।
सुवर्ण केलें दूर ॥ २०७ ॥

सोडून झान्यस पूर । लिसिइहून आले दूर । सर्पीदन ग्लकस
शूर । लिसिअनां घेऊन ॥ २०८ ॥ *

* कित्येकांच्या मते या नामावळीत आलेल्या देशांचें व त्यांच्या राजांचें
वर्णन इतिहासात्मक आहे. ग्रीस देशाचे विभाग व पोट विभाग पडून त्यांचीं
लहान लहान संस्थानें कशीं बनलीं होती व त्याचा व्याप केषडा होता याचा

विचार होमरने ऐतिहासिक दृष्टीने केला होता. व त्याच्यावर बराच काळ जाई तो या संस्थानिकांचा इतका भरवंसा होता की त्यांनी आपसांतले सरहद्दीवरील तेंटे होमरच्या या वर्णनाप्रमाणे एकमेकांच्या मुलखाची देव घेव करून आपसांतच मिटविले. या नामावळीचा पाठ शाळांतून सक्तीने काहीं संस्थानांत होत असे.

या नामावळीत नाना तऱ्हेचीं नगरें, बंदरें, वनें, उपवनें, द्राक्षीलता, पर्वत नद व नद्या, संपन्नभूमि व शस्यसंपत्ति, नाना देशांतून आलेले सेनानायक व त्यांची भव्य सेना, त्यांचीं शस्त्रास्त्रे व युद्ध करण्याची पद्धति, इत्यादिकांचे काहीं ठिकाणीं केलेले वर्णन मनोरंजक आहे. कदाचित् आपल्या देशांतील पूर्वकालीन राजे व त्यांचीं राज्यें यांचे वर्णन, संधि येतांच, करून आपली इतिहास कथनाची हौस होमरने फेडून घेतली असावी.

परंतु पुष्कळांशीं हा भाग प्रक्षिप्त दिसत आहे. ज्या वेळेस होमरचे हे महाकाव्य लेखबद्ध झाले नव्हते, व ते भाटांच्या रोजच्या पाठानेच नीट सांभाळले जात होतें, त्या वेळेस एक किंवा अनेक भाटांनीं आपआपल्या यजमानांस खुष करण्याकरतां त्यांची किंवा त्यांच्या पूर्वजांचीं नावे ओढून ताणून काहींतरी संबंध आणून यांत दडपून देण्यांत आलीं असावीं. निदान अशा काहीं तरी कृतीनें हा भाग फार नीरस झाला असून काहीं काहीं लेखक व वक्ते एकाद्याचा लेख अथवा एकाद्याचे भाषण अत्यंत नीरस आहे असें झणावयाचे असतां या नामावळीची उपमा त्याला देतात.

(९७)

सर्ग ३ रा

सारांशः—मेनिलास व पारिस यांचें द्वंद्वयुद्ध.

उभय दलें युद्धाभिमुख असतां हेक्तराच्या मध्यस्थीनें मेनिलास व पारिस यांनीं द्वंद्वयुद्ध करावें असें ठरतें. त्याचा हेतु लढाईचा शेवट करावा असा होता. द्वंद्वयुद्ध पहाण्याकरतां हेलनला इरिस घेऊन येते. त्रायाच्या बाहेरील तटाशीं ती जाते. तेथें मंत्रिवरांसह प्रायम बसलेला असतो. त्यानें विचारिल्यावरून ग्रीकांतील मुख्य सरदारांची माहिती हेलन देते. उभय पक्षांतील अधिप द्वंद्वसंबंधीं आणा शपथा वहातात. द्वंद्व सुरू होतांच पारिस हरतो. व्हीनस त्याला घनान्तरित करून त्याच्या महालांत पोचवून वांचविते. तेथें पुन्हा हेलनची व त्याची भेट करविते अगमेन्नन विजय प्राप्त झाल्यामुळे “हेलन या व द्वंद्वंतील शर्धी पुऱ्या करा’ अशी मागणी करतो.

कालमानः—तेविसावा दिवस अजून सरत नाहीं.

स्थलः—त्राया पुढील समभूमी व त्राय.

या सर्गाएवढा रमणीय सर्ग दुसरा नाहीं. पारिसनें द्वंद्व करण्यास दिलेले आकास्मिक आह्वान, तत्संबंधीं शास्त्रोक्त विधिपूर्वक घेतलेल्या शपथा, मंत्रिजनांस जवळ घेऊन बसलेल्या वृद्ध राजासमक्ष पहिल्या सासरच्या मंडळीचें वर्णन करतांना स्वाभाविकपणें करुणरसास भरती आणणारी हेलनच्या मुखांतून निघालेली हृदयंगम वाणी, पुत्रविनाश नेत्रांनीं पहावा लागेल ह्मणून प्रायमाचें तेथुन द्वंद्व-पूर्वीं निघून जाणें व त्यांत त्याची दिसून आलेली वत्सलता, द्वंद्वार्थें प्रत्यक्षवद्द केलेलें वर्णन, व्हीनसच्या करवीं पारिसाचें संरक्षण, हेलनची व त्याची भेट घडवून आणणाऱ्या व्हीनसची हेलननें केलेली निभर्त्सना, व्हीनसची दरडावणी, पारिसची हेलननें केलेली फजिती, व पारिसनें केलेली सानुननय प्रार्थना इ. इ. सर्वच भाग सरस आहे.

त्रोजन युद्धाचें मुख्य कारण झटलें ह्मणजे हेलन ही होय. स्वभावाचे चंचल. तेनें तिचे हातून प्रमाद झाला होता. परंतु ती अगदीं अष्ट व सर्वथैव त्याज्य होती.

असें कवीचे मनातून दाखवावयाचें नव्हतें. “पश्चात्तापेन शुद्ध्यति” या वचनांत कांहीं अर्थ असेल तर हेलनला फार पश्चात्ताप झाला होता असें या सर्गांत उत्तम रीतीन दाखविळें आहे. हा सर्ग सर्वांत लहान आहे पण सर्वांत सुन्दर आहे. जाती बक पवनोत्थित शिशिरोद्वेगे उडोन जलधिकडे ।

× पिग्मिअनांवरतिं जसे पडती सारे करावया तुकडे ॥ १ ॥

सैन्यव्यूह रचोनी ओजन साधिप तसे पुढें सरती ।

रणनाद उच्च करिती, जय घोषें दशदिशा तदा भरती ॥ २ ॥

रणकंदन मातविती रविचा झाला असे न जों उदय ।

दम धरुनी ग्रीक रणीं जाती चालून अरिवरी अदय ॥ ३ ॥

स्तेनां प्रिय रजनीहुन, अजपालांचें न जें करीत हित ।

गिरिविरि तें दाट धुकें येत यदा दक्षिणानिला सहित ॥ ४ ॥

बिघडुन दृष्टि तदा ती पोंचतसे जेथ फेंकिला दगड ।

हलतां दल, धूलीचें चक्र करी दृष्टिचा तसा बिघड ॥ ५ ॥

समरक्रमुनी आले दोघे भिडतील वाटें खास ।

✽सरसावे सुरसुन्दर पारिस जो हेतु दीर्घ दुःखास ॥ ६ ॥

× हे कल्पित मनुष्यप्राणी फार ठेंगणें होते. ते श्रेसांत रहात असत. बगळे त्यांच्याशीं लढून त्यांचा पराभव करीत.

✽ पारिसच्या समवेशाचें वर्णन त्याच्या स्वभावास साजेल असेंच आहे. तो एक रंगेल वृत्तीचा सभ्य गृहस्थ असून शैलीचा नुसता आव आणीत आहे असें तेव्हांच समजून येतें. पुढें द्वंद्वयुद्धांत त्याचा पराभव करून मेनिलास जेव्हां त्याचें केसाल शिरकवच ओढतो तेव्हां त्याच्या मानेला फांस लावणारा त्याच्या शिरकवचाचा बंद ‘चित्रित’ होता असें कवीनें फार मार्मिकतेनें नमूद करून ठेविले आहे.

धनु वक्र प्रष्टि शोभे, दों स्कन्धी व्याघ्रचर्म, असि करिं तो ।
 ब्रोजनपुंगव भाला फेंकुन आव्हान शत्रुसी करितो ॥ ७ ॥
 त्या धांवतां बघोनी मार्सप्रिय मेनिलास मुद पावे ।
 मृग पुष्ट, वन्य अज वा वनिं हरिनें पाहतां जणुं टपावें ॥ ८ ॥
 व्याधें ओरड करतां, अंगावर भुंकतां बहू कुतरीं ।
 सोडील हरिहि सावज ! संभव नच मेनिलास अरिस परी ॥ ९ ॥
 बोले मनीं “ बरा हा अपराधी मन्दभाग्य करिं गवसे ” ।
 टाकी उडी रथांतुनि व्यावा कीं सूड हेतु चित्तिं वसे ॥ १० ॥
 समरशिरीं शूरातें बघतां दचके मनांत पारिस तो ।
 काढुन पळ कटाकिं लपे, मरणा चुकवी, न तो पुढें दिसतो ॥ ११ ॥
 वदनीं विवर्णता ये, तनु कांपे, मुळिं न बोले त्याला ।
 जैसैं भितऱ्या होतें, रानीं सर्पास बघुन जात्याला ॥ १२ ॥
 + ऐसा पळतां पाहुन हेक्टर ताडी तयास शब्दशरें ।
 “ रुचिराकृति तव कोठें ! तदसम कृति निंद्य सांग कोठ बरें ! ॥ १३ ॥

+ हेक्टर या स्थलीं पहिल्यानेच प्रवेश करीत आहे. तो या काव्यांतील मुख्य नायक नाही. तथापि त्याचें शील फार उत्तम आहे. त्याचा दोष एवढाच आहे कीं तो असत्पक्षीं लढत आहे. परंतु तसें करण्यास त्याची निःसीम पितृभक्ति हें कारण होय. ग्रीक सेनेंत एकाहून एक अधिक प्रबल असे अनेक वीर होते. व हा नाही, तो; तो नाही, तो; असें करून आळीपाळीनें सर्वांचा समरभूमिवर कवीनें प्रवेश केला आहे. परंतु ब्रोजन पक्षाकडे पहावें तों त्याचा जीव काय तो हेक्टर एकटाच. तो प्रथमपासून शेवटपर्यंत शत्रुशीं सारखा सामना करीत आहे:-ऐश्वर्यांत अगमेन्नाशीं; क्षौर्यांत द्वायोमीदाशीं; शक्तींत आजक्षाशीं; व आवेशांत अकिलीसाशीं.

स्त्रीवंचक ! कुलकंटक ! बडबडसी बायकांत, भीसि रणा ! ।
 कां जन्मलास ? मग कां कौमार्यीं सेविल्लेंस नच मरणा ? ॥ १४ ॥
 होती पुरी सदिच्छा मग होता मुद्द मदीय चित्तास ।
 त्रोजनयश मळवाया वद कैसा मलिनकीर्ति उरतास ? ॥ १५ ॥
 निन्दिल निज कृति रिपु कीं रूपें उत्कृष्ट ह्यणुनियां फसलों ।
 निर्वीर्य दुर्बलाची भलत्याची भीति धरुनियां बसलों ! ॥ १६ ॥
 नौकेमाजि बसोनी, सहचर घेवून एक जीवाचे ।
 उदाधि क्रमुनि विदेशीं जाशी जय शब्द बोलसी वाचे ॥ १७ ॥
 हरिली एपिअनांची वीरांची अंगना सुगात्री ती ।
 भय धरुनी तत्समयीं लाजविली अशिच का धरित्री ती ! ॥ १८ ॥
 पुरयश मलिन करोनी लावियला तातकीर्तिला डाग ।
 झालें दुःख स्वजनां, मुद्द अरिला, लाज कां न तुज सांग ॥ १९ ॥
 त्या शूर भेनिलासासह अज जर दोन हात करतास ।
 कवण्या वीराची स्त्री हरिली त्वां तें तदा उमगतास ॥ २० ॥
 व्हीनसदत्तसुभग तनु, मञ्जुल वीणा, कलाप केंशांचा ।
 उपयोग तुज न यांचा, टळतो यानीं न काळ मरणाचा ॥ २१ ॥
 त्रोजन महाक्षमावान् करुनी बसते न युक्तिवाद गडी ।
 दुष्कृत्यास्तव आधीं तुजला वद गाडिते न वा दगडीं ” ? ॥ २२ ॥
 * पारिस वदे “ खरें बा, केलिस माझी न वाउगी फजिती ।

* येथें पारिसचा खरा स्वभाव दिमून येतो. त्याची वागणूक सभ्य होती. हेकारणें त्याची फारच निर्दयपणें फजिती केली. परंतु ती ‘ वाउगी न हीं ’ असें तो सविनय व मोकळ्या मनानें कबूल करीत आहे.

(१०१)

त्वच्चित्तासीं तुलना च्छेतृ धरी वनिं कुन्हाड करिं जी ती ॥ २३ ॥

नौकार्थ काष्ठ भेदी प्रतिपातें वाढवून तत्त्व जीः।

भेदक शक्तिप्रद तव हृदय उडे उरिं गमे तसेंच अजी ॥ २४ ॥

व्हीनसची थोर कृपा मजवर, तें तूं नकोस हिणवाया ।

मज सुभग देणग्या ती देते जायास काय रे वांया ? ॥ २५ ॥

देवोत देव कांहीं, त्याचा स्वीकार पाहिजे केला ।

धिककारितां फिरोनी कैसें लाभेल इष्ट वेळेला ? ॥ २६ ॥

इच्छिसि तरि करिन रणा, जागीं ये बसव उभय सैन्यांस ।

झगडेन मेनिलासासह अज मानून तुच्छ जीवास ॥ २७ ॥

पण लावीं हेलन ती, विसरूं नको वरतिं वित्त राशी ती

द्वंद्वीं यश संपादी नेइल बलवन्त तो घराशीं तीं ॥ २८ ॥

शान्ति मिळो त्रायस्थां, ग्रीकां जाया मिळो स्वभवनातें ।

प्रशस्य वारू जियले ललनालावण्य जेथ निरूपम तें ” ॥ २९ ॥

ऐकुन हें वच मोठें रणमर्घ्यां धांव घेत हेक्टर तो ।

उचलून दण्ड करींचा त्रोजनदलभार सर्व आंवरतो ॥ ३० ॥

तो ग्रीक नेम धरिती चापें शर ते असंख्य उडवाया ।

तेव्हां वीरशिरोमाणि अगमेघ्नन नृप करी रणरवा या ॥ ३१ ॥

“ ग्रीक अहो ! शर अंवरा, शिरपेंचें वळखुं येत हेक्टर तो ।

गमतें किमपि मनींच्या उद्देशा कथित, आइका तर तो ” ॥ ३२ ॥

होतां स्थिर सर्व, वदे हेक्टर “ इतुका निरोप परिसावा ।

त्रोजन हो ग्रीक अहो पारिस घ्याया तुव्हां कथि विसावा ॥ ३३ ॥

शस्त्रविमोचन करुनी उभय दलीचें प्रशान्त भूवरि तें ।
 द्वंद्वांत मेनिलासा, त्यातें वा कीर्ति पाहुं जर वरिते ॥ ३४ ॥
 घन सारें मग त्याचें, त्याची होईल कामिनी ती ही ।
 प्रेमें वागूं सारे येईल आह्मांस कामि नीती ही” ॥ ३५ ॥
 परिसुन हें, मुद्रितमुख जन होतां, वीर मेनिलास वदे ।
 “माझे ही वच परिसा +चिंता चित्ता मथी, न सुखलव दे ॥ ३६ ॥
 ग्रीक अहो त्रोजन हो ! शिणलां समरीं मदर्थ कलहानें ।
 व्हा हो ! आधि निराळे, सेवा सुख जें मिळे अजि तहानें ॥ ३७ ॥
 कारण रणास दोघे पारिस अणि मी ह्मणून दोघांत ।
 भरलें असेल ज्याचें त्याचा द्वंद्वांत होउं दे घात ॥ ३८ ॥
 आणा जा अजशावक वर्णानें श्वेत एक कृष्ण दुजा ।
 मूर्ते, रवितें बलि हे देउन जोव्हास अन्य, करुं पूजा ॥ ३९ ॥
 प्रायम येथ हवा तो दूजा मध्यस्थ नाहिं हो जवरा ।
 विश्वासहीन उद्धत तनयांवर नित्य ठेवि बोज बरा ॥ ४० ॥
 * तरुणांचें चंचल मन वृद्धांच्या अचलतेस कीं वचके ।

+ चिंता चित्तासमानास्ति बिन्दुमात्रविशेषतः ।

सजीवं दहते चिंता निर्जीवं दहते चित्ता ॥

अर्थ-चिंता व चित्ता या दोन शब्दांच्या रचनेंत फक्त अनुस्वाराचा भेद आहे. परंतु तात्पर्याची फारसा फरक नाहीं. चिंता जीवन्त पुरुषाला जाळते व चित्ता ही मृत झालेल्यास जाळते.

* पक्का बुद्धि करितसे सुयशाची वृद्धि मृत्तिका काची. ।

मोरोपंत.

(१०३)

हितकाम दूरदर्शी अकृपण समदृष्टि जीर्ण वय न चके ” ॥ ४१ ॥
ग्रीक त्रोजन ह्मणती “ फार बरें शान्त होउ संग्राम ” ।
बारुंस मार्गे घेती तत्क्षणिं शिविरांत खेंचुन लगाम ॥ ४२ ॥
शस्त्रविमोचन करिती, भूवरतीं रचिति काय नगराशी ।
प्रायम नृपा अणाया हेक्टर धाडीत दूत नगराशीं ॥ ४३ ॥
आणिक अजां अणाया गेले; अगमेम्ननें स्वसेवक ते ।
धाडियेले निज कटकीं बलिंचें ऋण तें करा ह्मणे चुकतें ॥ ४४ ॥
प्रायमदुहिता सुन्दर लेओदिसि अन्तिनारसुतजाया ।
हेलिकअन पति तीचा तिजसाठीं सिद्ध जो असु त्यजाया ॥ ४५ ॥
धरि रूप इरिस तीचें नणदेचें तोंच शीघ्र हेलनच्या ।
दूती कृत्य कराया सन्निध येऊन गोष्टि करि घरच्या ॥ ४६ ॥
निर्मी बसुन महालीं, चातुर्ये दीर्घ रक्त कांचोळी ।
+ विणि चरितें वीरांचीं झाली ज्यांची तदर्थ रणिं होळी ॥ ४७ ॥
इरिस वदे “ अर्धि यावें, वळुनी इकडे वरानने ! पाहीं ।
हे ग्रीक कवचधारी त्रोजन हे स्वार पूर्ण रण ज्यांहीं ॥ ४८ ॥
झालें शान्त भयद रण, बसले हे स्वस्थ रोंवुनी भाले ।
ढाली घेति उशाला वदती ‘ किति घोर हो रण निभालें ! ’ ॥ ४९ ॥
द्रंढ्रा पारिस योजी, संमति त्या पूर्ण मेनिलासाची ” ।

+ त्रोजनयुद्धांत तिच्या निमित्त ज्यांची रणांत होळी झाली त्यांच्या परा-
क्रमांचा चि पट हेलनच्या कडूनच कवीनें विणवावा हा प्रकार फार उचित
आहे व सरस आहे.

बाच्छा त्वत्प्रेमाची, दोघां आशा तुझ्या विलासांची" ॥ ९० ॥
 परिसुन वच कोमल हें झालें तिज गोडसें स्मरण पतिचें ।
 नगराचें, पितरांचें; नयनांतुन गळत एक अश्रु तिचे ॥ ९१ ॥
 सितवस्त्रा पांघरुनी ईश्रा घेवोनिया सवें दासी ।
 तैसी क्लीमीन दुजी, गेली पुंरिंच्या पुढील दारासीं ॥ ९२ ॥
 तेथ बसे प्रायम तो, लॅम्पस तो, अंतिनार हिसितअन ।
 क्लैतिअस व थैमीतिस पॅन्थौस हि बैसला युकालिगन ॥ ९३ ॥
 सारे वृद्ध वयानें, ज्ञानानें वृद्ध, पूज्य लोकांला ।
 शख न करिं धरिती जे ज्यांनीं त्यजिला रणांतला काला ॥ ९४ ॥
 सेविति वार्धक्यसुखा, बडबडुनी घालवीत जे काळ ।
 *दूर वनीं तरुशिखरीं राहे करुनी रवा जशी राळ ॥ ९५ ॥
 हेलन येतां बघुनी कुजबुजती सर्व एकमेकांत ।
 +“हिजसाठीं नउ वर्षें जग लढतें काय नवल हो यांत ! ॥ ९६ ॥
 मधुर किती रूप अहा ! खचितचि तनु सौष्ठवा नसे तुलना ।
 वच कैसें ! गति कैसी ! वा ! वा ! दुसरी नसे अशी ललना ॥ ९७ ॥

* ह्यातारे ह्यातारे जमून सारखी बडबड कशी करतात याचें हें फार सुरेख चित्र आहे.

+ स्त्रियांच्या स्वरूपाचें वर्णन करण्याची एक रीत वारंवार आढळण्यांत येते ती ही कीं, तिच्या पायांच्या नखापासून तोंडाच्या केंसापर्यंत सर्व अवयवांचें सविस्तर वर्णन नानातऱ्हेच्या उपमांनीं युक्त असें करावयाचें. अशा तऱ्हेचें वर्णन इलियडमध्ये नाहीं. दुसरी रीत अशी कीं जांच्या रूपाचें वर्णन

करावयाचें आहे त्या स्त्रीला पाहून जो काय तत्काल मनावर परिणाम होतो तो थोडक्यांत वर्णन करावयाचा. या दुसऱ्या रीतीनें हें एका चरणांत होमरनें हेलनचे वर्णन केलेलें आहे. याच्या तांडीचें सीतेच्या स्वरूपाचें वर्णन वाल्मीकीनें वृद्ध मास्नीच्या तोंडीं घातलें आहे. सीतेचा शोध करीत हिंडत असतां ती दृष्टांत पडनांच कपिराज ह्मणतात—

यदि रामः समुद्रान्तां मेदिनीं परिवर्तयेत् ।

अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे मतिः ॥

मी तर हिच्या करितां कांहीं समुद्र व कांहीं भूभाग करून आलों परंतु राम जरी समुद्रान्ता मेदिनी, नव्हे सर्व जगही हिला शोधण्याकरतां उलथें पालथें घालील तरी तिची योग्यताच तशी आहे.

अशा वर्णनांतील बहाी कांहीं निराळीच आहे. तसेंच खालील मयूरकृत द्रौपदाचें वर्णन पहा.

धृष्टद्युम्नाने आपल्या भगिनीस (द्रौपदीस) राजसभेंत आणल्यावर तिचें रूप पाहून सर्व राजेलोक थक् झाले. तेव्हां कवि ह्मणतात.

कर वळविला अजें जें विष्णुधृतस्त्रीस्वरूप कित्ता तें ।

चित्र तसेंचि उतरिलें चतुरे वाट कवींद्रचित्तातें ॥

श्रीविष्णूनें पूर्वीं सुरासुरांस अमृत वाढण्याचे प्रसंगीं जें उत्कृष्ट मोहिनीचें स्वरूप धारण केलें होतें तें किच्याप्रमाणें पुढें घेऊन उत्कृष्ट स्त्री निर्माण करण्याचें काम ब्रह्मदेवांनं एकनिष्ठ उद्योगेंकरून चालू ठेविलें. व ज्याप्रमाणें कित्ता गिरवितां गिरवितां प्रयासान्तीं एकाद्यास मूळच्या किच्याचें वळण साधतें व त्याचा हात चांगला वळला असें अक्षरज्ञ लोक ह्मणतात व त्याची स्तुति करतात त्याप्रमाणें द्रौपदीला निर्माण करून मूळ ह्मणून पुढें ठेवलेल्या मोहिनीप्रमाणें हुबेहुब उत्कृष्ट स्त्री ब्रह्मदेवास निर्माण करतां आली तेव्हां कवींद्र त्याचा हात मोहिनीनिर्माणकौशलांत चांगला वळला असा घन्यवाद गाळू लागला. येथें वाल्मीकीपेक्षां ही पंतांची भाषा जरा अलंकारिक आहे परंतु या रीतीनें केलेलें द्रौपदीच्या सौंदर्याचें वर्णन होमरकृत हेलनच्या वर्णनाप्रमाणें व वाल्मीकिकृत सीतेच्या वर्णनाप्रमाणेंच सरस आहे,

भुवरतीं अवतरली रंभा ही काय मोहिनी वाटे ।

ईशा ! शिशुंचा अमुचा नाश न हो ! लाव कीं हिला वाटे ! ” ॥ ९८ ॥

प्रायम वदला “ मुलि ! ये येथें तूं बैस आज मजसरशी ।

हे मित्र इष्ट बान्धव पति पहिला दृष्टिनें पुढें बघसी ॥ ९९ ॥

अन्याय तुझा नाही, ग्रीकांहीं युद्ध मांडिलें बाले ! ।

हा कोप ईश्वरी कीं संकट जें घोर मजवरी आलें ॥ १० ॥

सांग बरें पाहोनी तो गे तो ! वीर उंचसा कवण ।

रूप न हें साधारण आहे जरि हें दुजांत उंचपण ॥ ११ ॥

पूर्वीं न देखिला म्यां, राजा हें नाम योग्य यास अजी ” ।

बोले हेलन “ किति कथुं होते मज लाज आज मामंजी ! ॥ १२ ॥

इष्टां, प्रिय दुहितेला, बन्धूतें त्यजुनि निघुन जी गेलें ।

पति शयनीं सोडुनियां त्वत्सुतसंगें अलें, न कां मेलें ! ॥ १३ ॥

मेलें तशी न ह्यणुनी आतां मी तोड काढितें नामीं ।

खेदें पापी तनुला झुरवुनि सेवीन शीघ्र मरणा मी ॥ १४ ॥

पुसतां ह्यणुनी कथितें होता हा एकवार दीर मम ।

× रणशूर नीतिवेत्ता अगमेन्नन एत्रिअसज नृप परम ” ॥ १५ ॥

× सप्तम होमरचे काव्यांत ही ओळ शीकंदर बादशहाला फार आवडत असे. राजाचे अंगी शौर्य व नीति हीं संयुक्त असलीं पाहिजेत असें त्याचें मत होतें. हीं दोन्ही ज्या राजाचे अंगी आहेत त्यास आणखी कशाची गरज नाही. ‘या दोहोंवर नजर ठेऊन मी आपले सर्व व्यवहार चालवतो’ असें तो ह्याणतसे. आतां पृथ्वीचा कोणताच भाग जिंकावयाचा उरला नाही ह्याणून ज्या दिग्विजयी वीररत्नास रडूं आलें त्याच्या सर्व विजयाचें मूळ वरील चरणांत आहे. होमर

वृद्ध वदे “ वा वा ! हे अगमेघ्न ! अससि खचित भाग्याचा ।
 ग्रीकां केलें त्वां वश, उगम तुला हा अपार सौख्याचा ॥ ६६ ॥
 पूर्वी ओत्रिअसाच्या वेळीं फ्रिजिएंत वीर बहु होते ।
 मिन्दन त्यांचा नायक आमाझन्ता विरुद्ध लढले ते ॥ ६७ ॥
 मीही विरुद्ध लढलों, गणना होती तदा न सेनेला ।
 संगारिअसजलिं अरिच्या रुधिराचा रंग चढुनियां गेला ॥ ६८ ॥
 विजयी दल परि तेंही, संख्येमाजी तसेंच शौर्यांत ।
 मज या ग्रीकां पुढतीं गमतें अज तुच्छ नवल बहु यांत ” ॥ ६९ ॥
 युलिसीस दृष्टि पडतां वृद्ध पुसे “ हा विशाल वक्षाचा ।
 उंचीनें न्यून जरा, सांग मुली कवण रुंद अंसांचा ॥ ७० ॥
 ठेवुन शस्त्रा भूवरि घिरट्या घाली दलीं बघे शूर ।
 मेंढ्यांच्या कळपीं कीं मेष फिरे हा भिसाळ भेसूर ” ॥ ७१ ॥
 हेलन बोले “ यातें ह्मणती युलिसीस मुझ बहु शान्त ।
 चतुरस्त्रनीतिवेत्ता जनन जरी तें मरुप्रदेशांत ” ॥ ७२ ॥
 मग अन्तिनार बोले “ त्वद्वच हें सत्य अनुभवे बाई ! ।

झाला नसता तर शीकंदरही झाला नसता अशी काहींची लाघवी भाषा आहे.
 कालिदासानें हुबेहुब वरील होमरकृत चरणाच्या अर्थाचा श्लोक केला आहे.

कातर्यं केवला नीतिः शौर्यं धापदचेष्टितम् ।

अतः सिद्धिं समेताभ्यामुभाभ्यामन्विषेयः सः ॥

अर्थ-नुमती नीति ह्मणजे भितरेपणाचें लक्षण आहे. तसेंच नुसतें शौर्य
 ह्मणजे व्याघ्रादि श्वापदांचें लक्षण आहे हें जाणून नीति व शौर्य यांची सांगड
 बालून तो राजा सर्वत्र सिद्धि मिळविता झाला.

रघुवंश.

+तो मेनिलास अणि हा करुं आले तुजवरून शिष्टाई ॥ ७३ ॥
 पाहुणचार तथाचा केला गृहिं, कळत बुद्धिचें मान ।
 निधि थोर हे कलांचे बाहुबला बघुन देति जन मान ॥ ७४ ॥
 त्रोजनमण्डलिं शोभे उंच भला एक जों उभा राहे ।
 आणिक त्या दुसऱ्याच्या भुलले जन बघुन वक्षभारा हे ॥ ७५ ॥
 बाणी वश दोघांला. भाषणिं किति मेनिलास करि घाई ! ।
 बोलेल एवढेंसें अल्प परी चटक लावुनी जाई ॥ ७६ ॥
 वाचाट खचित नोहे, वाहे हा तरुण कधिं न भलतिकडे ।
 गुलिंसीस बोलुं उठतां, आरंभिं न रीत ती पसंत पडे ॥ ७७ ॥
 उठुनी निश्चल दृष्टी लावी भुवरी न हालवी यष्टी ।
 गेला चिड्ढनी वाटे मूढ जणूं मंदमति दिसे कष्टी ॥ ७८ ॥
 परि जेव्हां स्पष्ट निधे कंठांतुनि खणखणीत आवाज ।
 वाटे गगनांतुनियां सणसण हिमवृष्टि होतसे आज ॥ ७९ ॥
 वाद कराया त्यासह एक उठोनी धजे न मानवतो ।
 ह्मणती कीं पुरुषांतें विषमचलां कलह काय मानव तो ॥ ८० ॥
 होते निंदित रूपा नयन अतां त्यांस हांसती कान ।
 आश्चर्य भरित होउन जन मोर्दें सकल डुलविती मान ” ॥ ८१ ॥
 आजक्ष दृष्टि पडतां वृद्ध वदे “ कवण वीर गे तिसरा ।

+ या प्रसंगां मेनिलासाचीही गोष्ट निघायला पाहिजे होती. परंतु ती हेलनच्या मुखीं घालणें हें सर्वगैव अप्रशस्त झालें असतें ह्मणून कवीनें मोठ्या कुशलतेनें अन्तिनाराचे तोंडी थोडा त्याजविषयांचा स्तुतिवाद घातला आहे.

व्यूढोरस्क बली हा ग्रीकामधिं उंच हाच एक खरा " ८२ ॥
 हेलन दिव्य वदे " हा जाणा आजक्ष थोर बलवान ।
 स्तंभाचि आधाराचा ग्रीकां रिपुत्री ह्मणून परवा न ॥ ८३ ॥
 भूप इदामिनिअस तो तिकडे क्रीतन सजे जसा देव ।
 ज्या मेनिलास विनवी मंदिरिं येतां ' यथेष्ट ये जेव ' ॥ ८४ ॥
 ग्रीकांस दीर्घ नयनां बघतें, सांगेन ओळखुन नांवें ।
 कां मग दृष्टि न पडती, जननायक दोन काय ते व्हावे ! ॥ ८५ ॥
 तो अश्ववाह कास्तर पोलक्ष हि दक्ष मुष्टियुद्धांत ।
 माझे बन्धु जुळे हे, वाढवि जननी न भेद कोणांत ॥ ८६ ॥
 काय न आले येथें ? बसले कीं श्रान्त लेसिदीमनिं ते ।
 येउन अथ कार्थि दुजा गुतले सोडून निघ भगिनीतें " ॥ ८७ ॥
 +गे ऐक ! भूतधात्री धरणी दोघां धरीत पोटाशीं ।

+ पतिचें शव पाहून विलाप करणाऱ्या कर्णपत्नीचा शोक वर्णन करणाऱ्या
 खालाल सत्रौत्कृष्ट पंतांचे आर्थेचा आठवण या ठिकाणीं वाचकांस होईल.

धर्मा त्रयादशाब्द न ज्याच्या चितेकरून निज लागे ।

तो हा पुन्हां नुठायी वसुधे ! तुज दड धरून निजला गे ॥ मोरोपंत.

वालीवध प्रकरणांताल ताराविलाप वर्णन करणारा वाल्मीकिकृत श्लोक पहा.

मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेंद्र महो तव ।

शेषे हि तां परिष्वज्य मां च न प्रतिभाषसे ॥

" वानरेंद्र महाराज ! ही मही माझ्याहूनही तुझाला प्रिय वाटत आहे.
 ह्मणून दों करानीं तिला आलिंगन दऊन शयन करिते झालेत व माझ्या प्रश्नास
 नुसतें उत्तरही देत नाही. " यांत थोड्या शृंगाराचें मिश्रण करून आद्यकवीनें
 शोकरसाला फार पुष्टि भाणिलेली आहे. पानविषयक ह पत्नीचें भाषण अस-
 न्यामुळे शोकरसांत शृंगाराचें मिश्रण करतां आलें.

निजले होति न जागे युद्ध कथा ऐकण्या नको त्याशी ! ॥ ८८ ॥

आले तों नगरांतुन दोन अजापुत्र घेउनी दूत ।

मादक मद्य तसेंची आला चर्चात ज्यास बहु ऊत ॥ ८९ ॥

शोभे इदीअसाच्या करिं सुन्दर पात्र तें सुवर्णाचें ।

वृद्धनृपा उत्तेजक वाक्य मुखें काढि जो सुवर्णाचें ॥ ९० ॥

“ उठिं नृपते ! विनविति हे राजे समरांत तुजसिं उतराया ।

म्हणती ‘ वृद्धमुखानें वदवा झाला ठराव तो राया ’ ॥ ९१ ॥

हे मेनिलास पारिस, दोघे करणार दोन हात रणीं ।

द्वंद्वीं यश मिळवी तो, नेइल ही स्त्री सवित्त घरिं तरणी ॥ ९२ ॥

शान्ति मिळो त्रायस्थां ग्रीकां जाया मिळो स्वभवनातें ।

सुन्दर वारू जिथले ललना लावण्य जेथ निरुपम तें ” ॥ ९३ ॥

वृद्ध वदे कचरोनी ‘ जोडा हय ’ तेविं करिति सेवक ते ।

रथिं अन्तिनार बसतां वृद्ध चढे रश्मि ओढुनी हातें ॥ ९४ ॥

दिण्डींतुन रथ आला, समरीं ते उतरले जसे खालीं ।

युलिसीस मान त्यां दे अगमेघ्न ही उठोन त्या कालीं ॥ ९५ ॥

दूतांनीं बलि अणिले, पात्रीं आकण्ठ ओतिली मदिरा ।

प्रोक्षाळिलें क्रमानें शीतजलें त्वरित सकलनृपातिकरां ॥ ९६ ॥

अगमेघ्नकरिं लटके असिसन्निध तीक्ष्ण एक खंजीर ।

तेणें भीस अजांची कापी, जी घेति वांटुनी वीर ॥ ९७ ॥

आर्थी अगमेघ्न नृप पसरुन कर वांकवोनियां माथा ।

“ हे सर्वशक्ति ! बापा ! पाहीं हे जोव्ह ! हे इदनाथा ! ॥ ९८ ॥

(१११)

हे सर्वसाक्षि ! दिनकर ! आयकसी सर्व शब्द जो कानी ।
पुण्य नदानों ऐका, माते वसुधे ! सुतास या मानी ॥ ९९ ॥
बेतात शपथ खोटी ऐशां दण्डीतसाल जे कोणी ।
त्यांतें पातालस्थां करितों साक्षी जुळोनियां पाणी ॥ १०० ॥
परिसा ठराव अमुचा पारिस जर वधिल मेनिहासाला ।
सवित्त हेल्न त्याची; समजा तो पात्र तद्विलासांला ॥ १०१ ॥
उदधि क्रमुनी परतूं गांवा; जर जाहलें परी उलट ।
त्रायस्थांनीं हेल्न परत करावी सवित्त; अणिक अट ॥ १०२ ॥
द्यावा दण्ड जयाची अठवण राहील पुत्रपौत्रांस ।
नाकारुनी ससुत नृप भोगिल समरांत सतत संत्रास ” ॥ १०३ ॥
बोलुन ऐसें पुढतीं येउन तेणें बलीस दृढ धरिलें ।
कर्कश काष्णर्यास करिं धरुनी तत्कण्ठ चरचरां चिरिले ॥ १०४ ॥
भूवर अज तडफडती, शस्त्रें झाले क्षणांत असुरहित ।
ओतुन जन मग मदिरा अमरां प्रार्थीत साधण्यास हित ॥ १०५ ॥
बोले एक कुणी मग “ जोव्हा ! अससी समर्थ तूं थोर ।
मोडिति ठराव त्यांच्या शाप वठो शिरिं करून हा जोर ॥ १०६ ॥
त्यांच्या आणिक त्यांच्या पोरांच्या मस्तकांतला मगज ।
वाहो धरणीवर तो जैशी ही ओतितां सुरा सहज ॥ १०७ ॥
त्यांच्या स्त्रियांस होवो जारज संतति जगास दूषण जी ” ।
ऐशा शापां देती, जोव्ह दिसे परि न अनुन त्यां राजी ॥ १०८ ॥
सकलां वीरां नंतर बोले प्रायम “ पुरा अतां जातों ।

(११२)

बधुं काय युद्धिं तनुजा ओढिल कीं मेनिलास ताजा तो ॥ १०९ ॥
ठाउक जोव्हा ठाउक अमरां हें ज्यांचियां करीं मरण ” ।
ऐसें बोलुन बलि रथिं ठेवोनी चालला त्यजून रण ॥ ११० ॥
रथिं अन्तिनार चढुनी जाय नृपाच्या बसून शेजारीं ।
स्वपुरास पोंचले ते पवनेरित जें प्रासिद्ध सर्वभरी ॥ १११ ॥
रथिं उतरे हेक्टर मग, मापी युलिसीस समरसीमेल ।
सोडत काढिति ठरण्या, वार अर्धी पाहिजे कुणी केला ॥ ११२ ॥
शिरकवचा काढोनी हेक्टर ठेवीत भूवरी खालीं ।
आंत चिठ्या घालोनी घोळवितां जवळ मंडळीं आली ॥ ११३ ॥
जन सारे कर पसरुनि विनविति अमरांस वांकवुन माथा ।
“ हे सर्व शाक्ति ! बापा ! पाहीं हे जोव्ह हे ! इदनाथा ! ॥ ११४ ॥
हेवो घात तयाचा दोघां घोरांत घातलें ज्यानें ।
जावो नरकीं तो, मग नांदुं अर्द्दी उभय मित्रभावानें ॥ ११५ ॥
हलवुन शिरकवचातें हेक्टर वळवीत वक्र दृष्टीला ।
टाकि चिठ्या भूवर्ती ‘पारिस पारिस’ जनीं ध्वनी उठला ॥ ११६ ॥
निकट उभे हय करुनी, भूवर शस्त्रें रचून भट बसती ।
हेलनपति पारिस धरि कवचें स्कन्धीं जुळून सुन्दर तीं ॥ ११७ ॥
सेवी इजार, बांधी बंद रुपेरी, सुयोग्यपरिमाण ।
बाली लिकाअनाचें बन्धूचें गोजिरे उरस्त्राण ॥ ११८ ॥
मूठ रुपेरी जीतें स्कन्धीं तीं लटकवीत तलवार ।
बाल स्थूल करीं वे जड जी सोशील शत्रुचे वार ॥ ११९ ॥

(११३)

कवच करी शिरिं धारण, नाचे वरि पेंच अश्वकेशाचा ।
गच्च धरी, करिं भाला, सूचक जो घोर शत्रुनाशाचा ॥ १२० ॥
असल्लिंच शस्त्रें घेउन वीर अला सज्ज मेनिलास रणीं ।
ग्रीक त्रोजन जागीं बैसुनियां स्तब्ध पाहती सरणी ॥ १२१ ॥
भाले फेंकित आले मध्ये रणिं दांत ओंठ खावोनी ।
दालीवरि, अरिच्या अधिं पारिस करि वार लक्ष्य लावोनी ॥ १२२ ॥
दाल न भंगे अल्पहि, लवली ती टोंक उलट भाल्याची ।
पाळी वार कराया आलि अतां वीर मेनिलासाची ॥ १२३ ॥
+प्रार्थी तो अधिं जोव्हा “ जोव्हा ! दे शक्ति सूड घेतों मीं ।
या दुष्ट पारिसानें पहिल्यानें ज्यास दुखविलें तो मीं ॥ १२४ ॥
आदर ज्यानें केला यजमाना त्याचि काय दुखवावें ।
ऐशी कृति करण्याचें मनिं आल्या फिरुन लोक चरकावे” ॥ १२५ ॥
दीर्घच्छाय करींचा भाला फेंकी अरीवरी जोरें ।
भेदून दाल रुतला उरकवचीं वस्त्र फाटलें कोरें ॥ १२६ ॥
बाजुस वळुनी तेणें चातुर्यें मृत्यु चुकविला घोर ।
एत्रिअसात्मज मग असि हाणी त्यावर शिरीं करुन जोर ॥ १२७ ॥
शीर्षिस्त्राण फुटे तें असिचे परि चार जाहले तुकडे ।
एत्रिअसज रणनादा करुन बघे गगनिं, लोकिं धाक पडे ॥ १२८ ॥

+ द्वंद्वारंभीं मेनिलास यश येण्याकरितां ईश्वरप्रार्थना करीत आहे. पारिस करीत नाही. कशी करील ! तो आपण अपराधी आहों हें जाणून स्वस्थ बसतो असें दाखविण्याची व्यवस्था जी कवीनें केली आहे ती कौतुकास्पद आहे.

बोले “जोव्हा नाही तुजविण सुर अन्य हानिकारक रे ।
 घेणार पारिसाचा होतो मी सूड आज पूर्ण करे ॥ १२९ ॥
 आशेसह असि भंगुनि भाल्याचा विफल जाहला वार ।
 पुरली न हौस मनिची, नाहिं दिला अरिस चांगला मार ॥ १३० ॥
 घुसुनी पाहे अरिच्या शिरकवचीं अश्वकेश रुळतात ।
 धरतां ओढुन चित्रितबन्दे गलिं फांस लागुनी जात ॥ १३१ ॥
 मिळतां विजय रणीं या, व्हीनस पारि आड येत जोव्हसुता ।
 आली न दिसे कोणा, तोडोनी बंद त्यास दे असुता ॥ १३२ ॥
 कवच रिंते करिं येउन फिरत जसें फिरवि तत्कर प्रबल ।
 सत्वर चक्राकोर फिरवुन फेंकी तया दुरी सरल ॥ १३३ ॥
 आदळतां धरणीवर सहचर उचलून घेति तें सहज ।
 अरिवरि धांवतसे मग चवताळुन वीर मेनिलास अज ॥ १३४ ॥
 सावध व्हीनस रक्षी; बाष्पावृत त्यास लपवि आभाळीं ।
 परिमलयुत तद्मंदिरिं नंतर नेउन सलील सांभाळी ॥ १३५ ॥
 व्हीनस बुरुजावर मग हेलनला आणण्या स्वतां जाई ।
 तीतें वृद्धपुरंध्रींमध्ये बघुनी ‘ वदे करूं काई ! ’ ॥ १३६ ॥
 ती एक लेसिदीमनिं मायेची धनगरीण कैवारी ।
 पुरवी मृदु लोंकर हिंसिं चातुर्यें विंचरोनियां भारी ॥ १३७ ॥
 तीचें रूप धरोनी व्हीनस बोले “उठीं उभी राहें ।
 पारिस बाहे तुजसीं वाट सखे मंदिरीं तुझी पाहे ॥ १३८ ॥
 सौन्दर्ये चमके किति वस्त्रें सुन्दर अनेक तो ल्याला ।

(११५)

ख कोण हणे ? नर्तक कीं नृत्य संपतां बसल" ॥ १३९ ॥

वच हैं तीचें अंतरिं उद्दाम जाहलें हृदय ।

मनीं होवोनी देवीचें रूप निराखि ती सभय ॥ १४० ॥

उन्दरता, मोहक कुच, तेज तीव्र नयनांचें ।

विस लक्षुन कांहीं भयभीत बोलली वाचे ॥ १४१ ॥

तुझें लक्षण हें ! करिशी मम वंचना अशी कां गे ! ।

प्या ठाया भोळी खीजात हें मनीं वागे ॥ १४२ ॥

तां मी जाऊं सागर लंघोनियां दुजा देशा ।

णसंग्रामा होउन लोकांस भोगवुं केशा ? ॥ १४३ ॥

चें दुसऱ्यानें हेलन मोडील गे कुणा करतां ? ।

मज आधीं, पारिस तव अन्य कोण आवडता ? ॥ १४४ ॥

अत्रिअसात्मज होतां देतेस आज मज हातीं ।

ऊं तरि मी, दुःखें सोसूं अशीं कशीं हा ! तीं ॥ १४५ ॥

र तो विरहें, जावें गे तूंच त्यास सुखवाया ।

नै सुरभवनीं होतें तें सर्व मान सुख वायां ॥ १४६ ॥

य करावें, केव्हां येईल कोणती वेला ।

तुज देइल, अथवा दासी हणेल सेवेला ॥ १४७ ॥

पेताचि नाहीं शोभविण्यातें तदीय शेजेला ।

नकल नारी ' छी थू ' करतील त्याच वेळेला ॥ १४८ ॥

सेवाया उचित न मीं ह्याणुन मन न वळतें गे ।

मझ झालें संक्षोभें चित्त हें खवळतें गे " ॥ १४९ ॥

कोपुन व्हीनस बोले “ हतदैवे ! राग मज न आणावा ।
 जाइन तुज टाकुन मी ध्याया वर्जीन गे तुझ्या नावा ॥ १९० ॥
 प्रेमा मम तुजवरता होता तितुका अतां तिरस्कार ।
 मनि शिरुनी नाश तुझा होइल गे मीं न बोलतें फार ” ॥ १९१ ॥
 भ्याली हेलन भारी पांचरि सित वख हळुच पातळ तें ।
 देवी मार्गा दावी गेलि तिथोनी दुजां कसे कळतें ॥ १९२ ॥
 पारिसमंदिरिं शिरतां दासी गेल्या उठोन कार्याला ।
 व्हीनस विनोदकर ती वसवी अणुनी पतीपुढें तिजला ॥ १९३ ॥
 रूप तिचें तो निरखी; फिरवोनी नेत्र सरत ती मार्गे ।
 ममीं वाक्शर सोडी त्याची निर्भर्त्सना करी रागें ॥ १९४ ॥
 * हेलन बोले त्यातें “रणभीरो ! पळुन काय आलास ! ।

* या ठिकाणीं काविवर्य मोरोपंतकृत रणपराड्मुख पुत्रास पाहून केलेलें
 विडुलेचें भाषण समग्र दिल्याशिवाय रहावत नाहीं. दोहोंतील साम्य रसिक
 वाचक जाणतांच, येथें हेलन आपल्या द्वितीय कामुक वल्लास ताडून बोलत
 आहे व महाभारतांत विडुला आपल्या पुत्रास बोलत आहे.

विडुला ह्मणे अहारे ! क्लीबा ! मंदा ! कसा पळालास ! ।

कां वांचलासि अयशस्कर याहुन गर्भीं न कां गळालास ! ॥ १ ॥

अरि हरिल राज्य मग तूं वरिशिल वृत्त्यर्थ काय माधुक्री ।

सुखकर सुकर्म टाकुन असुखकर कुकर्म कोण करी ॥ २ ॥

मयौवन संजय ! हे ! निज नाम बुडविलें तुवां दगडें ।

झगडें यशोर्थ अरिथचक्रांहीं स्पष्ट लोष्टा रगडें ॥ ३ ॥

जेणें लजित व्हावें स्वर्गीं सह पूर्वजें तुझ्या तातें ।

परमानुचित पलायन कैसें केलें तुवां कुजाता तें ? ॥ ४ ॥

* * * * *

अथवा तुवां मरावें क्षणहि न बुडवून मान वांचवें ।

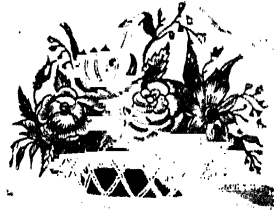
काळा ! यासम अन्य हि जे असतिल त्यांहि मानवां चावें ॥ ५ ॥

याहुनियां मत्पतिचा लागुनियां वार कां न मेलास ! ॥ १५५ ॥
 'मीं शूर कुशल मीं,मीं. मातें हो पाड मेनिलास नसे ' ।
 होतास करित वच तें गर्वाचें सांग विसरलास कसें ? ॥ १५६ ॥
 जा शूर मेनिलासा पुनरपि युद्धास देई आव्हान ।
 अथवा पुरे चतुरता ! मरशिल गा ! पुरुष उचित तूं यान" ॥ १५७ ॥
 पारिस बोले " सुन्दरि ! दुःखावर डाग काय देतेस ? ।
 साहाय्य मेनिलासा कोणाचें पूस तें भिनर्वेस ॥ १५८ ॥
 काय अजुन झालें गे ! देवां घेउन सहाय अज सहज ।
 हां हां क्षणतां जिंकिन, त्याची नाही कथा मुळींच मज ॥ १५९ ॥
 परि ये अशि अर्धे जवळी घेऊं उरकून सुरतकार्याला ।
 आलिंगन दे मजला सर्वांगीं हा अनंग संचरला ॥ १६० ॥
 त्या लेसिदीमनांतुन जलमार्गे जेधवां तुला नेली ।
 केनाईद्वीपांतरिं सुरस सुरतकेलि जेधवां केली ॥ १६१ ॥
 अनुराग तुझ्या वरता इतुका गे खचित तेधवां नव्हता ।
 गुदरे समय कठिण हा वांचिव मारूं नकोस मदनहता " ॥ १६२ ॥
 अरुणशयनिं तरुण चढे सकरुण मागून जात वामांगी ।
 खेळे अनंग अंगी संगोत्सुक दंग जाहलीं रंगी ॥ १६३ ॥
 इकडे एत्रिअसात्मज धांवे, सर्वत्र शोधितो अरिला ।
 गर्जुन भक्ष्या शोधी विपिनीं, त्या तुच्छ करित केसरिला ॥ १६४ ॥
 गेला पारिस कोठें त्रायस्थांच्या करांत हा पडता ।
 देते न्या अरिच्या करिं सकलां काळापरीस नावडता ॥ १६५ ॥

(११८)

ह्यणतो अगमेन्न तो येउन पुढती “ अहो वचा परिसा ।
त्रोजन हो ग्रीक अहो दिसतो कीं मेनिलास विजयीसा ॥ १६६ ॥
स्त्रीधन द्या, हेलन द्या, द्या हो संस्मरणीय दण्ड संतोषे ” ।
ग्रीकांनीं मोदभरें भरिलें नभ सर्व उंच जय घोषें ॥ १६७ ॥

(११९)

सर्ग ४ था.

तहाचा मोड व युद्धारंभ.

सारांशः—देवांचे सभेंत त्रोजनयुद्धावर वादविवाद होतो व तें पुढें चालू ठेवावें असें ठरतें. तह मोडून टाकण्याकरतां **मिनर्वेला** जोव्ह पृथ्वीवर पाठवून देतो. ती जाऊन **पन्दारसाचें** मन वळवून **मेनिलासावर** आडून बाण सोडण्यास लावते. त्याचें क्षत वैद्यराज **मेकाअन** बरें करतो. **अगमेन्न** सेनाध्यक्षाचें काम उत्तम रीतीनें करतो. तो सर्व सेनेचें निरीक्षण करून मुख्य वीरांची स्तुति किंवा निंदा करून सैनिकांत उत्साह भरवितो. **नेस्तराची** सेनेतील शिस्त दिसून येते. युद्धास आरंभ होतो व उभयपक्षां वीरांची नासाडी फार होते. **कालमानः**—मागचाच दिवस पुढें चालू, तो सातव्या सर्गाचे शेवटापर्यंत असतो. **स्थलः**—त्रायाची समरभूमि.

जोव्हगृहीं देवसभा बसली ती आसनीं सुवर्णाचे ।

हीबी वाढि सुधारस, पेला झपझप करांतुनी नाचे ॥ १ ॥

होतें लक्ष्य सुरांचें त्रायावर लागुनी तया कालीं ।

जूनोतें चिढवाया जोव्हाची व्यङ्ग्य उक्ति सुरु झाली ॥ २ ॥

“ दोन ” वदे “ सहकारी दिसती देवांत मेनिलासाचे ।

जूनो आणि मिनर्वा, परि तीं व्रत पाळिती तटस्थाचें ॥ ३ ॥

इकडे परंतु पाहीं व्हीनस ती ब्रीद आपुलें पाळी ।

राखीत पारिसाची पाठ सदा राहुनी उभी जवळी ॥ ४ ॥

मरणार तोंच आतां वांचविलें त्या अनर्थ टाळाय ।

सत्य पुसा तर कथितों विजयी तो मेनिलास या समया ॥ ५ ॥

अपुला विचार बघु या व्हीनसनें साधितां असा कावा ।

रण घोर मातवावें ? अथवा अज संधि करून टाकावा ? ॥ ६ ॥
 मानवतां हें सकला त्रायीं भरतील फिरून पौर जन ।
 द्या परत मेनिलासा हेलन ती, अन्य तोड ती अज न ” ॥ ७ ॥
 जूनो आणि मिनर्वा गुणगुणती कानमंत्र आणि करिती ।
 त्राया विध्वंसाया, योजावी कठिण सुलभ काशि रीती ॥ ८ ॥
 चित्तीं क्रुद्ध मिनर्वा, स्वस्थ बसे तातशब्द परिसून ।
 जूनो क्रोधन भारी रागें बोले, न बैसली रुसून ॥ ९ ॥
 “ जोव्हा ! वदसी कैसें ? होतो संतोष तुजसिं विघ्नांत ।
 केले गाळून धर्म श्रम ते नासून करिशि कां घात ? ॥ १० ॥
 राजे जमवायातें फिरलें मी वारु बहुत शिणवीले ।
 प्रायमनृप आणि तत्सुत लोटाया व्यसनिं कदन मातविलें ॥ ११ ॥
 करिं जें तुला हवें तें अमरां अस्मादिकां न हें मत रे ” ।
 क्रोधानें जोव्हा वदे “लक्षण तव कां न दिसत नीट बरें ? ॥ १२ ॥
 अपराध काय केला प्रायमभूषें व तत्कुमारांनीं ।
 कीं तूं इच्छिसि बघण्या आजी तन्नगरनाश नेत्रांनीं ? ॥ १३ ॥
 नगरद्वारांतुन तूं जाशिल लंघून उंच भिंतीतें ।
 प्रायम ससुत सजन जर खाशिल तर चित्त वरिल शांतीतें ॥ १४ ॥
 वाटेल तें करीं अज; होइल पुढतीं कलीस कारण गे ।
 गोष्ट दुज्जी कथितों ती ध्यानीं तूं ठेव कार्य जर लागे ॥ १५ ॥
 आवडती देश तुला त्यांवर मी काढला जरी राग ।
 येई न आड माझ्या, मजला मनसोक्त वागण्या सांग ॥ १६ ॥

इच्छिसि ह्यणुनी त्रायीं वालूं देतों तुला धुमाकुल तो ।
 त्रायस्थांस्तव माझा जीव परी नित्य फार कळवळतो ॥ १७ ॥
 खोव्या दुराग्रहास्तव लाविसि तूं भोगण्या तयां भोग ।
 त्रोजन भाविक, सन्तुष्ट, तनय भले, काय वानुं हा योग ॥ १८ ॥
 मानवलोकीं जन जे वसती नक्षत्रमंडलाखालीं ।
 ज्यांची रविप्रकाशीं तिमिरापासून मुक्तता झाली ॥ १९ ॥
 त्यांहून सकलांहून हे त्रोजन मच्चित्ति अधिक मानांनै ।
 भजती पूजिति मातें करुनी शतमेघ अर्घ्यदानांनै ” ॥ २० ॥
 देवी जूनो बोले “स्पर्धा, अर्गास आणि मिसिनी हीं ।
 प्रीतीचीं नगरे मम उच्छेदीं इष्ट तुजसिं तर पाहीं ॥ २१ ॥
 यांची कड घेवोनी नाहीं घेणार राखण्या धांव ।
 सामर्थ्य थोर तव, मग धरुं कैसा शत्रुचा मनीं भाव ॥ २२ ॥
 शब्द न विरुद्ध काढिन, काढुन फल त्यांत काय सांगावें ? ।
 परि तव महिमा कीं मम व्हावे श्रम सफल, यश तुझें गावें ॥ २३ ॥
 अमुची जाति सुरांची, एक कुलीं जनन एक होय पिता ।
 भार्या ह्यणविसि मजसीं राया कां मग उगीच अप्रियता ॥ २४ ॥
 ऐसें शिवाय पाहीं तुज करणें राज्य अखिल अमरांचें ।
 करुं राज्यकारणा मग घेउन साहाय्य एकमेकांचें ॥ २५ ॥
 अनुसरतिल सुर हा पथ, अमुचें साम्राज्यविभव वाढेल ।
 होइल विनाश भेदें, ऐक्यानें कार्यभाग साधेल ॥ २६ ॥
 येण्या निदर्शना हें पहिल्यानें कार्य घे असें हातीं ।

ग्रीक त्रोजन जेथें तेथें तूं घाड रे मिनर्वा ती ॥ २७ ॥
 ऐसें करवीं जेणें त्रोजन ते मोडतिल अज तहांतें ।
 ग्रीकोत्तमास विक्षत करतिल आणि शस्त्र सोडुनी हातें ” ॥ २८ ॥
 जोव्हा हें मानवलें, आणवुनी बोलला मिनर्वेला ।
 “ ग्रीक त्रोजन जेथें तेथें तूं जा न लावितां वेला ॥ २९ ॥
 ऐसें कर कीं जेणें त्रोजन ते मोडतिल अज तहांतें ।
 ग्रीकोत्तमास विक्षत करतिल आणि शस्त्र सोडुनी हातें ” ॥ ३० ॥
 उतरे ती भूवरतीं. तेज वमे तारका जणूं तुटली ।
 मर्त्या कीं जोव्हाच्या कोपाची नाविकांस खुण पटली ॥ ३१ ॥
 सेनेमाजी थडके, न कळे हें कोण येतसे कां तें ।
 ग्रीक त्रोजन होउन चकित मनीं वदति एकमेकांतें ॥ ३२ ॥
 “ रण घोर मातवाया, नाद जयाचा घुमेल जगतांत ।
 वैरानल शमवाया इच्छी अथ जोव्ह आमुचा तात ” ॥ ३३ ॥
 त्रोजनदलिं शिरली ती आकारें गमालि अन्तिनारसुत ।
 सर्वत्र संचरे त्या सुरसम पंदारसास शोधीत ॥ ३४ ॥
 दिसला लिकाअनज हा, पार्श्वीं दलभार करिं धरी ढाली ।
 स्वारी पूर्वीं ज्यानें लघुनियां ईसिपसजला केली ॥ ३५ ॥
 +बोले वच वेधक त्या “ वीरा वच आयकें लिकाअनजा ! ।

+ या घातकी कामाला याची योजना कां केली तें चॅपमन कवीने आपल्या काव्यांत वर्णिलें आहे.

ठावें लिकाअनाचें कुल तें विश्वासघातकी थोर ।

त्यांतिल पन्दारस हा उचित अकार्यास कीं खुळा पोर ॥ १ ॥

निष्पापा कोण वधिल ? शपथा मोडील कोण जर हा न ! ।

जोव्ह करी वृक या कीं यानें बलि अर्पिला शिशु लहान ॥ २ ॥

शर एक मेनिलासावर लपुनी सोडशील तर बघ जा ॥ ३६ ॥
 त्रोजन तव प्रशंसा करतिल होऊन फार आभारी ।
 बघतां अरिस चितेवारि पारिस देईल देणग्या भारी ॥ ३७ ॥
 ये सोड निशित सायक लक्षुन वीरास मेनिलासास ।
 अर्धि थोर फीबसाला नवसे बलि झेलिण्ट द्यायास ” ॥ ३८ ॥
 मूढ वळे अविचारी. घाली करे निज धनुष्य उचलाया ।
 चमकत होतें जवळी. त्याचा इतिहास गोड परिसा या ॥ ३९ ॥
 अज वन्य एक दरितुन आला झुडुपांत नीट बागडत ।
 वेधि शरें उरिं हा, तो खडकावरि जीव जावया पडत ॥ ४० ॥
 तच्छृङ्गे बघतो तों षोडश तलहस्त मोजतां भरती ।
 मग एक शार्ङ्गकारें सांधविलीं घांसुनी भराभर तीं ॥ ४१ ॥
 अग्रे मढविलिं हेमें. शोभा याची अवर्णनीय खरी ।
 वांकवि तें धनु आजि हा धरणीवर टेंकि नीट नेम धरी ॥ ४२ ॥
 ढाली धरुन सुहृत्तम, लपविति या; काय नियम सांगावा ! ।
 ग्रीकां तो न दिसावा ! बाणानें मेनिलास वेधावा ! ॥ ४३ ॥
 शरधिमुखा उघडोनी काढी बाहेर एक निशित शर ।
 चढवी तो धनुवरतीं व्हाया कीं भूवरी अहा कहर ! ॥ ४४ ॥
 स्तवि तो कर जोडुनियां नम्रपणें फीबसास निज काजा ।
 “यश दे मजसीं, अर्पिन नाजुक बलि झेलिण्ट एक अजा” ॥ ४५ ॥
 वांकवुनी धनुखण्डें वरि ज्या चढवी करुनियां बल तें ।
 ज्यामध्य टेंकुनी उरिं ओढी धनु सर्व होत वर्तुळ तें ॥ ४६ ॥

स्पर्शी शराग्र चापा त्वेषे जणुं कडकडाट धनु करितें ।
 निर्घोष घोष ज्या करि, घेत उडी शर वधावया अरितें ॥ ४७ ॥
 पडला नाहीं बारे ! विसर तुझा मेनिलास ! हे ! अमरां ।
 राखी पाठ तुझी ही जोव्हसुता त्यांत उचलुनी स्वकरां ॥ ४८ ॥
 लावी अन्य दिशेला त्वरितचि वळवून तीक्ष्ण शर हा कीं ।
 निज लागे बाळा तों जननी जशि दक्ष मक्षिकां हांकी ॥ ४९ ॥
 दिधला तिनेंच लावुन कमरेवर जेथ ये उरस्त्राण ।
 गेला भेदुन बंदा, उरकवचीं रतुन राहिला बाण ॥ ५० ॥
 कामा कवच न आलें, रक्षण वपुचें न जाहलें समयीं ।
 झालें क्षत वर्मावर लागे मग धार कृष्णरुधिरमयी ॥ ५१ ॥
 मीओनिण्ट अथवा नारी ती केरिण्ट रंगविते ।
 हयतुण्डाभरणांस्तव कौशल्यें हस्तिदंतफलकांतें ॥ ५२ ॥
 आगारीं ठेवी ती. ह्मणति रथी 'दे' परी नृपा देई ।
 शोभति धवल फलक ते ज्यांवरतीं रक्तिमा बहू येई ॥ ५३ ॥
 हिमधवल चरण तैसे ऊरु तुझे मेनिलास ! हे सजले ।
 शरविद्ध वपुंतुनी तव जेव्हां हें रक्त रुधिर ओघळलें ॥ ५३ ॥
 बघुनी क्षतशोणित तें अगमेम्नन नृपति जाय चरकोनी ।
 अणि शूर मेनिलासा त्या सरसा कंप सुटत रणकोनीं ॥ ५४ ॥
 बघतां शराग्र दिसलें मांसा बाहेर, धीर त्या आला ।
 हुंकारिति जन, रडतां अगमेम्नन धरुन बन्धुराजाला ॥ ५५ ॥
 "अरिशीं म्यां प्रिय बन्धो ! दुष्टें केला कसा असा तह रे ! ।

तू एकलाच लढसी, स्वस्थ अह्मी; तव अमोल जीव हरे ! ॥ ९६ ॥
 आणा भाका करुनी धजले कैसे करावया घात !
 त्रोजन हो धिक् कृति ही रुधिराचा का पचेल हा पात ॥ ९७ ॥
 बलिस्तर्पणपूर्वक केलेले याग काय होतील ?
 गुप्तले हे शपथानीं कर ते अमुचे दगा न देतील ॥ ९८ ॥
 शिक्षा कठोर यांतें करिलचि तो जोव्ह जरि जरा उशिरां ।
 कान्ता पोरे मरतां, यांच्या शोधील कोण समरिं शिरां ॥ ९९ ॥
 निःसंशय कथितों कीं, प्रायम तो, त्राय आणि तें नगर ।
 मिळतिल धुळीस जेव्हां ईजिस फिरवील जोव्ह भीतिकर ॥ १०० ॥
 गोष्टी घडतिल साच्या माझें साशंक चित्त परि होतें ।
 अपाय तव जर जीवा घडला तर दुःख काय बन्धो तें ! ॥ १०१ ॥
 लज्जायुक्त अधोमुख जावें लागेल मजसिं मग गांवा ।
 हे ग्रीक परत जातिल हेलनचा मग उरेल न सुगावा ॥ १०२ ॥
 त्रोजननृपति प्रायम होइल कृतकृत्य, गति तुझी काय ! ।
 फसलें तव कार्य, तिथें हा ! हा ! नासेल भूत तव काय ! ॥ १०३ ॥
 कबरीवर पद करुनी त्रोजन बोलेल वाक्य उद्धत रे ।
 घेणार सूड होता अगमेम्नन तो असाच काय वरें ! ॥ १०४ ॥
 हें काय सैन्य अणिलें ? नेतो नौका रित्या घरा काय ? ।
 *दे भ्रातृविरहिता मज भंगुन दे माय धरणि ! मग ठाय ! ॥ १०५ ॥

* इंद्रजितानें ज्या वेळेस लक्ष्मणावर शाक्तिप्रयोग करून त्यास विव्हळ केलें त्या वेळेस रामानें असाच शोक केला आहे.

त्या मेनिलास बोले धीरवचन “ धैर्य काय सोडावें ? ।
 ग्रीकां भिवविं न आतां, मर्मा वेधी न बाण जाणावें ॥ ६६ ॥
 जें पदक कमरबंदीं कठिण बहु तें घडीव, शर वारी ” ।
 अगमेघ्नन उत्तर दे “ देव करो उक्ति सत्य तव सारी ॥ ६७ ॥
 प्रियबन्धो ! वैद्य तुझे क्षत निरखोनी करील सदुपाय ।
 मग तीव्र वेदना तव हरतां आराम होइल न काय ? ” ॥ ६८ ॥
 धैर्य धरोनी वदला सुरदूता चपल तालथीबिअसा ।
 “ त्या एस्कुलेपिअसजा आणीं मेकाअनास आज कसा ॥ ६९ ॥
 पाहिल तो ग्रीकिवरा त्रोजन धन्वी जया गुणी आज ।
 वेधी शर सोडुन ही कीर्ती तयाची अणी अम्हां लाज ” ॥ ७० ॥
 धावे दूत तसाची धुंडी मेकाअना तसाच दर्ली ।
 मध्ये उभा सभोवति शोभति करधृत निरुंदशा ढाली ॥ ७१ ॥

किं नु मे सीतया कार्यं लब्धया जीवितेन वा ।
 शयानं योऽद्य पश्यामि भ्रातरं युधि निर्जितम् ॥ १ ॥
 किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ।
 कथमेवां सुमित्रां च पुत्रदर्शनलालसाम् ॥ २ ॥
 कथं वक्ष्यामि शत्रुघ्नं भरतं च यशःस्विनम् ।
 सह तेन वनं यातो विना तेनाहमागतः ॥ ३ ॥

अर्थः—आज लक्ष्मणासारखा बन्धु जसमी होऊन समरशय्येवर काळनिद्रा
 घेत आहे असें मला ज्ञर पहावें लागेल तर सीतेची प्राप्ति होऊन तरी काय
 फायदा ? फार काय मी याच्या पुढे जगून तरी काय फायदा ? कौसल्या माता,
 कैकयी व जिच्यामध्ये पुत्रदर्शनलालसा तीव्र उत्पन्न झाली आहे अशी सुमित्रा
 माता, भरत व शत्रुघ्न, हीं सर्वजणें मला ह्मणतील ‘ लक्ष्मण तुझ्याबरोबर वन-
 वासांत जाताना होता, आतां तूं त्याच्याशिवाय एकटाच परत येत आहेस ’ !
 तेव्हां मी त्यांना काय सांगूं ! !

रामायण.

जाउन जवळ तयाच्या चातुर्यानें निरोप त्या बाही ।
 “ये एस्कयुलेपिअसजा अगमेन्न आज नृवर तुज बाही ॥ ७२ ॥
 ग्रीकवरा पाहीं ये, त्रोजन धन्वी जया गुणी आज ।
 वेधी शर सोडुन ही कीर्ति तयाची अह्मां अणी लाज ” ॥ ७३ ॥
 ऐकुन वच कळवळला, उठला वेगें, तया सवें चाले ।
 दोघे नृवरा जवळी उभय दलांतें वलांडुनी आले ॥ ७४ ॥
 देखे तो नृवराच्या वीर सभोंवार काळजीमाजी ।
 काढीत कमरबंदांतुन शर उपटोन ह्मणति जन ‘वाजी’ ॥ ७५ ॥
 शर काढितां तदग्रें मोडुन अंगांत राहिलीं रतुन ।
 सोडीत कमरबंदा आंतिल वस्त्रास फार तो जपुन ॥ ७६ ॥
 झालें कठिण शरें क्षत त्यास निरीक्षून शोषि रुधिर मुखें ।
 चिरनें सांगितला जो ताता तो लेप लावि वरतिं मुखें ॥ ७७ ॥
 गुतले जों हे कार्यां त्रोजन सरसावले युयुत्सु रणीं ।
 अगमेन्न जागृत नृप डगमगल्यावीण धांव घेत झणीं ॥ ७८ ॥
 त्यजिलें चित्ररथातें, त्यजिले हय, टाकितात जे धापा ।
 युरिमीदन त्यां ठेवी जवळी, श्रमल्यास लागतील नृपा ॥ ७९ ॥
 क्रमतां रणपथ पादिं नृप पाही घाईत भेटले भट त्यां ।
 उत्तेजन देइ वचें द्विगुणित बल येत, यश तसें वदत्या ॥ ८० ॥
 बोले “ धीर धरावा; खोट्यातें जोव्ह जय न देईल ।
 ज्यांनीं तह मोडुनियां दुःख दिलें त्यांस गृध्र खातील ॥ ८१ ॥
 मागुति घेऊं नगरा, हरुनी, समया न पाहतां जोरें ।

नौकामाजी घालुन नेऊं स्वपुरास बायका पोरे " ॥ ८२ ॥
 रणभीरू दिसले त्यां बोले " धिक्कार ! यश न पाळवलें ! ।
 करधृतधनु असतां कां दिसतां जणुं बाल हरिण घाबरलें ॥ ८३ ॥
 दमलें वनिं धांवुन जें उरलें कांहीं न बल जया हृदयीं ।
 राहे स्वस्थ उभें तें तेविं तुझीं राहलां चकित समयीं ॥ ८४ ॥
 वाट कशाची बघतां ? त्रोजन सरसावया हवे काय ? ।
 तरतिल का जलधित मग नौका तुमच्या अशाच अनपाय ? ॥ ८५ ॥
 ऐसे जन भग्नोद्यम, त्यांतें साहाय्य जोव्ह करतो का ?
 *तुमच्या आलस्यानें दिघल्या ही तो पडेल करतो का ! " ॥ ८६ ॥
 वीरावलींत फिरुनी करितां सेनाधिपत्व रणिं साचें ।
 क्रीतनभूपतिचें बल पडलें दृष्टिस इदामिनिअसाचें ॥ ८७ ॥
 क्रीतन नृप सकलांच्या पुढतीं शोभे वराह उपमिति स ।

---

* अगमेन्नन याचे भाषणांत व खाली दिलेल्या डेमास्थनीस याचे भाषणांत फार साम्य आहे.

पण महेशबांधव हो, किती वेळ तुमच्या कानाशीं ओरडावें ! तुझीं उपेक्षा करतां पाहून, पहा माझा जीव पराकाष्ठेचा चडफडतो. अरे तुझीं आलस्यानिद्रेंतून जागे होऊन युद्ध करण्याविषयीं कंवर कधीं बांधणार ? काय ? कांहीं मोठा एखादा अनर्थ घडल्यावांचून तुमचे डोळे उघडत नाहींत ? आतां घरीं बसवत नाहीं, शत्रु येऊन वेशीशीं पोंचला, असें झालें पाहिजे काय ? अरे, आजपर्यंत ज्या तुमच्या मानखंडना झाल्या त्यांविषयीं तुझांस कांहींच वाटत नाहीं ! आजपर्यंत जें झालें तितक्यानें तुमचा आळस जात नाहीं ! ह्याहीपेक्षां मोठा कांहीं अनर्थ कोसळला पाहिजे ? इ०

थोर फळ्या सैन्याच्या चालवि मागून मेरिआनीस ॥ ८८ ॥
 अगमेन्नन थांबवुनी तोषें बोले इदामिनिअसातें ।
 ग्रीकांत एक तूं मज आवडसी येसि सर्व कामातें ॥ ८९ ॥
 समरीं धांवसि पुढतीं, मार्गे मिष्टान्न सेवनीं नससी ।
 रसरान बघुन मदिरा आदर साभार तूं तिचा करसी ॥ ९० ॥
 पात्रें परिमित भरुनी करती मित पान इतर सरदार ।
 आकण्ठ पूर्ण पात्रें विलसे माझा तसा तुझा हि कर ॥ ९१ ॥
 आतां त्वरा करावी, जाय रणीं डौल मारिलास तसा ” ।
 क्रीतननृप बोले “ हे अगमेन्नन ! * आज मोडुं शब्द कसा ? ॥ ९२ ॥
 समशील सखा मी तव, लढण्या ग्रीकां दुजां विनविं याया ।
 देति दगा त्रोजन हे मोडिति तह दुःख अन्ति भोगाया ” ॥ ९३ ॥
 आजक्षां भेटाया मुदितमनें एत्रिअसज मग गेला ।
 स्वार धृतायुध दिसती जमले घनसे पदाति रांगेला ॥ ९४ ॥
 राहे उभा कड्यावरि पाहे अजपाल दूर जलधिकडे ।
 वायव्यपवनवाहित एक तया कृष्ण मेघ दृष्टि पडे ॥ ९५ ॥
 क्रमतां सागर वाटे मेघ+ न हा तमचि एकवटलें तें ।

* हे वाक्य फार लहान असून आंतील नीतितत्व मात्र फार मोठे आहे.
 अशीं वाक्यें आर्येंत गोंवून देण्याची हातोटी पंतांना फार साधली आहे. उदा-
 हरणार्थ कांहीं वाक्यें दिली आहेत. “ वचन काय फिरवावें ? ” “ न वदावें कटु
 पदुनें ” “ खलबोधश्रम निष्फल ” “ क्रोध असावा समर्थी ” “ आशा वेडी राया ” इ०

+ चक्रवाताचे योगानें कधीं कधीं समुद्रांतील पाणी वर उचंबळून स्तंभाकार
 आकाशांत वर चढत जातें. या पश्चिम समुद्रांतील सृष्टिचमत्काराचें यांत वर्णन आहे.

मग चक्रवात सुटतां हांकी धनगर दरींत कळपातें ॥ ९६ ॥
 आजक्षांचें भीषण दल त्या मेघासमान राणिं चाले ।
 जोव्हप्रिय तरुणांच्या करिं ढाली नाचतात अणि भाले ॥ ९७ ॥
 बोले अगमेघ्नन त्या गोड वचें ग्रीकनायकांनां हीं ।
 “ आजक्षद्वय ! हो मी तुझां खपवाक्या उचित नाहीं ॥ ९८ ॥
 उत्तेजितां जनातें, शौर्यें लढण्यास लावितां मोदें ।
 हे जोव्ह ! हे अपाले ! सकलजनां शौर्य हें मिनेवें ! दे ॥ ९९ ॥
 प्रायमपुर मग घेऊं, येइल त्याचा विनाशकाल जसा ” ।
 नंतर तेथुन गेला अन्य दिशेला धराप तुष्ट तसा ॥ १०० ॥
 भेटे नेस्तर त्यातें, वक्ता तो मधुर त्या पिलिअनांचा ।
 जमवीत सहचरांनां “ मान करा ” बोलतो “ विनंतीचा ” ॥ १०१ ॥
 हीमन तो, पेलगन, सन्नृप तो क्रोमिअस, अलास्तर तो ।
 विनतिस मानित समरीं जननायक ही बिआस नृपवर तो ॥ १०२ ॥
 रथतुरगां घेवोनी सज्ज रथीं ठाकले शिरोभागीं ।
 अगणित पदातिसेना शूरांची सज्ज मागल्या जागीं ॥ १०३ ॥
 भीतां ठेवी मध्यें निरुपायें लढतिल प्रसंगाला ।
 मग सारथीस सांगे “संभ्रम कां ? आंवरा तुरंगांला ॥ १०४ ॥
 मी अश्वनिपुण, माझी शक्ति अतुल, गर्व हा कुणी धरुन ।
 समरांत एकल्यानै पुढतिं न व्हावें स्वसैन्य सोडून ॥ १०५ ॥
 पायहि काढावा नच, निर्बलता ये तयें स्वसेनेला ।
 खालीं नच उतरावें भालाः पुरल्यास नेम जर केला ॥ १०६ ॥

(१३१)

बरवी रीत खरी ही. पहिले जन या ठरीव पद्धतिने ।
 होते जिकित नगरें काय करावें विशाल भितीने ॥ १०७ ॥
 युद्धविशारद वृद्धें केला उपदेश जो स्वसेनेला ।
 अगमेघ्न तुष्ट तयें बोले हे शब्द योग्य वेळेला ॥ १०८ ॥
 “इच्छा मीं तात करीं तुमच्या स्वाधीन पाय राहूत ।
 धैर्य स्थिर हृदयिं वसे तैसें सामर्थ्य येउ बाहूंत ॥ १०९ ॥
 वृद्धदशा आली ही तुझांतें कष्ट दे जशी इतरां ।
 तुझां मिळुन तरुणपण, गेली तुमची दुजांस कां न जरा ? ” ॥ ११० ॥
 प्रत्युत्तर नेस्तर दे “अगमेघ्न ! तेंचि इच्छि मम हि मन ।
 बल यावें तेव्हाचें जेव्हां वधिला दुरेख्येलिअन ॥ १११ ॥
 बघ मनिं विचरुनियां कीं सर्वांतें सर्व ईश दे न कधीं ।
 जरठ जरा अज घेरी जर म्यां तारुण्य भोगिलें आधीं ॥ ११२ ॥
 राहिन तुरगां जवळी उपदेशिन मी तथापि सद्बचनें ।
 कार्यचि तें वृद्धांचें. भाले फेंकोत तरुण मुदित मनै ॥ ११३ ॥
 गेल्या वच ऐकोनी मोदें नृप एत्रिअसज दुसरिकडे ।
 मेनिस्थिअस तयाच्या सज्ज उभा पेटिअसज दृष्टि पडे ॥ ११४ ॥
 रणनादकुशल भोंवतिं वीर उभे शूर ते अथीनिअन ।
 स्नेहालिनिअन होते, होता युलिसीस जवळि सुज्ञ जन ॥ ११५ ॥
 जेना स्वस्थ तयाची दूर दिला तळ समस्त लोकांनीं ।
 तह मोडतां न कळला, नाही रणनाद ऐकिला कानीं ॥ ११६ ॥
 तिक दुजे येवोनी देतिल कीं त्रोजनांस तोंड रणीं ।

होते वाट बघत ही, भूपा कळतांच निंदि तत्करणी ॥ ११७ ॥
 “ जोव्हप्रसादनृपते ! ” भूप ह्याने “ ऐक पेटीअसतनया ! ।
 हे युलिसीस ! असा कां. कांपसि जरि जाणतोस कुटिल नया ॥ ११८ ॥
 धजतां कां न रणीं हो, सोंपवितां कार्य अन्यशिरिं काय ? ।
 करुनि पुढाकार अतां अर्पावा योग्य तो समरिं काय ॥ ११९ ॥
 भोजन सरदारांतें ग्रीकांतें मम गृहीं यदा होतें ।
 आमंत्रण पहिल्यानें तुमच्याविण हो वदा कुणा हो तें ॥ १२० ॥
 मग मांस भाजलेलें, मद्य मधुर सेवितां मजा वाटे ।
 समया प्रेक्षक झालां ! ह्मणतां आह्मांस काय जा वाटे ! ॥ १२१ ॥
 ग्रीकांचीं दश सैन्यें भिडती अरिच्या कठोर शस्त्रांशीं ।
 याची लज धरा ” हें ऐकुन युलिसीस चढत रागाशीं ॥ १२२ ॥
 अगमेन्ननृपतीवर वाकशर युलिसीस तीक्ष्णसे हाणी ।
 “ दंतावलिची सीमा लंघुन वद काय निर्गता वाणी ? ॥ १२३ ॥
 कुचराई रणिं करतों वच हें भलतें रुचे तुझ्या मतितें ।
 ग्रीक त्रोजन लढतां, इच्छिसि तरि पाहसील मत्कृतितें ॥ १२४ ॥
 जनक असें वीराचा, जन्म दिलें तेलिमाकसा ज्यानें ।
 समजे तर विचरें कीं आणावा काळिमा कसा त्यानें ॥ १२५ ॥
 ती थोर अश्वविद्या त्रोजन हे तीत होत बहु कुशल ।
 अर्धें कां वदसी ? धांवुन त्यांवरतीं, दाखवीन बाहुबल ” ॥ १२६ ॥
 त्या ये राग बघोनी, हांसुन नृप शब्द घेतसे परत ।
 “ लाअर्दिससुता तूं ऐकें युलिसीस ! सुज्ञ ! ” नृप वदत ॥ १२७ ॥

“अधिकोत्तर केलें म्यां चिढवाया तुज न, वा न चढवाया ।
 बोधद्वेष्टा तूं नच. कार्यावर दृष्टि आपुली राया ॥ १२८ ॥
 बोलुन चुकलों असलों बधुं मग. सर ये पुढें प्रसंगा या ।
 +मम बोल फोल होउत जावो हें डोलणें तें वायां” ॥ १२९ ॥
 बोलुन हें सोडुन या, भूप अनंतर दुजांकडे वळला ।
 दायोमीद त्यातें तैदिसात्मज उदार आढळला ॥ १३० ॥
 अश्वान्च्या जवळ उभा शोभे रथ थोर जवळ पितळेचा ।
 कापेनिअसज राहे सन्निध तो स्थेनिलस हि ममतेचा ॥ १३१ ॥
 निन्दागर्भ वचातें यातें पाहून करित भूपति हा ।
 “बा रे तैदिसज ! वद, सुटला तुज आज कंप तरि कितिहा १३२
 पळवाट निरखिसी कां ? त्वत्पितया कंप ठाउका नव्हता ।
 तो युद्ध अरिशिं जाणें, सहचर टाकून तो सरे पुढता ॥ १३३ ॥
 त्यातें न देखिलें मीं, सांगति ते पाहिलें तया ज्यांनीं ।
 श्रम करि अचाट ह्मणुनी, सर्वोत्तम सर्व लोक त्या मानी ॥ १३४ ॥
 घेउन पालिनीकीसा गेला हा अतिथि ह्मणुन मिसिनीला ।
 सैन्य जमा करण्याला, पाडाया थीबनगरभितीला ॥ १३५ ॥
 “विख्यात वीर द्यावे ” मागे फल सानुनय विनंतीचें ।
 सैनिक सज्ज जहाले तत्संगें जावयास मिसिनीचे ॥ १३६ ॥
 दुश्चिन्हें दावोनी त्यांचा परि जोव्ह बेत हा फिरवी ।
 विन्मुख गांठी परतुनि आसोपसतीरभूमि हा हिरवी ॥ १३७ ॥

+ बोलणें. फोल झालें । डोलणें तें वायां गेलें ॥

तुकाराम.

नंतर एकियनानीं तैदिअसा प्रतिनिधित्व देऊन ।

थीबपुरा जायाला योजियलें *राजकारणावरून ॥ १३८ ॥

स्थिरधैर्य, श्रुतविक्रम, चाले सोत्साह वीर जो राजी ।

पोंचे थीबपुरी तो मग * इतिआल्लीसमंदिरामाजी ॥ १३९ ॥

तों तेथ भोजनोत्सविं होते रममाण बहुत कादमिअन ।

हा एकला, बहू ते, नवखा तरि तैदिअस धरी भय न ॥ १४० ॥

समरप्रिय वीरांच्या खेळांचा आणिला तयें योग ।

हारविलें सकलतें ह्मणती ते ' कोटुनी अला भोग ! ' ॥ १४१ ॥

येइल अपयश कां या ? यातें साहाय्य त्या मिनवेंचें ।

खवळे कादमिअनांचें कितिकांचें पित्त अश्वनिपुणांचें ॥ १४२ ॥

जाया घरा निघे हा. पञ्चादश तरुण लपति वाटेंत ।

नायक दोन तयांचे अमरांसम निपुण युद्धविद्येंत ॥ १४३ ॥

हीमनसुत मीअन तो घेउन परिवार अप्रमत्त बसे ।

आतोफोनससुत तो लैकोफान्तीस अन्य जवळ वसे ॥ १४४ ॥

संहार घोर केला तैदिअसें एक उराविला मागें ।

दैविक चिन्हें दिसतां राखाया मीअनास परि लागे ॥ १४५ ॥

ईतोळिअन असा तो होता विख्यात तैदिअस राणा ।

त्याचा पुत्र शहाणा, रणभीरू जाहला कसा दाणा ! ॥ १४६ ॥

दायोमीदि न बोले राखी तो बोज पूज्य नृपतीचा ।

---

* हा आपला भाऊ जो पालिनिक्कीस त्याचें राज्य बळकावून बसला होता
तें परत त्याचें त्याला देवविण्याचा तैदिअसचा विचार होता.

कापेनिअसज कोपे. देत असा जाबसाल अपकृतिचा ॥ १४७ ॥
 “ सत्य कसें बोलवें ठावें, मग कां असत्य वाचा ही ? ।
 वीर पित्याचे आर्क्षी लेंक सवाई कसे असों पाहीं ॥ १४८ ॥
 स्वार सवें थोडे परि जिंकियलें थीव सांग आह्विच ना ?
 सप्तद्वार नगर तें मार्सप्रिय, तरि अह्मां नसे गणना ! ॥ १४९ ॥
 चिन्हें दैविक झालीं त्यांवरतीं फार भरंवसा होता ।
 जोव्हाचें बल आह्मां, अपयश कैसें घडे तरुण पोतां ॥ १५० ॥
 यश पूर्वजां न आलें मोहानें पावले विनाशा जे ।
 त्यांच्या पंक्तिस आह्मां बसविशि हें काय रे तुला साजे ! ” ॥ १५१ ॥
 दायोमीद तयाला लागुन बोले बऱ्याच रागानें ।
 “हें काय वदसि बा तूं ! बैसैं हे स्थेनिलस मुकाट्यानें ॥ १५२ ॥
 राणिं जाया ग्रीकांतें उत्तेजी हा करुन मनधरणी ।
 ही एत्रिअससुताची वाटे निदोषे सर्वथा करणी ॥ १५३ ॥
 त्रोजन हरुनी ग्रीकां मिळतां जय मान होय नरपाला ।
 ग्रीकांचें जर झालें कंदन तर लाज काय अन्याला ? ॥ १५४ ॥
 दुर्घट दाऊं विक्रम चल ये ” हे शब्द तो न जों ह्मणतो ।
 तों घे उडी रथांतुन शस्त्रें करितात शब्द खणखण तो ॥ १५५ ॥
 संचरतां समरांगाणि, बघुन नृपा शूर नर हि भय धरतो ।
 झुंजाया ग्रीकांचें दल खवळे काय ह्मणुं न सागर तो ॥ १५६ ॥
 वायव्यमारुतोत्थित अर्णवजल नभसमागमोत्सुक तें ।
 वृद्धि प्रचंड पावुनि दर्पें वरि धवल फेन उद्वमर्ते १५७ ॥

उच्चशिलाप्रतिरोधें, करुनी आक्रोश दीर्घ शब्दांनी ।
 तीरावर धांवतसे जेविं अविच्छिन्न ऊर्मिमालांनीं ॥ १९८ ॥
 तेविं ग्रीकचमूच्या पंक्तिवरी पंक्ति चालती दाट ।
 ठेविति दलीं व्यक्स्था आज्ञापुनि अधिप चालतां वाट ॥ १९९ ॥
 निःशब्द सैन्य चाले ठेवोनी मान नीट अधिपांचा ।
 हें मौन बघुन ह्मणतिल जन सारे “ काय यां नसे वाचा ” ॥ १६० ॥
 संग्रामसिद्ध सैनिक सजले सोज्ज्वल सहस्र शस्त्रांनीं ।
 घातक घालुन घाले करतिल घटकेंत घोर रिपुहानी ॥ १६१ ॥
 दोहनकालीं सतताचि, ऐकुन शब्द स्वकीय वत्सांचे ।
 अगणित शेळ्या करिती में में गोठ्यांत जेविं धनिकाचे ॥ १६२ ॥
 तेविं त्रोजन करिती ओरड ती एक सकल सैन्यांत ।
 भाषा भिन्न त्यांची होते जन भिन्न देशचे यांत ॥ १६३ ॥
 रणनाद भिन्न त्यांचे भिन्न स्वर नभपथें वरी जाती ।
 मार्स त्रोजनवीरां, ग्रीकां दे धीर रणिं मिनर्वा ती ॥ १६४ ॥
 ती एक संभ्रमाची आणिक भयाची तशीच कलहाची ।
 या देवता अल्या रणिं शेवटली बहिण होय मार्साची ॥ १६५ ॥
 प्रथम लहान असे जरि, उचली वरि वर्धमान निज शिर तें ।
 ती संचरे घरेवरि, उंच परी तें पहा नभीं शिरतें ॥ १६६ ॥
 पद फिरवी तिकडे ते कण्हती जे वीर जाहले जाया ।
 संग्रामवैर माते. नाही हा ! कुणि शवांस मोजाया ! ॥ १६७ ॥
 ढालीवरतीं ढाली, भाल्यांवर आदळोनियां माले ।

(१३७)

कवचांचें भान सरुनि वीरांवर वीर पालथे झाले ॥ १६८ ॥
हत हंता आक्रोशा जयशब्दा करिति एक समयाला ।
रुधिराचे पाट झणीं भूवरतीं लागले वहायाला ॥ १६९ ॥
गिरिशिखरावरुनि झरे घसरुनि पडती यदा तडागांत ।
झांकृतिच्या प्रतिशब्दे दुरुनी अजपाल होत भयभीत ॥ १७० ॥
तेवीं रणनिर्वोषें भयविप्लुत वीरगण अतां झाला ।
त्या आन्तिलोकसाला त्रोजन पहिला अचूक दळि पडला ॥ १७१ ॥
हा एकिपोलसा त्या शिरकवचीं समरशिरिं करी वार ।
शिरास्थि भंगुन गेलें उठला नयनांसमूर अंधार ॥ १७२ ॥
समरीं खालीं आला बुरुज जसा कोसळे तटावरुन !
कवच हराया त्याचें ओढित या इलिफनार पद धरुन ॥ १७३ ॥
अपुरा प्रयत्न झाला; तत्कृत्या बहुन आजिनार भला ।
रोंवी कुशींत भाला ओणवतां ढालितुन जनां दिसला ॥ १७४ ॥
गात्रें शिथिल जहालीं; आत्म्यानें सोडिलें अहा ! तनुला ।
ग्रीक त्रोजन भोंवतिं जमती ते मातवावया तुमुला ॥ १७५ ॥
जेविं वृकावर वृक घे, वीरावर वीर तेविं घे धांव ।
लागत आजक्षाचा तरुण सिमोइसिअसा प्रथम धाव ॥ १७६ ॥
रम्य सिमोअसतीरीं माहेरीं प्रसवली तया जननी ।
झणुनि सिमोइसिअस हें नाम तयाचें प्रसिद्ध होत जनीं ॥ १७७ ॥
पितृगृहिं कळपां चारी जननी रंभा वनीं इदावासी ।
सांभाळति काळजिनें वृद्ध घरीं लाड करुन बाळासी ॥ १७८ ॥

संगोपन केलें परि पितरां त्याचा मिळे न मोबदला ।

आजक्षाचा भाला लागुन अल्पायु असुरहित पडला ॥ १७८ ॥

रुतुनि उरीं उजविकडे अंसातुन नीट उपटला भाला ।

पडला धुळित धरेवर, पातित जणुं वृक्ष खालता आला ॥ १७९ ॥

रुजला वृक्ष रुचिर जो दीर्घवनीं वाढला जलाधारें ।

शाखा दूर पसरल्या घातियलें शस्त्र वरतिं रथकारें ॥ १८० ॥

हेतु मनीं कीं होइल रथचक्रा वलय यास वांकवितां ।

नदिच्या तटिं वाळतसे, गति तैशी सिमोइसिअसा आतां ॥ १८० ॥

आजक्षावर भाला रोंखी मग चित्रकवच आन्तिफस ।

चुकला वार तयाचा, झाला परि वार कठिण भलत्यास ॥ १८१ ॥

युलिसीससखा लियुकस नेतां करिं शव सिमोइसिअसाचें ।

होउन विद्ध मरे तो, करिंचें शव पडे तसें त्याचे ॥ १८२ ॥

युलिसीस कुपित झाला पुढतिं सरे शस्त्र घेउनी हातीं ।

निरखुनि सर्वां फेंकी भाला तंव भीत शत्रुसेना ती ॥ १८३ ॥

प्रायमदासीसुत जो राखी हय आबिदास नगरांत ।

भाला लागुन त्यातें अहह ! रुते दोन कानशीलंत ॥ १८४ ॥

घेरी येउन खालीं कोसळला वीर तो दिमोकून ।

शस्त्रें खणखणलीं तीं गेलें तें सर्व सैन्य दचकून ॥ १८५ ॥

परते हेक्टर भिउनी ग्रीक जयेंकरुन दीर्घ आरोळी ।

लुटती शवें अरींचीं पडलीं सर्वत्र तेथ वाढोळीं ॥ १८६ ॥

भाला क्रुद्ध अपालो पगामिसिं बसुन पाहतां दुरुन ।

(१३९)

द्यायां त्रोजन सैन्यां उत्तेजन ओरडे तदा वरुन ॥ १८८ ॥

“त्रोजन अश्वनिपुण हो ! ग्रीकांची लावुनी न घ्या हार ।

अंगें त्यांचीं दगडी लोहमयीं वा न, सोसण्या वार ॥ १८९ ॥

थेटिससुत रुसुनी तो बसला अकिलीस आरमारांत ।

युद्ध करीना अज तो द्वेषातें पोषवी शरीरांत ” ॥ १९० ॥

ऐसें वदत अपालो, जोव्हाची तों फिरून रणिं दुहिता ।

उत्तेजन दे शिथिलां ग्रीकां ती योजुनी तदीय हिता ॥ १९१ ॥

नंतर दायोरीसा गुंप्यावर सव्य लागला दगड ॥

चुरलें अंग तयाचें, दैव कसें ! मोडलें पुरें हाड ॥ १९२ ॥

ईनासदेशवासी श्रेशिअनाधीश पिरस जो नावें ।

मारियला दगड तयें चित केलें त्यास एकल्या घावें ॥ १९३ ॥

भूवर पडत उताणा, मागे साहाय्य पसरुनी कर तो ।

रोवी नाभित भाला धांवुनियां पिरस नृप भयंकर तो ॥ १९४ ॥

बाहेर पडुन अंत्रें झांकी अंधेर पूर्ण दृष्टीला ।

गेला प्राण निघुनियां टाकुनियां सकल जीवसृष्टीला ॥ १९५ ॥

पिरसावर धावुनियां शस्त्रा थोआस घेउनी आला ।

मध्यें उरांत खोंची रुतला मृदु फुफ्फुसांत तो भाला ॥ १९६ ॥

थोआस जवळ जाई उपटी भाला उरांतुनी सारा ।

हाणी आसि शत्रूदरिं जीवाचा सोंपवि मुळें पसारा ॥ १९७ ॥

हरिलें कवच न यानें घेउनियां श्रेशिअन करीं भाले ।

होते सभोंवताले, यासीं मग पाहिजे परत आलें ॥ १९८ ॥

(१४०)

बलवान शूर जेता परते परि लागला तया घाय ।

दोघे एका ठायीं धरणीवर पडति ह्मणत ते हाय ॥ १९९ ॥

एपिअनांचा पहिला श्रेशिअनांचा नृपाल तो दुसरा ।

दायोरीस पिरस हे, पडले रणि अन्य त्यां न गणति जरा ॥ २०० ॥

असता अक्षत कोणी रणमर्घ्यां ज्यास असि नसे शिवला ।

हस्ते फिरवि भिनर्वा ह्मणुन रणीं जो शरां न घाबरला ॥ २०१ ॥

कळतें त्यास, कुणी ही चुकला नच, घेतली न माघार ।

ग्रीक त्रोजन दोघे पडले धुळिमाजि धरुन शेजार ॥ २०२ ॥

सर्ग ५ वा.

दायोमीदाचा पराक्रम.

सारांश- मिनवेंच्या मदतीने दायोमीद अद्भुत पराक्रम करतो. पन्दारसे त्यास बाण मारून क्षत पाडतो. त्वेषास चढून त्रोजनांस साहाय्य करणारी जी व्हीनस व मार्स त्या दोघांस दायोमीद जखमी करतो.

मागील युद्ध पुढें चालू. काल व स्थल तींच आहेत.

नंतर देत मिनर्वा दायोमीदास धाष्टर्चयुक्त बल ।

ग्रीकांत आद्य पदवी पावुन वानोत लोक कीं सकल ॥ १ ॥

ढालीवर शिरकवचीं दीप्त करी तेज तें दुरी फांके ।

उदधिनिमज्जन सुंदर वासान्तिक तारका जणूं चमके ॥ २ ॥

रणमध्यां दवडी त्या जेथ असंख्यात वीर झगडतसे ।

रणशूर इदीअस तो फेजिअसासह तयास भेटतसे ॥ ३ ॥

दारीस, व्हल्कनाचा मान्य पुजारी प्रसिद्ध सच्चरित ।

होता जनक तयांचा, युद्धाची लाविली तयें रीत ॥ ४ ॥

अरिवर दोघे बंधू घुसले ते एकले रथारूढ ।

दायोमीद तयांशीं पदचारी लढत हें जनां गूढ ॥ ५ ॥

दीर्घच्छाय करीचा भाला फेंकीत फेजिअस आधी ।

अरिच्या अंसावरुनी जाइ निघोनी न लक्ष्य निज साधी ॥ ६ ॥

दायोमीद परी तो धांवें करिं धरुन काठिण खंजीर ।

सुटत न शस्त्र फुकट तें फेजिअसोरीं शिरे न करि उशिर ॥ ७ ॥

झाला भ्रष्ट रथांतुनि. भूप इदीअस रणीं पुढें सरला ।

बन्धु न मुक्त जहाला आला होता स्वतांवरी घाला ॥ ८ ॥

व्हल्कन पळवी त्याला ठेवी लपवून अंधकारांत ।

कींव अली वृद्धाची बसता कीं सारखा घरीं रडत ॥ ९ ॥

दायोमीद रथाचे सोडुन हय धाडि आरमारांत ।

दारीसात्मज दोघे, एक पळे एक समरिं मृत पडत ॥ १० ॥

तेणें म्याले त्रोजन. वदली मार्सा तशी मिनर्वा ती ।

“ हे मार्स ! नरनिषूदन ! ठाउक तूं उडवितोस पुरभीती ॥ ११ ॥

शोणितसिक्तकलेवर ! चल पळुनी ! चुकवुं जोव्हकोपातें ।

ग्रीक त्रोजन दोघे लढतां वद काय आपुलें जातें ” ॥ १२ ॥

ऐसें बोलुन नेईं मार्सा स्कामन्दरांत बसवी ती ।

ग्रीक अरीतें पळविति उभयदलीं चालु होत वीरहति ॥ १३ ॥

अगमेमन ओढितसे होदिअसा हेलिझोनिन वीरा ।

पळांतां मागुन मारी भाला भेदीत तीत्र, कठिण उरा ॥ १४ ॥

कोसळांतां भूवर नृप, उठला ध्वनि, शस्त्रभार खणखणला ।

दुसरा मग फीस्तस तो बलि पडला त्या इदामिनिअसाला ॥ १५ ॥

तार्नीहुनि आला हा सव्यांसीं वार घेत रथिं चढतां ।

पडला धरणीवर तो तमपटलें नयन झांकिले लढतां * ॥ १६ ॥

शस्त्रें त्याचीं लुटती परिचारक ते इदामिनिअसाचे ।

* याच्या मृत्यूवर पोपमहाराजांचे रूपक मनोवेधक आहे.

“ जीवपतत्री अहा उडे लढतां ” देहरूपी पिंजऱ्यांत इतके दिवस वास करीत असलेला जीवरूपी पक्षी त्यांतून उडून गेला तो पुन्हा कसचा परत येतो ! असा या चतुर्थ चरणांत अर्थ आला आहे.

स्कामन्द्रिअसा लागे तीव्र कठिण शस्त्र मेनिलासाचें ॥ १७ ॥
 मृगयाकुशल धनुर्धर दायाना लक्ष्यवेध त्या शिकवी ।
 वेळीं कामिं न ये ती विद्या गुरुची न गुरुहि तो तेवीं ॥ १८ ॥
 पळतां मागुन मारी सव्यांसीं एत्रिअसज निज भाला ।
 उपटे उरिं तो पडला, धरणीवर शस्त्रभार खणखणला ॥ १९ ॥
 हार्मन कारागिर तो लोभ करी ज्यावरी भिनर्वा ती ।
 ज्याची हस्तकुशलता झाली तज्ञां प्रशस्य सर्वा ती ॥ २० ॥
 बांधीत आत्मघाती नौसाधन थोर पारिसाकरितां ।
 दुःखा कारण झालें त्रायस्थां आणि त्या स्वतां लढतां ॥ २१ ॥
 प्रश्न मनीं धरल्यावर कळले त्याला न कौल देवांचे ।
 फेरीकस तत्सुत राणि पळतां संत्रस्त कोटुनी वांचे ? ॥ २२ ॥
 मागुन नितंबभागीं भाला मारीत मेरिआनीस ।
 मूत्राशयास वेधुन शस्त्राचें अग्र भेदि अस्थींस ॥ २३ ॥
 गुडघे टेंकुन रडतां मृत्यूची पसरली वरी च्छाया ।
 पेदीअस मग पडला. लागे समरीं न मरण इच्छाया ॥ २४ ॥
 अन्य क्षेत्रीं झाला सुत हा विख्यात अन्तिनाराला ।
 वाढवि ज्यास थिआनो करुनी सुतनिर्विशेषलोभाला ॥ २५ ॥
 भार्येच्या सत्कृतिनें बहुपरि मनिं अन्तिनार सुख पावे ।
 मेजीस यास मारी मागुन शिरिं शस्त्र कीं असु खपावे ॥ २६ ॥
 रसनेखालुन आला दंतावलितून उपटुनी भाला ।
 शीतल शस्त्रा दन्तें चावुन पडला धुळीत न निभाला ॥ २७ ॥

दोलोपिअन पुजारी स्कामन्दरिं पूज्य देवनिभ राही ।
 तत्तनया युरिपैलस समरिं वधी शूर हिप्सिनाराही ॥ २८ ॥
 हाणून अंसदेशीं युरिपैलस उडवि हस्त जड असिनें ।
 खालीं हस्त गळाला. मिटिले तन्नयन दुष्ट नियतीनें ॥ २९ ॥
 ऐसे वीर झगडले. परि दायोमीद देखिला काय ? ।
 त्रोजन यास ह्मणूं वा ग्रीक ह्मणूं ! दृश्य हा दलीं उभय ॥ ३० ॥
 क्षणिं येथें क्षणिं तेथें ठायीं ठायीं रणांत संचरतो ।
 घाला मागुन घाली पुढुनी अथ शीघ्र चाल ही करतो ॥ ३१ ॥
 गिरिनिर्झरपुष्ट जणूं मार्गीचे सेतु उडवितो नद तो ।
 फोडी दृढ धरणां जो क्षेत्रांच्या कुंपणीस का बधतो ! ॥ ३२ ॥
 अवचित फुगुनी वाहे वारा पाऊस जोव्ह जों घाडी ।
 कितिकांचे तरुणांचे फुकट करी श्रम न हो जंव उघाडी ॥ ३३ ॥
 दायोमीदा पुढंतीं अगणित अरिसैन्य तेवि नच टिकलें ।
 त्राहि त्राहि करोनी तेणें तत्काल अरिस सोडियलें ॥ ३४ ॥
 घाली रणीं धुमाकुळ मांडोनी घोर सैन्य संहार ।
 पाहुन लिकाअनज हें पन्दारस ह्मणत “ येतसे हार ” ॥ ३५ ॥
 धनु वक्र वांकवी निज लक्षुन त्या बाण धांवुनी सोडी ।
 सव्यस्कंधीं हाणीं रतुनी अंगांत कवच जो तोडी ॥ ३६ ॥
 शर आरपार वेधी तनुतें, मग होत रुधिरमय कवच ।
 पन्दारस अरडोनी उत्साहें करित मोदजनक वच ॥ ३७ ॥
 “त्रोजन हो ! व्हा पुढतीं विद्ध पडे ग्रीकवर न ये कामीं ।

तीव्र शरक्षत सोशिल तर मग दें मान फीबसा कां मी” ॥ ३८ ॥
 पन्दारस गर्वोक्ति करी. दायोमीदास शर न नम्र करी ।
 परतुन रथनिकट वदे स्थेनिलसा “ये रथांतुनी उतरीं ॥ ३९ ॥
 उपटीं कटु कठिण शर स्कंधीं मम खोल रुतुन जो बसला ” ।
 उतरुन रथावरोनी स्थेनिलसें बाण सहज सोडिवला ॥ ४० ॥
 कवचाच्या छिद्रांतुन पाघळलें रुधिर बहु दाटसर तें ।
 दायोमीद प्रार्थी “ देवाचें प्रेम कर्षि वदा सरतें ! ॥ ४१ ॥
 इजिसधरजोव्हसुते ! ताताची राखलीस पाठ रणीं ।
 झाली थोर कृपा ही समया दाखीव देवि ! निज करणी ॥ ४२ ॥
 मम हस्ते वध व्हावा याचा, या आण जवळ नेमांत ।
 वेधुन मज ह्मणतो-हा वांचेल न बहु रविप्रकाशांत—” ॥ ४३ ॥
 वाणी करुण भिनर्वा ऐके. दवडी तदंगजडता ही ।
 जवळ उभी राहोनी बोले तुज “ समरिं मुळिंच भय नाहीं ॥ ४४ ॥
 दायोमीदा ! अरिशीं युद्ध करीं बल दिलें तुला अतुल ।
 जेणें तव तातानें केलें लोकांत प्रथित तें स्वकुल ॥ ४५ ॥
 देऊन दिव्य दृष्टि भ्रमपटला तव समग्र घालविलें ।
 नर कोण, कोण सुर हें स्पष्टपणें पाहिजे तुला कळलें ॥ ४६ ॥
 शक्ति बघावी तव किति, ये रणिं कुणि धरुन सुर कामना ही ।
 व्हीनस वर्जुन अन्यां वेधायाचें तुला काम नाहीं ॥ ४७ ॥
 व्हीनस कारण कलहा, प्रेमाची स्वामिनी तुला ठावी ।
 क्षत कोमल करुनि शरें क्षणिं घरची सरळ वाट तिज दावी” ॥ ४८ ॥

बोलुन हें नीलाक्षी जाय मिनर्वा न तों तैदिसजें ।
 केलें गमन समरमुखिं धरुनी औत्सुक्य जें तयास सजे ॥ ४९ ॥
 द्विगुणाधिक शौर्य करी, सिंह जसा चिढवितां अजापालें ।
 कळपावारि तुटुन पडे तृषिता उपवासदुःख ज्या झालें ॥ ५० ॥
 धनगर शस् सोडी तो चुटपुटता लागतो तया दुरुन ।
 जातो चवताळुन हरि अजपाला घर्म सुटत दरदरुन ॥ ५१ ॥
 तेथें तत्पद न ठरे त्यजुन अजा जीव घेउनी पळत ।
 दाणादाण उडोनी कळपाची होत दुर्दशा बहुत ॥ ५२ ॥
 मृत मेंढ्यांच्या राशी घालुन तो क्रमत वाट रुधिरमयी ।
 दायोमीद तसा हा तुडवुनियां त्रोजनां बसे विजयी ॥ ५३ ॥
 भाला हृदि रोंवुनियां क्षणि एका आस्तिनोअसा मारी ।
 हिपिनारा हाणितसे घेउनियां असि करांत जड भारी ॥ ५४ ॥
 तुटलें गलास्थि मग हा ! पडलें तें मुंडकें धडावरुन ।
 गुरिदामाससुतांवर गेल या सोडुनी त्वरा करुन ॥ ५५ ॥
 स्वप्नार्थ वृद्ध सांगे ज्याचा प्रत्यय जनांस ये पुरता ।
 एकाहि तो न रक्षी स्वप्नविचारें युयुत्सुला स्वसुता ॥ ५६ ॥
 भरलें आनासाचें दुसऱ्याचें समरिं पोलिइदसाचें ।
 दायोमीदें वधुनी लुटिलें सर्वस्व समरिं दोघांचें ॥ ५७ ॥
 मग धून आणि झान्थस पडले फीनप्सपुत्र बळि याला ।
 वृद्धदर्शत पित्याला होइल का तनय धन हरायाला ? ॥ ५८ ॥
 अरिनें हरिले असु मग हरिलें वसु सकल भाउबंधांनीं ।

उरलें दुःख पित्याला सुतविरहें अहह ! केवढी हानी ! ॥ ५९ ॥
 होते प्रायमसुत रथिं एकमिन क्रोमिअस असे दोघे ।
 दायोमीद तयांतें धरण्यास्तव धांवुनी सवेग निघे ॥ ६० ॥
 तृण खातां गोकुल वनिं सिंह तयावरतिं तुटुनियां पडतो ।
 श्रीवा वत्सतरीची वृषभाची मोडुनी पुढें सरतो ॥ ६१ ॥
 दायोमीद तसा हा धांवुन दोघां करी रथभ्रष्ट ।
 शस्त्रा बळें हरोनी अवशांतें भोगवी बहू कष्ट ॥ ६२ ॥
 हय देत सहचरांसह लावुनियां नीट आरमारांत ।
 बघवे न ईनिआसा चालु असे प्रलय जो सैनिकांत ॥ ६३ ॥
 रणनादातें न गणी, शस्त्रांचें भय मनांत लव न धरी ।
 पन्दारसास शोधी, सांपडतां कठिण भाषणास करी ॥ ६४ ॥
 “ पन्दारस हे ! वद रे केलें धनु काय ? बाण तव कोठें ? ।
 लोक निगर्वित जेणें दुर्योधन नाम तें कुठें मोठें ? ॥ ६५ ॥
 जोव्हातें प्राथुर्नियां ये बा ये ! सोड यावरी शर तो ।
 कोण असे वरचढ हा ! हाडें बघ मोकळीं कशीं करतो ॥ ६६ ॥
 संहार देव करि हा प्रकुपित जो त्रोजनांवरी झाला ।
 चुकलें होमहवन तें नातर हा कोप एवढा कुठला ? ” ॥ ६७ ॥
 बोले पन्दारस “ हा नकळे सुर अथ असेल मानव तें ।
 दायोमीदार्शी अज याचें एकत्व अधिक मानवतें ॥ ६८ ॥
 ढाल पहा तीच असे, तेंच शिरस्त्राण तेच हय बरवे ।
 ह्मणतों तो जर असला अद्भुत हें कर्म त्या कसें करवे ? ॥ ६९ ॥

त्रोजनसखया ! ऐकें आहे त्या जवळ देव राखाया ।
 त्यानेंच फिरविला कीं जो म्यां शर सोडिला तया खाया ॥ ७० ॥
 आतांच सोडिला शर उरकवचा भेदुनी रुते स्कंधी ।
 धूतोपूर तयाला दावाया वाटली अली संधी ॥ ७१ ॥
 झाला जित न परी तो, रक्षी त्या रुष्ट देव हेंच खरें ।
 नाहीं रथ नार्हित हय, होइन आरूढ मीं तरी बघ रे ॥ ७२ ॥
 पितयाचे रथ अकरा आच्छादित घरिं सुरेख नव असती ।
 ज्वारी गहुं खावोनी पुष्ट असे अश्व ज्यांस सजवीती ॥ ७३ ॥
 सीमोल्लघन करण्यापूर्वीं उपदेशिलें जरठ वीरें ।
 कीं 'घे हय हे, रथ हा, त्रोजनसैन्याधिपत्व मग करिं रे' ॥ ७४ ॥
 दिघलें लक्ष्य न तिकडे; दिघलें असतें तरी बरें गमतें ।
 पडलों कृपण जरासा, ह्मटलें बहु संवकले तुरंगम ते ॥ ७५ ॥
 पुरवूं घांस पदरचा, वेढा नगरास शत्रुंनीं देतां ? ।
 टाकुन आलों पायीं, आशा बहु सशरचाप करिं घेतां ॥ ७६ ॥
 पण काय ? न्हावयाचा नव्हता उपयोग आज मज यांचा ।
 दोघांवर सोडियला शर म्यां मनिं धरुनि हेतु विजयाचा ॥ ७७ ॥
 दायोमीदासह त्या वेधिलें एत्रिअसमुता कपटें ।
 काढोनि रक्त यांचें अधिकाचि मीं चिढविलें कसें उलटें ! ॥ ७८ ॥
 हेक्टरकार्या चिंतुनि न्यायातें त्रोजनांस इलियमातें ।
 कर घालितां धनूतें वेला नच नीट लागली मातें ॥ ७९ ॥
 जाउन नयनीं पाहिन फिरुनी देशांत मंदिरीं कांता ।

स्वकरें धनु मोडुनियां जाळिन तेणें दगा दिला आतां ! ॥ ८० ॥
 मिथ्या हें घडलें तर उडवो माझेंच शिर कुणी अरि तो ” ।
 मग ईनिआस यावर उत्तर तो त्रोजनाग्रणी करितो ॥ ८१ ॥
 “त्वां न असें बोलवें होइल का सांग सर्व विपरीत ।
 आरूढ रथीं होउन अरिशिं करूं हात अल्प अवधीत ॥ ८२ ॥
 बैस अतां रथिं माझ्या त्रासाचे अश्व बघ कसे असती ।
 क्षणिं धांवति थांबति वा अरिची अथ पाठ सांगतां धरती ॥ ८३ ॥
 दुर्दम जोव्हें जर या दायोमीदास यश दिलें फिरन ।
 सांभाळुन नगराला आह्वां नेतील हे त्वरा करुन ॥ ८४ ॥
 घे तूं प्रतोद रश्मी, लढतों मीं, एक ऐक सुविचार ।
 सारथि अथवा होतों तूं मग घे शत्रुचा समाचार ” ॥ ८५ ॥
 पन्दारस उत्तर दे “तूंच धरुन रश्मि अश्व सांभाळीं ।
 पद काढिल्या रणांतुनि संवय तुझी ह्मणुन धांवतिल काळीं ॥ ८६ ॥
 नाहीं तर भीतीनें बुझतिल तव शब्द जर न ये कानीं ।
 होतील हलतनासे, वधुन अह्वां अश्व धरिल अरि मानी ॥ ८७ ॥
 सांभाळीं हय आणि रथ अरिचें स्वागत करील मम भाला ” ।
 बोलुन हें दोघेजण चित्ररथीं बैसतां रथ निघाला ॥ ८८ ॥
 ऐसे येतां देखे जवन हय स्थेनिलस तदा दुरुन ।
 दायोमीदाजवळीं बोले जाऊन शब्द बहु जपुन ॥ ८९ ॥
 “ हृदयानंदा ! बघ हे ! दायोमीदा ! अले समूर अरी ।
 बलसागर दोघेजण; एक असे कुशल तो धनुर्धारी ॥ ९० ॥

पहिला लिकाअनात्मज दुसरा गर्विष्ठ तो ईनिआस ।

अन्कैसीसज ह्यणवी, व्हीनस माता असे परी खास ॥ ९१ ॥

अश्वारूढ अर्धी हो जाउं पळोनी न लाविता उशिर ।

कर जोडितों न राहीं पुढतीं, तूं अज गमावशील शिर ” ॥ ९२ ॥

दायोमीद वदे या धिक्कारुन “ मी करूं पलायन का ?

जाणें भय न कसें तें, बलवन्ता मज उगीच भिववुं नका ॥ ९३ ॥

आजवरी नाहीं मी केलें रण लपुन आडवाटेला ।

देहस्वभाव कीं अरि दिसतांची समज आडवा केला ॥ ९४ ॥

रथ नलगे मजला मुळिं दूर करी भय सदा मिनर्वा ती ।

निसटेल एक यांतिल दुसऱ्याचा जीव अणिन परि हातीं ॥ ९५ ॥

ती सुज्ञ मिनर्वा जर पुरविल मम हौस मारवुनि यांस ।

ही गोष्ट एक कथितों ध्यानीं ती ठेव करुनि सायास ॥ ९६ ॥

रश्मीनें रथचक्रा हय माझे बांध तूं त्वरा करुन ।

अणि ईनिआसतुरगां ग्रीकांपरि ने बळेंच पकडून ॥ ९७ ॥

मनिं भरला जोव्हाच्या त्रासात्मज गानिमीद तो ठावा ।

पात्रीं सुरा भराया भृत्य ह्यणोनी ह्यणे सवें न्यावा ॥ ९८ ॥

हानि भरोनी द्याया तज्जनका चपल अश्व जोव्हानें ।

दिधले ज्या जातीचे तींतिल हे दोन थोर मोलनें ॥ ९९ ॥

उगवुनियां पूर्वेला पृथ्वीला घालतो रवी वळसा ।

इतक्यांत दिसति हय जे त्यांमाजी श्रेष्ठ हे ह्यणा सहसा ॥ १०० ॥

अन्कैसीस नृपति मग अश्व देई तयांत मिसळून ।

उत्पन्न शावकां हरि तें *लाओमीदना न ये कळुन ॥ १०१ ॥
 शावक सहा जहाले, पोषी तो चार अश्वशालेंत ।
 अवशिष्ट दोन देई तेव्हां त्यां ईनिआस घरिं नेत ॥ १०२ ॥
 जोडी ही करिं येतां समजें उत्कृष्ट कीर्ति जोडियली ।
 सांगड अरिद्वयाची इतक्यांतचि जवन वारुंवरुन अली ॥ १०३ ॥
 वदला पन्दारस मग “ दायोमीदा, खराच तूं वीर ।
 कटु पटु सायक माझा, शकला तुज वधुं न, धरिशि बहु धीर ॥ १०४ ॥
 आतां चालवुनी मी बघतो जर लागला तुला भाला ” ।
 दीर्घच्छाय तसा तो भाला फिरवून फेंकि लाभाला ॥ १०५ ॥
 उरकवचापावे तों गेलें तें शस्त्र फेकितां सरळ ।
 पन्दारस अरडे कीं “विद्ध अरी होत हेतु मम सफळ ॥ १०६ ॥
 सोसेल हें कसें तुज, मज समजें तूं अतां दिलेंस यश ” ।
 तैदिअसज उत्तर दे अल्प हि तो जाहला न भीतिवश ॥ १०७ ॥
 “ भ्रम झाला तव मतिला सोडीं तूं विफलयत्न न स्थान ।
 तोषवितों मारसीतें एकाचें करुन समरिं बलिदान ” ॥ १०८ ॥
 भाला फेंकी निज मग दक्ष भिनर्वा तथा दिशा दावी ।
 नाकीं नयनांसन्निध लावी कीं दंतपंक्ति भेदावी ॥ १०९ ॥
 नंतर भाला गेला छेदुन मूलांत नीट जिऱ्हेला ।
 बाहेर अग्र आलें फाडुन हनु, काय घोर ही वेला ॥ ११० ॥
 पडला पन्दारस भुवि, वरतीं बहु शस्त्रभार खणखणला ।

---

* या राजाचे वांटणीस वारस झणून पहिलें अश्वयुग आलें होतें.

वारु पळाले बुझुनी शर्कासह जीव हीं तसा द्रवला ॥ १११ ॥

भाला ढाल धरुन करिं घेत उडी भूवरी ईनिआस ।

ग्रीकांनीं न हरावें मित्राचें शव अशी मनीं आस ॥ ११२ ॥

घाली घिरट्या भोंवतिं सिंह जसा निर्विशंक थोर वनीं ।

नेम धरी भाल्यानें, फिरवितसे ढाल सर्वतः अवनीं ॥ ११३ ॥

जो जो धांवुन येई त्या त्या वर ओरडे जसा खाया ।

दायोमीदें अणिली दीर्घ शिला जड त्यास माराया ॥ ११४ ॥

थडा नव्हे, अतांच्या दोघां पुरुषां हल्लेल ती न जरा ।

हाणीत ईनिआसावर पेलुन तीच वीर हा जबरा ॥ ११५ ॥

संधि घडे जंघांचा जघनाशीं तें अंग विश्रुत खवाट ।

लागून घाव तेथें, फाटुनियां चर्म लागली वाट ॥ ११६ ॥

ते स्नायुबंद तुटले वीर पडे खालिं ढोंपरें टेंकी ।

आंधेर नयनिं येई तनुचा तो भर करां न रेंटे कीं ॥ ११७ ॥

हा ईनिआस नरवर, हेंच खरें नाश पावता समया ।

तन्माता जोव्हसुता व्हीनस जर पाहती न लवकर या ॥ ११८ ॥

अन्कैसीस चराया गोधन नेतां त्या सवें रमली ।

प्रसवे पुत्र अनंतर जो त्या रक्षावया अतां जपली ॥ ११९ ॥

प्रिय पुत्रा पोटाशीं धरुनी निज वस्त्र वरुन पांघरिते ।

ग्रीक उरीं शर मारुन हरतिल असु दुष्ट बहुत हो अरि ते ॥ १२० ॥

आवडत्या तनयातें गुप्तपणें दूर पळविण्या धजली ।

नृलोपीवृद्धी तों स्थेनिलसा गोष्ट सकल आठवली ॥ १२१ ॥

(:१५३)

रश्मीने रथचक्रा हय अपुले बांधुनी त्वरा करुन ।
त्या ईनिआसतुरगां ग्रीकांपशि नेतं झटिति हांकलुन ॥ १२२ ॥
नौसाधनिं त्यां नेण्या आवडिनें देइ देइपिलसाल ।
झालीं समान शीलें दोघांचीं हेतु अधिक सख्याल ॥ १२३ ॥
बसुनी रथीं फिरोनी घेई रश्मी करांत सुन्दर तो ।
दायोमीदामागुन हय हांकीं शत्रुचा नसे दर तो ॥ १२४ ॥
व्हीनस पळते पुढतीं आणि दायोमीद पाठलाग करी ।
धृतशस्त्र जाणतो कीं देवी निःशस्त्र नवशिकी समरीं ॥ १२५ ॥
नोहे उत्साहे जी नेइ रणीं वीर ती मिनर्वा ही ।
विध्वंसिनी पुरांची बेलोना साहसप्रिय न वा ही ॥ १२६ ॥
जनसंमर्दा भेदुनि शेवटिं तिज पाठ धरुनियां गांठी ।
बहुतीक्षण शस्त्र उचली नाजुक देवीस मारण्यासाठीं ॥ १२७ ॥
स्वदेवता मिळोनी गुंफुनि शालू दिला तिला मार्गे ।
या सित सुधांशुकांतुनि भाला तो मृदुल करतला लागे ॥ १२८ ॥
*स्त्राव निघे अविनाशी जैसा तो मुरतनूंतुनी वाहे ।
खाती न भाकरी ते पीती नच कृष्णशा आसवां हे ॥ १२९ ॥
नसतें रुधिर तयांच्या अंगीं ह्वाणती ह्वाणून ज्यां अमर ।
किंचाळे मग देवी हस्तांतुन तनय निसटला सभर ॥ १३० ॥
परिसुनि करुणस्वर हा येउन उचलीत शीघ्र फीबस त्या ।
लपवी नील पयोदीं, भीत मनीं ग्रीक वधिल कुणी बसत्या ॥ १३१ ॥

* ग्रीक अमरांच्या घमन्यांतून रक्ताचे बद्दल 'इकर' नामक रस वहातसे.

दायोर्मादि परंतु पळत्या देवीस गर्जुनी वदला ।
 “निघ येथुनि जोव्हसुते ! जा ! जा ! सोडून आज समरिं दला ॥ १३२ ॥
 मुग्धस्त्रीवंचन तव नित्यव्यवसाय उचित तो त्यजुनी ।
 येशिल राणि फिरुन ? दुरुन भीशिल तूं युद्धशब्द आयकुनी” ॥ १३३ ॥
 निर्गत झाली देवी गलितांगा दुर्मनायमाना ती ।
 तिज काढी गर्दींतुन दुरि करुनी इरिस रणभटांना ती ॥ १३४ ॥
 आली ग्लानि बहू तिज वदनद्युति लागलीच मंद पडे ।
 मार्स दिसे तिज बसला लपवुन जो शस्त्र तुरग दुसरिकडे ॥ १३५ ॥
 पायीं लागुन देवी विनवी बहुपरि ह्मणे “अगा भाऊ ! ।
 मत्कार्या करशिल का ? शोभित हय घेउनी तुझे जाऊं ? ॥ १३६ ॥
 आलिंपसिं सुरभवनीं जातें; बघ मानवें तैदिसजें ।
 केलें क्षत मत्तनुला, हरविल जोव्हास तो असें समजें ” ॥ १३७ ॥
 मार्सें तिजला दिधले कनकालंकृत रथास युक्त हय ।
 रथिं चढली हृदयार्ता करिते सारथ्य इरिस जिस न भय ॥ १३८ ॥
 वाजे प्रतोद फटकन घडघड रथ चालला नभपथानें ।
 आलिम्पसोच्चशिखरीं सुरभुवनीं पोंचला क्षणार्धनिं ॥ १३९ ॥
 हय सोडी इरिस तिथें घालि सुधामय तयांस तृण खाया ।
 दायोन मातृदैवत बघतां व्हीनस पडे तिच्या पायां ॥ १४० ॥
 आलिंगुनि तनयेला माता कुरवाळुनी करें पुसते ।
 “ कवण्या गे देवानें दुःख दिलें लाडके ! तुला वद तें ॥ १४१ ॥
 अविनीत कवण ऐसा, वागवि जणुं उघड तूंच अपराधी ! ” ।

हास्यप्रिय वहीनस मग बोले "हा, तैदिसज उद्धतधी ॥ १४२ ॥
 दायोमीद बरें का ! क्षत मातें करित दांडगा मेल ।
 कारण कीं प्रियतम सुत समरांतुन ईनिआस मीं नेल ॥ १४३ ॥
 नुसत्या त्रायस्थांशीं लढणें ग्रीकांस कां न मानवतें ? ।
 शैफारुनि, अमरांसह लढती हे ग्रीक, असुनि मानव ते" ॥ १४४ ॥
 दायोन ह्मणत, xबाळे सोसावें दुःख सहनशलिपणें ।
 सोशियलें नच सांगें आलिम्पस येथल्या सुरें कवणें ॥ १४५ ॥
 पीडा बहु मानव दे, पीडा घे करुन तो तसा उलट ।
 तो मार्सवीर कसला ! त्रास दिला त्या करूनियां कपट ॥ १४६ ॥
 एलोइअससुतद्वय मात्सर्यें लागले तयारीस ।
 बांधून शृंगखलेनें कारागृहिं लोटती तया रीस ॥ १४७ ॥
 तेरा महिने छळती ओतस अणि अन्य एफिआल्तीस ।
 मरता मार्स जरी नच माता सापत्न येति मदतीस ॥ १४८ ॥
 सर्वांग सुन्दरी ती सांगे हें मर्क्युरिस ईरिबिया ।
 जाई घाड करुन तो बद्धश्रान्तास नेत पळवुनियां ॥ १४९ ॥
 अर्धांगी जोव्हाची जूनो प्रत्यक्ष तिचि दशा काय ।
 आंफित्रिअनज हाणी उरिं शर कळ उठत, फुकट सदुपाय ॥ १५० ॥
 प्लूतो नरकाधिप परि अनुभव घे याच वीर पुरुषाचा ।
 ईजिसधर जोव्ह जया वेधी सोडून शर अतिबलाचा ॥ १५१ ॥
 राशित थोर शवाच्या पैलसिं या जांच कठिण बहु झाल ।

(१५६)

आलिंपसोच्चशिखरीं जोव्हाच्या मंदिरीं ह्मणुन गेला ॥ १५२ ॥
स्कंधीं शर रुतला त्या हृदयार्ता क्षणभरी हि चैन नसे ।
पडला अमर ह्मणोनी पीअन त्यातें बरा करून बसे ॥ १५३ ॥
पीडाशामक लावी लेप वरी, काय कृत्य वर्णीवें ।
हैं धाष्टर्च मानवांचें उच्चारूं सांग कोणत्या नावें ? ॥ १५४ ॥
करितां अधर्म याच्या कां हो कांहीं मनांत किन्तु नये ।
आलिंपसवासि सुरां माराया पापफल हि चिन्तुं नये ? १५५ ॥
हैं कार्यं भिनवेंचें मानव तुझिया विरुद्ध कीं उठतो ।
दायोमीदा नकळे आज मदांघास काय शेवट तो ॥ १५६ ॥
दीर्घायुषी न होतो मानव जो युद्ध करित अमरांशीं ।
हांक न मारी बालक, 'बाबा ये' जाय जों निज घराशीं ॥ १५७ ॥
ह्मणुनी सावध व्हावें दायोमीदें जरी असे शूर ।
बलवत्तर भेटोनी समयीं होईल गा क्षणीं चूर ॥ १५८ ॥
अद्रास्तसजा अठविल दायोमीदास ईजिप्टीया ।
सुप्त स्वजनां उठवुनि 'पति दावा' ओरडेल तज्जाया" ॥ १५९ ॥
बोलुन हैं तलहस्तें खाव पुशी तीव्र वेदना शमती ।
होत बरा कर, बघती दुरुनी जूनो अणी भिनर्वा ती ॥ १६० ॥
संतर्नात्मज जोव्हा, चिढविति बोलून मर्मभिद्वाणी ।
त्यांतुन वदत भिनर्वा " जोव्हा ! ताता ! न राग मनिं आणी ॥ १६१ ॥
कोणी ग्रीकप्रमदा त्रोजनसंगें निघोनियां जावी ।
ऐशा कार्यां व्हीनस गुंतुन होती खचीत जाणावी ॥ १६२ ॥

(१९७)

प्रेमा भर अतिशय ये ग्रीकप्रमदा करी रतिक्रीडा ।
 खेळवितां तिज, हिजला कंकण रुतुनी करी करी पीडा ॥ १६३ ॥
 हांसे जगत्पिता मग संबोधुनि बोध करित व्हीनसतें ।
 “ धंदे रणकलहाचे तुजला सांगीतले कुणी नसते ! ॥ १६४ ॥
 रतिकलहाचें नाजुक कार्य तुझ्या योग्य सर्वथैव मुली ।
 सांभाळ तेवढें तूं मार्स मिनर्वा दुजा पुरून उरली ” ॥ १६५ ॥
 बोलति असलें हीं जों तों दायोमीद चढुनियां त्वेषा ।
 वधण्यास ईनिआसा धावे, मग कोण वर्णि तद्वेषा ॥ १६६ ॥
 प्रत्यक्ष अपालोचा हात वरी रक्षणार्थ जरि होता ।
 तरि हा न गाणि तयाला, अरिकवचा हरिन ध्यास हा चित्ता ॥ १६७ ॥
 गेला धांवुन अरिला माराया तीन वेळ परि याची ।
 फिरवी ढाल अपालो, फिरुन घुसे ऐट मिरवि अमरांची ॥ १६८ ॥
 तेव्हां भयद अपालो घालाया धाक त्यास मग वदला ।
 “हां हां तैदिअसज हे मार्गे सर तूं विचार बघ अपला ॥ १६९ ॥
 अमरांचें कुल कोठें ? कोठें रे मनुज सांग भूचर ते ? ।
 व्हाया बरोबरी तूं अमरांची इच्छिंसी न हें सजतें ” ॥ १७० ॥
 मग कोप अपालोचा चुकवाया तैदिअसज तो परते ।
 तों नेतसे अपालो गर्दीतुन दूर ईनिआसातें ॥ १७१ ॥
 पुण्यस्थालें पर्गामसिं ठेवित त्या जपुनियां राउळांत ।
 लाटोना दायाना त्यास बरा करिति अल्प वेळांत ॥ १७२ ॥

मग देव तो अपालो निर्मितसे ईनिआस मायावी* ।
 ग्रीक त्रोजन लढती जमुनि सभोंवार अशि कृती दावी ॥ १७३ ॥
 नंतर वदत अपालो मासार्तें धैर्यवान पुष्कळसा ।
 “शोणितशोभित काया ! परिसें बा मनुजहन्तृका ! सहसा ॥ १७४ ॥
 हे भीत्तिभेदका ! तूं यातें रणिं शिरुन हाकळुन द्यावें ।
 हा तैदिसज जोव्हा त्रासिल हें त्वन्मनीं न कां यावें ॥ १७५ ॥
 पहिल्यानें वार करी व्हीनसच्या मनगटावरी मग तो ।
 धांवें वेगें मजवर युद्धप्रिय देवसा कुणी गमतो ” ॥ १७६ ॥
 पर्णामसीं अपालो जाउनियां बैसला परी तिकडे ।
 कटकीं मार्स फिरोनी त्रोजनवीरांवरी तदा अरडे ॥ १७७ ॥
 आकामस नायक जो श्रेशिअनांचा बहूत आवडता ।
 त्याचें रूप धरोनी प्रायमपुत्रांस बोलतो आतां ॥ १७८ ॥
 सांगा जोव्हाप्रिय हो ! प्रायमसुत हो ! बघाल वाट किती ?
 हे ग्रीक उडवताती सकल जनांची पहा टाळकीं तीं ॥ १७९ ॥
 काय हवा थडकाया लढतां लढतां अरी पुरद्वारीं ।
 अस्त रणीं प्रतिहेत्तर अन्कैसीसज पराक्रमी भारी ॥ १८० ॥
 या हो ! उठा चला हो ! सोडवुं या हो सुहृत्तमा या हो ” ।

---

* मायावी व्यक्ति उत्पन्न करावयाची ही ग्रीकदेवतांची कला इंद्रजित् राक्ष-
 साला साध्य होती असें वाल्मीकिने दाखविलें आहे. इंद्रजितानें रामाचा उत्साह-
 भंग व्हावा झणून मायामय सीता उत्पन्न करून तींचा वध केला असें सर्वांच्या
 नजरेस आणिलें.

ऐकून वच हैं सकलां स्फुरण चढे ह्यणति सर्वजण त्या 'हो' ॥ १८१ ॥

मग थोर हेक्करातें निर्भर्त्सुन सर्पिंदन ह्यणे रागें ।

“ गेलें तव पूर्वींचें हेक्कर ! बल तें अतां कुठें सांगें ? ॥ १८२ ॥

होतास ह्यणत मागें स्मरतें मज कीं पुरास राखाया ।

साहाय्य बन्धु बान्धव करतिल मज मित्रबल नको याया ॥ १८३ ॥

त्या आज बान्धवांचा थांग नसे ! बन्धु जाहले काय ? ।

लांब दडाले, कुतरे लपविति सिंहा पुढें जसा काय ! ॥ १८४ ॥

पाहें उलट अह्मीं तव मित्र कसे सोशितों रणीं घाव ।

मित्र तुझा मी ह्यणुनी आलों सोडून लांब मम गांव ॥ १८५ ॥

लिसिआपुरीत माझ्या; झान्थस हलु वाहते विवर्तवती ॥

धनधान्य, बाळ तान्हे, भार्या टाकून तेथ आवडती ॥ १८६ ॥

आलों मीं तुज साठीं, दुसरा लेमी कसा बरें येता ? ।

वळवून लिसिअनातें गांठिन मी वीर आज तो जेता ॥ १८७ ॥

ग्रीकांस लब्ध आहे तेंही साहित्य मजपशीं नाहीं ।

गृहिं भार्या रक्षाया कथिशि न अन्यांहि, शान्ति तव कां ही ॥ १८८ ॥

सावध हो, अथवा तूं दैवें पडशील शत्रुजालांत ।

भक्ष्यस्थानीं पडतां लुटतिल तुज ठेवतील हालांत ॥ १८९ ॥

भरगच्च नगर तव हें नाशाप्रति कीं क्षणांत जाईल ।

या गोष्टींचें चिंतन रात्रंदिन कोण तुजविणें करिल ॥ १९० ॥

हे दूरदूरचे तव मित्र अले त्यांस विनवुनी सांग ।

साहस नुसतें नलगे, उत्साहाचें हवें बरें आंग ” ॥ १९१ ॥

(१६०)

वच हैं सर्पिदनाचें हेक्टरहृदयास तीव्र दंश करी ।
उतरे रथावरोनी घालुनियां कवच, हातिं शस्त्र धरी ॥ १९२ ॥
कटकीं सर्व फिरोनी युद्ध करायास चिथवितो सकलां ।
दिधलें रण जुंपोनी वेढा ग्रीकांसभोवतीं पडला ॥ १९३ ॥
ग्रीक पळाले नाहीं धरती बहु धैर्य करुनियां लग्न ।
वाटे समर खळें कीं मळणी काढीत वीर सरसकट ॥ १९४ ॥
सीरीस धान्य निवडी शेती मारून सूप वारवतो ।
पोल खळ्याभर पसरे उडव्यांतें शुभ्र रंगही चढतो ॥ १९५ ॥
परतवितां रथ हय ते टांपा अपटून उठवितां धुरळा ।
ग्रीकतनूवर तैसा रंग चढे शुभ्र ! युद्ध हैं विरळा ॥ १९६ ॥
बल सारें बाहुंचें खरचिति पुढती करोनियां चाल ।
मार्स त्रोजनवीरां मदत करी उठवि वरतिं घनपटल ॥ १९७ ॥
आज्ञा करित अपालो कीं जेथुन जातसे भिनर्वा ती ।
त्रोजन वीरां तेथें भेटुन उत्साह देत जा वरतीं ॥ १९८ ॥
कारण कीं ग्रीकांचा पक्ष तिनें उचलिला असे सारा ।
मानीत मार्स आज्ञा. तों ये होऊन ईनिआस बरा ॥ १९९ ॥
त्या थोर अपालोनें दिधलें सामर्थ्य मनगटांमाजी ।
जीवन्त सबल अक्षत बहुनीयां ह्मणति मित्र त्या “या जी” ॥ २०० ॥
अधिक प्रश्न न पुसती, मार्गे उद्योग लाविले भलते ।
समरांत अपालोनें, मार्सानें कलह देवतेनें ते ॥ २०१ ॥
ग्रीकां आजक्षद्वय, तो दायोमीद आणि युलिसीस ।

(१६१)

ईर्षा अणिती अरिचे हल्ले येतां न धरिति भीतीस ॥ २०२ ॥
 वाताधिपतिस यावी समयीं कधिं झोंप बोरिआसास ।
 अभ्रच्छिद् ब्रात्य दुजे उद्धत गण सेवितात मौनास ॥ २०३ ॥
 पर्वतशिखरीं तेव्हां सेंतर्नज बसवि मेघ निश्चल ते ।
 तैशी वीरावलि ही स्थिर बैसे एक पदहि न च हल्लते ॥ २०४ ॥
 एत्रिअसज कटकं फिरुन द्याया उत्साह बोलतो समयीं ।
 “पुरुषत्व दाखवा हो मित्रांनीं धैर्य धरुनियां हृदयीं ॥ २०५ ॥
 Xभीरु मरे अधिं पळतां, जगतां चाले जगीं अधोवदन ।
 शूर जगे रणिं लढतां मरतां गांठी सुकीर्तिचें सदन ॥ २०६ ॥
 ह्मणुन चढाओढ करा, अधिकाधिक शौर्य गाजवा आतां ” ।
 बोलुन हें धावोनी फेंकी भाला पुढें पुढें जातां ॥ २०७ ॥
 पर्गासिसजा मारी दीईकूनास मुख्य वीरास ।
 प्रायमसुतसम मानें ज्याचा प्रियतम सुद्धत् ईनिआस ॥ २०८ ॥
 ऐशा धुरंधराच्या ढालीवर लागला भला भाला ।
 नाहीं निसटुन गेला, गेला भेदून कमरबंदाला ॥ २०९ ॥
 उदराखालीं वेधी धरणीवर थोर वीर कोसळला ।
 मागुन तत्तनुवरतीं पडतांना शस्त्रभार खणखणला ॥ २१० ॥

Xही आर्या सुभाषितरूप आहे.

हृतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

गीता.

अवाप्नुयामः कीर्तिं वा निहत्वा शत्रुमावहे । निहृता वीरलोकस्थ

भोक्ष्यामो वसु वानराः ॥

अंगदाचें भाषण. रामायण

ग्रीकांचे वीर कितिक पडले बलि शूर ईनिआसाला ।
 त्या क्रेथनास आधीं लागे, मग आर्सिलोकसा भाला ॥ २११ ॥
 सुंदर फेरी नगरी आंत वसे जनक शूर तो याचा ।
 तटिनी आल्फिअस न कधिं तोटा पाडीत मधुर तोयाचा ॥ २१२ ॥
 वृद्ध पितामह यांचा आल्फिअसोत्पन्न ठाउका सकलां ।
 रायोक्लीस तयाला झाला सुत, दोन पुत्र हे ज्याला ॥ २१३ ॥
 युद्धविशारद दोघे नौकेमधिं बसुनियां गडी ज्वान ।
 इलियमदेशा आले देउनियां एत्रिअससुतां मान ॥ २१४ ॥
 गिरिशिखरीं निबिड वनीं गुल्मावृत घोर थोरल्या जागीं ।
 स्तन्या पाजुनि सिंही वाढविते दोन शावकांलागीं ॥ २१५ ॥
 मांसल मेष, बली वृष धरुनी हे रोज बाललीलेंत ।
 कालें करुनी हळुहळु गोशाला ध्वस्त करुनियां बसत ॥ २१६ ॥
 त्यातें अवचित कोणी वधितो जन कठिण तीक्ष्ण शस्त्रानें ।
 वाट तशी दोघांची लागे अजि ईनिआसहस्तानें ॥ २१७ ॥
 पडले दोघे भुवरि तरु जैसे उच्च देवदारूचे ।
 यां मेनिलास बघतां कळवळला त्यास अयश हें न रुचे ॥ २१८ ॥
 भाला चमकत फिरवुन गेला रणिं धांवुनी पुरोभागीं ।
 मासें अवसर अणिला जिंको कीं ईनिआस यालागीं ॥ २१९ ॥
 नेस्तरतनयें यातें देखिलें आन्तिलोकसें जातां ।
 समरशिरीं तो चाले नकळे होइल नृपा अपाय अतां ॥ २२० ॥
 श्रम निष्फळ होतिल कीं राहे हा क्षणुन नृपतिच्या पाशीं ।

भाले फेंकायातें कर उचलिति वीर सज्ज युद्धाशीं ॥ २२१ ॥
 तो ईनिआस योद्धा चपल परी बघुन यांस दोघांस ।
 तेथें न राहिला तो ग्रीकांनीं उचलिलें मग शवांस ॥ २२२ ॥
 सहचर हस्तीं देउनि दोघांचीं तीं शवें विधिहतांचीं ।
 चाल रणीं करिती ते समराशिरीं, शत्रु परत जातांची ॥ २२३ ॥
 पापलगोनिअनांचा नायक मग पडत पेलिमेनीस ।
 राणिं एत्रिअससुतानें भाल्यानें तोडिलें उरास्थीस ॥ २२४ ॥
 परि आन्तिलोकसानें मिदना वधिलें तिथेंच रथवाहा ।
 आतिमिआससुत हा होता वळवीत हय, नशीब पहा ॥ २२५ ॥
 अरि मारी दगड त्या लागे येऊन कोंपरावरतीं ।
 गजदन्तांकित रश्मी धुळिमाजी गळति कोणि नावरती ॥ २२६ ॥
 नीट कपाळीं दिधला असिचा मग आन्तिलोकसें घाय ।
 पुळणीत खोल पडला धापा टाकीत विरथ निरुपाय ॥ २२७ ॥
 स्कन्धांवर सांवरला शिर खालीं रुतुन पाय वर हलती ।
 राहे असाच परि मग पदिं बुझरे तुरग यास चुंधडती ॥ २२८ ॥
 आणि आन्तिलोकसें ते हय नेले हांकलून निज कटकीं ।
 हें हेक्टरास दिसतां धावे गर्जून सहचरांसह कीं ॥ २२९ ॥
 त्रोजनसैन्य निघालें, बेलोना, मार्स खुद्द त्या नेती ।
 हलकलहोळें पावे बेलोना सुख रणध्वनीनें ती ॥ २३० ॥
 कधिं मार्गे कधिं पुढतीं मार्स चले हेक्टरास राखाया ।
 भाला करिंचा बघुनी दायोमीदास कंप ये सभया ॥ २३१ ॥

चुकतां मार्ग बिचारा कोणी भूभाग आक्रमी सरळ ।
 देखे समुद्रगामी फेनयुता पथिं जशी नदी चपळ ॥ २३२ ॥
 बावरुनी परत जसा जाई घाईत तो तसा आतां ।
 दायोमीद रणांतुन हटला मार्गे न दम निघे लढतां ॥ २३३ ॥
 बोले तैदिअसज मग “मित्रांनो थोर वीर हेक्टर हा ।
 चातुर्य शूलधरां वीर्य वीरां करीत तुच्छ पहा ॥ २३४ ॥
 देवांतिल एक तरी सन्निध राहून मृत्युला वारी ।
 सेवक मर्त्य जसा कीं मार्स उभा जवळ सदय कैवारी ॥ २३५ ॥
 मार्गे वळा नको हें, त्रोजनसुहृदांशिं युद्ध अमरांशीं ।
 बघतां समूर हळुहळु काढावे पाय युक्ति ही खाशी” ॥ २३६ ॥
 परि होते त्रोजन ते पुढतीं ग्रीकांसमीप गेलेले ।
 त्या हेक्टरास पडले दोघेजण बलि रथांत बसलेले ॥ २३७ ॥
 मेनिस्थीसासहितचि पडला राणि वीर आन्किआलस तो ।
 तेव्हां तेलामनसुत चित्तीं आजक्ष फार कळवळतो ॥ २३८ ॥
 धांवुन जाई जवळी, मारी फिरवून चमकतां भाला ।
 पीससवासी गवसे सेलागसतनय आंफिअस त्याला ॥ २३९ ॥
 शेतीभाती अपुली सोडुन संपत्ति विपुल सकल घरीं ।
 प्रायमतनयार्थ अला दैवें परि शस्त्र बोचलें उदरीं ॥ २४० ॥
 कोसळतां ध्वनि झाला, धांवे आजक्ष कवच काढाया ।
 त्रोजन सशस्त्र धांवुनि जमाति सभोंवार यासह लढाया ॥ २४१ ॥
 शस्त्राघात तरी तो ढालीवर झेलुनी करी जोर ।

पतितारिस पदिं दाबुनि शस्त्र तयाचें हरीतसे थोर ॥ २४२ ॥

स्कंधीचें एखादें सुंदर परि कवच लागलें न करीं ।

अरिशस्त्रभरें गेला दडपुनि तो. बहु मनांत भीति धरी ॥ २४३ ॥

त्रोजन उद्धत रक्षण करिति असें रणिं अनेक बलवान ।

भोंवतिं जमून भाले रोंखिति, अरिची तयांस परवा न ॥ २४४ ॥

सामर्थ्यवान जरि हा लोकीं विख्यात शूर तरि यास ।

दूर पिटाळुनि लाविति, एकाक्षणिं होत बलविपर्यास ॥ २४५ ॥

रणकंदन मातवुनी इकडे हे भागले बहू वीर ।

ह्वर्यूलीसज उठला तिलिपोलीमस करूनियां धीर ॥ २४६ ॥

नातू जोव्हाचा हा सर्पिंदना जोव्हाजा वधायास ।

धांवुन जातां वदला “करितोसी कां उगाच सायास ॥ २४७ ॥

लिसिअन नृपते ! तुजला सर्पिंदना युद्ध ठाउकें नाहीं ।

येथें कांपत बसण्या येशि कशा, ठकविलें तुज जनांहीं ॥ २४८ ॥

ईजिसधरजोव्हाचा पुत्र असें काय हें तुला ह्मणती ।

जोव्होत्पन्न जुने ते वीर भले त्यांत तुज कसे गणती ! ॥ २४९ ॥

ह्वर्यूलीस पिता मम कैसा होता विचार जा त्यांला ।

रणसिंह तात आला लाओमीदनहयां हरायाला ॥ २५० ॥

नौका सहा तयाच्या सांथील जनहि मोजके कांहीं ।

इलियमपुर विध्वंसुनि भरिले पुरवीथि पौरविधवांहीं ॥ २५१ ॥

परि तूं अधम मनानें सैनिक मरुं देशि तव पटापट रे ।

तूं त्रोजनांस कैसें करशिल साहाय्य मजसिं सांग बरें ! ॥ २५२ ॥

आलासी लिसिएंतुन मोठा तूं शूर ठाउका जेता ।
 हेदीसद्वारानें जाशिल तूं, मरण मत्करें येतां” ॥ २९३ ॥
 लिसिअननायक बोले “ इलियम विध्वंसिलें खरें त्यानें ।
 * लाओमीदनभूषें केला हा नाश सर्व मूर्खानें ॥ २९४ ॥
 पूजार्ह पुरुष असतां केला अपमान दुर्वर्चे त्याचा ।
 उपकार फेडण्याचा मार्ग न अपकार, उगम दुःखाचा ॥ २९५ ॥
 आला यदर्थ दुरुनी ते हय हातीं न पडुं दिले कांहीं ।
 राहूंदे तें आतां मृत्यु तुझा आज चुकत रे नाही ॥ २९६ ॥
 हा कर वार करिल तुज. भाला हा तुज करील आज वश ।
 झुतोस एक देशिल भूत घरीं, मज रणीं तसें सुयश” ॥ २९७ ॥
 नंतर दोषेजण करिं भाले घेऊन फेंकिते झाले ।
 सुटले एका समयीं, सर्पिंदना अधिक यश परी आलें ॥ २९८ ॥
 अरिचा गळमध्य तथा गवसोनी शस्त्र पार पडलें तें ।
 नयनावरतिं निशेचें दुस्तर घन तम भयाण उठलें तें ॥ २९९ ॥
 तिलिपोलीमस शस्त्रा सर्पिंदनाची मिळे परी मांडी ।
 बेगें गेलें आंतुन, जातां निसटून हाडही झाडी ॥ ३०० ॥

* सोडविली नृपतनया मत्स्यमुखांतोनियां तुझ्या तातें ।

तेलामनभूषतितें प्रेमें अर्पयली झुजातातें ॥ १ ॥

लाओमीदनभूषें हव्यूल्लासास द्यावया केले ।

हय दोन, ते न देतां इलियम विध्वंसनी तयें नेले ॥ २ ॥

याप्रमाणें लाओमीदनचा काय मूर्खवणा झाला तो भाषांतरकार चैपमन
 यानें कथन केला आहे.

परि चुकवी तात मरण. त्यातें तेथून सोबती नेत ।
 भाला रुतलेला परि फरफटतां दुःख त्या बहू देत ॥ २६१ ॥
 रथिं चढतां काढावा कोणातेंही न हा सुचे तर्क ।
 इतुकें कोणि बघावें, जो तो चितेंत जाहला गर्क ॥ २६२ ॥
 तिलिपोलीमस नेला ग्रीकांनीं उचलुनी रणांतोनी ।
 युलिसीस त्यां बघे तो गेलें तच्चित्त फार खवळोनी ॥ २६३ ॥
 “जोव्हसुताच्या मार्गे लागूं अथ घेउं बलि लिसिअनांचे, ” ।
 पडला विचार चित्तीं भाला करिं निशित सारखा नाचे ॥ २६४ ॥
 विधियोजना निराळी. युलिसीसें जोव्हजा न मारवें ।
 वळवी लक्ष्य मिनर्वा हेतु तयें लिसिअनांकडे जावें ॥ २६५ ॥
 सीरानस, प्रितानस, नोईमन, हेलिअस, अलास्तर तो ।
 अणखी क्रोमिअसासह अल्कांदर वीर पडत दुस्तर तो ॥ २६६ ॥
 बलि अन्य लिसिअनांचे घेता युलिसीस अल्प कालांत ।
 परि हेक्टर त्या बघुनी धावे घेऊन शस्त्र हस्तांत ॥ २६७ ॥
 देखुन ऐसा येतां दीनवचें सर्पिंदन तथा विनवी ।
 “ प्रायमतनया तूतें बघतां मज सहज येत आस नवी ॥ २६८ ॥
 त्रायपुरीं ठेविन मीं देह सुखें, अरिकरीं न टाकिं मज ।
 कान्ता सुत मी पाहिन गांवीं जाउन घरा न हा समज ” ॥ २६९ ॥
 हेक्टर तसाच गेला अंगावरुनी न बोलतां कांहीं ।
 ग्रीकां सारिन मार्गे, मारिन बहु, आस ही मनीं वाही ॥ २७० ॥
 ईजिसधरजोव्हाचा प्रियतरु त्याच्या सुरम्य छायेत ।

सहचर तितक्याताचि ते सर्पिदना उचलुनी करें नेत ॥ २७१ ॥
 बलवान मित्र त्याचा पेलगन काढि उपटुनी भाला ।
 थांबे चलन वलन मग नेत्री काळोख घोर तो आला ॥ २७२ ॥
 लागे श्वास तशांतचि, परि धाडी बोरिआस मृदुपवन ।
 आला जीव तयाला झाले श्रम छिन्न बधुन रम्य वन ॥ २७३ ॥
 हेक्टर आणि मार्स असे ग्रीकांनी पाहिले रणीं लढतां ।
 करिति न पलायना ते सरती पुढतीं न वा कशा करतां ? ॥ २७४ ॥
 त्या त्रोजनांस राखी मार्स असे त्यांनी ऐकिलें कानीं ।
 लढतां मार्गे सरती स्तविलें हें कृत्य एकमेकांनीं ॥ २७५ ॥
 अधि कोण, कोण मागुन मार्से वा हेक्टरें पुसा वधिले ।
 ओरिष्टीस, त्रेक्स, थोर त्रियुथास, हेलिनस पाहिले ॥ २७६ ॥
 ईनोमास पडे राणि ओरिस्त्रिअसासवें तया काळीं ।
 राहे हिलेंत दुसरा रम्य अशा सेफिसससरा जवळी ॥ २७७ ॥
 बेओशिअन तयाचे सन्निध वसती बरेच हेमरत ।
 जूनो सितबाहु बघे संग्रामीं ग्रीक बहुत हे मरत ॥ २७८ ॥
 जवळून मिनर्वेला बोले “गे जोव्हजे बघें चपले !
 जें वचन मेनिलासा ‘ इलियम तूं जिंकशील ’ हें दिधलें ॥ २७९ ॥
 तें व्यर्थ होय जर ह्या मार्सी घालूं दिला धुमाकुळ हा ।
 आह्मां साहाय्य हवें कोणाचें तरि, विचार नीट पहा ” ॥ २८० ॥
 वदली “ होय ” मिनर्वा. जूनो सॅतर्नजा त्वरा करुनी ।
 शृंगारी हय अपुले काचनमय बंद चमकती मधुनी ॥ २८१ ॥

रथिंच्या लौहाक्षत्रीं हेमाचीं युक्त अष्ट आरांनीं !
 हीबी जुळवी चक्रे परिणाहीं बद्ध हेमतारानीं ॥ २८२ ॥
 पितळेच्या वर धांवा बघण्यातें या खऱ्या विलक्षण हो ।
 तुंबे ते रजताचे; रथभागीं सजत रजत कांचन हो ॥ २८३ ॥
 जो रजतरज्जुबद्धप्रांतांतुन दण्ड निघतसे पुढतीं ।
 त्यावरि सुंदर बांधी एक धुरा फार करुन लटपट ती ॥ २८४ ॥
 अश्वोरुखाण तिनें केलें मग सज्ज, धीर परि नाही ।
 जूनो ह्मणुन हयातें जोडितसे निज करे रथीं पाहीं ॥ २८५ ॥
 ईजिसधरजोव्हासुता उठुन भिनर्वा स्वहस्तरचित झगा ।
 पितृभवनीं टाकुनियां पांघरुनी चोल झांकि निज अंगा ॥ २८६ ॥
 रडवी रण लोकां जें त्या साठीं सज्ज ही क्षणीं झाली ।
 जलवाहक जोव्हाचें कवच वरोनी पिनद्ध मग घाली ॥ २८७ ॥
 स्कंधी ईजिस लटकवि घोर सभोंवार भीति नांदतसे ।
 विद्रवण तेथ होतें धैर्य वसे तेथ कलह नीट बसे ॥ २८८ ॥
 त्या क्रूर मार्गनाचा शोभे विक्राळ मुखवटा वरतीं ।
 ईजिसधरजोव्हाच्या कोपाचें चिन्ह दृश्य, जन ह्मणती ॥ २८९ ॥
 शोभा शिरकवचाची वाढे हलतां तुरे वरी चारी ।
 पसरे कांठ तयाचा शतनगरें राहिल्ल सशस्त्र वरी ॥ २९० ॥
 ठेवी रथीं पदातें घेईं करिं दीर्घ काठिण जड भाल ।
 उग्र पित्याची मुलगी तेणें जिंकी सरोष वीरांल ॥ २९१ ॥
 जूनो तुरगां हांकी ओढुनियां कोरडे भराभर ते ।

स्वर्गद्वार उघडलें तिरपोनी काडकन न आवरतें ॥ २९२ ॥
 घटका रक्षक होत्या स्वर्गीं आलिंपसावरी दक्ष ।
 घनपटला उघडाया आणि मिटायास लावुनी लक्ष ॥ २९३ ॥
 बहु वार मार खातां द्वारांतुनि आंत तुरग ते जाती ।
 आलिंपसोच्चशिखरीं देखे सैतर्नजा जोव्हजा ती ॥ २९४ ॥
 नव्हते सुर कुणि तेथें जूनो हय थोपवीत धवलकरा ।
 प्रश्न करी जोव्हतें “ताता तुज कोप कां न येत जरा ? ॥ २९५ ॥
 उद्धत करणी ऐसी मार्सातें सांग शोभतेना ही ।
 ग्रीकांच्या वीरांचें मण्डल उत्कृष्ट उरविलें नाहीं ॥ २९६ ॥
 व्हीनस आणि अपालो मानिति आनंद दुःख मज वाटे ।
 निःसीम वोकले हा, दुर्वृत्ता लावुं काय या वाटे ? ॥ २९७ ॥
 घनवाहक जोव्ह वदे “सांग मिनर्वेस त्यास अंवराया ।
 तिज पारिपत्य याचें येतें करतां हव्या तशा समया ” ॥ २९८ ॥
 परिसुन वच धवलकरा जूनो आज्ञेस वंद्य मानून ।
 मारी प्रतोद अश्वां जे कर्षिं नव्हते पलायनीं न्यून ॥ २९९ ॥
 आकाशमंडळांतुनि धरणीवर करिति सरळ उड्डाण ।
 एका उडीस अंतर घेति किती तें पुसाल परिमाण ॥ ३०० ॥
 भूधरशिखरावरुनी बघतांनां तल विशाल अंबुधिचें ।
 दृग्पाताचें पुरुषा अन्तर जें विषय, तें हयां उडिचें ॥ ३०१ ॥
 स्कामन्दरतटिनीला मिळते मग जेथ कीं सिमोइस ती ।
 तेथ त्राया जवळी जूनो हय थांबवीत चपल अती ॥ ३०२ ॥

(१७१)

ठे करोनी पसरि धुक्याचें वरून आवरण ।

होमोइसजल पिउनी हय चाखतात रुचिर तृण ॥ ३०३ ॥

तेथुन तीं उडुनी जैसे कपोत ते चपळ ।

तय व्हाया रणसंग्रामांत दवडतां न पळ ॥ ३०४ ॥

घेउन जमले नरवीर ज्यां नसे गणना ।

सा सेवुनि सिंह जसे लाल करुनियां वदनां ॥ ३०५ ॥

ह गमले नाहिंत जे न्यूनबल भयाण वर्नीं ।

न जूनो, धवलकरा देखिते तयां नयनीं ॥ ३०६ ॥

नेधडा योद्धा चण्डस्वर अतुल शक्ति जो आज ।

लोकांच्या इतुका ज्याचा प्रचण्ड आवाज ॥ ३०७ ॥

प तयाचें जूनो अरडे करून बहुत बळ ।

हो तुझाला ! लज्जास्पद जाहलां कसे सकळ ? ॥ ३०८ ॥

हो ! तुमचें कीं व्यावें सौन्दर्य पाहुनी नुसतें ।

येत होता समरीं तों त्रोजनां भरे भय तें ॥ ३०९ ॥

च्या धाकें जाति वलांडुन न दार्दनद्वारा ।

उनी ते घेति अतां जलधितीरचा वारा ” ! ॥ ३१० ॥

सें भरलें प्रत्येकातें तिनें बहु स्फुरण ।

हाचें मग सहज मिनर्वेस जाहलें स्मरण ॥ ३११ ॥

माहे त्यातें, बसला तो भूप निज रथाजवळी ।

शरकृत तें निज हस्ते क्षत वरून कुरवाळी ॥ ३१२ ॥

शाल तयाची तीचा बहु रुंद बंद त्या खालीं ।

(१७२)

सुटला धर्म श्रान्ता, जडता त्यातें करांत बहु आली ॥ ३१३ ॥
उचलून बंद वर तो टाकितसे पुसुनियां कृष्ण रुधिर ।
धरुनी धुरा रथाची, देवी वदली तया मग अधीर ॥ ३१४ ॥
“ दिघलें तैदिसें न च जन्म अहा ! आत्मसमसुता कांहीं ।
त्याची लहान मूर्ति, कीर्ति परी थोर ती कशी पाहीं ॥ ३१५ ॥
ग्रीकां कडुनी गेला थीवपुरी तो करावया वकिली ।
कादमिअनांसह भोजन सेवि सुखें युक्ति ही तया कथिली ॥ ३१६ ॥
क्रोध नको युद्ध नको समरीं धावूं नको उतावीळ ।
होती मम आज्ञा ही. धरिला परि वेगळा तयें पीळ ॥ ३१७ ॥
अवसान राखुनी निज कादमिअनां तो करून आह्वान ।
जिंकी तरुणां सकलां, केली प्रत्यक्ष मदत जरि त्या न ॥ ३१८ ॥
जवळी राहून उभी राखिन तव पाठ जा करीं समर ।
त्रोजन जिंकावे ही तुजसिं विनंती करीतसें समर ॥ ३१९ ॥
केलेस कष्ट कांहीं भागवटा ये बहूत गात्रांस ।
उत्साह हृदयिं नुरला, जावोनी धैर्य जाहला त्रास ॥ ३२० ॥
अज पासुन मारूं मीं हांक तुला सांग कोणत्या नावें ? ।
ईनियुसाचा नातू तैदिसज तूं खरें न मानावें ” ॥ ३२१ ॥
दायोमीद वदे तिज “ओळखतो देवि जोव्हजे तुजशीं ।
सत्य ह्मणून कथिन तुज इच्छा मम मानसांत होत जशी ॥ ३२२ ॥
मजला भीति कुणाची ? आळस दवडील काय उत्साहा ? ।
आज्ञा मज कोलिस ती आहे ध्यानांत नीट तूंच पहा ॥ ३२३ ॥

वहीनस जोव्हसुता जर राणि आली क्षत तिला करीं आधीं ।
 परि ती अन्य सुरांची जाऊंदे सोड मंडळी साधी ॥ ३२४ ॥
 ह्यणुनी परतुन आलों ग्रीकां कथण्यास येथ जमण्याला ।
 मार्सानें रणसूत्रें निज करिं अज घेतलीं दिसे मजला ” ॥ ३२५ ॥
 बोले उलट मिनर्वा दायोमीदास “तैदिसजा रे ।
 माझ्या हृदयानंदा मार्सावर चालवीं रथा जा रे ॥ ३२६ ॥
 त्यातें भिऊं नको तूं भीति नको तुज मुझींच अमरांची ।
 साहाय्य तुजसिं माझें, ताडुन त्या लगट दाव समराची ॥ ३२७ ॥
 उद्धत त्या मार्साचें घेउनियां काय आज बसलास ।
 तो भ्रान्तचित्त सकलां व्याधि गमे सोडुनी निसर्गास ! ॥ ३२८ ॥
 रोज करी पक्षांतर करुनी प्रस्ताव मज दिलें वचन ।
 जूनोच्या देखत कीं ग्रीकांचें मी करीन गे अवन ॥ ३२९ ॥
 इतक्यांत सर्व विसरुन गेला तो त्रोजनांत मिसळून ” ।
 बोलुन हें स्थेनिलसा काढी अश्वांवरून ओढून ॥ ३३० ॥
 भूवरि घेत उडी तो क्रोधावेशांत रथिं चढे मग ती ।
 दायोमीदा सन्निध बसुनी देई रथास शीघ्र गती ॥ ३३१ ॥
 रथ चलतां अक्षाग्रें करकर करती प्रचंड भारांनै ।
 आंत महा शक्ति बसे देवी आणि वीर उग्र तेजानें ॥ ३३२ ॥
 रश्मी करीं मिनर्वा घेवोनी फडकवीत चाबुक ती ।
 कठिण सुरांचे हय त्या मार्सावरि नेत पथ न ते चुकती ॥ ३३३ ॥
 त्या थोर पेरिफासा ईतोलिअनोत्तमास मार्सानें ।

मारियलें रुधिरमयें ओकेसिअसात्मजास भाल्यानें ॥ ३३४ ॥
 पूतोच्या शिरकवचा घालि मिनर्वा तदा शिरावर ती ।
 उद्धत मार्सें तिजला वळखुं नये वेळ ही कठीण अती ॥ ३३५ ॥
 आधींच घेतला त्या मार्सानें जीव पेरिफासाचा ।
 दायोमीदा बघतां टाकुनियां तो पुढें सरे साचा ॥ ३३६ ॥
 दोघे जवळी आले चढला मग मार्स रथधुरेवरतीं ।
 व्याया जीव अरीचा भाला सरसाविला तयें पुढतीं ॥ ३३७ ॥
 तत्काल मिनर्वा ती भाला धरुनी दुजेकडे वळवी ।
 लागुन रथास निसटे दवडी श्रम फुकट, नेम अज चुकवी ॥ ३३८ ॥
 दायोमीद अनंतर घेउन भाला भला पुढें घुसला ।
 अरिकटिबिंदिं मिनर्वा रोंवी तो तेथ स्तुनियां बसला ॥ ३३९ ॥
 झाला वार भयंकर पडलें क्षत साल सुटत अंगाचें ।
 घेतां भाला काढुनि किंचाळे मार्स हाल बहु याचें ॥ ३४० ॥
 नवदश सहस्र सैनिक एका समयास गर्जले समरीं ।
 तर जो ध्वनि होइल तो मार्सध्वनितुल्य होय लेशभरी ॥ ३४१ ॥
 भ्याले ग्रीक त्रोजन मग दायोमीद वरतिं जों पाहे ।
 स्वर्गा घनां वलांडुन मार्स रणांतून चालला आहे ॥ ३४२ ॥
 पडतां प्रखर उन्हाळा सहसा जड वाहतो जसा वारा ।
 दिसतें घनांतरालीं भयद पटल दृष्टिला न दे थारा ॥ ३४३ ॥
 दिसला मार्स तसा हा जाउन सेंतर्नजापशीं बसला ।
 आलिपसोच्चशिखरी सुरभवनीं आर्तहृदय गर्हिवरला ॥ ३४४ ॥

वाहे क्षतांतुनी जो अविनाशी खाव तो त्या दावी ।
 बोले "हे तात तुला ही कृति बघतां न चीड कां यावी ॥ ३४५ ॥
 मानव हित साधाया कारस्थानें खरेंच सुर करिती ।
 दुःखें सदैव सोशिति राग तुझा येतसे अशारीती ॥ ३४६ ॥
 जन्म दिलेंसी एका वेडीला फार दुष्ट दुहितेला ।
 नित्य उपद्रव देणें वाटे कर्तव्य ज्या प्रमत्तेला ॥ ३४७ ॥
 आलिम्पसस्थ सुर ते आज्ञा तव मानतात वश सारे ।
 शब्दानें कृतिनें वा निग्रह हीचाच होत न कसारे ॥ ३४८ ॥
 करतोस लाड ऐसे देवोनी जन्म दुष्ट तनयेला ।
 उद्धत तैदिअसज तो अमरांवर सांग समरिं कुणि नेला ॥ ३४९ ॥
 वार करी मणिबंदी व्हीनसला घोर चालतां समर ।
 येई धांवुन मजवर चपळ ह्मणुन वांचलों जरी अमर ॥ ३५० ॥
 राशीत मज मृतांच्या नाही तर लागतेंच लोळावें ।
 दुःखांत तेथ पडुनी शस्त्रांचे तीक्ष्ण घाव आणि खावे " ॥ ३५१ ॥
 अवमानुनियां त्यातें जोव्ह वदे सांग मज न गाव्हाणें ।
 नावड तव मी करतो कर तूं तर येथुनी अतां जाणें ॥ ३५२ ॥
 हौस तुला युद्धाची, कलहप्रिय तूं सुखी सदा समरें ।
 आलिंपसस्थदेवांमाजी दाखीव अन्य तुजसम रे ॥ ३५३ ॥
 मातेच्या वळणावर गेलासी तो स्वभाव तुज लागे ।
 कोण दुराग्रह धरि ती, मज न वळे, बोललों जरी रागें ॥ ३५४ ॥
 आंतुन फूस तिची तुज करतोसी ढंग हे दिसे उघड ।

(१७६)

तरि तव तळमळ डोळां पाहाया जात मज अतीव जड ॥ ३५५ ॥

झालासी मातेला मज पासुन तूं खराच मम तनय ।

इतरत्र जन्मतासी, सोडुन आणि वागतासि जर विनय ॥ ३५६ ॥

केली असति अवस्था, जीहुन बरवी युरानससुतांची ।

वळवुन मुख जोव्ह वदे “पीअन हें क्षत बरें कर अतांची” ॥ ३५७ ॥

पीडा शमनार्थ तदा पीअन लावी अमोघ लेप वर ।

त्याची जाति सुरांची झाला निर्व्रण पळांत तो सभर ॥ ३५८ ॥

तो चीक उंबराचा, दुग्धी ओतून ढवळतां हस्ते ।

दोन्ही पातळ द्रव्ये सत्वर सांकून जाति हें दिसतें ॥ ३५९ ॥

तैसें सत्वर भरलें मार्सक्षत. त्यास घालुनी स्नान ।

हीबी वखें सजवी जोव्हापार्शि बैसतां न हो म्हाण ॥ ३६० ॥

आळा घालित ऐसा मार्सा जो नित्य जीवहानिरत ।

जूनो आणि भिनर्वा आल्या मग जोव्हमंदिरीं परत ॥ ३६१ ॥

(१७७)

सर्ग ६ वा.

दायोमीद व ग्लाकस यांचें आख्यान.

हेक्टर व अँद्रोमाकी यांची भेट.

देवांनीं समरभूमीचा त्याग केल्यावर ग्रीकांची सरशी होते. प्रसिद्ध शकु-
नज्ञ जो हेलेनस तो हेक्टराला नगरांत परत येण्यास सांगतो. व त्रायांतील
पुरंध्री जमा करून मिनर्वामंदिरांत जाऊन 'दायोमीदास युद्धपराङ्मुख कर'
अशी देवीची प्रार्थना करण्यास सांगतो. हेक्टराभावे युद्धास शैथिल्य प्राप्त
होतें. तितक्यांत ग्लाकस व दायोमीद यांची रणांत भेट होऊन ते पगडीभाई
करतात. कारण असें कीं उभयतांचे पूर्वज स्नेही होते. हेक्टर हेलेनसच्या
ह्मणण्याप्रमाणें व्यवस्था करून पारिसास युद्ध करण्यास प्रवृत्त करतो. नंतर
हेक्टर आपल्या कोमल स्त्रीची परवानगी घेतो. व समरावर धांवत जाऊन
थडकतो.

कालमानः—दिवस तोच.

स्थलः—समरभूमि व त्राय.

ग्रीकत्रोजनयुद्धा सोडुन सुर सर्व चालते झाले ।

अन्योन्यांवर फेंकिति वीर मघेनी कुठें कुठें भाले ॥ १ ॥

झान्थस आणि सिमोइस यांमधली भूमि वीर शोभवती ।

आजक्ष ग्रीकांचा आधारस्तंभ सरत मग पुढर्ती ॥ २ ॥

त्रोजनदलरचनेतें भंगुन आशाप्रदीप दीप्त करी ।

श्रोशिअनोत्तमवीरा आकामासा बळें करून धरी ॥ ३ ॥

हयकेशांचें शोभे कवच शिरीं त्यावरी करी घाव ।

मस्तकिं भाला रोंवी त्यातें अस्थींत लाधला ठाव ॥ ४ ॥

मिटिले नयन नृपानें पटल तमाचें करीत आवरण ।
 दायोमीदें वधिला असैलस फार गाजवून रण ॥ ५ ॥
 आरिस्वानगरीं हा थोर तियुथाससुत करी वास ।
 शोभवि राजपथातें तद्गृह पूजून अतिथिभारास ॥ ६ ॥
 *लोकप्रिय धनवन्ता त्यांतुन आला न एक राखाया ।
 कालेसिअस तयाचा सारथि त्याही वधीत अरि समया ॥ ७ ॥
 ओफिल्लिअस द्वेसस पडले युरिआलसास सहज बळी ।
 ईसिपसासह होता पेदासस शूर वीर तो जवळी ॥ ८ ॥
 आबारबारिया वर्नि शेळ्या चारीत अप्सरा असतां ।
 लाओमीदनतनय श्रेष्ठ बुकोलिअन हर्षला बघतां ॥ ९ ॥
 प्रेमें बद्ध जहालीं विसरोनी भान तेथ जों फिरती ।
 आलिंगनप्रसंगें गर्भ धरी सुन्दरी विलासवती ॥ १० ॥
 प्रसवे पुत्र जुळे हे सुन्दर जे शूर वाढले तरुण ।
 तद्दल युरिआलस हरि नंतर कवचास पळवि निष्करुण ॥ ११ ॥
 युलिसीस हाणि भाला पडला तत्काळ तो पिदैतीस ।
 एलातसास मारी अगमेघ्नन नृवर अणुन जेरीस ॥ १२ ॥
 हा भूप सात्निओइसतीरीं पेदाससांत राहतसे ।
 फैलाकसास पळतां लिइतस मारी. अपूर्व दैव कसें? ॥ १३ ॥
 मेलान्थिअसा मारुन युरिपैलस कवच नेतसे हरुन ।
 मग मेनिलास नरपति ठेवी अद्रास्तसा अहत धरुन ॥ १४ ॥

*कठिण समय येतां कोण कामास येतो.

रघुनाथ पंडित.

त्याचे अश्व बुजोनी पळती रणभूमिवर न आवरती ।
 दीर्घ सुरूची शाखा येउनियां आड आदळति वरती ॥ १५ ॥
 रथदण्ड भग्न होतां इतरांसह धांवती पुरदिशेला ।
 चक्रा जवळी भूपति उलटुनि धुरळ मुखांत बहु गेला ॥ १६ ॥
 जवळीच मेनिलासा भाला करिं घेउनी उभा बघतां ।
 तज्जानूतें कवळुनि विनवी “ हे एत्रिअसज ! रक्ष अतां ॥ १७ ॥
 दे जीवदान मजला घे तूं मग योग्य खण्डणी वरतीं ।
 धनवान जनक माझा द्रव्य घरीं विपुल ज्या नसे गणती ॥ १८ ॥
 शस्त्रें छान तिख्याचीं पित्तलमय वस्तु हेमसंभार ।
 मद्रक्षणोद्यता तो देइल त्यांतिल यथेच्छ सामार ” ॥ १९ ॥
 द्रवळें मानस त्याचें होता ह्मणणार सेवकां “ न्या या ” ।
 * अगमेन्न धांवुन तों येउन “ अरडे न जाणसी न्याया ! ॥ २० ॥

* सरसकट राक्षसांचा संहार लक्ष्मणानें मांडिलेला पाहून राम त्यास ह्मणतात.

अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्राञ्जलिं शरणागतम् ।

पलायमानं मत्तं वा न हन्तुं त्वमर्हसि ॥

जो युद्ध टाकून बाजूला सरला आहे; जो प्राणभयानें लपून राहिला आहे, हात जोडून प्राण वांचवा ह्मणून प्रार्थना करीत आहे, जो पळत आहे किंवा धास्तीनें वेडा झाला आहे, त्याचा जीव घेणें केव्हांही न्यायाचें होणार नाही. या नियमांप्रमाणें चालविलेल्या युद्धास धर्मयुद्ध ह्मणतात. ‘ रक्ष्यो हि शरणागतः ’ (शरण आलेल्यास मरण देऊं नये) असेंही अन्यत्र वाल्मीकीनें ह्मटलें आहे. हें रामकालिन सुधारलेल्या युद्धनीतीचें तत्व जोजून युद्धाचे वेळेस प्रचारांत नव्हतें असें कित्येकांस ह्मणतां येईल. परंतु तें सर्व खरें

हे मेनिलास ! तव हें कसलें निर्जीव हृदय मृदु मृदुरे !।
 यांची सुटली माया कैशी तुज आठवण मुळीं न उरे ॥ २१ ॥
 पाहुणचार तयांचा निजगृहिं कैलास आदरें फार ।
 त्रोजन लोकांनीं तव फेडियले नीट सकल उपकार ॥ २२ ॥
 अपुल्या हस्तें यांचा उतरूं ये आज नीट तोरा हो ।
 नाश पुरा सकलांचा लावूं अजि एकही न तो राहो ॥ २३ ॥
 *सांभाळी जननी ज्या, गर्भाच्या बालका वर्धी त्याही

नव्हे. मेनिलासाला अद्रास्तसाची दया येऊन त्यास जीवदान देण्यास तो तयारही झाला असें कवीनें दाखविलें आहे. मात्र सूड घेण्याची इच्छा अगमेघ्नाचे मनांत फार प्रबल झाल्यामुळे कोणत्याही त्रोजनाचा जीव राखण्याचें त्याच्या मनांत येईनासें झालें होतें एवढेंच:

भूमीनें रथाचें चाक गिळून टाकिलें तें सोडवून घेतों. तोंपर्यंत माझेवर बाण टाकूं नकोस अशी कर्णानें पार्थास विनंति केली.

रथचक्र उद्धरूं दे ! श्रुतिशास्त्रज्ञा ! महारथा ! कुलजा ! ।

साधु न हाणिति अरिला पाहाति अधृतायुध व्यथाकुल जा ! ॥

परंतु पांडवांचे प्रथम पासून कौरवांनीं केलेले हाल, विशेषतः त्यांनीं केलेल्या द्रौपदीच्या विटंबनेची त्यास आठवण देऊन अर्जुनाचे आधींच श्रीकृष्णांनीं कर्णास याप्रमाणेंच उत्तर दिलें आहे.

पूर्वीं न धर्म रुचला त्यजिला निपटूनि जो जसा कुचला ।

आतांचि बरा सुचला काळंगृहा सर्व व्हा परासु चला ॥ मोरोपंत.

* गरुड रामास ह्मणतो.

बालवृद्धावशेषां तु लंकां कृत्वा शरोर्मिभिः ।

रावणं तु रिपुं हत्वा सीतां त्वमुपलप्स्यसे ॥ १ ॥

संस्काररहित पसरूं पौरशर्वें चालवून हत्या ही ” ॥ २४ ॥
 बंधूचें मन वळवी सांगोनी गोष्ट युक्तिची बरवी ।
 अद्रास्तसास खेंची स्वकरें उदरांत शस्त्रही शिरवी ॥ २५ ॥
 पडला वीर उताणा देइ उरीं एत्रिअसज निज पाये ।
 शस्त्रा काडुन घेई, नेस्तर मग बोलला बघा काय ॥ २६ ॥
 “ हे ग्रीकवीर ! परिसा जमलां तुझिं दास थोर मार्साचे ।
 मित्रांनो पुढतिं सरा, टाकोनी काम हें लुटायार्चें ! ॥ २७ ॥
 कापुन काढूं अरिचे लोक अर्धी कार्य हें करा पहिलें !
 नंतर मृतांस लुटणें स्वस्थपर्णी कार्य ह्मणुन जें गणिलें ! ” ॥ २८ ॥
 धैर्य अलें ग्रीकांतें अरिच्या जीवास काळजी पडली ।
 हृदयींच्या भीतीनें झाले जित अधिक, मंडळी फिरली ॥ २९ ॥
 परतून इलियमाला जाते, पण हेलिनस पुढें आला ।
 प्रायमसुत हा ठाउक भविष्यवादी करीत वचनाला ॥ ३० ॥
 “ हेक्टर ! आधीं परिसें वाणी हे इनिआस ! जी वदतों ।
 त्रोजन हे लिदिअन हे तुझांवर भिस्त ठेविती बघतों ॥ ३१ ॥
 मसलत कळते, कळतें समर, तुझी शूर सर्व कामातें ।

आबालवृद्धांस वर्जून रावणासहवर्तमान लंकेतील सर्व राक्षसांचा नाश
 तुझ्या हातून घडेल व सीतेची प्राप्ति तुला होईल. या श्लोकांत शत्रुपक्षांतील
 बाल व वृद्ध यांचें रक्षण करावें अशी नीति आहे. ती “ गभश्चिं बालकांस-
 ही सोडूं नये ” या वरील आर्थेतील होमरीय नीतीहून निराळी आहे. हें
 उघडळ आहे.

थांबा ! सर्व दिशांनी सैनिक पळतात थांबवा त्यांतें ॥ ३२ ॥
 *दडतिल नाहीं तर हे कोमलकान्ताकरांत जाऊन ! ।
 मग कोणता असे जगिं शत्रूचा विजय अधिक याहून ? ॥ ३३ ॥
 वळतां दल सारें हें ग्रीकांसह चांगलें करूं समर ।
 नडलों चौबाजूंनीं पाते हा समय फार भीतिकर ॥ ३४ ॥
 हेक्टर ! नगरा जाउन आईला सांग भेटुनी वेगें ।
 आयाबाया मिळवुन आज भिनर्वाल्यास जावें मे ॥ ३५ ॥
 लावुन किल्ली उघडा देवद्वारा अणी भिनर्वेच्या ।
 चरणीं उत्कृष्ट वसन अर्पावें थोर लोकमातेच्या ॥ ३६ ॥
 सांग करावा देविस नवस असा कीं ' कृपा तुझी व्हावी ।
 त्रोजन, त्यांचीं बालें, कान्ता, नगरी समस्त राखावी ॥ ३७ ॥
 वर्षाच्या वर्षाच्या द्वादश गोज्या तुला बळी देऊं ।
 मे ! हांक ! इलियमांतुन दायोमीदा नको इथें ठेऊं ' ॥ ३८ ॥

*या वीरसात्मक भाषणामध्ये थोड्या शृंगाराचें मिश्रण करून कवीनें हास्य रस उत्पन्न केला आहे. ज्या अबला स्त्रियांचें संरक्षण वीरांनीं वेळेस प्राण खर्ची घालूनही केलें पाहिजे त्या वीरांनीं भीतीनें पलायन करून त्याच स्त्रियांचा आश्रय स्वतांच्या रक्षणाकरतां करावा याहून अधिक दैन्य तें कोणतें ! हा अर्थ वरील मिश्रणानें सुरेख साधला आहे. व असें मिश्रण योग्य रंगाचे मिश्रणांप्रमाणें कवितेंत शोभतें.

अर्जुन उत्तरास ह्मणतो:—

न्यावा चमूवरि तुवां रथ, तरुणीप्रति जसा स्मरें तरुण ॥ मोरोपंत.
 ही आर्या वरील मिश्रणाचेंच उदाहरण आहे.

योद्धा क्रूर असोनी पळवी अरिला अनेक हिकमतिनें ।
 ग्रीकांत हाच पहिला जाणा अकिलीसही न्यून मतिनें ॥ ३९ ॥
 अकिलीस ह्मणति झाला देवीला तो असेल पारि असला ।
 नाही दुसरा कोणी कोपन बलवान तो जर्गी झाला ! ” ॥ ४० ॥
 आज्ञा हेक्टर मानी बन्धूची मग रथांतुनी उतरे ।
 भाला फिरवित गेला कटकीं सर्वत्र अभय हा विचरे ॥ ४१ ॥
 उत्तेजन देत तयें वीर चिढोनी करीत रणिं झगडा ।
 केली लगट तयांनीं ग्रीकांवर कीं बसेल अजि पगडा ॥ ४२ ॥
 सोडून कदन देती घेती हे ग्रीक मुळिंच माघार ।
 वाटे त्यांस नभांतुन पृथ्वीवर अमर उतरले फार ॥ ४३ ॥
 ते त्रोजनांस करिती मदत तयें घोर होत संग्राम ।
 बोले हेक्टर “कथितों त्रोजन हो ! मित्र हो ! तुझां काम ॥ ४४ ॥
 धैर्य धरा अजि समरीं विक्रम निज अतुल दाखवायास ।
 जाऊन इलियमा तों कथितों गृहिणींस मंत्रिवृद्धांस ॥ ४५ ॥
 ‘प्रार्था प्रभुला भावें त्यातें शतमेध द्यावयास करा ’ ” ।
 ऐसें बोलुन हेक्टर लागे वाटेस जाय जी नगरा ॥ ४६ ॥
 ढालीच्या चर्माची कृष्ण कडा चालतां त्वरा करुनी ।
 त्याच्या मानेवर अणि गुंफ्यावर घांसते अतां मधुनी ॥ ४७ ॥
 दायोमीदा भेटे ग्लाकस समरीं युयुत्सु भयद दलीं ।
 भिडले दोघे जवळी, मग दायोमीद त्यास वदत बली ॥ ४८ ॥
 “ तूं कोण मानवांतिल ? दिसतोसी शूरतम मला नयनीं ।

नाहिं कधीं पाहियलें तुजसीं समरीं सुकीर्तिच्या सदनीं ॥ ४९ ॥
 झालासी धीट बहू भाल्याच्या पोंचलास अग्रासीं ॥
 हतदैव पितर त्याचे ज्योतें मम शस्त्र काठिण हें ग्रासी ॥ ५० ॥
 स्वर्गाच्या अमरांतिल असलासी सांग तर मला अजुनी ।
 त्यासीं युद्ध न करिं मी ! कां तें लैकर्गसास ये पुसुनी ॥ ५१ ॥
 गांठी राणि हा ते सुर बाकस आणि ते प्रसिद्ध अनुयायी ।
 पुण्य निसा क्षेत्रांतुनि लावि पिटाळून त्यां त्वरित पायीं ॥ ५२ ॥
 हाणी गवांकुशानें, शस्त्रें टाकून अमर ते पळती ।
 भ्याला बाकस भारी घेइ बुडी सागरांत खोल अती ॥ ५३ ॥
 हा धाक मानवांचा भरला अमरां दुजां न मानवला ।
 कोपायमान जोव्हे केलें त्या अंध; काय कथुं नवला ! ॥ ५४ ॥
 शान्तिप्रिय अमरां तो अवडेना, वांचला न मग फार ।
 धन्य सुरांशीं ह्मणुनी युद्ध न करतों; न हा चमत्कार ॥ ५५ ॥
 असशील धरित्रीचीं सुफलें खाणार एक मानव रे ! ।
 तर इकडे ये ह्मणजे लवकर दार्वीन मृत्युमान बरें ! ” ॥ ५६ ॥
 हिप्पोलोफससुत मग उत्तर दे त्यास परत विख्यात ।
 “ हे थोर तैदिअसजा ! पुससी मम काय कारणें जात ॥ ५७ ॥
 जात जशी पर्णाची, होय तशी जात मानवांची ती ।
 पवनें पर्णें पडतां, पालवती तरु वसन्ति ही प्रचिती ॥ ५८ ॥
 एक पिढी जाइ लया होई उत्पन्न दुजि तिच्या जागीं ।
 मग लालसा असे का व्हाया मद्बंश विदित तुजलागीं ? ॥ ५९ ॥

परिसैं प्रसिद्ध ती जनिं अर्गासीं थोर एफिरा नगरी ।
 सिसिफस ईओलससुत चातुर्ये अन्य ज्या न साम्य करी ॥ ६० ॥
 ग्लाकस तत्सुत झाला बेलेरोफन तदीय सुत झाला ।
 होतें ईशकूपेनें नैसर्गिक रूप फार तरुणाला ॥ ६१ ॥
 ग्रीकोत्तम जोन्हप्रिय प्रीतस नृप कोण त्यास पुसणार ।
 किल्मिष मनिं येतां क्षणिं राज्याच्या लाविलें तया पार ॥ ६२ ॥
 प्रीतसजाया ठाउक थोर परी आन्तिआ करी ढंग ।
 समया साधुन याशीं गुप्तपणें इच्छि कीं घडो संग ॥ ६३ ॥
 मुझ युवा सुविचारी सत्यव्रत तो तिला नसे वळल ।
 ह्यणुनी कुमांड रचुनी प्रीतस भूपति तिनेंच चेतविला ॥ ६४ ॥
 बोले “ तूं मर अथवा त्या बेलेरोफनास जा मार ।
 *जो निंद्य नीच मेला करूं पाहे मजवरी बलात्कार ” ॥ ६५ ॥
 परिसुन वच नृप खवळे, मन धांवे परि तया न माराया ।
 देऊन छद्मपत्रें लिसिआनगरीस धाडि त्या राया ॥ ६६ ॥
 मुद्रित लेख विघातक, त्या कथिले द्यावया स्वशूरास ।
 अंतरिं गुप्त मरण तें कळलें नच सरळचित्त शूरास ॥ ६७ ॥
 राखीत पाठ ईश्वर झान्थसतीरावरून लिसिआंत ।
 होतां प्रविष्ट त्याचा आदर करि भूप हृष्ट चित्तांत ॥ ६८ ॥

*अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता । अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः
 स्वभावजाः ॥ ही एका स्त्रीद्विष्ट्या कवीची उक्ति या बाईच्या कृतीनें सार्थ
 होऊं पहात आहे.

(१८६)

पाहुणचार करी नृप नउ दिन नउ वत्स धेनुचे वधुन ।
उजडे दिवस दहावा “ काय पुसे भेट आणिली जपुन ” ? ॥ ६९ ॥
जामात्याची निरखुन भेट ह्मणे “ वध्य तुज किमीरा ती ।
जन्म अमानुष तीचा सिंहमुखी पक्षयुतशरीरा ती ॥ ७० ॥
अजमळ्या मधुन मधुन वमन करी भयद अग्निच्या ज्वाला ।
दैविक चिन्हांवरतीं विश्वासुन मारिलें तयें तिजला ॥ ७१ ॥
सालिमिसह युद्ध करी आमाझन्सांस जाउनी मारी ।
मानवयोनीमाजी केला झगडा न कुणि असा भारी ॥ ७२ ॥
कपटप्रयोग योजी नंतर, नृप धाडसी जमा करुन ।
बसवी दबा धरुन. त्यां वीर वधी. ते अले न घरिं फिरुन ॥ ७३ ॥
सुरसंभव वीर असें आयोबेटीस नृपतिला कळलें ।
× राज्यार्धासह कन्या देवोनी त्यास तेथ राहविलें ॥ ७४ ॥

×मालिनी नामक एकुलती एक राजकन्या आपल्या मुलास, मदन्यास, राज्यासह मिळावी अशी दुष्टबुद्धिनामक प्रधानाची इच्छा होती. परंतु सुन्दर, पण मातृपितृरहित, व राजचिन्हांकित राजपुत्र चंद्रहास, जो त्याच्या स्त्रीनें दूरचा नातेवाईक ह्मणून जवळ बाळगला होता, तो त्यास नडत होता. ह्मणून त्यास मारण्याचे दुष्टबुद्धीनें अनेक प्रयत्न केले. ते विफल झाल्यावर शेवटला ह्मणून एक प्रयत्न केला तो असा. चंद्रहास दुष्टबुद्धीच्या हातून एकवार सुटल्यावर एका मांडलिक राजाचे पदरीं राहिला होता. तो त्याचा करभार घेऊन दुष्टबुद्धि ज्या सार्वभौम राजाचे पदरीं होता त्याकडे येत होता. बहिवाटीप्रमाणें थैलींत पत्र होतें. तींत दुष्टबुद्धिनें चंद्रहासाजवळ मुद्रित लेख कपटानें देण्याची व्यवस्था केली होती त्यांत ‘विष या दीजे’ असे शब्द

लिसिआवासि जनांनीं दिधला उत्कृष्ट रम्य भूभाग ।
 जेथें विशाल कुरणें द्राक्षीचे थोर थोरले बाग ॥ ७५ ॥
 या स्त्रीपासुन झाली मग बेलरोफनास तीन मुलें ।
 हिप्पोलोकस लोकीं प्रथित इसान्द्रस तसाच बाहुवलें ॥ ७६ ॥
 कन्या अपूर्व तिसरी, ती लाओमेदिआ जिला मुलुनी ।
 चौर्यरतें जोव्हानें पुत्र दिला ख्यात सर्पिंदन मुजनीं ॥ ७७ ॥
 बेलरोफन झाला अवडेनासा सुरांस; मग रागें ।
 जनसंपर्का टाकुन खिन्न मनें एलिडानिं फिरूं लागे ॥ ७८ ॥
 सालिमिसह युद्ध करी पुत्र इसान्द्रस तयास मार्स वधी ।

होते. चंद्रहासानें दुष्टबुद्धीचें वरीं पाहुणा हणून उतरावें अशी व्यवस्था होती व
 तो मुद्रित लेख मदनास द्यावयाचा होता. वाटेंत तो लेख दुष्टबुद्धीचीच
 कन्या विषया हिचे हातांत पडून तिनें ' विष ' व ' या ' या शब्दांमध्ये
 ओळ घालून मधलें अंतर नाहीसें करून ' विषया दीजे ' असे शब्द केले.
 तेवढ्यावरून याचा अपघातानें येणारा मृत्यु चुकून उत्तम स्त्रीरत्न त्याच्या
 पदरांत पडलें. पुढें प्रधानजीनें राजकन्येला वर शोधावयाचा ठाकून आपलेच
 मुलीला वर प्राप्त केला हें जाणून राजा आपली कन्या चंद्रहासासच
 राज्यासह अर्पण करता झाला. त्याप्रमाणें बेलरोफनचा वध करावा हणून
 त्याबरोबर प्रीतसनूपानें मुद्रित लेख दिला होता. परंतु जी जी युक्ति याला
 मारण्यास तें पत्र पाहून आयोबेटिस नृपानें केली ती निष्फल होऊन हा
 पराक्रमी व सुन्दर राजपुत्र देवसंभव आहे असें समजतांच आपली कन्या
 राज्यार्थासह यास तो अर्पण करिता झाला. या दोन कथानकांत साम्य
 किन्ही आहे व भेद किती आहे हें रसिक वाचकांस सांगणें नकोच.

तत्तनयेला मारी दायाणा ती न लावतां अवधी ॥ ७९ ॥
 हिप्पोलोकस जनकें जन्म दिलें मजसिं सांगतां परिस ।
 त्राया तो मज धाडी दावाया शौर्य जिंकुनी अरिस ॥ ८० ॥
 ' मिळवीं विजय ' वदे तो ' पितरांचें धवल यश न तें मळवीं ' ।
 त्याशीं न एफिरेंतहि लिसिएंतहि तुल्यता कुणा यावी ॥ ८१ ॥
 त्यांच्या सत्कुलें झालों, वाटे अभिमान; अंगिं तें रुधिर " !
 दायोमीदा वाटे मोद मनीं वृत्त परिसुनी रुचिर ॥ ८२ ॥
 रोंवून भूत भाला, जननायक बोलला बरी वाचा ।
 " प्राघूर्णक निःसंशय आज जुना भेटलास पितयाचा ॥ ८३ ॥
 बेलेरोफन मार्गे ईनियुसें निज गृहांत आदरिला ।
 दिन वीस, देणग्यांनीं दोघांनींही स्वजीव तोषविला ॥ ८४ ॥
 ईनियुसें त्या दिधलां प्रेमानें कमरबंद लखलखित ।
 बेलेरोफन देई हेमाचें पात्र परत कीं त्वरित ॥ ८५ ॥
 तें मंदिरांत ठेउनि आलों मी येथ परि न आठवतो ।
 मज थोर तैदिस जो गेला टाकून बाल असतां तो ॥ ८६ ॥
 थीबांत बहुत मेले ग्रीक तदा तें असो परंतु अतां ।
 तूं मित्र पाहुणा मम अर्गासीं टाकिलेंस पद कळतां ॥ ८७ ॥
 लिसिएंत टाकितां पद मी ही तव पाहुणा तसा सहज ।
 मारा परस्परांच्या शस्त्रांचा चुकवुं समरिं ह्मणुन अज ॥ ८८ ॥
 ज्या त्रोजनांस करतिल देव पुढें, त्यां रणांत ससहाय ।
 माल्यानें मारिन मी तुडवोनी पोंचल्यास मम पाय ॥ ८९ ॥

ग्रीक दुजे वध्य तुला जितके शकशील तूं वधायातें" ।
 शस्त्रें बदलुन अपुलीं वडिलार्जित सख्य दाखवूं यातें ॥ ९० ॥
 अश्वारुन उतरले, दोघे हातांत हात घालोनी ।
 वचनें बांधुन घेती दोघे कवचांस घेति बदलोनी ॥ ९१ ॥
 जोव्हे अकल हरिली ग्लाकस तव मन मुले अतां कचें ।
 दायोमीदा देसी सुन्दर निज कवच तें सुवर्णाचें ॥ ९२ ॥
 पितळेचें स्वीकारिशि मोलाचें मान तर बघें काई ? ।
 * शत धेनू एकाचें दुसऱ्याचें फार तर नऊ गाई ॥ ९३ ॥
 इतक्यांत थोर हेक्टर जननायक पातला पुरद्वारी ।
 जीर्ण तरूच्या खालीं त्रायांतिल भेटल्या त्या नारी ॥ ९४ ॥
 कान्ता पुसति पतीचें, दुहिता पुसती स्वकीय जनकांचें ।
 माता निज पुत्रांचें भगिनी पुसती सुवृत्त भावांचें ॥ ९५ ॥
 मित्रांचें मित्र पुसति. हेक्टर पारि बोलला त्यांस " चला ।
 भावें ईश नमावा संकट जांचेल आजचें सकलां " ॥ ९६ ॥
 प्रायम मंदिर सुंदर ज्यास कमानी सुरेख गुळगुळित ।
 पंचाशत त्यांत पहा संगमरवरी महाल रंगीत ॥ ९७ ॥
 निद्रामुख घेति तिथें प्रायमसुत सहित धर्मपत्नीच्या ।
 द्वादश शिवाय होत्या विस्तृत शाला अभिन्न जातीच्या ॥ ९८ ॥
 सत्यव्रत भार्यीसह निद्रा ये जेथ नृपति जामातां ।

---

* याकाळीं नाणें चालू नसल्यामुळे गाईच्या प्रमाणावरूनच वस्तूंची किंमत ठरत असे.

इकडुन हेक्टर जातां पूज्य तिथें भेटली तया माता ॥ ९९ ॥
 लेओदिसि दुहिता प्रिय अनवद्याङ्गी, तिला बघायाला ।
 होती ही जात अतां धरुनी कर बोलली स्वतनयाला ॥ १०० ॥
 “ बाळा ! अतां अलासी कां रे बा ! सोडुनी भलें समर ।
 निघ तुला हे छळती ग्रीकांचे पुत्र वेडुनी नगर ॥ १०१ ॥
 वाटे तुला नमावें जोव्हातें हस्त उचलुनी भावें ।
 दुर्गात पातलासी अणितें तुज मद्य अरूप थांबावें ॥ १०२ ॥
 देवांतें इतरांतें, जोव्हातें अर्पुनी स्वतां प्यावें ।
 व्हावें विगतश्रम तूं, श्रान्ता बल मद्य देत तुज ठावें ॥ १०३ ॥
 थकलास बान्धवांतें करितां साहाय्य कथितसें ह्मणुनी ” ।
 प्रत्युत्तर हेक्टर दे “ प्रियमाते ! मद्य मज न दे अणुनी ॥ १०४ ॥
 होतील शिथिल गात्रें, जाइल बल विक्रमास विसरून ।
 अप्रक्षालित हस्तें जोव्हातें मद्य काय अर्पून ! ॥ १०५ ॥
 शोणितरुधिरें दूषित, जोव्हा नवसूं कसा जलदवाहा ! ।
 जमविं मिनर्वामिदिरीं थोर पुरंध्री, दिसे बरा पथ हा ॥ १०६ ॥
 व्यावें बलिदानातें, सर्वोत्तम वसन रुंद गे घरचें ।
 तुजला जें आवडतें, देवीपदिं होय तें वहायाचें ॥ १०७ ॥
 तिजला नवस करावा ‘ नगरावरतीं तुझी कृपा व्हावी ।
 त्रोजननारी, त्यांचीं बाळें तूं सर्व आज राखावीं ॥ १०८ ॥
 गे ! लाव इलियमांतुन दूर पिटाळून तैदिसतनया ।
 योद्धा क्रूर भयंकर नाही ज्या अल्पही दया माया ॥ १०९ ॥

वर्षाच्या वर्षाच्या द्वादश गोज्या अणीन बलिदाना ' ।
 जाइं मिनर्वालखिं तूं भेटें मी पारिसास तंव विमना ॥ ११० ॥
 ऐकुन घेइल तर मी गोष्ट तया कथुन पाहिन हिताची ।
 धरणी मध्यें भंगुन देवो त्या ठाव उदरिं आतांची ! ॥ १११ ॥
 सप्रज तनयांसह हा प्रायम भूपति उदार अनपायी ।
 जोव्हानें घातियला आज पहा संकटांत या पायीं ॥ ११२ ॥
 हेदीसांत उतरतां नयनीं पाहीन जेधवां यातें ।
 बोलेल तेधवां ' मम तीव्रव्यथ दुःख सर्व वायां तें ' ॥ ११४ ॥
 परिसुन वच हें धाडी मंदिरिं जाउन पुरास दासीतें ।
 करुनी त्वरा पुरांतिल त्यांनीं मग जमविलें पुरंध्रीतें ॥ ११४ ॥
 रम्य सुगंधित मंदिरिं होती तीं ठेविलीं बहू वसनें ।
 सिदनांतिल नारींनीं विणिलीं जीं चित्रित प्रयासानें ॥ ११५ ॥
 हेलन सत्कुलजा ती आणियली पारिसें जया कालीं ।
 लंघुन विस्तृत सागर आणुन जीं जपुन येथ सांभाळी ॥ ११६ ॥
 मग हेक्युबा शिरोनी मंदिरिं या वसन तें पसंत करी ।
 रंगें विचित्र सुन्दर, रुंद, मिनर्वेस होय जें सभरी ॥ ११७ ॥
 भूवर घडी तयाची चमके जणुं तारका नभामाजी ।
 घेउन वसन निघाली पूज्य पुरंध्री सर्वे निघति राजी ॥ ११८ ॥
 सर्व मिनर्वामंदिरिं दुर्गातरिं घोळका निघुन गेला ।
 उघडी द्वार थिआनो मान्य पुजारीण दक्ष हांकेल ॥ ११९ ॥
 ही अंतिनारजाया सिसिअसजा गौरशा कपोलांची ।

होत मिनर्वेला मग ऊर्ध्वकरांनीं विनंति सकलांची ॥ १२० ॥
 गौरकपोलथिआनो अर्पि मिनर्वापदीं सुवसन करें ।
 जोव्हसुतेला नवसुन तीस विनंती करीत भक्तिभरें ॥ १२१ ॥
 “ देवि मिनर्वे ! इतुकें अमुचें वच नगररक्षके ! परिसें ।
 हे देवसंभवे ! करिं दायोमीदा अपेश येइ असें ॥ १२२ ॥
 मोड त्याचा भाला पाडीं साष्टाङ्ग त्या पुरद्वारीं ।
 राखीं दया करोनी त्रोजन पोरें पुरी अणी नारी ॥ १२३ ॥
 आणून एकहायन बारा गोज्या करूं बली तुजला ” ।
 जोव्हसुतेला केला त्यांनीं हा नवस तिज न तो रुचला ॥ १२४ ॥
 त्रायस्थ कुशल शिल्पी जमवुनि जें बांधिलें तयें भवन ।
 भेटेल त्यांत पारिस ह्यणुनी हेक्टर निघे त्वरा करुन ॥ १२५ ॥
 विस्तृत सभागणासह शय्यालय उंच वासगृह छान ।
 या पारिसास लाघे वसत जिथें तात बन्धु बलवान ॥ १२६ ॥
 तेथें हेक्टर शिरला करिं अकरा हात लांब घे भाला ।
 पित्तलमय अग्र तसें हेमाचें वलय शोभतें ज्यालां ॥ १२७ ॥
 भ्राता दिसला खोलित जो घे करिं ढाल चढवुनी कवच ।
 शीर्षस्त्राणा चढवी सजवी तें वक्र धनु लहान न च ॥ १२८ ॥
 दासी जनांत बसुनी हेलन कार्यें तयांस समजविते ।
 हेक्टर बन्धुस बघतां त्यातें ताडीत करुन दुर्वच तें ॥ १२९ ॥
 “उन्मत्ता बसलासी राग धरोनी मनांत उचित न हें ।
 नगरतटाच्या सन्निध लढतां मरतात कीं पहा जन हे ॥ १३० ॥

(१९३)

हैं रण पेटुन राहे नगराभंवतीं अरे तुझ्या पायीं ।
 कार्य रणीचें खोटें पळतां तुज आवडेल अनुयायी ? ॥ १३१ ॥
 तूं निंदशील तत्क्षणीं चुकतानां पाहशील जर इतरा ॥
 ऊठ अतां हो जागा वैरानिल भस्म करि न जों नगरा ” ॥ १३२ ॥
 पारिस बोले “हेक्टर मजला तूं योग्य बोललास अज ।
 अणखी तें हि सकारण, सांगतसें किमपि मी तुला सहज ॥ १३३ ॥
 तें सावधान चित्तें परिसें, जो बैसलों महालांत ।
 तो त्रोजनांवरी मी रुसुनी बसलों मुळीं न रागांत ॥ १३४ ॥
 मन मोकळें करोनी दुःखें मज वाटलें रडावें कीं ।
 मृदुवचनें कांतेनें परि मज उपदेशिलें लढावें कीं ॥ १३५ ॥
 बरवें दिसे मला तें. विजयश्री विचल आश्रया बदली ।
 ये आतां थांब जरा, सायुध कवचें न जों तनू सजली ॥ १३६ ॥
 अथवा पुढतीं तूं जा, मागोनी लागलाच येईन ।
 वाटे मला असें कीं तुज मार्गीं त्वरित सहज गांठीन ” ॥ १३७ ॥
 हेक्टर उत्तर नच दे. हेलन त्या वदत धरुन बहु विनय ।
 “भावोजी तुमची मी निर्लेजा मन्दभाग्य भाउजय ॥ १३८ ॥
 कां दुष्प्रभंजनानें साधोनी अचुकं मम जननसमय ।
 नेलें नच उडवोनी गिरिवरि अथ सागरांत शब्दमय ! ॥ १३९ ॥
 नेलें असतें मज कीं वीचीनीं दूर आंत वाहून ।
 कृत्यें असलीं कैशीं येतीं मागून काय हो घडुन ! ॥ १४० ॥
 व्हावे अनर्थ ऐसे होता संकेत ईश्वरी जर हा ।

होता हवा मला पति शौर्यानें श्रेष्ठ अधिक खचित अहा ! ॥ १४१ ॥
 मानापमान कळुनी समजे अपवाद जो सदा जनिचे ।
 नव्हते ! नसेल !! नाही !!! परि यातें स्थैर्य खास बुद्धीचें ॥ १४२ ॥
 याचीं मिळतिल यातें सुफलें समयीं असें मला दिसतें ।
 राहो तें भावोजी ध्यावें येऊन आंत आसन तें ॥ १४३ ॥
 चिंता व्याकुल शिणलां, निर्लज्जा त्यास एक कारण मी ।
 तें पाप पारिसाचें अन्य जरी तें निमित्त नाहिं कमी ॥ १४४ ॥
 नशिबी याच्या जोव्हे घातियलें दुःख जें अहा जबरें ।
 पुढल्या काळीं लोकां गाया होईल विषय, नाहिं बरें ? ” ॥ १४५ ॥
 हेक्टर उत्तर दे तिज “ हेलन हे मज अतां नको वसवूं ।
 तूं चारुशील, परि अज शकशिल मन्मानसा कसें वळवूं ? ॥ १४६ ॥
 मदभावीं खिन्न अशा त्रायस्थां पूर्ण मदत द्यायास ।
 झालें प्रेरित मन्मन, देई भर पारिसास यायास ॥ १४७ ॥
 त्यानें त्वरा करावी जों मी नगरांत तोंचि गांठायी ।
 पाहिन परिचारक तों भार्या, तान्हे लहान निज ठायी ॥ १४८ ॥
 पुनरपि घरास येउनि यांलागीं काय नियम भेटेन ।
 ग्रीकां करवीं मातें जित करविल ईशं तरि कळे तें न ” ॥ १४९ ॥
 गेल बोलुन ऐसें हेक्टर अपुल्या सुरम्य भवनाला ।
 सितकर अँद्रोमाकी शोभवि तेथें न तों महालाला ॥ १५० ॥
 शोकाकुल रुदन करी, जाउनियां बैसली मनोऱ्यांत
 दासी जवळी राहे घेउनियां बालका निज करांत ॥ १५१ ॥

किस्मिषरहिता भार्या तेथ दिसेना ह्मणून दासीस ।
 उंबरठ्यावरति उभा “ बोले मानाल का विनंतीस? ॥ १९२ ॥
 सांगा अँद्रोमाकी गेलि कुठें राजभवन सोडून? ।
 नणदांच्या जावांच्या वासगृहां काय जात इकडून ? ॥ १९३ ॥
 त्रायांतिल वा जेथें सर्व पुरंध्री अतां मिनर्वेची ।
 शान्ति स्तवुनी करिती जाय तिथें वृत्त हें अथ खरेंची? ” ॥ १९४ ॥
 दासीमुख्या वदली “ हेक्टर तूं वृत्त जर खरें पुसशी ।
 नणदांच्या जावांच्या वासगृहीं ही मिळेल तुजसिं कशी ? ॥ १९५ ॥
 त्रायांतिल वा जेथें सर्व पुरंध्री अतां मिनर्वेची ।
 शान्ति स्तवुनी करिती तेथें ही तुज दिसेल वद कैची? ॥ १९६ ॥
 जोजन शिणले भारी ग्रीकांची शक्ति होय थोर अजी ।
 हें वृत्त परिसतांची उंच मनोऱ्यांत बसुन होती जी ॥ १९७ ॥
 उठुनी तीं वेगानें घेत असे धांव नगरभितिकडे ।
 अम झाला जणुं मतिला ! दासी फिरवी मुलास ही तिकडे ॥ १९८ ॥
 परिसुनि वच हें हेक्टर पडला बाहेर राजभवनाच्या ।
 धांवत राजपथांतुन गेला द्वारांत नीट नगराच्या ॥ १९९ ॥
 होता याच पथानें समरीं जाणार जों तसा पुढतीं ।
 तों तेथ एडशनजा अँद्रोमाकी प्रिया दिसे सुदती ॥ २०० ॥
 सिलिशिअनांचा होता तात तिचा भूप वन्य देशांत ।
 तद्बहिता मेळविली हेक्टरभूषें सुशील जी शान्त ॥ २०१ ॥
 स्त्री ही, आज दिसे या जवळी होती तदा तिची दासी ।

नाजुक बालक केवळ तान्हें त्यातें धरून पोटासीं ॥ १६२ ॥
 चमके नक्षत्रासम हेक्टरसुत हा सुरूप एकुलता ।
 स्कामांद्रिअस त्याचें होतें अभिधान आवडे ताता ॥ १६३ ॥
 परि अन्य लोक सोरे ह्मणति तयालागिं आस्तिआनक्ष ।
 हेक्टर इलियमरक्षक लावी बालाकडे हंसुन लक्ष ॥ १६४ ॥
 अँन्द्रोमाकी त्याच्या सन्निध होऊन करितसे रुदन ।
 आणि तत्करावलंबन करुनी बोले तयास हें वचन ॥ १६५ ॥
 “दिससी बहू विलक्षण ! *शौर्य तुझे हें करील तव नाश ! ।
 माझ्या आणि बाळाच्या प्रेमाचा तोडिशी कसा पाश ॥ १६६ ॥
 तूझा वध करतिल कीं धांवुन हे ग्रीक पडुन तुजवरतीं ।
 अन्तरशील अह्मांला यास नसे क्षणभरीहि फुरसत ती ॥ १६७ ॥
 तव विरहाहून बरें धरणी ‘आ’ करुन जर मला गिळिल ।
 अपला आपण घेशी करुनी तूं नाश बघ दशा पुढिल ॥ १६८ ॥
 होणार सौख्य कुठुनी उरतां जगतांत दुःख केवळ तें ।

*शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता

शूरभार्यां हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम्

अर्थ:— शहाण्या बापानें आपली कन्या कधीही शूर पुरुषास अर्पण करू नये. केल्यास काय होतें तें माझेकडे पहा ह्मणजे समजेल. मी शूराची भार्या ! ह्मणूनच मला वैधव्य यावयास एक क्षणही लागला नाही. हेक्टराचे मरणापूर्वी जें त्याची भार्या ह्मणाली त्यांतील तत्व वालीचे मरणानंतर त्याची भार्या जी तारा तिनें वरील श्लोकांत जास्त स्पष्ट करून सांगितलें आहे.

मजसिं न तात न जननी, कोणाचें ही मला नसे बळ तें ॥ १७९ ॥
 वधिला अकिलीसानें सिलिशिअनांचा नृपाल मम तात ।
 द्वारवती तन्नगरी केली उध्वस्त फिरवुनी हात ॥ १८० ॥
 वधिलें नृपास, परि नच*तच्छत्रां भिउनि हात लावियला ।
 शस्त्रांसहित नृपाला अग्नि दिला; योग्य मान ठेवियला ॥ १८१ ॥
 बांधविली वर कवरी , गिरिवरच्या अप्सरांस तें कळलें ।
 भोंवतिं बाग बनविला जोव्हसुतांचें खरेंच कृत्य भलें ॥ १८२ ॥
 मम सात बन्धु होते ! गेले पृतोपुरास एक दिनीं ।
 सकलां अकिलीसानें वधिलें मग काय संपदा असुनी ॥ १८३ ॥
 बहु वक्र खूर ज्यांचे वृषभ असे शुभ्र हिमसमान अजा ।
 चारित असतां रानीं पडले जीवांत वीर सर्व वजा ॥ १८४ ॥
 हैपोप्लाकसदेशीं राज्ञीपद तें मदीय मातेला ।
 बंदीत तिज हि बालुन विजयी नृप परत निवुनियां गेला ॥ १८५ ॥
 बांधविमोचन केलें घेउनियां खण्डणी न जिस गणना ।

* मरणान्तानि वैराणि निवृत्तं नः प्रयोजनम्

क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव

अर्थः—शत्रूच्या जीविताची समाप्ति केली कीं त्याजविषयींच्या वैराची
 समाप्ति झाली ह्मणून समजा. आमचें मुख्य तें कार्य झालें. आतां याच
 संस्कारयुक्त प्रेतक्रिया करा. याचें आतां तुझ्याशीं व माझ्याशीं नातें एकच.
 श्रीरामानें रावणवधानंतर विभीषणास उद्देशून केलेल्या या भाषणातील तत्त्व
 व बरील आयेंतील तत्त्व एकच आहे, व तें फार उदात्त आहे.

(१९८)

मञ्जनकमंदिरीं तिज मारी परि चापकुशल दायाना ॥ १७६ ॥
 *वाटे पतिराया ! तुज कुशली नेत्रें असा पुढें बघतां ।
 प्रिय माता, पूज्य पिता, बन्धू ते लाडके सजीव अतां ॥ १७७ ॥
 मजवर करुणा करुनी येथ मनोज्यांत शांतचित्त रहा ।
 तव मूल पोरकें आणि भार्या विधवा उगा न उरविं अहा ! ॥ १७८ ॥
 पुण्य तरू तो जेथें मारा नगरावरी बरा होतो ।
 सुलभ चढाया पुरतट तेथें सैनिक समूर राहो तो ॥ १७९ ॥
 ग्रीकांनीं येथूनचि केले घाले त्रिवार शूरांनीं ।
 एत्रिअसाच्या आणि त्या तैदिअसाच्या कठोर पोरानीं ॥ १८० ॥
 आजक्षद्वय होते, लढतां जवळी इदामिनिअसाचे ।
 दावी भविष्यवादी स्थल हें न कळे मनांत ये यांचे ” ॥ १८१ ॥
 प्रत्युत्तर हेक्टर दे “ सर्वांची काळजी प्रिये मातें ।
 राहूं दूर कसा मीं भ्याडापरि आज त्यजून समरातें ? ॥ १८२ ॥
 ह्मणातिल काय ज्ञोजन ? काय पुरंध्री ? अशी मनीं शरम ।
 पळणें शिरे मनीं हि न आहें मी ज्ञोजनाग्रणी परम ॥ १८३ ॥

* श्रीराम वनवासास निघाले असतां बराबर जाण्याचा हट्ट धरून याच अर्थाचें भाषण सीता देवीनें केलें आहे.

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः

अमितस्य तु दातारं भर्तारं चानुपूजयेत्

रामायण.

अर्थः—पित्यापासून होणारें, भ्रात्यापासून होणारें, फार काय प्रत्यक्ष पुत्रापासून होणारें जें सुख तें मोजून मिळणारें मर्यादित होय. भर्त्यापासून होणारें सुख मात्र अमर्याद होय. ह्मणून तो सर्वथैव पूज्य आहे. रामायण.

संपादुन शौर्यातें वडिलांचें नांव राखिलें समरीं ।
 कीर्तिं बहु मेळविली, उमजुन आहे मनांत नीट परीं ॥ १८४ ॥
 कीं दिन येइल, जेव्हां प्रायम सप्रज तसेंच इलियम तें ।
 होईल नष्ट; मजला होतिल बहु कष्ट उघड हें गमतें ॥ १८५ ॥
 ते त्रोजनार्थ नच गे, नच गे ते खचित हेक्युबे करितां ।
 ते प्रायमार्थ नच गे, बन्धूकरितां हि ते न परिस अतां ॥ १८६ ॥
 असुनी अनेक उत्तम, पडतिल ते धुळित शत्रुच्या खालीं ।
 गत कैशी होइल तव ! हरतिल हे ग्रीक, तुज न कुणि वाली ॥ १८७ ॥
 स्वातंत्र्यातें मुकशिल, अशरण रडशील ढळढळां कांते ! ।
 अर्गासपुरा लागीं नेतिल तुज काय वदुं ! अतां कां तें ! ॥ १८८ ॥
 मेसिडसखोतोजल अथवा समजें हिपेरिएमधलें ।
 तुज करवीं आणवतिल; कोणी प्रमदा न मन जिचें द्रवलें ॥ १८९ ॥
 लाविल वस्त्र विणाया. विषम दशा ही छळील तुजला गे ।
 कुणि तर वदेल ऐसें त्वन्नयनीं बघुनि आविल जला गे ॥ १९० ॥
 ' त्रोजन अश्वनिपुण ते इलियम राखावयास जे लढले ।
 त्यांतिल वीरोत्तम जो हेक्टर त्याचें कलत्र येथ अलें ! ' ॥ १९१ ॥
 त्या समयीं होतिल मग अधिकाधिक वेदना नव्या तुज गे ।
 बन्धविमोचन करण्या, पति नाहीं जवळ ! तो उगीच जगे ! ॥ १९२ ॥
 हरिलें जों न स्त्रीतें, कानीं जों ऐकिले न विपलाप ।
 ' तों मज विपुल धरित्री गडप करो भंगुनी अपोआप ' ॥ १९३ ॥

+ दुःखाच्या वेदना असह्य झाल्या असतां धरिणीजवळ तिच्या पोटांत
 ठाव मागण्याची कल्पना मराठी भाषेतही रूढ आहे.

अंध ह्मणेल "मला वे पोटीं देऊनि विवर महिमाते ! " शल्यपर्व.

ऐसैं बोलुन हेक्टर पसरी निज बालकाकडे कर ते ।
 परि बालक किंचालुन चिकटुन दाईस दडत लवकर तैं ॥ १९४ ॥
 पित्तलमय शिरकवचीं हलतांनां अश्वकेश पाहून ।
 बाळ न ताता ओळखि, अधिक भयंकर न पुरुष याहून ॥ १९५ ॥
 हंसुं आलें पितयाला, हंसुं आलें लागलेंच जननीला ।
 हेक्टर शिरकवचातें काढी जें शोभवीत धरणीला ॥ १९६ ॥
 चुंबुनि बाळालागीं घेउनियां निजकरांत मग डुलवी ।
 जोव्हपुरःसर देवां प्रार्थितसे “ हौस पूर्ण ही व्हावी ॥ १९७ ॥
 त्रोजन विख्यात जसा मी बहु बलवान इलियमत्राता ।
 होवो मत्तनय तसा कोणि वदो प्राप्तजय घरा जातां ॥ १९८ ॥
 कीं ‘बापसे सवाई बेटा हरि शत्रुचे असू वसु ही ’ ।
 मातेला याहुनियां हर्षावह वृत्त अधिक तैं नाहीं ” ॥ १९९ ॥
 प्रिय पत्नीच्या हस्तीं ठेवियलें बालका तयें जपुन ।
 पोटाशीं ती त्या घे झाले जरि नयन साश्रु तरि हंसुन ॥ २०० ॥
 कळवळलें मन पतिचें पत्नीच्या पाहुनी अशा स्थितिला ।
 तत्तनुला प्रेमानें कुरुवाळोनी वदे फिरून तिला ! ॥ २०१ ॥
 “ मत्कारणें न करणें चिंता अगदींच लाडके कसली ।
 मृत्युच्छाया पाडिल मजवर कुणिही न वेळ जर न अली ॥ २०२ ॥
 परि वाटे कीं नाहीं एक हि जो दैव चुकवुनी राहे ।
 *भ्याडा वा शूरा वा जन्मुनियां दैव काय चुकताहे ? ॥ २०३ ॥

परि तूं घरास आतां जावोनी काम काज आज पहा ।
 ती सूर्य वाट बघते. कांय्रीं दासींस लाव आणि रहा ॥ २०४ ॥
 इलियमवासि नरांतें, मजसि विशेषें पुरेल हें समर ” ।
 गेला नंतर हेक्टर शिरकवचा घेउनी करीं जबर ॥ २०५ ॥
 प्रिय पत्नी जाय गृहा, वरचेवर वळुन मागुती पाही ।
 नयनांस अश्रुधारा लागुनियां राहिल्या, न खळ कांहीं ॥ २०६ ॥
 हेक्टरमंदिर सुन्दर तेथ अली आंत, भेटल्या दासी ।
 पाहुनिया स्थिति तीची सर्वजणी त्या करीत खेदासीं ॥ २०७ ॥
 रडतात मंदिरीं त्या यद्यपि जीवन्त भूप हेक्टर तो ।
 प्रबलग्रीककरागत कैसा हा समरसंकटा तरतो ! ॥ २०८ ॥
 इकडे पारिस अपुल्या उंच महालीं न काढितो वेला ।
 पित्तलशस्त्रविभूषित घेउनियां धांव पुरितुनी गेला ॥ २०९ ॥
 बहु काल बद्ध जणुं हा हय हयशालेंत पुष्ट खावोनी ।
 तोडून बंद निघतां नगराबाहेर जात नाचोनी ॥ २१० ॥
 सानंद संवकलेला गर्वित गंगाजलांत न्हायला ।
 शोभा शिर उन्नत दे स्कन्धीं आयाळ विखरतां ज्याला ॥ २११ ॥
 रूपाचा गर्व तया, नेती पळवोनि सहज जानु तिथें ।
 चरतात अश्रयुक्ती सुंदर कुरणांत दृप्त नित्य जिथें ॥ २१२ ॥
 प्रायमसुत पारिस हा शस्त्रांहीं चमकतो जसा सविता ।
 पर्गामसदुर्गांतुनि खालीं उतरे विलंब नच करतां ॥ २१३ ॥
 पत्नीसह संभाषण हेक्टर होता करीत ज्या ठायीं ।

तेथुन तो निघतो तों पारिस त्या गांठि येउनी पायीं ॥ २१४ ॥
 सुरसुन्दर पारिस त्या बोले “ बन्धो ! उगाच थांबविला ।
 केली त्वरा परी मज वाटे मीं नियत काल घालविला ” ॥ २१५ ॥
 हेक्टर बोले हलवुन शिरपेंचा “ तूं खरा विलक्षण रे ।
 न्यायी तव शौर्यातें निंदिल ऐसा जगांत एक न रे ॥ २१६ ॥
 होसी शूर खरा तूं बुद्ध्या जातोस वाउग्या वाटे ।
 समरिं न बसतें त्वन्मन यात्रा मज खेद हृदयिं बहु वाटे ॥ २१७ ॥
 ब्रोजन हे काय तुला ह्मणतिल जे सर्व तुजमुळें शिणले ।
 राहो तें अर्घि जाऊं पाहूं मागून सर्व जर जुळलें ॥ २१८ ॥
 ग्रीकां त्रायांतुन या जोव्ह जरी घालविल कृपा करुन ।
 अर्पू सुरा सुरांला पात्रें निज मंदिरांत भरभरुन ” ॥ २१९ ॥

(२०३)

सर्ग ७ वा.

हेक्टर व आजक्ष यांचें द्वंद्व.

सारांश—जो सर्व ग्रीकसैन्यांत शौर्यगुणांत श्रेष्ठ असेल त्यानें माझ्याशीं द्वंद्वयुद्ध करण्यास यावे असें हेक्टर आव्हान करतो. नऊजण तयार होतात. त्यांत सोडत काढून आजक्षानें द्वंद्व खेळण्यास जावे असें ठरतें. रात्र पडेतों दोघे लढतात व एकमेकांस सुन्दर पारितोषिकें अर्पण करून द्वंद्व शेवटास नेतात. समर भूमीवर मृत झालेल्यांस मृठमाती देण्याकरतां उभय पक्षीं कांहीं वेळ युद्ध थांबवून घ्यावे असें ठरतें. ग्रीक आपल्या छावणींत पुष्कळ दागदुजी करतात.

कालमान—या सर्गाबरोबर तेवीसावा दिवस संपतो. दुसऱ्या दिवशीं अल्प कालिक तह होतो. तिसऱ्या दिवशीं मृतांस मृठमाती देतात. चवथ्या दिवशीं ग्रीक नौदरशीं कांहीं वेळ दागदुजी करण्यांत घालवतात.

स्थल—समरभूमि.

हेक्टर निघे सवेग द्वारांतुन बन्धु त्या सवें घावे ।
दोघे उत्सुक लढण्या वाटे दोघांस शत्रुस वधावे ॥ १ ॥
घेउन गुळगुळित वलीं नाविक उदधीस वलवितां दमती ।
अंगें विगलित होतां आशा त्या एक वायुची धरती ॥ २ ॥
ईशाज्ञेनें सुटुनी वारा अनुकूल हर्ष दे सकलां ।
दर्शन या दोघांचें अवाचित दे हर्ष तेविं समरिं दल ॥ ३ ॥
एरिइथोअसजनकें मातेनें ज्या फिलेमेदुसेनें ।
आनींपुरींत दिधला मेनिस्थिअसास जन्म आशेनें ॥ ४ ॥
त्यास वधी पारिस तो. इइओनिअसास वधित हेक्टर तो ।

शिरकवचा खालि बसे मानेवर परशु मग कसा तरतो ! ॥ ५ ॥
 लिसिअन वीर ग्लाकस हिप्पोलोकसज शूर वनसमरी ।
 त्या आय्फिनोअसातें भाल्यानें देक्सआसजा मारी ॥ ६ ॥
 अश्वारोहण करतां स्कंधावर वार लागला घोर ।
 पडला अश्वारुनी गात्रें मग शिथिल जाहलीं थोर ॥ ७ ॥
 ग्रीकांचा नाश असा कदनीं बहु दिसुन ये मिनर्वेला ।
 आलिम्पसावरोनी उतरे इलियमिं न लावितां वेला ॥ ८ ॥
 पर्गामसांतुनी तिज बघुन अपालो अला तिच्या जवळी ।
 त्रायस्थपक्षपाती सुर हा तीसह बसून वृक्षतळीं ॥ ९ ॥
 बोले श्रेष्ठ अपालो जोव्हज तीतें “ अगे पुन्हां कां गे ।
 आलिंपस सोडियलें ? मारितसे कोण तुजसिं हांका गे ? ॥ १० ॥
 हर्ष तुला बहु होतो ग्रीकांनीं त्रोजनांस रणिं वधतां ।
 मद्रच ऐक हिताचें थांबिव तूं कलह आजच्या पुरता ॥ ११ ॥
 होवो मागुन कांहीं; लढतिल हे त्रायनाश होइल तों ।
 देवींनीं सकलांनीं त्याचा मनिं नाश अवधिला दिसतो ” ॥ १२ ॥
 उत्तर देत मिनर्वा “ होउ तसें जर खरेंच मज पुसशी ।
 मीही त्या उद्देशें येथ अलें; घडवशील गोष्ट कशी ? ” ॥ १३ ॥
 जोव्हज भूप अपालो बोले “ अजि हेक्तरास चिथवावें ।
 आव्हान करिल शत्रुस ‘ शौर्य तरी द्रंद्रयुद्ध खेळावें ’ ॥ १४ ॥
 चिढतां, ग्रीकांतुनियां एक तैरी मग सरेल कीं पुढतीं ” ।
 मानवळें देवीला. दोघेही दूर तेथुनी निघती ॥ १५ ॥

सुरद्वयानें केला ऐसा चित्तांत जो विचार भला ।

अंतर्ज्ञानें तो अजि हेलिनसा प्रायमात्मजा कळला ॥ १६ ॥

भेटोनी लवलाहीं जवळून वच बोलला हेकरा त्या ।

“ जोव्हसमानप्रज्ञा ! प्रायमजा ! हेकरा ! मम भ्रात्या ! ॥ १७ ॥

त्वां एवढें करावें; ग्रीकांस त्रोजनांस बसवावें ।

ग्रीकोत्तमास देउन आह्वान द्रंद्रयुद्ध खेळावें ॥ १८ ॥

आहे मरणसमय तव दूरी, अद्यापि दैवनिर्दिष्ट ।

दैवी ठेव भरंवसा. अमरांचा हेतु मज कळे इष्ट ” ॥ १९ ॥

परिसुनि बोधवचन हें पावे हृदयांत हर्ष हेकर तो ।

रणमध्यास्थित होउनि भाल्यानें त्रोजनांस आंवरतो ॥ २० ॥

बसले ते खालीं तों अगमेम्नन बसवितो ज्ञाणीं ग्रीकां ।

तेथ मिनर्वेसह मग बसत अपालो विशाल वृक्षीं कां ? ॥ २१ ॥

जोव्हास प्रिय तरु हा जगतीं ईजिसधरास तातास ।

त्यावरतीं बसलीं हीं धरुनीयां रुचिर गृध्ररूपांस ॥ २२ ॥

दलभार उभयतांचा बसला खेंचून अंग अंगाला ।

ढालींनीं शूलांनीं शिरकवचांनीं सुकंदकित दिसला ॥ २३ ॥

तो पवन पश्चिमेचा वाहे जो मंद मंद जलधिवरी ।

रूप भयानक येतें गाढ जला तों उठोनियां लहरी ॥ २४ ॥

रूपें तशीं दलांचीं झालीं. मग वदत शब्द हेकर तो ।

“ ग्रीक अहो त्रोजन हो ! सांगे मनं तें तुह्यांस मी वदतों ॥ २५ ॥

सेतर्नात्मज जोव्हा दूरस्था संधि नावडे गमतें ।

तीव्रोपायें कलहा लांबवितो किति कुणा न तें कळतें ॥ २६ ॥
 ध्या त्राय एक अथवा गांठा नौका पळावया दूर ।
 योद्धे तुह्यात असतिल एकाहुन एक अधिक ते शूर ॥ २७ ॥
 सांगेल मन जयाचें त्यानें द्वंद्वास सिद्ध अजि व्हावें ।
 येवोनी समरांगणिं हेक्टरशौर्यास पाहुनी ध्यावें ॥ २८ ॥
 तर मी हा पण करतो ठेवोनी साक्ष आज जोव्हातें ।
 जर करतां भाल्यानें मजला तो वधिल आज निज हातें ॥ २९ ॥
 न्यावें चिलखत काढुन नौकांमाजी जपून ठेवाया ।
 परि पाठवा घराळा काळजिनें मम तशीच मृत काया ॥ ३० ॥
 नरनारी त्रायांतिल, मिळतिल सारीं रचावयास चिता ।
 मत्तनु विगतासु वरी ठेवुन होतील धन्य पेटवितां ॥ ३१ ॥
 परि करण्या वध त्याचा मजसीं जर देव यश अपालो दे ।
 घाडीन इलियमाला हरुनी तत्कवच साहजिक मोर्दे ॥ ३२ ॥
 आणि अपालेमंदिरिं देइन घाडून उंच टांगाया ।
 परि याचें शव देइन नौकांतुनि इष्ट तेथ तें न्याया ॥ ३३ ॥
 उत्तरकार्य तयाचें करितिल ते ग्रीक बांधतिल कबर ।
 नौका प्रवास करतां पुढले जन टाकतील वर नजर ॥ ३४ ॥
 झणतिल कीं ' वीराची कबर पहा ! होउनी असे गेल ।
 त्या थोर हेक्टराचा धीरोद्धत वार खावुनी मेल ' ॥ ३५ ॥
 पृथुयश उरेल माझे. " सेविति जन मौन परिसुनी वचन ।
 लज तयांला झाली स्वीकारावें कसें न आह्वान ॥ ३६ ॥

स्वीकाराया वाटे भय त्यां. मग मेनिलास उठुन वदे ।
 अतिनिर्भर्त्सनपूर्वक हेक्टरवच ताप तन्मना बहु दे ॥ ३७ ॥
 करितां विकत्थना कां? सर्व तुझीं बायका, न पुरुष मुळीं ।
 झगडेल हेक्टराशीं ऐसा नच वीर कोणत्याहि कुळीं ॥ ३८ ॥
 तुझ्यां धिक्कार असो! गोष्ट खरी शोच्य शोचनीयांत ! ।
 पृथ्वी जल मिळुनी जे झालां, मिसळा फिरोन जा त्यांत ॥ ३९ ॥
 बसलांत जागजागीं काय नसे धैर्य मूढ हृदयांत ? ।
 अयशस्कर कृति तुमची जातों मी शस्त्र घेवुनि करांत ॥ ४० ॥
 जय अपजय येणें तें अमरांच्या सर्व होय हातांत । ”
 बोलुन हें, चढवी मग शस्त्राखें थोर थोर अंगांत ॥ ४१ ॥
 हें काय मेनिलासा ! हेक्टर बलवान तो तुझ्याहुन रे ।
 झाला असता तूझा तद्दहस्तें अन्त संशयाविण रे ॥ ४२ ॥
 ग्रीकनृपालांनीं तुज उठुनीयां आवरोनियां धरिलें ।
 आणि एत्रिअसजभूपें फार बरें कीं विशेष बोधिलें ॥ ४३ ॥
 धरुन करा अगमेम्नन बोले “ हे मेनिलास तूं वेडा ।
 हें व्यर्थ तव खुळेपण ! शान्ति वरावी. करिं न अज बखेडा ॥ ४४ ॥
 अपराध तुझा यांनीं केला तरि बघ मनीं विचारुन ।
 प्रायमसुत हेक्टर हा अधिक तुझ्याहुन रे बलेंकरुन ॥ ४५ ॥
 कांहीं कलह करावा इतक्या करतां लढें न यासह रे ।
 याचें भय जन धरिती. अकिलीसा यास बघुन धाक भरे ॥ ४६ ॥
 अकिलीस तुजहुनी तो श्रेष्ठ खरा, ही कथा परी त्याची ।

सहचर सैन्यांमाजी जावोनी सोय कर बसायाची ॥ ४७ ॥
 कोणी दुजा तयावर देऊं लावून वीर लवकर तो ।
 जो युद्धलुब्ध समरीं कंटाळा अल्पही न कर्षि करितो ॥ ४८ ॥
 निःशंक फार असला तरि रणिंचा त्वेष चुकवुनी परम ।
 जातां घरीं सुरक्षित मोडुन गुडघे बसेल खात दम ” ॥ ४९ ॥
 उपदेश योग्य करुनी बन्धूचें वळवि वीर मन जेव्हां ।
 तत्परिचारक मोर्दे त्याच्या शस्त्रांस उतरती तेव्हा ॥ ५० ॥
 नेस्तर उठुनी बोले “ ग्रीकांवर समय घोर गुदरतसे ! ।
 सुरवर हो ! हें वीरा पेलिअसा आज पाहवेल कसें ? ॥ ५१ ॥
 मिर्मिदनांचा शास्ता ढाळिल तो अश्रु मंत्रिवर आजी ।
 जेणें अहा ! पुसावें ग्रीकांचें वृत्त होउनी राजी ॥ ५२ ॥
 ‘अभिधान काय याचें ?’ ‘केलें रणिं शौर्य काय ?’ ‘कोण पिता ?’ ।
 पारि हेक्करापुढें त्यां पाहिल जर मान आज वांकवितां ॥ ५३ ॥
 उचलोनी कर वरतीं प्रार्थिल अमरां खरेंच फिरफिरुनी ।
 ‘आत्मा देहांतुनि मम लावा प्लूतोपुरास हांकलुनी !’ ॥ ५४ ॥
 हे जोव्ह ! हे मिर्नेव ! देव अपाले ! करा मला तरुण ।
 तरुण तसा जेव्हां म्यां नेलें समरांत पिलिअनां निपुण ॥ ५५ ॥
 जार्दनजलवल्यांकित फीयापुरतट उभे सदा जेथ ।
 सेलादन नद वाहे आर्केदिअनांस गांठिलें तेथ ॥ ५६ ॥
 एरिड्योअसभूपें मेळविलें पूर्वि नाव ‘ यष्टिधर ’ ।
 कारण तो करि घेउनि लोहमयी यष्टि शत्रुसंहार ॥ ५७ ॥

(२०९)

नेणें धनु वा भाला. त्याचें घालून कवच समरशिरीं ।

एरियुथेलिअन निघे घेउन आह्मांविरुद्ध कामगिरी ॥ ५८ ॥

एरियुथेलिअनातें एरिइथोअसनृपालधृतकवच ।

* लाघे कैसें तें अज लोभानें वृत्त सर्व परिसाच ॥ ५९ ॥

एरिइथोअसभूपा लैकर्गस बाधित करुनियां कपट ।

करित न बलें तया जित अडवित त्या स्थलिं अरुंद आणि बिकट ॥ ६० ॥

लोहाची तेथ गदा चुकवुं शकेना विनाश जीवाचा ।

शूलें कटींत वेधी लैकर्गस त्या न काढितां वाचा ॥ ६१ ॥

भूवरि एरिइथोअस पडुन उताणा समग्र आदळला ।

लैकर्गस मग वेगें हरि त्याच्या मार्सदत्त कवचाला ॥ ६२ ॥

लैकर्गसास आला मार्सासह समय युद्ध करण्याचा ।

तेव्हां निज तनु शोभवि चढवोनी याच रुचिर शुचि कवचा ॥ ६३ ॥

पहिलें वय राणिं दवडी पश्चिम वय दवाडि हर्म्यवासांत ।

एरियुथेलिअना दे कवच ह्याणे ' गूण थोर दासांत ' ॥ ६४ ॥

---

* याप्रमाणें अस्त्रपरंपरा देण्याची बहिवाट रामायणांतही आढळून येते.

यं तस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्योभगवान् ऋषिः ।

ब्रह्मदत्तं महद्बाणममोघं युधि वीर्यवान् ॥

ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिन्द्रार्थममितौजसा ।

दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रिलोकजयकांक्षिणः ॥

इंद्राकरतां ब्रह्मदेवानें निर्माण केलेला बाण अगस्त्य ऋषीनें प्राप्त करून श्रीरामास कसा दिला तें यांत सांगितलेलें आहे.

त्या कवचा घालोनी एरियुथेलिअन करित आव्हान ।
 सर्वां शूरतमां; परि भीतीच्या त्याजिति वीर कंपा न ॥ ६५ ॥
 धजला कोणि न पुढतीं. प्रोत्साहन देत धीट मन्मन तें ।
 सर्वांत तरुण होतों मेळविलें परि रणांत अयश न तें ॥ ६६ ॥
 हा लोभ भिनवेंचा मारिलें म्यां प्रचण्ड वीरातें ।
 दोन्हीं कुर्शिवरी तो लोलुन पसरीत वीर पायातें ॥ ६७ ॥
 तरुण तसा मी व्हावा, शक्ति असावी तशीच आज मज ।
 आणि वाटे झगडावें धांवोनी हेक्करापशीं सहज ॥ ६८ ॥
 अखिल ग्रीकांमाजी कांहीं तरि शूर वीर असतांना ।
 तत्काल हेक्करासह झगडाया कां उगाच ह्मणता ना ? ॥ ६९ ॥
 वृद्धाच्या उपदेशें, उठले नउ वीर त्यांतले सगळे ।
 अगमेन्मन नृवर उठे मग दायोमीद थोर धैर्य बळें ॥ ७० ॥
 धीरोद्धत सरसावति दोघे आजक्ष वीर भावळ ते ।
 अन्य इदामिनिअस तो ज्याच्या परिचारकांहि बहु बळतें ॥ ७१ ॥
 येत बरोबर तोही मार्सासीं तुल्य मेरिआनीस ।
 एव्हीमनतनय निघे युरिपैलस योग्य पुरुष मदतीस ॥ ७२ ॥
 आन्दीमनतनय दुजा, सज्ज तसा दिव्य नृवर युलिसीस ।
 समरास हेक्कराशीं करण्या जे धरिति मनिं न भीतीस ॥ ७३ ॥
 नेस्तर बोले “ ठरवा सोडत काढुन रणीं कुणी जावें ।
 ग्रीकांस तोच वाली जर तो युद्धांत अक्षत निभावे ॥ ७४ ॥
 होइल मुदित तदात्मा.” परिसुन वच हें क्षणांत सर्वजण ।

करिती खुणा चिठ्यांवर निजनामांची धरून आठवण ॥ ७५ ॥
 अगमेम्ननाशिरकवचीं सर्व चिठ्या सावकाश घोलून ।
 जन ऊर्ध्वहस्त विनविति अमरां; तेव्हां वदे कुणी उठुन ॥ ७६ ॥
 “ हे तात जोव्ह ! ऐकें, आजक्षाची चिठी निघो आता ।
 अथ तैदिअससुताची, मिसिनीच्या नृपतिची बघूं जाता ” ॥ ७७ ॥
 नंतर नेस्तर हलवुन टाकि चिठ्या, तों निघे चिठी इष्ट ।
 होती आजक्षाच्या नांवाची खूण जीवरी स्पष्ट ॥ ७८ ॥
 मग भालदार हातीं घेवोनी दावितो चिठी सकलां ।
 उजवे कडून जाई. जो तो माझी नव्हे असें वदल ॥ ७९ ॥
 कटकीं फिरून त्या अज आजक्षाच्या अला समूर तदा ।
 होती दिली जयांनं नामाची आपुल्या चिठी भयदा ॥ ८० ॥
 आजक्ष हात पसरी देइ चिठी भालदार करिं विनत ।
 ओळखुनी निजनामा भूवर टाकुन चिठी वदे त्वरित ॥ ८१ ॥
 “ सुहृदानों आलें कीं माझे अज नाम सौख्य मज झालें ।
 या हेक्टरास जिंकिन निश्चित, ऐसें मनांत मम आलें ॥ ८२ ॥
 वीरोचित शस्त्राखें अंगीं घालीन तों तुझीं या हो ।
 निमुटपणें अपुल्याशीं जोव्हा संतर्नजा स्तवाया हो ॥ ८३ ॥
 त्रोजन कणीं ह्यणजे स्तव नच जाईल हाच हेतु मनीं ।
 ह्याटलें का अपुल्याशीं ? नाही ! अरडा ! मला न भीति जनीं ॥ ८४ ॥
 माझी इच्छा नसतां मजला जिंकील कोण समरिं बलें ।
 कोण ह्यणे मजलाशीं शस्त्राख ज्ञान नच कवीं शिक्लें ? ॥ ८५ ॥

कैसें होइल ऐसें ? बोला सेलामिसांत उपजून ।
 झालें शिक्षण जेथें विद्या झाली वयासवें जून ? ” ॥ ८६ ॥
 सेंतर्नसंभवाचें जोव्हाचें करिति मग जन स्तवन ।
 त्यांतून एक बोले लावुनियां दीर्घ नभपथीं नयन ॥ ८७ ॥
 “ हे तात ! इदनाथा ! जोव्हा बलवत्तमा सुकीर्तिकरा ।
 उज्ज्वल यश पसराया आजक्षा जय मिळो रणीं नृवरा ॥ ८८ ॥
 हेक्टरही जर अवडे, त्याची जर काळजी तुला वाटे ।
 दोघां बल दे, यश दे, अक्षत दोघांस लाव कीं वाटे ” ॥ ८९ ॥
 ऐसा स्तव चाले तों होता आजक्ष सज्ज तनु करित ।
 सन्नद्धकाय होतां मार्साची धांवला धरुन रीत ॥ ९० ॥
 हृत्पीडाकर कलहा मांडाया जोव्ह पाठवी जेव्हां ।
 बलवन्त जगतिं धांवे मार्स असा रण करावया तेव्हां ॥ ९१ ॥
 धांवे आजक्ष पुढें ग्रीकांचा स्तंभ जेविं धैर्याचा ।
 पद लांब लांब टाकी हसतां किति उग्र चेहरा याचा ॥ ९२ ॥
 दीर्घच्छाय करींचा भाला चमके बघून वीर असा ।
 ग्रीकांस हर्ष वाटे, कंप भरे त्रोजनां तयासरसा ॥ ९३ ॥
 तत्काल हेक्टराचा जीव उरामाजि काय गलबलला ।
 आन्धान यास करुनी लपणें अज फुकट ! काळ काठिण अला ॥ ९४ ॥
 भिउनी कैसें होतें आला आजक्ष ढाल घेवोनी ।
 केली जी गोचर्मे एकावर एक सात लावोनी ॥ ९५ ॥
 त्या श्रेष्ठ चर्मकारें याच्या करतां हिलास्थ तैकिअसें ।

(२१३)

तींतील लोक सारे निर्मितिनैपुण्य वानितिल न कसे ? ॥ ९६ ॥
थर आठवा जियेवर पितळेचा सजत दीर्घ सर्वभरी ।
उचलुन ती ढाल करें गांठी आजक्ष हेक्टरा समरी ॥ ९७ ॥
घाली धाक वचानें “आतां तूं गावलास हेक्टर हे ! ।
आजि गांठ एकल्याची माझ्याशीं, समज रे मनीं तर हें ॥ ९८ ॥
तुजला कळेल आले ग्रीकांचे वीर कवण जातीनें ।
अकिलीस त्यांत न गणीं, अरिभेदक, सिंहहृदय जो कृतिनें ॥ ९९ ॥
नौकेमाजी बसला अगमेघ्नननृपतिवरतिं जो रुसुन ।
आक्षीं कसे पहा तूं, पुष्कळसे तुजाविरुद्ध लढुं उठुन ॥ १०० ॥
ते सर्व आज राहो करितों आरंभ आधिं रणकलहा ” ।
परिसोनी वच, हेक्टर उत्तर दे यास मग महाबल हा ॥ १०१ ॥
“ तेलामनतनया हे ! सैन्याधीशा ! विचार मनिं आण ।
वाटे का तुजला मीं गेलों लागून पोर निष्प्राण ! ॥ १०२ ॥
मी का अबला कोणी कांहीं जी समरकृत्य जाणेना ।
रण घोर ठाउकें मज जाणें मी कापणें कशी सेना ॥ १०३ ॥
डावी उजवी बाजू रक्षितसें ढाल चिवट फिरवून ।
श्रमल्याविणें लढावें एकानें मींच या जर्गी झणुन ॥ १०४ ॥
अश्वारूढ अरीशीं चालवतों युद्ध घालुनी कवच ।
हा होय मार्समाहिमा, कुशल फिरें राणि वचास करुन वच ॥ १०५ ॥
चुकवुन नजर करावा वार तुला इच्छिलें असें कधिं न ।
शस्त्रप्रहार तुजला केला तर उघड सांगुनी करिन ” ॥ १०६ ॥

ऐसैं बोलुन फेंकी आजक्षावरतिं नीट निज भाला ।
 पित्तलमय आच्छादन अष्टम अश्रान्त त्यावरी बसला ॥ १०७ ॥
 रुतला गच्च तिथें तो. नंतर आजक्ष उचलुनी भाला ।
 अरिच्या ढालीवरतीं मारी तो पार भेदुन निघाला ॥ १०८ ॥
 कौशल्यरचित तुटलें कवच तसा आंत फाटला चोल ।
 परि तो मरणा चुकवी तनुचा सांभाळुनी त्वरित तोल ॥ १०९ ॥
 नंतर दोघे जण हे भाले काढून रणिं पुन्हां भिडले ।
 मांसासक्त ह्मणावे सिंह जसे कीं वराह मस्त भले ॥ ११० ॥
 रिपुच्या ढालीमाजी हेक्टर रोंवीत दीर्घ निज भाला ।
 पित्तलमय फलकावर लागुन भग्नाग्र तो नच निभाला ॥ १११ ॥
 घेउन आजक्ष उडी भाला ढालींत शत्रुच्या शिरवी ।
 जातां पार निघुन तो, येतां धांवून शत्रुला अडवी ॥ ११२ ॥
 झाली मान अरिची विद्ध तसें कृष्ण रुधिर ओघळलें ।
 तेणें न हेक्टराचें अल्प हि समरांत धैर्य परि गळलें ॥ ११३ ॥
 मागें सरुनी उचली वर्णे जो कृष्ण विषम फत्तर तो ।
 आजक्षाच्या ढालीवरतीं मारीत उग्र हेक्टर तो ॥ ११४ ॥
 लागे मध्यावरतीं फलक धुमे लागलाच पितळेचा ।
 उचली आजक्ष करें, भार असे अधिक ज्या घन शिल्लेचा ॥ ११५ ॥
 गरगर फिरवुन मारी खर्चुनियां आपुलें अमित बल तें ।
 फुटली ढाल अरीची घरटाची पेढ लागली गमते ॥ ११६ ॥
 गुडव्यातें क्षत पडलें वीर उताणा रणांगणी पडला ।

आपटला धरित अपालो हणोनियां उठला ॥ ११७ ॥

मसते दोघे जवळी येऊन हातघाईला ।

परस्परांला करते ते वार घेउनी असिला ॥ ११८ ॥

लदार आले सुरनर ज्यां मान देति दूतांस ।

ला इदीअस दुसरा त्रायस्थ तालथीबिअस ॥ ११९ ॥

उभे रहाती दण्ड उभारून उभय सैन्यांत ।

इदीअसें वच केलें उपदेश पूर्ण तो ज्यांत ॥ १२० ॥

लाडक्या मुलां ! युद्ध पुरे तो पुरे अतां कलह ।

करी दोघांवर तुझांवर जोव्ह जो जलदवाह ॥ १२१ ॥

वीर तुझीं ऐसें जाणून सर्व आहोंत ।

ही येत तिचा सर्वा अधिकार मान्य जर्गि होत ॥ १२२ ॥

देत उत्तर “ वदवीं हे शब्द हेक्तराकडून ।

गव्हान दिलें तेणें व्यावी समाप्ति मागून ॥ १२३ ॥

मान्य करिन तें ” प्रत्युत्तर हेक्तरें तया दिधलें ।

या तरि देवानें दिधलें आजक्ष ! तुजसिं जन्म भलें ॥ १२४ ॥

लें, शक्ति दिली, तेविं दिलें गा बरें शहाणपण ॥

म तूं होसी चालविशी शूलहस्त घोर रण ॥ १२५ ॥

द्वकलह घेऊं थांबवुनी आजच्या दिसा पुरता ।

करूं मग तों जों सोडवि आम्हांस देव समररतां ॥ १२६ ॥

तरि येइल जय दोघे जाणून नीट आहोंत ।

ही येत तिचा सर्वा अधिकार मान्य जर्गि होत ॥ १२७ ॥

ग्रीकां त्वां भेटावें जाउनियां आज नौसमूहांत ।
 सुखवावे त्यातुनियां सहयोद्धे बालमित्र अभिजात ॥ १२८ ॥
 मी त्रोजनांस सुखविन. सुखविन मी भेटुनी पुरंध्रीना ।
 आयाबाया मिळवुन करिती स्तव ज्या मदर्थ बहु दीना ॥ १२९ ॥
 कुलदेवतायनीं ह्या प्रायमनगरींतल्या पहा शिरती ।
 राहो तें ! परि देऊं अन्योन्यां वस्तु सुचविण्या प्रीती ॥ १३० ॥
 ग्रीक त्रोजन कोणी मागुन बोलेल, 'जीव तोडोनी
 लढले वीर परंतु गेले स्नेहास अन्ति जोडोनी' ” ॥ १३१ ॥
 बोलुन हें त्या देई बहु सुन्दर रजतमुष्टि तलवार ।
 म्यान बरोबर तीचें नकशीचा कमरबंद बहुभार ॥ १३२ ॥
 आजक्षें कमरेचा पट्टा दिधला तयास लखलखित ।
 नंतर दोघे स्वजनां भेटाया जात तेथुनी त्वरित ॥ १३३ ॥
 ग्रीकां पहिला भेटे, भेटे त्या त्रोजनां तसा दुसरा ।
 मोद त्रोजन पावति आला जीवन्त कुशल केवि घरा ॥ १३४ ॥
 बलवान अजितविक्रम असुनी आजक्ष, हा कसा वांचे ।
 नेती त्या नगरातें, नव्हती आशा, न काढिली वाचे ॥ १३५ ॥
 ग्रीकांनीं आजक्षा नेलें अगमेघ्नाकडे मोर्दें ।
 सैतर्नजास तेव्हां तरुण बलीवर्द एक बलि तो दे ॥ १३६ ॥
 मग चर्म काढल्यावरि आंत मसाला भरीत कापून ।
 लघुमात्र खण्ड त्याचे शूलांवर सकल नीट रोंवून ॥ १३७ ॥
 चतुरपणें भाजोनी घेती ते मांसखण्ड काढून ।

हैं कार्य संपल्यावर करिती ते अन्न सिद्ध मग ऊन ॥ १३८ ॥

संतुष्ट जाहले जन अल्प उणें नाहीं मेजवानींत ।

वृष्टास्थिदानपूर्वक आजक्षा एत्रिअसज वानीत ॥ १३९ ॥

इच्छा उरली नाही त्यांची मग भोजनीं तशी पानीं ।

त्यांतें करण्या नेस्तर रचितो उपदेश मधुर शब्दांनीं ॥ १४० ॥

पूर्वापासुन उत्तम याचा उपदेश अनुभवा आला ।

विस्तारें करुनी तो चतुरपणें श्रेष्ठ बोलता झाला ॥ १४१ ॥

“ हे एत्रिअसात्मज नृपते ! ग्रीकांचे मुख्य मुख्य सरदार !

समरहत ग्रीकांचा मनिं आणा केवढा पडे भार ॥ १४२ ॥

स्कामन्दरोपकण्ठीं करुनि अहा पात घोर रुधिराचा ।

मासीनें बहुवीरां दावियला पथ तमःप्रदेशाचा ॥ १४३ ॥

तेव्हां प्रभात होतां ग्रीकांचें समर थांबवून धरा ।

जमवा रथांत घाला सर्वशर्वे तेथ जवळ दहन करा ॥ १४४ ॥

झणजे न्याया येतिल अस्थि मृतांच्या मुलांस द्यायला ।

जाऊं जेव्हां अटपुन रण परतोनी अहो स्वदेशाला ॥ १४५ ॥

तैशी चितेस भोंवतिं सर्वांतें एक कबर बांधावी ।

बांधून उंच बुरुजां अमुच्या नौकांस बळकटी यावी ॥ १४६ ॥

ठेवावा दंडराजा एक त्यांतून रथ सदा जावे ।

भोंताले खोल खणा खंदक ज्यांनीं अह्मांस राखावें ॥ १४७ ॥

नाहीं तर उद्धत हे त्रोजन धरतिल अह्मांस पेंचांत ” ।

उपदेश असा याचा ठसला परिपूर्ण नृपतिचित्तांत ॥ १४८ ॥

इकडे प्रायमभवनीं इलियमिं दरबार थोर किल्ल्यांत ।

त्रोजन भरविति तेथें झाला गोंगाट भीत लोकांत ॥ १४९ ॥

विस्तार करुनि त्यातें बोलतसे सुज्ञ अन्तिनार असा ।

“ दादेंनिअन तुझी हो ! त्रोजन हो ! मित्र हो ! वचा परिसा ॥ १५० ॥

अंतरीमीं सांगे मन्मन तें सांगतों स्वकीयांस ।

+ धनसहिता हेलन द्या एत्रिअसाच्या विशुद्ध तनयांस ॥ १५१ ॥

विश्वासें तह केले, मोडोनी तेंहि युद्ध चालवले ।

हित कैसें साधावे दिधलेलें वचन जर न पाळवले ” ? ॥ १५२ ॥

ऐसें बोलुन खालीं बसला तों उठत दिव्य पारिस तो ।

पति हेलनचा करितो परुषाक्षर वचन तस बहु दिसतो ॥ १५३ ॥

* “ हे अन्तिनार मजला सुखद असें वच तुला न अज साधे ।

+ असाच उपदेश विभीषणानें रावणास केला होता.

यावन्न सगजां साश्वां बहुरत्नसमाकुलाम् ।

पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिलीम् ॥

रामायण.

अर्थः—जों गजांनीं, अश्वानीं व बहुत रत्नांनीं संकुलित अशी लंका बाणांच्या योगानें रामानें विध्वस्त केली नाहीं तोंच त्यास मैथिली देऊन टाका.

* रावणानें विभीषणाला असेंच उत्तर दिलें आहे.

द्विधा भज्येयमप्येवं न नमेयंनुकस्यचित् ।

एष मे सहजो दोषः स्वभावो दुरतिक्रमः ॥

रामायण.

अर्थः—एकवेळ माझे दोन तुकडे होतील परंतु मला कोणी बळानें वाक-वितां मीं वांकणार नाहीं हा माझा जन्मसिद्ध दोष आहे. स्वभावाला बाबा औषध नाहीं, त्याला तूं काय करशील व मीं काय करूं !

मेनिलासानें रावणासारखा पराक्रम दाखविला नाहीं पण हट्टीपणा दाख-विला हें खास.

जाणसि कैसें करणें, बरवें याहून बोधवच साधें ॥ १९४ ॥

परि जर आज खरोखर थड्डेचा हेतु यांत तव नाही ।

देवांनीं हरिली तव बुद्धि नसे यांत अनृत मुळिं कांहीं ॥ १९५ ॥

चल देतों मत माझें होवोनी त्रोजनां पुढें आतां ।

उघडपणें मीं कथितों नाहीं देणार आपुली कान्ता ॥ १९६ ॥

अर्गासाहुनि हरिलें, संतोषें द्रव्य परत तें करिन ।

जरि पाहिजे तरी मी पदरांतिल भर बरीच घालीन ” ॥ १९७ ॥

ऐसें भाषण करुनी पारिस खालीं बसे तया समया ।

दार्देनसतनय उठे प्रायम सुरसुज्ञ भूप बोलाया ॥ १९८ ॥

“ दार्देनिअन तुझी हो ! त्रोजन हो ! मित्र हो ! वचा परिसा ।

अंतर्यामीं सांगे मन्मन तो बोध आइका सहसा ॥ १९९ ॥

भोजन उरकुन आधीं स्वस्थानीं सर्व लोक दक्ष रहा ।

कटकीं रात्रि पहारा ठेवाया काळजी बरीच वहा ॥ १६० ॥

झाली प्रभात ह्मणजे लावा नौकांकडे इदीअस तो ।

सांगेल एत्रिअसजां तो जें पारिस सभेंत अजि वदतो ॥ १६१ ॥

माजे तदर्थ रण हें. राहो तें. त्या वदा असे बोल ।

जाळूं मृतांस तोंवर थांबवितां काय समरकल्होल ॥ १६२ ॥

नंतर झगडूं फिरुनी जोंवर आम्हांस सोडविल दैव ।

दोघांतुन एकातें मिळतां जय कीर्ति राहिल सदैव ” ॥ १६३ ॥

अवहित चित्तें सारे घेउन ऐकून जन तसें करिती ।

सेविति पुरिं जन भोजन करुन समूहां जशी तिथें रीती ॥ १६४ ॥

झाली प्रभात तेव्हां गेली नौकाकडे इदीअस तो ।
 ग्रीकांस मार्सपुत्रां नृप नौकापृष्ठभागिं मग बघतो ॥ १६५ ॥
 तेथें रणवीरांची भरली होती प्रचंड एक सभा ।
 मग मधुरकण्ठ बोले मध्ये राहून भालदार उभा ॥ १६६ ॥
 “हे एत्रिअसात्मज नृप हो ग्रीकांचे मुख्य मुख्य सरदार ।
 प्रायममुख्य त्रोजन मजला आज्ञापिती अज उदार ॥ १६७ ॥
 कीं सांग पारिसाचा ग्रीकां जर हा निरोप मानवला ।
 लढलें यदर्थ आह्मीं, पारिस तो निश्चयांत नच ढळला ॥ १६८ ॥
 तेणें धन जें अणिलें त्रायपुरीं तें करील तो परत ।
 (आधींच कां न मेली पहिल्यानें परधनापहरणरत !) ॥ १६९ ॥
 जरि पाहिजे तरी तो पदरांतिल भर बरीच घालील ।
 परि मेनिलास भार्या देइल परतून तो न दुःशील ॥ १७० ॥
 या त्रोजनांत एकहि नाहिं कुणी जो तदीय कृति वानी ।
 अपुल्याकडून होइल तितकी केली शिकस्त सर्वांनीं ॥ १७१ ॥
 मजला त्यांची आज्ञा आणिक संदेश नीट हा बोल ।
 जाळूं मृतांस तोंवर थांबवितां काय समरकल्होल ? ॥ १७२ ॥
 नंतर झगडूं फिरुनी जोंवर आह्मांस सोडविल दैव ।
 दोघांतुन एकातें मिळतां जय कीर्ति राहिल सदैव ” ॥ १७३ ॥
 ऐसें भाषण परिसुनि आलें मूकत्व जणुं जनां सकलां ।
 दायोमीद उठोनी त्यांतें रणशूर शेवटीं वदला ॥ १७४ ॥
 “ कोणीही घेउं नका पारिसधन वा तदीय हेलन ती ।

त्रोजनाविनाश जवळी हें जाणें बाल ही लहान अती ॥ १७५ ॥
 परिसुनि वचना ऐशा, आरोळी ग्रीक मारिती सारे ।
 दायोमीद न होइल लोकां या कौतुकास्पद कसा रे ॥ १७६ ॥
 अगमेघ्न नृपति वदे “ ऐकियलें हें तुवां इदीअस रे ।
 ग्रीकांचें मत कळलें ? कुठलें उत्तर अधिक युक्त बरें ? ॥ १७७ ॥
 मानवतें हेंचि मला. आतां पुसतोस तूं मृतांविषयीं ।
 वैषम्य मज न वाटे, जाळा त्यां जा खुशाल या समयीं ॥ १७८ ॥
 * कैचें वैर शवांशीं भुवरि कुड्या त्या निरर्थ असुरहित ! ” ।
 जोव्हा ! जूनोनाथा ! साक्ष तुझी या तहा करीं विहित ॥ १७९ ॥
 ऐसें बोलुन उचलुन आकाशीं राजदण्ड वर करित ।
 गेला परत इदीअस, पुण्यपथा इलियमा तदा त्वरित ॥ १८० ॥
 दार्देनिअन त्रोजन बघताती वाट दूत कार्धि येत ।
 येउन संदेश कथीं मध्यें मग तो उभा नृपसभेत ॥ १८१ ॥
 मग ते सज्ज जहाले दोन्हीं कार्यें करावयालागीं ।
 कोणी शवांस नेती कोणी अणितात लांकडें जागीं ॥ १८२ ॥
 ग्रीकहि नौकांतुनियां धांवति बाहेर ते दुजा भागीं ।
 कोणी शवांस नेती कोणी अणितात लांकडें जागीं ॥ १८३ ॥
 शान्त प्रशान्त सागर यज्जल हलतें गभीर त्यांतुन तो ।
 आकाशीं रवि चटुनी स्वकरें अवनीतलास शोभवतो ॥ १८४ ॥

ग्रीक ब्रोजन पडले; राशित वळखे न शव कुणांचें तें ।
 धूतां क्षतरुधिर जलें तप्ताश्रू गाळितां हृदय चेतें ॥ १८५ ॥
 रथिं घालतां शवांतें पावे संक्षोभ हृदय सर्वौचें ।
 प्रायम आंवरि त्यांतें दुःखोद्गारा न काढिती वाचे ॥ १८६ ॥
 रचिती शवें चितांवरि झालें जड हृदय बिकट समयाला ।
 दहन करोनी त्यांचें गेले परतोन जन इलियमाला ॥ १८७ ॥
 इकडे ग्रीक-चितांवरि रचिति शवें क्षुब्धहृदय होऊन ।
 दहन करोनी त्यांचें नौदेशा जाति सर्वही निघुन ॥ १८८ ॥
 झाली प्रभात नाही, होता संधिप्रकाश तोंच भली ।
 दहनस्थानापाशीं ग्रीकांची मंडळी फिरुन जमली ॥ १८९ ॥
 रचिती विशाल तेथें साधारण एक कबर सर्वांस ।
 भिंती आणि उंच बुरुज रचिती राखावयास नौकांस ॥ १९० ॥
 मार्ग रथांतें होइल ऐशीं द्वारें तयांस हे करती ।
 बाहेर थोर विस्तृत रुंद आणि खोल खंदकां खणती ॥ १९१ ॥
 ठायीं ठायीं रचिती मेढींचा कोट चपल हस्तांनीं ।
 ग्रीकांनीं श्रम केले निजबलरक्षार्थ दीर्घलोमांनीं ॥ १९२ ॥
 हें मेघनाद जोव्हाजवळी सुर बसुन बघति कुतुकानें ।
 अवनीकंपक तेव्हां बोले नेपचून हळुच गर्वानें ॥ १९३ ॥
 “हे जोव्हा आजपासुन विपुल धरेवरति मर्त्य एक तरी ।
 मनिचें दुःख कथुनियां देवां प्रार्थील का अवश्य जरी ? ॥ १९४ ॥
 ही पाहिलीस कैशी ग्रीकांनीं आज दीर्घलोमांनीं ।

नौभागा राखाया, बांधियली भित केवढी यांनीं ? ॥ १९५ ॥
 खणिला खंदक भोंवति शतमेधें पूजिल्याविणें अमरां ।
 पसरेल यश तयांचें जेथें लाघे प्रवेश भानुकरां ॥ १९६ ॥
 फीवस आणि मी श्रमुनी त्या लाओमीदनार्थ दोघांनीं ।
 नगरा भोंवति रचिली विसरावी भित ती काशि जनांनीं ? ॥ १९७ ॥
 घनवाह जोव्ह बोले “भूनें तुज पुढतिं नित्य कांपावें ।
 ऐसा पराक्रमी तूं; तव मनिं पद भीति सांग कां पावे ॥ १९८ ॥
 दुसरा अमरांपैकीं बाहुबलें जो तुझ्याहुनी कमती ।
 येतां विचार हा मनिं जाता बहु गांगरून मंदमती ॥ १९९ ॥
 पसरेल यश तुझें तें जेथें करिती प्रवेश भानुकर ।
 राहो असेल जें तें जातिल हे ग्रीक साधण्यास घर ॥ २०० ॥
 पाडुन भित तदा ही नेवोनी सागरांत बुडवावी ।
 तीरीं वाळु भरावी; ग्रीकांची कीर्ति काय मग व्हावी ? ॥ २०१ ॥
 ऐसें भाषण चाले, इकडे तों सूर्य जाय अस्तास ।
 आरब्ध कार्य सरलें ग्रीकांचें; ते अले स्वस्थलास ॥ २०२ ॥
 पटगृहिं वृषभ वधोनी घेती उरकून जन भोजनास ।
 मदिरा घेउन आल्या नौका सोडून पूर लेझास ॥ २०३ ॥
 तनय गुनीअस झाला जेसननृपतीस हिप्सिपैल्युदरीं ।
 धाडीत भेट मदिरा एत्रिअसात्मजनृपांस सौख्यकरी ॥ २०४ ॥
 बन्धुद्वयार्थ होती मदिरा मापें सहस्र शेष परी ।
 उरली ती ग्रीकांनीं देवोनी मोल घेतली सारी ॥ २०५ ॥

+ देती पित्तल कोणी कोणी लेखण्ड देति लखलखित
 चर्म कुणी दास कुणी बैल कुणी व्हावया सुरासुखित
 अशि सज्जता करोनी आनंदें भोजनोत्सवा करितां ।
 हे ग्रीक दीर्घकेशी सेविति सुख रात्रभर पितां खातां ॥
 त्रोजन भोजन करिती इकडे ब्रेऊन सर्व सहकारी ।
 सुचवी अरिष्ट उभयां, जोव्ह करी मेघगर्जना भारी ॥
 सकलां विवर्णता ये, पेल्यांतुन सोडिती सुरा खालीं ।
 जोव्हास अर्पिल्याविण मदिरा प्याया न मंडळी धजल
 सकलश्रमपरिहारक निद्रा वर दिव्य लाघला जीवा ।
 तत्सुख पडुनी सेविति, आलि निशा तीत गुंग हे किंवा

+ जेव्हां नाणें अस्तित्वांत नव्हतें तेव्हां एका पदार्थाबद्दल
 देवघेव करावी लागे.

